

EVA KOWALSKÁ – KAROL KANTEK

Magyarországi rapszódia

avagy

Hajnóczy József tragikus története

KOR/RIDOR KÖNYVEK 4.
2016

Sorozatszerkesztő:
Demmel József

EVA KOWALSKÁ – KAROL KANTEK

Magyarországi rapszódia

avagy

Hajnóczy József tragikus története

MAGYARORSZÁGI SZLOVÁKOK KUTATÓINTÉZETE
BÉKÉSCSABA | 2016

A fordítás Eva Kowalská – Karol Kantek: Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho. Bratislava, VEDA, 2008. alapján készült.

Szlovákból fordította: Horváth Réka

A szlovák fordítást az eredetivel egybevetette:
Demmel József és Matus László

A korabeli latin és német szövegeket fordította:
Hende Fanni

A latin és német szövegeket lektorálták:
Sarbak Gábor és Forgó András

Az utószót írta: Poór János

A könyv megjelenését
a Szlovák Irodalmi Információs Központ,
a LIC SLOLIA programja

és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
támogatta.

Címlapkép: OSzK Kézirattár, Analekta 4013a.

© Eva Kowalská, Karol Kantek, 2016
© Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016
© Horváth Réka, Hende Fanni, 2016

Felelős kiadó: dr. Kovács Anna

Borító: Kraszlán Martin

Tartalom

Bevezetés	7
---------------------	---

Kutatás Hajnóczy József családi hovatartozása után

A kiskéri Joseph Hajnotzi tanúságtétele	17
A családi viszonyok hálózata és a legrégebbi nemzedékek történetei . . .	21
Hajnóczy Dániel – a magyarországi Cicero	29
Hajny Joannes, Hajnóczy János, Hajnóczy Joannes, Hajni János	37
Az első Hajnóczy Modorba érkezése	43
Cseh és morva exulánsok Magyarországon a fehérhegyi csata után . . .	48
A puhói morva posztókészítők és utcájuk	52
Változások a lednici és a vágbesztercei uradalmakban	56
A puhói eset – a Hajnóczy család Modorra költözésének okai	59
Modor a Hajnóczyak letelepedése idején	64

Hajnóczy József, a felvilágosult filantróp élete

Hajnóczy Sámuel – egy balszerencsés fiú balszerencsés apja	69
Hajnóczy Sámuel világa, avagy hogyan éltek a lutheránusok Magyarországon a 18. század derekán	74
Hajnóczy József gyermek- és ifjúkora	79
Szakolcai kitérő	81
A diákevek – kilépés az életbe	84
Jogász pályafutás Forgách Miklós gróf szolgálatában	91
Hajnóczy első reformterve	94
Széchenyi Ferenc gróf szolgálatában	97
Pro és kontra: II. József reformjairól	101
A királyság déli részén	108

Szerémségi alispánként	115
Az alispánság vége	124
Szabadkőművesség a 18. századi Habsburg-monarchiában	127
A szabadkőműves Hajnóczy József	135
A sorsdöntő 1790-es országgyűlés	143
A nagyszabású alkotás évei	148
Hajnóczy és az újkori magyarországi újságírás kezdetei	152
A Magyar Kamara titkáráként	156

A forradalom jegyében

A rejtélyes Martinovics Ignác	163
Végzetes ismeretség	169
Előjáték – a bécsi jakobinusok leleplezése és letartóztatása	171
Martinovics kihallgatása	180
Hajnóczy kihallgatása	199
Ítélet a bécsi jakobinusok perében	216
Az elfogott magyar jakobinusok átszállítása Bécsből Budára és a per előkészületei	220
A bírósági per	224
Az utolsó napok – a búcsú	228
A kivégzés	232
Befejezés	236
Summary	243
Bibliográfia	249
Képek	257
Poór János: Utószó	273
Szerkesztői megjegyzések	275
Névmutató	277

Bevezetés

Nem egyszerű hitelesen rekonstruálni egy olyan kivételes személyiség életútját, mint amilyen a 18. század második felében Hajnóczy József volt, aki Modorban született az egyetemet végzett evangélikus lelkész-tanár, Hajnóczi Sámuel fiaként. Hiszen Hajnóczy József a magyar felvilágosodás korának vezető személyiségeként egyszerre volt jogtörténész és jogtudós, könyvtáros, levéltáros, újságíró, államférfi és politikus. Mint filantróp, szabadkőműves, reformátor és forradalmár arra törekedett, hogy az európai felvilágosodás gondolatait, a francia forradalom testvériségről, egyenlőségről és szabadságról, illetve a modern, köztársasági államberendezkedésről szóló eszméit összhangba hozza a Magyar Királyság elavult feudális, jogi és politikai rendszerével. Ezzel pedig véglegesen beírta magát az újkori közép-európai demokraták első nemzedékének azon mártírjai és látnokai közé, akik személyes áldozatvállalásukkal közreműködtek annak a parlamenti, politikai és társadalmi rendnek a formálásában, amely ma is elismert a Habsburg-monarchia utódállamaiban és az Európai Unió országaiban is.

Tehetsége és az élethosszig tartó önképzés révén megszerzett tudása által csaknem két évszázaddal felülmúlta kortársait, és annyival meghaladta korának szellemiségét, hogy több gondolata ma, a 21. században is aktualitással bír. Másrésről sok esetben épp kivételes képességei miatt vált a kor meg nem értett és alulértékelt szereplőjévé. Folyékonyan beszélt és írt hét nyelven, tudományos, szakmai munkáit, cikkeit és magánleveleit latinul, németül és franciául írta. A Hajnóczy Józsefről szóló életrajzi irodalom nagy részét magyarul vetették papírra, így nehezen áthidalható nyelvi jellegű akadályokba ütközhetnek még ma is a

Hajnóczy József élete és munkássága iránt érdeklődő szlovák olvasók és történészek. Hajnóczy József élettörténetének megértéséhez nélkülözhetetlen az akkori összetett magyarországi, közép-európai és európai felvilágosodás kori és forradalmi események alapos ismerete is. Ha ehhez hozzátesszük, hogy azok a szabadkőműves páholyok, valamint később a különböző értelmiségi körök és forradalmi csoportok, akikkel Hajnóczy József szoros viszonyt ápolt, kénytelenek voltak tevékenységüket titokban tartani, nyilvánvalóvá válik, hogy Hajnóczy életének bizonyos mozzanatait csak töredékesen, akaratlanul is pontatlanul vagy tévesen értelmezhetjük. Ezzel a kockázattal minden, e rendkívüli személyiség magával ragadó történetét bemutató szerzőnek számolnia kell.

Hajnóczy József történetét a korabeli dokumentumok, számos életrajzírója által összegyűjtött ismeretek és e könyv írása közben, saját kutatásaink nyomán felfedezett, új, publikálatlan iratok segítségével értelmeztük. Ennek során az Olvasóval együtt utazzuk be a 18. század második felében a Habsburg-monarchia vidékeit, legtöbbit a Magyar Királyságban időzve, ahol Hajnóczy József életének története játszódott, amelynek csúcspontján a francia forradalom eszméi is megérintették. Az életút követhetősége érdekében szükséges a szenvedésekkel, a válásháborúkkal, a török elleni csatározások borzalmaival, a nemesi és jobbágyi zavargásokkal, felkelésekkel bőven megtűzdelt 17. században indítani történetünket.

A zűrzavaros korszak, illetve a család sorsának hányatottsága miatt a Hajnóczy család eredete és gyökerei utáni kutatás leginkább egy nem akármilyen, detektívregénybe illő nyomozásra emlékeztet. A család gyökereinek felkutatását adatok hiányában régen elfeledett ügyként már lezárták – ezt most újra kellett nyitni. A fő problémát az okozta, hogy elenyésző mennyiségű pontos adat maradt fenn a 18. századból a Hajnóczy család rokonsági kapcsolatairól. A 18. század kilencvenes éveiben már a legközelebbi rokoni viszonyban állók sem ismerték részletesen a Hajnóczy családfa ágait. A családi kapcsolatok áttekinthetatlensége a mai napig gondot okoz a kutatásban. A Hajnóczy Józseffel kapcsolatos pontatlanságokhoz első, 1894-ből származó életrajza is hozzájárult.

A szerző, Hajnóczi Rajmund József (eredeti nevén Zak Rajmund, a Hajnóczi nevet édesanyja után vette fel) rögtön írása előszavában három téves adatot közölt: *Hajnóczy József 1750. szeptember 9-én született Aszódon, Pest megyében. Édesapja, Dénes, aki nem volt nemesi származású, itt végzett augsburgi evangélikus lelkészi feladatokat.*¹ Hibás a születési hely, a dátum és az édesapa neve is. Az ehhez hasonló tévedések átvétele miatt volt nehezen megállapítható például Hajnóczy valódi születési helye.

A Hajnóczy családhoz közelálló Mokry Ferenc (1878–1918) budapesti újságíró Hajnóczy álnéven hívta fel a figyelmet Hajnóczy József születési helyének bizonytalanságára. Ám Mokry maga is rossz születési helyet jelölt meg: a téves Aszód helyett a szintén téves Majosházát.² Végül a magyar antropológus, Bartucz Lajos tett rendet a Hajnóczy születési helye körül kialakult zűrzavarban.³ A magyar jakobinus mozgalom vezetőiről összegyűjtött, alaposan áttanulmányozott életrajzi és egyéb adatokat is felhasználta az 1914-ben megtalált csontmaradványok azonosítása közben. Bartucz közzétette a Hajnóczy külsejéről fennmaradt töredékes információkat (ugyanis Hajnóczyt ábrázoló portré nem maradt az utókorra), valamint a valódi születési helyét, Modort is megnevezte.

Ahhoz, hogy Hajnóczy József életét és munkásságát objektív történeti értékelés alapján fel lehessen dolgozni, hátráltató tényezőt jelentett II. Ferencnek, az utolsó német-római császárnak és magyar királynak az egész Monarchiát átszövő jakobinus mozgalommal szembeni álláspontja. II. Ferenc ugyanis hatalmát felhasználva igyekezett Hajnóczy Józsefnek és a jakobinus mozgalomban vezető szerepet betöltött társainak még az emlékét is kitörölni a történelemből. Ezt támasztja alá, hogy a mozgalom kivégzett tagjait császári utasítás szerint titokban te-

¹ Hajnóczi József Rajmund: Hajnóczi József élete 1750–1795. Győr 1894. 7.

² Mokry Ferenc: Adatok Hajnóczy Józsefről. Budapesti Hírlap, 1899. 7. 15.

³ Bartucz Lajos: A magyar jakobinusok exhumálása. In: A magyar jakobinusok emlékezete. Budapest 1919. 57–176.

mették el Budán, 1795. május 20-án, egy régi, jelöletlen katonai tömegsírba. Több mint százezer levéltári anyagot, amelyek a 18. század végi magyarországi forradalmi mozgalomban és az úgynevezett jakobinus összeesküvésben résztvevőkkel összefüggésbe hozhatók voltak, a törvényszéki perek lezajlása után uralkodói utasításra egy szigorúan őrzött, bizalmasan kezelt helyre, a bécsi császári palotába, a Hofburgba szállították. A *Vertrauliche Akten* (Bizalmas iratok) csupán a 20. század második felében kerültek hiánytalanul a történészek kezébe. A dokumentumok között voltak a jakobinus mozgalom tagjainak iratai, beismerő vallomásai, a törvényszéki perek leiratai és az ítéletről vagy a felmentésről szóló okiratok is.⁴ A Monarchiában elterjedt hivatalos jakobinus-ellenes kép, amely a mozgalom követőit hazaárulónak bélyegezte, hosszú ideig lehetetlenné tette, hogy objektíven ítélhessük meg a szereplőket és az eseményeket.

A kedvezőtlen helyzet dacára több magyar életrajzíró már a 19–20. század folyamán hozzájárult Hajnóczy József és családja eredetének jobb megismertetéséhez. E kutatómunkában élen járt Szinnyei József⁵ és Payr Sándor,⁶ legfőképpen pedig Bónis György.⁷ Apránként sikerült rábukkanniuk Hajnóczy József legrégebben élt, beazonosítható családtagjára, aki a vágbesztercei mészárosként dolgozó dédnagyapa, Tamás volt. A következő generáció tagjai, Tamás fiai öten voltak testvérek. Tamás öt fia közül kettőnek, Dánielnek és Jánosnak biztosított lehető-

⁴ Az alapvető dokumentumokat kiadta: Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai 1794–1795. I–III. kötet. Budapest, 1952–1957. További fontos adatokat hoz: Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926.

⁵ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. IV. kötet. Budapest, 1896. 290–298.

⁶ Payr Sándor: Hajnóczy Sámuel és fia József. Sopron, 1934.

⁷ Bónis György: Hajnóczy József 1750–1795. Budapest, 1954. (A továbbiakban Bónis, 1954a.)

⁸ Az eddigi szerzők az egyik fiút, Józsefet, mint modori posztókészítőt nevezik meg, ezt azonban semmilyen releváns forrásanyag nem támasztja alá. Kutatásaink alapján megállapítottuk, hogy ez a fiú Pál lehetett, aki Puhó, majd Modor posztókészítője volt. Erről részletesebben lásd A családi viszonyok hálózata és a legrégebb nemzedékek történetei c. alfejezetet.

séget a magasabb fokú műveltség megszerzésére. A többi fivér posztókészítőként dolgozott: egyikük Modorban,⁸ Sámuel pedig Sopronban. A legfiatalabb testvér, Tamás állítólag folytatta apja szakmáját, és Vágbeszterce mészárosa lett. A már említett János volt a nagyapja, az ő fia, Sámuel, a művelt evangélikus lelkész pedig apja Hajnóczy Józsefnek, a magyar jakobinus vezetőnek.

A Hajnóczy családban nemzedékről nemzedékre öröklődött annak a törekvésnek és kitartásnak a hagyománya, amellyel aztán egyre magasabb fokú műveltséget és egyre nagyobb befolyással bíró állást (iparos, tanári, majd lelkészi) szereztek meg. Tamás fiainak leszármazottai is mind magas pozíciókat töltöttek be: János Károly, Dániel fia lelkészként dolgozott az akkori magyarországi, most ausztriai Ruszton. Sopronban élő, Sámuel nevű fia jénai egyetemi tanulmányai után tanárként és igazgatóhelyettesként tevékenykedett a soproni evangélikus gimnáziumban, később pedig lelkési feladatokat látott el az artikuláris helyként besorolt, nyugat-magyarországi, Vas megyei, az osztrák határhoz közeli Nemescsón. A modori posztókészítő mester, Pál unokája, a szintén posztókészítő János feleségével, Simonides Borbálával közös fia, József (egy másik Hajnóczy József, aki Modorban született 1759-ben), igazgatói pozíciót töltött be a modori evangélikus gimnáziumban, és végül lelkési munkát végzett Kiskéren. A kiskéri lelkési állásban fia, Sámuel követte őt, akit a neoabszolutizmus idején politikai okokból üldöztek. A művelt Hajnóczyak közé tartozik még egy Hajnóczy Pál nevű rokonuk, aki szintén Sopronban tanult, 1730 körül.

Hozzávetőlegesen ebben a formában, ezekkel az adatokkal maradt fenn Hajnóczy József családi története az életrajzírók szövegeiben. Magát Hajnóczy Józsefet a 20. század első felének magyar történészei a 18. századi magyarországi felvilágosodás és a városi polgárság legkiemelkedőbb képviselőjeként tartották számon, hagyatékát, műveit, for-

---

⁹ Újabbán lásd Poór János: Hajnóczy József. Budapest 1998.

ráskiadványokban jelentették meg, amelyek magyar nyelven is elérhetők.⁹ Annak ellenére, hogy Modorból származik, a szlovák történetírás csak lassan fogadta be és ismerte el „sajátjának” Hajnóczy Józsefet.¹⁰ Életének és életművének értékelésekor problémát jelentett a rá is jellemző hungarus patriotizmus jelensége, amely felülírta a nemzeti optikával megjelölt értelmezési horizontokat. Arról a mozgalomról is, amelyhez Hajnóczy sorolható, mindenekelőtt olyan tényeket kerestek, amelyek révén „szlovákként” lehetett jellemezni. Azonban még az a vitathatatlan tény, hogy a jakobinusok nagy része a mai Szlovákia területéről és szláv lakosok által lakott régiókból származott, sem jelentős annyira, mint azok a tervezett, de meg nem valósuló társadalmi változások, amelyekkel túlszárnyalták – de egyúttal előre is jelezték – az aktuális fejlődési lehetőségeket.

Hajnóczy ugyan nem volt az abban az időben még csak formálódó szlovák nemzeti mozgalom (nemzeti megújulás) követője, de a felvilágosodás kori utilitarizmus szellemében támogatta az egész országban érvényes, igazságos, közérthető és a valóságra építő közigazgatás létrehozására irányuló törekvéseket és minden társadalmi réteg életkörülményeinek javítását. Törekvései megvalósításához szükség volt egy egységes, hivatalos és állami nyelvként elfogadott nyelvre. A napnál világosabb, hogy ez nem lehetett a csak egy nagyon szűk, tanult réteg által értett, exkluzív latin nyelv. Az uralkodói udvar egy időben a németet preferálta, ám ez Magyarországon jelentős ellenállásba ütközött. Bár a német „hazai” és a mindennapokban is használatos nyelvnek számított az egész országban, ám a bécsi hatalommal szembeni ellenállás szimbóluma a magyar nyelv lett. A magyar államról folyó vita kritikus időszakában maga Hajnóczy is arra hajlott, hogy a hivatali életbe egy egységes, hazai, az országban általánosan használt nyelvet kell bevezetni: a ma-

---

¹⁰ A Hajnóczy befogadásában bekövetkezett fordulatról. Lásd Jozef Šimončič: Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku. Košice 1982. Lásd még: Štefan Eliáš: Právne myslenie Jozefa Hajnóczyho v kontinuite slovenských dejín. In: *Historica Carpatica* 31–32. 2001. 49–56.

gyart. Ez azonban semmi esetre sem jelentette azt, hogy a magyarosító politika híve lett volna – épp ellenkezőleg.¹¹ Hiszen épp az ő nevéhez fűződik a minden meghatározó etnikum jogait figyelembe vevő föderális Magyarország elképzelése, valamint hozzá köthető a forradalmi Franciaország himnuszának, a Marseillaise-nek a szlovákra fordítása is.¹² Inkább az állampolgárságból, semmint a nemzetiség kinyilvánításából indult ki. A társadalom, elsősorban a privilégiumokkal nem rendelkező rétegek fejlődése iránti törekvései azonban egyáltalán nem álltak ellentétben azok erőfeszítéseivel, akik a hasonló célokat speciális nemzetébresztő aktivitással kívánták megközelíteni. Hajnóczy így nemcsak a jelentőségét már tudatosító történészek szűk körének, hanem a szélesebb nyilvánosságnak a figyelmét is kéri. Hiszen a társadalom minden rétegét érintő reformmozgalmak jobb és igazságosabb feltételeket igyekeztek biztosítani, és ezzel párhuzamosan a nemzeti viszonyok rendezését is elősegítették. A kor ugyan még nem érett meg a modern gondolatok szabad terjesztésére, ám lassan előrehaladva a században utat törtek maguknak.

Munkánkban eredetileg Hajnóczy József életét a régebbi családtörténet kihagyásával, kizárólag az ő életútjára fókuszálva szerettük volna bemutatni, főleg arra az időszakra koncentrálni, amikor Magyarországot elérték a francia forradalom eszméi. Ám a Hajnóczy családról feltárt levéltári adatoknak köszönhetően világossá vált, hogy a korábbi családtörténetnek alapvető és meghatározó hatása volt Hajnóczy József egész életére, liberális világszemléletére, sőt, még tragikus sorsától is elválaszthatatlan. Ezért elbeszélésünket három részre osztottuk. Az elsőben feltárjuk és rekonstruáljuk a Hajnóczy család *sagáját*. A második rész

¹¹ Így értékelte őt Daniel Rapant, hosszú időre meghatározva Hajnóczy recepcióját Daniel Rapant: K počiatkom maďarizácie. I–II. Bratislava, 1927–1931. Itt lásd a II. kötet 74–75.

¹² Lásd Šimončič, 1982. 121. Oskár Čepan, Ján V. Ormis és Rudo Brtník folyóirat-cikkeire hivatkozva.

Hajnóczy József élettörténetét tárja fel, aki a Hajnóczy család társadalmi felemelkedés és érvényesülés iránti régi törekvéseit beteljesítve a legmagasabb társadalmi lépcsőfokokra lépett, és a magyarországi társadalom megreformálását szorgalmazó, városi intelligencia elitköreibe jutott. A sors fintora, hogy épp emiatt végezte idő előtt a vesztőhelyen. A záró rész a korabeli dokumentumok tanúságtétele és a magyarországi jakobinusokról szóló irodalomból válogatott szövegek segítségével közelebb hozza az olvasóhoz Hajnóczy Józsefnek a francia forradalom kirobbanása utáni időkben játszott rövid, de jelentős szerepét, a magyarországi reformfolyamatokban és forradalmi eseményekben való részvételét, illetve a titkos társaságokban játszott szervezői tevékenységét, amely a letartóztatásával, kivizsgálásával, bíróság elé állításával, majd kivégzésével végződött.

Munkánk során számos eredeti forrásból dolgoztunk, ezért szembesülnünk kellett azzal a problémával, amely a szlovák helyesírás úgynevezett történelmi személynevek írásáról szóló, érvényes normáiból fakad. Mivel e történetben a vezetéknev írásmódjának változása nem csekély szerepet játszik, és a család számos generációinak egyes tagjai tudatosan vagy kevésbé tudatosan, de épp a vezetéknevük írásmódjával különböztették meg magukat, amellet az írásmód mellett tartottunk ki, amelyet a történet egyik-másik alakja maga is használt. Az autentikusan idézett dokumentumokban ugyancsak meghagytuk a vezetéknev eredeti formáját. Tudatosítottuk tehát, hogy a történelmi személyiségeknek szintén megvolt a maguk identitása, tudták, hogy miként és miért írják nevüket így vagy amúgy, és azt is tekintetbe vettük, hogy a mai, aránylag problematikus norma számos összefüggést ködbe burkolhat. A vezetéknev érintetlenül hagyása melletti érv volt az is, hogy a történetben szereplő személyek művelt, intelligens emberek voltak, akik jól kiismerték magukat a különböző nyelvek helyesírásában. Azért is választottuk ezt az eljárást, hogy a források ne veszítsenek hitelességükből, és az olvasó korrekt képet kaphasson régebbi történelmünkről.

Legfontosabb célunk, amely miatt e szöveg tulajdonképpen létrejött, az volt, hogy feltárjuk és megrajzoljuk egy rendkívüli korszak rendkívüli

személyiségének objektív történeti képét, amely nemcsak, hogy mondanivalóval bír a mi korunk számára, de elő is készítette azt. Beigazolódtott, hogy a régebbi korok sem múlnak el nyom nélkül. A történészek és az írók feladata, hogy e nyomokat feltárják a rájuk rakódott idő és feledés alól.

Bár a történész szövegének elkészítésekor egymaga felelős azért, hogy miként válogatja és értelmezi a forrásokat, mindig rá van utalva levéltárosok, könyvtárosok és számos kolléga segítségére is, akik őt ezen felül nem ritkán új gondolatokra inspirálhatják kritikus vagy kíváncsi kérdésekkel, megjegyzésekkel. Ezért e helyütt fejezzük ki köszönetünket a pozsonyi, budapesti, nagybiccsei, győri, modori, vágbesztercei, ruszti, szakolcai, soproni, bécsi, vsetíni és zágrábi könyvtárakban és levéltárakban dolgozó kollégáknak és barátoknak, akik segítségével nem jutottunk volna hozzá számos érdekes forráshoz, nem kaphattunk volna a kezünkbe több fontos könyvet, sőt, feldolgozatlan levéltári anyagot. Hálaság vagyunk Ruszt evangélikus lelkészének, Frank Lissy-Honeggernek a készséges segítségéért, aki hozzáférhetővé tette számunkra több, ez idáig ismeretlen levelezés- és dokumentumgyűjtemény kéziratát, amelyek a család legrégebbi generációinak sorsát és kapcsolatait tárták fel. Hisszük, hogy mindazoknak, akiket köszönet illet, e munka olvasásakor az lesz a benyomásuk, hogy fáradozásaik meghozták a megfelelő gyümölcsöt.

Ugyancsak köszönet illeti az Irodalmi Alapot, az általuk nyújtott anyagi támogatásért, amely lehetővé tette munkánk elvégzését. A könyv kiadásához nyújtott segítségért a Pozsony Megyei Önkormányzatot, a Szlovák Nemzeti Múzeumot, Modor és Vágbeszterce városát is köszönet illeti.

Kutatás Hajnóczy József családi hovatartozása után

A kiskéri Joseph Haynotzi tanúságtétele

A Hajnóczy család eredetének pontos beazonosítása elsősorban azért tűnik bonyolultnak, mert e szerteágazó családnak már az egyes tagjai is szem elől veszítették egymás sorsának alakulását a 18. században. Ezt támasztja alá Mokry Ferenc *Adatok Hajnóczy Józsefről*¹³ című írása, amely 1899. július 15-én jelent meg a Budapesti Hírlap hasábjain. Mokry a Hajnóczy családfa azon ágához tartozott, amely Hajnóczy József kivégzése után kezdte el a Hajnóczy helyett a Mokry nevet használni.¹⁴ Ezért lehetett a birtokában egy mindössze huszonegy oldalas, karcsú könyv, amely mindaddig még ismeretlen, nyilvánosság elé nem tárt adatokat tartalmazott Hajnóczy József életéről. A brosúra első oldalának alján olvasható egy latin mondat: „*scripsit: Josephus Haynotzi m. p.*” („írta: Josephus Haynotzi s.(aját) k.(ézzel)”). Ez a Joseph Haynotzi a posztókészítő Hajnóczy János és Barbara Simonides gyermeke, ami azt jelenti, hogy ő volt Hajnóczy Tamás dédunokája, valamint Hajnóczy József unokafivére. Családnevét kizárólag németül írta. Joseph Haynotzi 1759. március 13-án született Modorban, ugyanott, ahol híresebb családtagja és névrokona, Hajnóczy József. Tanulmányait Modorban, Lőcsén, Sopronban végezte, majd a wittenbergi egyetemen folytatta,

---

¹³ Mokry, 1899.

¹⁴ A család ezen ágához tartozott még Mokry Sámuel is, Tessedik Sámuel unokája, az előkelő magyar nemes, több szakmai publikáció szerzője. Penigey Dénes: Tessedik Sámuel. Budapest, 1980. 38.

ahol „*olyan kiváló diák volt, hogy mikor 1787. december 24-én elhagyta az intézményt, az egyetem egy külön hozzá intézett beszédet adott ki, amelyben tanárai és professzorai fogalmazták meg szívből jövő búcsújukat.*”¹⁵ Tanulmányai befejezése után rövid ideig a modori evangélikus gimnáziumban volt szubrektor és konrektor. Amint lehetősége nyílt rá, elhagyta szülőhelyét és lelkészi feladatokat látott el a túlnyomórészt német és szlovák telepesek által lakott, Bács megyei Kiskéren. A kiskéri lelkészi posztra Torkos Mihály, Modor volt szuperintendense ordinálta 1785. április 7-én.

A brosúra két részből állt. Az első, latin nyelvű rész a Hajnóczy család nemesi eredetével foglalkozik, míg a második, német nyelvű részben olyan epizódokat jegyeztek le, amelyek Hajnóczy életének végére vonatkoznak. Mokry Ferenc szerint a könyv első részében Joseph Haynotzi megcáfolja a történészek állításait, amelyek szerint Hajnóczy József nem volt nemesi származású, mert bemutat egy 1787-ből származó okiratot, amely minden kétséget kizáróan igazolja a család nemesi eredetét, és amely a családfát is tartalmazta. A nemeslevél szerint a Hajnóczy család nemesi címét I. Lipóttól kapta, 1660-ban. A kérdésre, hogy a család nemességét miért nem érvényesítették, azt felelte, hogy Hajnóczy József életében a família már nem volt birtokában a törvényes okiratnak. A címeres nemeslevél, amelyet a család idősebb tagjai őriztek, elveszett, így ekkortól a családfát sem egészítették ki. Csak a hivatalos okirat és a családfa 1808-as, hiteles átírása létezett, amely közvetve igazolta a család nemességéről szóló hagyományt.

A brosúra szerint Hajnóczy József soha nem használta ki nemesi privilégiumait, nemesi eredetét soha nem kutatta, sőt, éppen ellenkezőleg, nyíltan polgári származásúnak vallotta magát, ami neki mint de-

---

¹⁵ Michael Berky–Andreas Kralowanszky–Samuel Martiny–Michael Zorkotzy–Georg Zelch: Unsere Gefühle bei dem Abgange Herrn Hajnozy's von Wittenberg. Wittenberg den 24. Dec. 1787. Közli Szinnyei, 1896. 299. Online: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

mokratának, jobban megfelelt. Ha a nemesi származás bármely beszélgetésben felmerült, e latin közmondással válaszolt: „*Discat diligenter et erit nobilis*” („Tanulj szorgalmasan és nemessé válsz”). Az említett családi okirat alapján Joseph Haynotzi a névrokonáról azt állította, hogy nemesi származású volt, még akkor is, ha erre nem tartott igényt. Ám az igazság, mint oly gyakran, kissé más képet mutat.

A Hajnóczy család armálisa – a címeres levél, amelyet Joseph Haynotzi is említett – ténylegesen létezett. Számos magyar történész címeres leveleket tartalmazó jegyzékében is szerepel.¹⁶ Az okiratról azt olvashatjuk, hogy 1659. április 19-én I. Lipót magyar király e levéllel adományozott katonai érdemeiért nemességet Hajnóczy Illésnek, zárójelben Haainotzsynak, valamint testvéreinek, Izsáknak, Jakabnak, Andrásnak és Mihálynak. A nemesi címer leírásán kívül rávezették azt is, hogy 1660. április 19-én, a Pozsony vármegyei Somorján hirdették ki. Ezen adatokat Hont megye alispánja, Roth Ferenc jegyezte fel, 1792. október 16-án. Ez ugyan azt jelenti, hogy abban az időben éltek Hajnóczyak Hont megyében, az viszont már nem bizonyítható, hogy közvetlen kapcsolatban álltak volna azzal a Hajnóczy családdal, amely a privilégiumot kapta.

Mokry Ferenc cikkéből az derül ki, hogy a Hajnóczy család a 18. század végén már nem sokat tudott saját eredetéről. Mindazonáltal az ilyen típusú kijelentések önmagukban nézve, a konkrét információk hiányában nem meggyőzőek. A fő ellenérv maga a tény, hogy a 18. században a család három tagja is (Hajnóczy Józsefen kívül nagyapja, János és dédnagybátyja, Dániel is) kutatásokat végzett számos levéltárban, és nem hangzik túl logikusan, hogy érdeklődtek Magyarország történelme iránt, de nem érdekelte őket saját családjuk múltja és helyzete. Azonfelül legalább két családtag, idősebb Hajnóczy János és később maga Hajnóczy

---

¹⁶ Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei 1200–1860. Budapest 1904.

József is megkísérelte megszerezni vagy megújítani a nobilitációt, amelyről közvetlen elődeiktől úgy tudták, hogy létezik. Meg kell fontolni tehát azt a lehetőséget is, hogy tudtak a származásukról, de bizonyos konkrét okok, elsősorban valószínűleg a család mozgalmas sorsa és a rekatolizáció idején felmerülő problémák miatt inkább hallgattak gyökereikről.

Bár az eddig folytatott genealógiai kutatások főként azt szándékoztak kideríteni, hogy ki is volt valójában Hajnóczy Illés, honnan származott, kik voltak a közeli rokonai, milyen érdem alapján emelték őt nemesi rangra, valamint, hogy tulajdonképpen milyen szálak fűzték – ha fűzték egyáltalán – Hajnóczy József elődeihez, ám e kérdésekre lehet, hogy soha nem kapunk választ. A Hajnóczy József elődeivel és családjával kapcsolatos rejtélyt a közvetlenül későbbi rokonaitól származó terjedelmes tanulmányok sem tudták megoldani.¹⁷ Paradox módon ugyan egy tudományosan megalapozott, ám senki által nem idézett műről van szó, amelyben a szerzők igyekeztek megfelelő helyükre tenni a Hajnóczy József életéről fellelhető adatokat, feltárni életének egyes szakaszait és végül a családfa legrégebbi gyökereit is felkutatni. Bár összegyűjtötték a saját korukban fellelhető legterjedelmesebb feljegyzéseket a család tagjairól és kapcsolataikról, továbbá József esetében a születési adatokat is helyesen adták meg, a családfán csak meg nem alapozott feltételezésekkel tudták hozzákötni a nemesi származást Hajnóczy József ágához.

Ezek az okok, Hajnóczy polgári származásának a gyanújával együtt arra ösztönöztek, hogy minden elérhető, a Hajnóczyak származásáról szóló, néha ellentmondásos adatot ellenőrizzünk. Ahhoz, hogy a fel-

---

¹⁷ Hajnóczy Iván–Hajnóczy József R.: Hajnóczy József élete 1750–1795 (324 oldal.) Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSzK), Kézirattár: Quart. Hung. 4147. Gépiratos szöveg, 1934, azaz Payr Sándor munkájának publikálása után készült, valószínűleg már a kiadásra előkészítve. A kérdéses címeres nemeslevéllel egy külön fejezet foglalkozik (225–270). Bár a munka összegzi az eddigi ismereteket, a későbbi Hajnóczy-életrajzírók (Bónis, Poór) saját kutatásuk során nem támaszkodtak rá.

merült kérdésekre válaszokat kapjunk, újra át kellett vizsgálni a rendelkezésre álló forrásokat, meglátogatni a levéltárakat és a megfelelő információkat őrző további helyeket. A Hajnóczy József közvetlen családjához tartozó egyes családtagok életrajzi adatait feltáró aprólékos munka során ugyanis új, még teljesen ismeretlen felmenők bukkantak elő, akikről kialakult egy merőben újszerű kép is. A kötet ezen része ezt az új képet rajzolta meg, néhány új megállapítással együtt.

A családi viszonyok hálózata és a legrégebb nemzedékek történetei

Vágbeszterce és környéke múltja szorosan kapcsolódik a Vág folyó partján magasló vágbesztercei vár történetéhez. A vár után nevezték el a környék uradalmát, amely lassanként több birtokos tulajdonába került: míg a szomszédos lednici uradalom sokáig egy jelentős arisztokrata család, a Rákócziak és közvetlen utódaik fennhatósága alá tartozott, a vágbesztercei uradalom felaprózódott, és még az egyes falvakat is felosztották a különböző földesurak között. A 17. század végére e földesurak közt nagy befolyásra tett szert a Balassa család, így örököseik több földterületből is nagy részesedést mondhattak magukénak. A Balassák birtokviszonyai a 17. század hetvenes éveinek végén „összekuszálódtak”, amikor Balassa Gábort a Habsburg-ellenes összeesküvésben való részvétele miatt vagyonának elkobzása fenyegette. A családtagok között megindult a versengés az uradalom egyes részeiért, megfűszerezve azzal, hogy a harcban jelentős szerepet töltött be Balassa Gábor Zsuzsanna nevű testvére is. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, az uradalom öröklésének kérdése később a Hajnóczyak számára is több probléma forrásává válik.

Az uradalom legjelentősebb székhelye Vágbeszterce városa volt, amelyet megalapításának kezdetén hírhedtté tettek birtokosai, Podmaniczky János és testvére Rafael, a két rablólovag. Később, a rendi felkelések századában több alkalommal is kirabolták a várost: 1604-ben Bocskay

István, 1679 és 1680 között Thököly Imre, végül 1707-ben Bercsényi és Ocskay katonái fosztogattak. A város és a megye levéltári anyagai, amelyeket máig nem dolgoztak fel összegyűjtve, több szlovák és magyar levéltárban szétszóródva találhatók. Az eddig ismert anyagok alapján a történészeknek ebben a Trencsén megyében fekvő földesúri városkában sikerült először beazonosítaniuk Hajnóczy Tamás mészáros és feleségét Barbara Regulit.¹⁸ További adatokat tudhatunk meg Hajnóczy Tamásról abban az életrajzban, amelyet legműveltebb fia, Hajnóczy Dániel, a soproni evangélikus gimnázium konrektora, majd rektora segítségével Deccard János Kristóf állított össze és jelentetett meg gyászbeszédként.¹⁹ Deccard állítását, miszerint Tamás csupán egy „szegény mészáros” volt, nem lehet szó szerint érteni. A mészáros mesterek ugyanis a korabeli társadalomban a falvak és városok tehetősebb polgárai közé tartoztak, sőt, mi több Tamás rögtön három fiának is lehetővé tette legalább azt, hogy gimnáziumban tanulhassanak. A szöveg továbbá említ egy Peredmér településre férjhez adott rokont, akinek nem kevés érdeme volt Tamás fiának, Dánielnek, a későbbiekben kiváló, Bél Mátyáshoz hasonlítható pedagógusnak az oktatásban.

Hajnóczy Dánielnek a ruszti plébánia könyvtárában található kéziratok hagyatéka nem várt felfedezéseket tartogatott: lehetővé tette a család legrégebbi generációjának rekonstrukcióját és a család női ágának bekapcsolását is. Feltárult a rokoni kapcsolatok teljes hálózata és a család életének olyan váratlan fordulata, amelyek a későbbi korokban is befolyásolták az utódok sorsának alakulását. A kézirat egyértelműen megmutatta, hogy a Hajnóczy családfát kutató korábbi történészek azért nem tudták pontosan kinyomozni a család idősebb tagjai közti rokoni kapcsolatokat, mert nem ismerték vagy figyelmen kívül hagyták az ere-

¹⁸ Payr, 1934. 3. Házy Jenő: Soproni polgári családok. Sopron, 1982. 532. A vágbesztercei uradalomra vonatkozó forrásanyagok erre vonatkozó részében a Regula változat is szerepel. (Magyar Országos Levéltár, továbbiakban: MOL: P 11 Balassa család.)

¹⁹ Deccard J. Ch., *Supremi officii munus quo viro [...] Danieli Hajnoczio [...] solvit.* Jéna, 1747. 5.

deti vezetéknevet, amelyet a 18. század elejétől használt a család, ami a Hajny volt. Pedig ez a vezetéknev már a család egy kiemelkedő tagjára, Dánielre vonatkozó és régóta hozzáférhető levéltári források között is fellelhető volt.²⁰ A családi levelezésből ráadásul arra a kérdésre is kaphatunk egy lehetséges választ, hogy a Hajnóczyak miért hallgattak el ismételten néhányényt a saját múltjukból.

A család legrégebbi, Vágbeszterce városához és közvetlen környezetéhez kötődő története a 17. század első felébe nyúlik vissza. Bár a családtagokról közvetlen okmányok (pl. anyakönyvi kivonatok) nem lelhetők fel, nevükről és sorsukról beszél néhány forrás. E források az uradalom számára szükséges iratok, vagy azok, amelyeket maga a család egyes tagjai állítottak össze azért, hogy a családon belüli öröklési rendet, főképp a birtokok átruházásának kérdését tisztázzák. A földesúri összeírások és más iratok azonban csak kevés információval szolgálnak arról, hogy az uradalomban több Hajny nevű jobbágys is élhetett. Ezekből az információmorzsákból a rokoni kapcsolatok nem rekonstruálhatók.²¹

²⁰ A budapesti Evangélikus Országos Levéltár jegyzékében Hajnóczy–Hajny Dániel neve közvetlenül a katalógusban is szerepel: A Magyarországi Ág. Hitv. Ev. egyetemes egyház levéltárának jegyzéke/Elenchus Archivii generalis ecclesiae Ev. Aug. Conf. in Hungaria, 1. Budapest, 1912. 50.

²¹ A legrégebbi bejegyzés, amelyben megemlíti a Hajny családnevet, az 1667-es Balassa-birtokok összeírása: Balassa Zsigmond vágteplai jobbágysainak sorában szerepel a földműves *Stephanus Hayni* neve. MOL: P 11, Series II, cs. 14., fasc. 11, fol. 4–5. Ugyanezt a családnevet jegyezték fel a szomszédos Lednic-uradalomban is: az 1668-as úrbéri összeírás szerint Zubákon élt *Hajny Martin, Janos, Mihaly* és *Miklos*; Taron *Hajnyk Juro* és *Hajnyk M.*; Kvassón: *Hajnyk Miklos* és *Istvan*; emellett Lehorkán *Mokry Andras* és *Miklos*. Az 1688. május 31-i úrbéri összeírás nyolc alsó rétegből származó zsellért (subinquilines) és öt számkivetett posztókészítőt említ, akiknek egyetlen vagyonuk kis házuk volt (*Panifices Exules nihil praeter domunculus habentes*), köztük szerepel *Hajny Joannes* neve. Róla tudható, hogy három gyermeke volt és két ökröt bírt. A fent említett összeírásban szerepel még a telepesek (*inquilinus*) neve mellett a Rovná településről származó *Hajny Johann*, két gyermekével és két ökrével. Kvassó település jobbágysai közé írták föl *Stephanus* és *Nikolaus Hayni* nevét. A későbbi földesúri összeírások közt

(Folytatás a 24. oldalon →)

Annyit tudunk csak kikövetkeztetni, hogy a Hajný-Hajnóczyakkal később rokonságba kerülő családok a 17. század közepétől kezdve az uradalmon belül az uradalmi tisztviselők azon rétegéhez kötődtek, akik programszerűen és nemegyszer sikeresen törekedtek a nemességre.

Még nagyobb jelentőségűek azon feljegyzések, amelyek szerzője a már ismert Hajný-Hajnóczy Tamás számos fiainak egyike, a szintén Tamás nevű vágbesztercei kereskedő volt. E feljegyzéseket szerzőjük a 18. század húszas éveiben készítette, valószínűleg azért, hogy segítse egyik fivérét a címeres nemeslevél megszerzésben. Amíg kinyomozta, hogy a gazdaság mely ágaival foglalkoztak elődei a szétdarabolt Balassa-birtokon, egy helyi „szakértővel” fokozatosan sikerült aprólékosan megrajzolniuk a család rokoni szálakból álló hálóját is. A művet a korabeli szlovák nyelven írta, latin betoldásokkal, a további levelekben pedig a gazdaság átruházásával kapcsolatos részleteket közölt. E bizonyítékok segítségével a család ismert történelmét a 17. század első feléig tolta ki.²²

Az első, akit keresztnéve nélkül említ e dokumentáció, egy bizonyos, Havrannak is nevezett Hajný „apó” Vágtepláról. Nem volt egyszerű sorsa: amikor gyerekkorában meghaltak a szülei, a három (szintén meg nem nevezett) nővérének egyike vette magához, aki egy Havran nevű illető felesége volt.²³ Gondozta, taníttatta, kiházásította öccsét, majd saját gazdaságának egy részét is az ő nevére íratta, s Hajny ez alapján kapta a Havran (Holló) ragadványnevet is. Nehéz sorsát tovább keserítette, hogy szerette az italt, és részegen civakodott nővérével, aki végül elkergette a háztól. Tizenhét bírósági perre volt szüksége ahhoz, hogy nézeteltéréseiket úgy-ahogy rendezni tudják, és a gazdaság egészét Hajný kaphassa.

(Folytatás a 23. oldalról →)

felfedezhető még a Hájnik családnév Kvassó és Tar településeken. Az itt felsorolt személyek és a szövegben elemzett család ága közti kapcsolatokat nem lehetett rekonstruálni és egymásra vetíteni. Štátný archiv Bytča (továbbiakban: ŠA), fond lednické panstvo.

²² Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt.

²³ Egy másik nővére Záskaliére ment férjhez.

Hajnó-Havran fia volt János, akiről már többet tudunk: feleségét Barbora Altabnak hívták, akinek apja a sziléziai Bialkából származó vallási exuláns volt. Thomas Altab ügyes iparos volt: megállapodást kötött a szlovák bányavárosok számára szállítandó kötélről, majd később szegődtette őt a nagybiccei Thurzó család. Házasságából három gyermeke született, két lánya és egy fia, az ifjabb Tamás, akit eddig, mint a család „alapítóját” ismertünk. A szülők igyekeztek magasabb társadalmi pozícióban lévő családokból választott partnerekhez hozzáadni lányait: egyik lányuk, Katalin (Catharina) a vágbesztercei polgárhoz, Jan Božechhez ment hozzá, míg másik lányuk, Anna a város molnárának, Nicolaus Štaštnýnak a felesége lett. Mindkét lány sok gyermeknek adott életet, amíg Anna egy fiút és két lányt, addig Katalin hat lányt nevelt fel.

Számos gyermekkel büszkélkedhetett fiuk, Tamás is, aki vágbesztercei mézárósként feleségül vette Barbara Regula/Regulit, az uradalmi sáfár szolgálójának a lányát.²⁴ Unokájának, Hajnóczy Sámuelnek a feljegyzése alapján a 18. század húszas éveinek elején hunyt el.²⁵ Tamásnak az első házasságából született tizenkét gyermeke közül kilenc megélte a felnőttkort. Három lánya és hat fia maradt életben, ami az adott korban viszonylag nagy szám volt.²⁶ András fiuk és két lányuk, Katalin és Rachel még gyermekkorukban haltak meg.²⁷

Megmaradt gyermekeik közül Zsófia (meghalt 1675. március 14-én) volt a legidősebb, akit egy nemeshez, Martin Gubernathoz adtak hozzá. Abban az időben, 1720 körül, amikor a családfa „revízióját” ké-

²⁴ Barbara Reguli 1704. november 1-jén hunyt el. 1705-ben Tamás újránősült, Catharina Piacseket vette el.

²⁵ Hajnóczy Sámuel levele Hajnóczy János Károlynak (Dániel fia) 1791. szeptember 25-éről. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, nem rendezett anyagok.

²⁶ Payr Sándor nyomán Hajnóczy Iván, Hajnóczy József Rajmund és Bónis György is csupán öt fiúgyermekről ír: Jánosról, Dánielről, Sámuelről, Tamásról és Józsefről, utóbbi létezéséről egyetlen más forrás sem tesz említést.

²⁷ Ugyancsak gyermekkorában hunyhatott el Borbála, a második házasságából született utolsó lányuk. A forrásokban 1706 után nem található meg a neve.

szítették, ő már nem élt, ám tíz gyermeke közül bizonyosan többen is életben voltak ekkor. Zsófia testvére, azaz Tamás legidősebb, felnőttkort is megélt fia, János volt (1678. július 17.–1739. június 2.), akinek egyenes ági leszármazottja Hajnóczy József, történetünk főszereplője. Utána következtek: Zsuzsanna (meghalt 1689. március 10-én), akinek első férje egy trencsényi nemes, Adam Sumber, a második Michael Weiss²⁸ volt, majd Dániel (1690. április 10.–1747. február 26.), Tamás, Pál, György, Sámuel és (egy újabb) Katalin, akit egy rojki gazdatiszthoz adtak férjhez. E kiterjedt rokonság annak ellenére szoros kapcsolatban volt, hogy csak az édesapa maradt Vágbesztercén, valamennyi gyermeke szétszéledt Magyarország különböző vidékeire. Tamás három fiával és két lányával ugyan Vágbesztercén lakott, de mint kereskedő folyamatosan járta az országot. Katalin férjével először Trencsén városában, majd Nagyudicson (Welká Udiča) élt, Dániel és Sámuel Sopronban, János, Pál és György pedig Puhón. Édesapjuk, Tamás közvetlenül a halála előtt magányosnak²⁹ érezte magát, annak ellenére, hogy gyermekei nem költöztek távolra tőle, ezért legalább levelezés útján igyekezett kapcsolatban maradni velük. A közelebbi településeken élőkkel kölcsönösen látogatták egymást, de Tamás a legbüszkébb nyilván arra a fiára volt, aki a társadalmi ranglétrán a legmagasabbra jutott, és édesapját nem mindennapi módon, alkalmi versekkel tisztelhetette meg: „... amikor a te verseid olvastam, könnyek gördültek az arcomon...”³⁰

A genealógiai kutatásokból megismert legfontosabb adat, amely aztán a továbbiakban megnehezítette a családfát alkotó egyes tagok pontos azonosíthatóságát, az eltérő formában használt családnév volt. A Hajný ugyanis gyakori vezetéknévnek számított a Vágbeszterce és Lednic kör-

²⁸ Michael Weiss közeli barátja volt Hajnóczy Dánielnek, nem kizárt, hogy a frigy neki köszönhetően jött létre.

²⁹ Ekkor valószínűleg már második felesége, Katalin sem élt.

³⁰ „... nebo kdiž sem ti werssiky čytral slzami sem swogu twar oblywal...” Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 1 (Briefe an Daniel Hajnoczy von Verwandten) 2. levél, Hajný Tamás levele Hajnóczy Dánielnek 1716. március 22-én.

nyékén elterülő uradalmakban és Morvaország területén is. E vezetéket viselők szép számmal képviseltették magukat a harmincéves háború fordulóján lezajlott morvaországi felkelésben, és nem kizárt, hogy a lednici, vágbesztercei és a szomszédos morvaországi birtokok (mindenekelőtt Vsetín és Lutonina települések) közti szoros kapcsolatok miatt néhány Hajný itt keresett menedéket a felkelők kegyetlen üldözése elől.³¹ Mindemellett a Hajný családnévvel egyidejűleg vált használatossá az új, Hajnóczy változat, amelyet Dániel vezetett be, még mielőtt wittenbergi tanulmányait elkezdte volna.³² A vezetéknév írása az első generációba tartozó családtagoknál eltérő volt, többször is előfordult például, hogy egy és ugyanazon személy (pl. Dániel két bátyja, János és Tamás) ugyanabban az időben a hagyományos és az új formában is aláírták a nevüket, mindkét esetben szlovák nyelvű levelek alá. Másrészt az, hogy az új névváltozatot lassanként átvette az egész család, még a férjhez adott lányok is, jelzi a családi összetartozás-tudat megerősödését – miközben a család egyes tagjai egyre magasabbra lépdeltek a társadalmi ranglétrán. Dániel bátyja, János egy fennmaradt levelében erről így ír: „... mindenütt terjed már a soproni iskolában zajló tanítás dicsérete, amelynek én is igen örvelek... még jobban felvirágoztatom jó hírű nevem...”³³

Már e legrégebbi, a számos utódnak köszönhetően szerteágazó rokoni kapcsolatokból is kiolvasható a család azon törekvése, hogy úgy házassítsák ki a gyermekeket, hogy közben „javítsanak” a család aktuális helyzetén: az Altab-ágról fennmaradt dokumentumok szerint Barbara testvéreinek leszármazottai közül többen a városi iparos családok utódaival (tisztviselő, hivatalszolga, hivatalnok, organista, a lelkész lányai) kötött házasságot preferáltak. Barbara Regulí édesanyja, Elisabetha

³¹ Jiří Radimský: Soupis Valachu z roku 1644. In: Nase Valašsko, 1941/7. 5–16.

³² Haynotzi Sámuel 1791. szeptember 25-én kelt levele Haynotzi János Károlynak. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, nem rendezett anyagok.

³³ „... už nemala powest wzmaha se oučeni sskole ssoppronskeg wssudi, z čeho y ga nemalo plesam ... geste wiczeg swoge dobre gmeno kwzmahany uwedu...” Hajni (Johann) János Hajnóczy Dánielnek 1723. június 30-án. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 1.

Mokry köznemesi származású volt, amely a Hajnóczyak nemesi származására vonatkozó hagyomány háttérében állhatott. Érdekes, hogy a család műveltebb réteghez (ebben az esetben lelkészekhez) való kapcsolódása az első két generációban közvetett módon történt, vagy úgy, hogy a lányokat lelkészekhez adták férjhez, vagy lelkészek lányait vették el. De ezen házasságok száma nem túl nagy, ugyanis a legtöbb esetben a gazdatisztek közül választottak házastársat, akiknek nemritkán sikerült megszerezni a kétségtelenül preferált nemesi státuszt is. 1678-ban így terjesztették nemesi rangra Nicolaus Pribisst, Barbara Altanővérének, Sophie-nak a férjét.³⁴ A férfi leszármazottak körében a műveltség hangsúlyos szerepet kapott már a vágbesztercei Hajný Tamás fiai közt is. Azok is, akik iparosok maradtak (Dánielen és Jánoson kívül valamenynyien) elvégezték az elemi iskolát, és megismerkedtek a latin nyelv alapjaival. Képesek voltak szlovák nyelven levelet írni, latin megszólítással és címezéssel. Hajný Tamás valamennyi lánya is saját kezűleg írta leveleit. A család férfiágában preferált iparos hivatásnak számított a posztókészítés és a mészáros mesterség. Emellett Tamás fiai valószínűleg egymással együttműködve dolgoztak: a posztókészítőként dolgozó Pál és György,³⁵ valamint Sámuel „kereskedelmi képviselője” ugyanis Tamás volt. A népes család összetartása Dániel gazdag levelezésében is megmutatkozik: természetesnek számított a rokonság tagjai közt meglévő kölcsönös egymásra figyelés. A képzettséget Tamás fiai, Dániel és János a társadalmi helyzetük javítására használták ki, ezzel pedig ajtót nyitottak a család számára a magyarországi szellemi elit felé.

³⁴ Nemesi oklevél Balassa Imrétől Mikuláš Pribiss érdekében, 1678. június 16-ról. MOL, P 11, Balassa család, Series II., cs. 14, fasc. 12–13, fol 146.

³⁵ György a pamutszövet, a lenszöttes és posztó gyártására specializálódott.

Hajnóczy Dániel – a magyarországi Cicero

avagy

Ego Haynotzium audiui esse Sclauum.

– Sclauum ne dixeris, sed Slauum³⁶

Dániel ugyan nem a legidősebb fiúgyermek, ám először neki kell figyelmet szentelnünk. A legnagyobb karriert ugyanis ő futotta be, és egy gyakorlati lépéssel – a szlovák vezetéknév magyarosított változatának használatával – tartósan „megbélyegezte” a család egész történetét. Ez a lépés azonban sok fejtörést okozott a Hajnóczy József elődeit kutató történészeknek, valamint elősegítette a Hajnóczyak „száműzetését” a szlovák történelemből.

Hajnóczy Dániel életéről viszonylag sokat tudunk,³⁷ néhány részlet mégis homályba burkolódik.³⁸ Információink legfontosabb korabeli forrása Deccard már említett latin nyelvű műve és Oertel Gottfried Johann temetési gyászbeszéde, amely 1747-ben, Jénában jelent meg. Deccard volt Hajnóczy Dániel elődje a soproni gimnázium igazgatói funkciójában, valamint apósa is lett, mivel, amikor Dániel első felesége, a városi szakács, Neuhold Ábrahám özvegye, Anna Rosina elhunyt, feleségül vette Deccard lányát, Zsuzsanna Katalint. Deccard vejéről és családjáról a következő adatokat közölte: *„A tudományban rendkívüli jelességű és ájtatos lelkű köztisztviselőben álló Hajnóczy Dániel Besztercén született, emlékezhettek, hogy a Vág környékén lévő városok között igen nevezetes, üdvösségünk helyreállítása 1690. évében április 9-én, apja Tamás,*

³⁶ „Úgy hallottam Hajnotzi egy Sclavus. Ne mond, hogy Sclavus, hanem Slavus”. A Sclavus terminust (lat. rabszolga) a szlovák nép gúnyneveként használták. Idézve Alumni Sempronienses Aug. Conf. Seu, Colloquium I inter duos [...] alumnus, Joannem Vjcaldi, anni 1713, et Joannem Kortod, anni 1738, itt: Pars III. die 7. Decembr. Evangélikus Országos Levéltár Budapest (továbbiakban EOL), Archivum Generalis Ecclesiae (továbbiakban AGE), I a 12, 15, 5c. alapján.

³⁷ Szinnyei, 1896. 286–288.

³⁸ Elsődleges forrásunk: Memorabilia zur Geschichte der Ev. Kirche in K. Ungern, 6. Haynóczy Dániel szócikke (a szócikk, illetve az egész munka szerzője Hajnóczy Dániel volt). EOL, AGE, V. 109 f.

ennek a városnak a polgára, mészáros, szegény, de becsületes és jámbor volt, édesanyja Barbara, aki, mivel több fia volt, különösen ennek a boldogulásért aggódott egész életében. Az alapvető ismeretekre, amelyekre az első életkor szokott fogékony lenni, a Peredmérnek nevezett szomszéd városban oktatták, nagynénjének,³⁹ egy jámbor özvegynek a gondoskodásából és költségén, aki Matthias Zatteciusnak, abban a városban egykor a mennyei tanok hirdetőjének volt a felesége. Mivel gyermektelen volt, saját fiaként szerette, örökösévé is megtette a könyv-kincsnek, amelyet a férje hagyott rá. Nem mindennapi tehetségének dicsérete, amely már gyermekkorában is feltűnt, ösztönözte apját és atyjafiait, hogy más iskolákba küldjék.⁴⁰

Hajnóczy Dániel műveltségének alapjait Trencsénben, Zsolnán, Rozsnyón, Lőcsén, Győrött és Sopronban szerezte meg. Teológiai tanulmányait a wittenbergi egyetemen végezte. Itt Weidler, Hager, Wüchmanshausen, Berger, Elschwich, Wernsdorf, Gladi, Schröer, Klaufing, Haferung, Löscher és Brendel professzorok előadásait hallgatta. Deccard figyelemre méltónak tartja, hogy Dániel már diákként ajánlatot kapott rektori posztra Necpál, Selmezbánya és Besztercebánya iskoláiban, emelték prédikatori helyet kínáltak neki Nyírjes, Dobsina és Selmezbánya településeken. Hajnóczy Dániel azonban megtartotta a soproni szenátusnak tett ígéretét és a gimnázium igazgatója lett, már csak azért is, mert az evangélikus konvent egyenesen neki szánta a posztot. Helyét a konventnek szentelt és megjelentetett védése (*De Pharisaeis et scribis, in cathedra Moysi sedentibus* (Máté 23, 1–3 alapján)⁴¹ és Fabritzióról szóló „vizsgaelőadásának” elhangzása után foglalta el.⁴² Konrektori

³⁹ A szerző itt téved, Catharina Žateckát tévesen Hajni Tamás nővérének nevezi. Catharina valójában Tamás feleségének mostohanővére, azaz sógornője volt.

⁴⁰ Deccard, 1747. 5.

⁴¹ Disszertációját 1718. május 19-én védte meg, Chladenius elnöksége alatt, nyomtatásban Wittenbergben jelent meg.

⁴² Itt vagy a hamburgi polihisztor Albert Johann Fabritzióról (†1736) a Bibliotheca latina (Hamburg, 1697) szerzőjéről, vagy Fabritzio Györgyről (†1571) a Historia sacra írójáról van szó. A Soproni Evangélikus Gyülekezet Levéltára, kézirat. 4371 (232/I 746 – Gamauf, Ausführliche Geschichte), fol. 86. Előadásait ténylegesen 1718. november 17-én kezdte meg.

állását 1718. október 20-ától töltötte be ténylegesen (125 arany és öt akó bor fizetéssel), egészen 1740-ig. Életében további változást jelentett, hogy soproni polgárrá fogadták 1724. december 2-án,⁴³ és hogy pedagógiai pályafutásának csúcsaként kinevezték a gimnázium rektori posztjára 1741-ben.⁴⁴

Tanárként a latin nyelv fejlesztésére, ahogy ő fogalmazott, a „*barbár fogságból*” való kiszabadítására törekedett.⁴⁵ Ezt a törekvését a jénai Latin Társaság azzal jutalmazta, hogy 1737-ben levelező tagjai közé választotta.⁴⁶ A latin nyelv műveléséhez valószínűleg akkor kapott ösztönzést, amikor 1726. február 15–17. között (egy bécsi látogatása során) megállt nála Sopronban Johann Wilhelm Berger, Hajnóczy egykori retorika professzora a wittenbergi egyetemről, aki egyben történész és a lengyel király tanácsadója is volt, és akit rendkívül lenyűgözött Hajnóczy latin nyelvű beszéde. Hajnóczy tagságát két gyászbeszédének, Savoyai Jenőhöz és VI. Károlyhoz szóló ódáinak megjelentetése után véglegesítették.⁴⁷ Hajnóczy Dániel más, időmértékes költeményt is írt, prózai munkái mindazonáltal túlsúlyban voltak.

Az említett gazdag könyvtárnak, amelyet nagybátyjától, Matthias Zattecciustól örökölt, megvan a maga érdekes története. Nagybátyjának (anyai nagynénje férjének) neve, Matthias Zatteccius a latin változata a cseh Matej Žateckynek (de létezett még Mathias Zatwius, Zatecius és Žatecius formában is).⁴⁸ Evangélikus lelkész volt Rajec településen

⁴³ Házi, 1982. 532.

⁴⁴ Hajnóczy Dániel tanári munkájának értékeléséhez lásd: Györffy Sándor–Hunyadi Zoltán (szerk.): A Soproni Líceum, Budapest, 1986. 41–46.

⁴⁵ EOL, AGEI a 13, No 25, fol. 3.

⁴⁶ A társasággal rendszeres levelezést folytatott, amelyet az evangélikus könyvtár őrzött meg Ruszton (Ausztria), a parókián.

⁴⁷ A beszédet Hallbauer, a társaság elnöke olvasta fel, ezt követően megjelent: *Exercitationes Societatis Latinae quae Jenae est*, fasc. I, Lipsiae 1741. 33; fasc. II, Lipsiae, 1743. 3. Ugyanígy közzétették Hajnóczy Dánielnek a Latin Társasághoz írott levelét: *Exercitationes*, fasc. I, Lipsiae 1741. 212.

⁴⁸ Žatecki-Zattecius névváltozataival kapcsolatban köszönjük PhDr. Libor Bernát CSc szíves segítségét.

1673-ig, a Lipót alatti üldöztetésig. Jozef Ludovít Holuby szerint bizonyosan elhurcolták a nápolyi gályákra, majd kiszabadulása után visszatért Trencsén megyébe. 1684-ben rövid ideig lelkésként működött Peredmén, ahonnan újra a „pápasták” kergették el, így tulajdonképpen ő volt Peredmér utolsó evangélikus lelkésze. Csakhogy a Matej Žatecky nevet egyetlen, a nápolyi gályarabságra ítéleteket összeíró dokumentum sem tartalmazza,⁴⁹ ezért ezt az adatot nem sorolhatjuk a hiteles források közé. Hajnóczy Dániel a megörökölt könyvtárat nagy gonddal rendezte, 1741-ben elkészítette a könyvtár katalógusát,⁵⁰ állandóan használta és kiegészítgette. Fia, János Károly örökölte a könyvtárat, aki ruszti evangélikus lelkész, valamint másodfokú nagybátyja, kortársa és közeli barátja volt Hajnóczy Józsefnek. A könyvtárat átköltöztette saját lelkészlakába, ahol ez az eredetileg „exuláns” könyvtár becses könyveivel és kézírataival a mai napig működik.

A Hajnóczy Dániel családjáról szóló új, eddig nem ismert adatok szempontjából jelentősnek bizonyult a hét, kéziratban maradt prózai műveinek egyike, amely az *Iter Neosoliense* (Út Besztercebányára) címet viselte.⁵¹ Bár egy fiktív, három útitárs közötti párbeszédről van szó, akik

⁴⁹ Gályarabságra csak a pozsonyi rendkívüli bíróság által 1674. március 4–május 5. között elítéltek kerültek. A bíróság elé idézettek névsorát közli: Varga Katalin: Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve, Pozsony, 2002. 219–259. A gályarabok névsorát egykorúan feljegyezte: Georg Lani: Kurtze und wahrhafte historische Erzählung von der grausamen und fast unerhörter Papistischen Gefangnüss wie auch von der wundebahren Erlösung aus derselben. H. n. 1676. 1–2.

⁵⁰ A katalógus 139 könyvet tartalmazott, amelyek közül 86 a 16. századból származott. Forrás: Fabian Berndt (ed.): Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Digitalisiert von Günter Kükenshöner. Hildesheim 2003. A katalógust az evangélikus könyvtár őrizte meg Ruszton.

⁵¹ *Iter Neosoliense seu Colloquium Tertium, in quo Georgius Kojo, et Johan Bifranes fata itineris Neosoliense prospera et aduersa quo R. Joannes Godofredus Ertel V. D. M. Neosolio Sempronium ad obeundam Sacri muneris prouinciam Anno Christi 1739 mense Junio addustus est Mutuis sermonibus commemorant.* OSzK, Kézirattár, Quart. Lat. 1166. A Kojo/Kois név mögött Rojko György bújik meg, a Bifranes mögött pedig Knogler Dániel.

Sopronból Besztercebányára utaznak, valós eseményeket is megörökített. Ilyen volt például, hogy a soproni evangélikus egyházi kart képviselve Besztercebányára küldték unokaöccsét, Hajnóczy Dánielt (nővérenek, Katalinnak a fiát), Rojko György későbbi nyelvtanár és Knogler Dániel orgonistát, hogy átadják J. G. Oertelnek, az akkori besztercebányai prédikátornak a soproni lelkészi posztra szóló meghívást. A didaktikus párbeszédben Hajnóczy Dániel az úttal kapcsolatos legkülönbözőbb problémákról és tényekről vitatkozik, és említi családjának aktuális helyzetét és gondjait. Ezek közül az egyik leglényegesebb a legidősebb és legjobban szeretett bátyja, János haláláról szól, amely az utazás ideje alatt következett be (Modor, 1739. június 2.). Dániel ragaszkodásának egyik oka az volt, hogy bátyja minden erejével támogatta őt tanulmányai során.

Másik fontos megjegyzése a Hajnóczyak és a Tessedik család tagjai között fennálló háromszoros rokonság eredetének tisztázására irányul. Ez egy jelentős tanúság, mert hozzájárul ahhoz, hogy „leleplezzük” Hajnóczy József és a magyarországi felvilágosodás egy másik rendkívüli személyisége, Tessedik Sámuel közti, életre szóló barátság gyökereit. Hajnóczy Dániel szerint rokonságuk a következő szövevényes családi kötetlékekkel magyarázható:

„A besztercebányai utazás

K(ois): A modoriak aznap érkeztek meg, hogy a lakodalmat megünnepeljék, nekik háromszoros sógorságuk van Hajnóczyval. A modoriak Besztercebányára jönnek megülni a lakodalmat.

B(ifranes): Ki a vőlegény?

*K: Tessedik György, Tessedik Sámuel (kiemelés az eredetiben – E. K.) atyjának, a korábban puhói, most modori polgárnak és a Pest megyei Tótgyörk lelkészének az édestestvére.*⁵²

B: Milyen az a háromszoros rokonság?

---

⁵² Itt id. Tessedik Sámuelnek (az ismert tanár és lelkész Tessedik Sámuel apjának) a bátyjáról van szó.

K: Az első, a nagybátyám, Hajnóczy Tamás, Dániel fivére, Tessedik György nővérét vette el.⁵³ A második, másik nagybátyámnak, Jánosnak, akinek mostani haláláról hírt adtak, az özvegye, aki nővére Nydeczky Eszternek, akitől a vőlegény származik. A harmadik, Hajnóczy János, a megboldogult fia, elvette Tessedik Annának, aki a vőlegény nagynénje és Brodszky Miklósnak a lányát.”⁵⁴

A fent olvasható idézetből kiderül, hogy a Hajnóczy és Tessedik család múltja többszörösen is összefonódott. Nemcsak Hajnóczy József nagyapja vette feleségül Nedeczky Annát, akinek nővére Tessedik György felesége volt, a nagyapa legifjabb testvéréhez, Tamáshoz pedig Tessedik György nővére ment hozzá, hanem az ifjabb Hajnóczy János is nőül vette Brodszky, született Tessedik Anna lányát. Nem bizonyos azonban, hogy e számos, formális rokoni szál közül melyek válhattak valódi kapcsolatokká: János 1734. szeptember 1-én kelt levelében gratulál testvéreinek, Dánielnek, hogy nincs már közös dolga a Tessedik családdal... Nem tudni, milyen tapasztalatok nyomán írta ezt, ám bizonyos mértékben igaza lehetett: a Tessedik család egy tagja pár évvel korábban szellemi kiötlője volt egy „tumultusnak” – egy, a világi és az egyházi fennhatóság elleni lázításnak, amelybe Dániel bátyját, Pált is bevonta.

Hajnóczy Dánielt Wallaszky Pál⁵⁵ evangélikus lelkész és író a legnagyobb római szónok után „korunk Cicerójának” nevezte, kiváló stilisztikai és szónoki képességei miatt. Wallaszky megjegyzésének háttérében minden bizonnyal az is ott állhat, hogy Hajnóczy 1718 és 1738 között személyes kapcsolatban állt és élénk levelezést folytatott Bél Mátyással, a magyarországi polihisztorral, kiemelkedő tanítóval és lelkésszel. Az egymásnak írt levelekben legfőképpen az egyházat érintő aktuális kérdésekről értekeztek, amelyet különböző iskolákban eltérően értelmeztek (pl. a hittankönyvek kérdései, a Biblia fordítása stb.). Bél Hajnóczy

⁵³ Elhunyt 1722. augusztus 24-én.

⁵⁴ Iter Neosoliense, 193/fol. 97a.

⁵⁵ Wallaszky Paulus: Conspectus rei litterariae in Hungaria. Posonii–Lipsiae, 1785. 244.

Dánielt saját könyveinek soproni árusításával és terjesztésével bízta meg, de Hajnóczy ezt a feladatot később más régiókban is elvégezte. Bizonyíthatóan könyvekkel látta el testvérét, Tamást, aki kereskedőként juttatta el a könyvet további érdeklődőkhöz. Bél Mátyással folytatott levelezésében olvasható egy megmosolyogtató jellemző, amely alátámasztja azt a feltételezést, hogy komoly tudós embereknek is lehet jó humorérzékük. Bél, amellet, hogy polihisztor, kiváló nyelvészként is ismeretes volt, és Hajnóczy Dánielnek írott leveleiben nem tudott szó nélkül elmenni a Hajnóczy családnév számos változata mellett. A Hajnóczynak küldött levelekben egyesével felhasználta a különböző módon írható vezetéknev-változatokat a megszólításban: Heinoci, Hainoci, Heinoczi, Haynocy, Hainoczi, Haynocy, Hajnocy, Hajnotzi, Haynotzy, Hejnotzi, Heynotzy, Hainotzi, Heynotzy, Hajnotzy, Hajnóty és Haynóczy.⁵⁶ Bél Mátyás azt érezhette humorosnak, hogy ezt a családnévet különböző nyelveken eltérő módokon lehet leírni – és ez utóbbi okból használhatták különféle változatokban a Hajnóczy család egyes tagjai is saját vezetéknevüket.

Egy érdekes és kulcsfontosságú változatot azonban kihagyott a felsorolásból Bél – lehetséges, hogy nem is ismerte. Most már tudjuk, hogy a budapesti Evangélikus Országos Levéltárban és a ruszti Hajnóczy családi könyvtárban található források is említik ezt a változatot. E források közé tartozik Dániel rövid autográf önéletrajza, amelynek rögtön az előszavában leírta, hogy Hajnóczy Dánielt eredetileg Hayninak (Hajny) hívták, azonban úgy döntött, hogy vezetéknevét erre a magyarisított változatra cseréli.⁵⁷ E lépés motivációjának hátterében egy

⁵⁶ Bél Mátyás levelei Haynocy Dánielnek. Szelestei Nagy László: Bél Mátyás levelezése. Budapest, 1993.

⁵⁷ „*Daniel Hayni, sive Haynóczy (primus enim nomen Hayni cum Haynóczy commutauit) Bistricii, quod oppidum est comitatus Trenchiniensis, ad Vagum fluvium, a. 1690, d. 9 (!) April natus est.*” „*Hayni Dániel, vagy Haynóczy (ugyanis elsőként változtatta a Hayni nevet Haynóczyra) egy Trencsény vármegyei városban, a Vág folyónál lévő Besztercén született 1690. április 9-én.*” EOL, AGE I a 13, No. 25, 3a (fol. 3–4). 1713-ig Hajny Dániel diáknak címzett levelek érkeztek, később a címzett már Hajnóczy Dániel volt. A megállapítás alapját a ruszti parókián található könyvtár hagyatéka adja.

fiatal és tehetséges, kiművelt latinságával kérkedő diák lépése húzódhat meg, aki így akart a műveltek társaságába kerülni. Hajnóczy Dániel ugyanis nem rendelkezett egyenesen igazolható nemesi (birtokosi) címmel, amelynek hiánya megnehezíthette a felsőbb társadalmi rétegekbe való bejutását. Fontos, hogy több testvére csaknem egyidejűleg követte példáját, akik így nyíltan deklarálták ambíciójukat, hogy kapcsolódjanak a közéletben ismert és tevékeny bátyjukhoz, és vele lépdeljenek felfelé a társadalmi ranglétrán.⁵⁸ A hétköznapiakban Dániel nemcsak, hogy szlovák nyelven érintkezett e rokonaival, hanem említett munkáiban avatott módon hozzászólt néhány nyugat-szlovák nyelvjárási formához, valamint a szlovák (Slovák) szó etimológiájához is. A fenti pragmatikus lépés nem volt szokatlan a korban, és nem jelentette az etnikai identitás háttérbe szorítását sem. Csak azt jelzi, hogy ezen identitás kiemelését nem tartották lényegesnek.

Hajnóczy Dániel halála is rendkívüli volt – valószínűleg két diákjának a katolicizmusról szóló konverziója kapcsán kialakult problémák eredményeként következett be.⁵⁹ A konverziót megelőzte több panasz és néhány „*az ösztöndíjak elosztásának különös praktikáiról szóló*” névtelen irat is. Bár a szemrehányások a két lelkésznek (Serpiliónak és Oertelnek) szóltak, valamint bebizonyosodott, hogy a vádak alaptalanok, Hajnóczynak 1747. február 3-án mégis meg kellett jelennie az egyházi gyülekezet előtt, és számot kellett adnia a diákok magatartása kapcsán. Három héttel később (1747. február 26-án), 57 éves korában elhunyt szívrohamban...

⁵⁸ Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 1, Hajni János 1723. június 30-án kelt levelében arra kéri Dánielt, intézze el, hogy fiát felvegyék a soproni iskolába. János örült annak, hogy „*geste wiczeg swoge dobre gmeno kwzmahany uwedu*”, azaz „*még jobban felvirágoztatom jó hírű nevem*”.

⁵⁹ Diarium quo res, partim ad se pertinente, partim alias tempore connexas et notatu dignas retulit Matthias Thommann, EOL, AGE V. 64, fol. 154.

Hajny Joannes, Hajnóczi János, Hajnóczi Joannes,
Hajni János:
„Vándorbotomat véve, elindultam gyermekeimmel
lakást és megélhetést keresni.”⁶⁰

Figyelmünket a továbbiakban közvetlenül a családfa azon ágának szenteljük, amely egyenesen vezet Hajnóczy Józsefhez, Tamás legidősebb fiára, Hajnóczi Jánosra, József nagyapjára összpontosítva. 1678. július 17-én született, feltételezhetően Vágbesztercén. Aránylag vagyonos apjának köszönhetően latin iskolákban tanulhatott – gimnáziumot végzett először Körnöcbányán, majd Pozsonyban és Győrött, végül a mézsáros mesterséget is megtanulta tőle. A 18. század első évtizedében, II. Rákóczi Ferenc felkeléséig Vágbesztercén élt, és valószínűleg egy földesúri birtok vámszedője volt. Családot is alapított: feleségül vette Nedeczky Annát, Nedeczky Joannes lányát, aki mézsáros volt Kiszucaújhelyen. Először két fiuk született, András és János (*kb. 1708). Később világra jött két lányuk is, Zsuzsanna (Modorra adták férjhez Samuel Madaráczyhoz) és Judit (1723-ban a kanyaróba halt bele). Legvégül Sámuel fiuk született meg (*1719).

A fokozódó rekatolizáció a háborús viszonyokkal kombinálva megnehezítette a luteránus vallású városi középrétegek életét, köztük Hajnó Jánosét is. Viszonylag tanult emberként vitába keveredhetett az uradalommal az evangélikus vallásgyakorlat lehetőségének megmaradásáért. Már ismert bátyjának, Dánielnek írott levelében némi szégyenkezéssel említette, hogy a fokozódó rekatolizációs nyomással összefüggésben pár hónapig internálva volt: „... *nem tudom, miként írhatok magamról, mert jól tudom, hogy romlásom nem örvendezteti meg, de legyen ismert az én gondom is!* 1715-ben Szent János ünnepén [június 24-én] áristomba tettek a várban a vallás miatt, ahonnan Mihály napig [szeptember 29.]

⁶⁰ „Wzawsse palicku ssel sem prec bledat Bidla a Hospodi sobe y z ditkami...” Hajnó János levele 1716. november 22-éről. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 1.

*nem engedtek el és minden különféle módon üldöztettek, semmit sem tehetvén.*⁶¹

Szabadulása után egzisztenciális gondjai voltak, ugyanis vágbesztercei házát, ahol feleségével élt, lerombolták, vagyonát elkobozták és az uradalom kastélyába szállították. Rekvirálták termését is, amelyet távolléte alatt lekaszáltattak a cselédekkel, és mindemellett kötelezték az adó megfizetésére is. Gyermekei és felesége a rajtuk lévő ruhán kívül mást nem vihetek magukkal. János minden addigi vagyonát, értékeit elvesztette, szó szerint nem maradt semmije. A család kénytelen volt rokonnál meghúzni magát. Először Vágújhelyre költöztek testvéréhez, Zsuzsannához, majd az apósáékhoz Kiszucára, de a hatóság nyomására innen is elűzték őket. Hajnó János egy időben bőrökkel kereskedett,⁶² de ismerősei segítségével 1717-ben sikerült elhelyezkednie az előkelő magyar nemesi család, a Calisiusok szolgálatában, és birtokigazgatóként húsz éven keresztül vezette a terjedelmes Calisius-birtokok szakolcai és ószombati részét.

A Calisius család lengyel eredetű volt. Tagjai az egyik legrégebbi lengyel településről, Kalisz városából és az azzal megegyező nevű fejedelemségből származtak.⁶³ A 17. században sziléziai birtokokra (Drahomyśl, Grodec) tettek szert. 1709-től Calisius Henrich Fülöp ezredes volt a szász hadseregben, amely Magyarország területén (Léva, Zsolna, Eperjes, Munkács, Ungvár) működött. 1715-ben a magyar országgyűlésben indigenátust – idegeneknek adományozható nemesi állampolgárságot – szerzett. Ettől kezdve leszármazottai a magyar nemesi családok.

⁶¹ „... sam osebe newim gak mam pisat nebo dobre wim že mogim wzkazom was nepotesim, ale nech y mug obchod gest znamy! A° 1715. Na Swatek S° Jana dany sem bil do Arestu na Zamek pro Nabozenstwy z ktoreho negsem propusten až Na Michala, usseliyakim diwnim spůsobem prenasledowan, nemohucze nicz semnu ziskat.” Hajnó János levele 1716. november 22-ről. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 1.

⁶² Tudunk vrocłavi tartózkodásáról és arról, hogy üzleti utakat Tokajba is vállalt.

⁶³ A Calisiusokról részletesebben lásd Fukári Valéria: Felső-Magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik. 16–19. század, Pozsony, 2007. 48–59.

dok körébe tartoztak. Báró Calisius Henrich Fülöp első felesége a magyar nemesi családból származó Rázgha Krisztina volt. A házasságkötés által megszerezte a Trencsén megyei Rázgha-birtokokat (területeket Kisbíróc településen, amelynek nemesi előnevét köszönhetette, valamint Adamócon, Velcsőcön és környékén), Berencs uradalmában (Szencen, és Ószombatban), valamint házat földbirtokkal a szabad királyi városban, Szakolcán. Második felesége Petrőczy István özvegye, Révay Erzsébet (de Rewa) lett, akinek megboldogult férje fontos szerepet töltött be az utolsó Habsburg-ellenes felkelésben. Fülöp fia, báró Calisius Henrich Krisztián, éppúgy, mint az apja, felelős tagjává vált a magyar protestáns közösségnek, és egy időben nem hivatalos felügyelője lett a Magyarországon élő evangélikusoknak. Neve a titulusaival együtt korabeli latin nyelven így hangzott: *Christianus Liber Baro Calisius de Calisch et Kis Birocze*.

Ahogy láthattuk, a Calisius család tagjai, együtt a hozzájuk rokoni szálakkal kapcsolódó más családokkal a magyar lutheránus nemesség elitjébe tartoztak. Ha valaki szolgálatba állt e családnál, amelynek jelentőségét a hozzájuk kötődő famíliák (a Zayok, a Pongráczok) csak tovább növelték, az bizonyosan nagy presztízsnövekedést jelentett az illető számára is.

Az uradalom egyes részei, amelyekre Hajný János felügyelt, a hozzájuk tartozó jobbágysággal együtt több különböző helyen terültek el: kúriák Szakolcán és Ószombaton, erdők, mezők, szőlőhegyek, szántóföldek és rétek közelebbi és távolabbi vidékeken. E területeken még az állatokról (szarvasmarhákról, lovakról, halakról, sőt, mi több, csigákról és méhekről) való gondoskodás is az ő felelőssége volt. Ez a munka magába foglalt egy egész sor tevékenységet, sokoldalú szakmai és szervezői képességeket igényelt, ráadásul gyakran hosszú utakra kellett mennie munkájából kifolyólag az uradalmon belülre és kívülre is. Hajný János sokat utazott Szakolca, Ószombat, Bécs, Nagyszombat és Nagybiccse között, ahol a Calisius család tagjai a leggyakrabban tartózkodtak. Gimnáziumi tanulmányaiból származó tudását a Calisiusok családi könyvtárában és levéltárában bővíthette, amelynek szintén ő viselte gondját.

Új könyveket szerzett be, kibővítette a lajstromot, leiratokat készített különböző könyvekből és az uradalom hivatali ügyeit is intézte, illetve néhány kevésbé bonyolult vitás ügyet. A könyvtárban, ahol gyakran tartózkodott, szinte kizárólag latin nyelvű művek voltak, amelyek a magyarországi történelemmel, joggal és politikával foglalkoztak.⁶⁴

Intézői tevékenysége része volt az uradalommal való állandó kapcsolattartás. A szlovák és latin nyelven folytatott terjedelmes levelezése, amely ekkor keletkezett, újabb fontos forrásként szolgálhat a család sorának megismerésében. A Sopronba, Dánielnek címzett levelekkel együtt így rendelkezésünkre áll egy gazdag információanyag arról az időről, mikor Hajný János a Hajnóczy családnév használata mellett döntött. 1721 elején történt, hogy az ily módon szignált levelek megjelentek magánlevelezésében; míg hivatali levelezésében 1724 márciusának közepétől regisztrálhatjuk ugyanezt. Sőt, közel azonos időben, 1725. április 11-én, egy másik családtag, a posztókészítő Sámuel is a megváltoztatott családnévvel jelentkezett polgárjogért Sopronban.⁶⁵ Az új formában használt családnév maga után vonta a magasabb társadalmi státus megszerzésének lehetőségét, mintegy (igaz, egyelőre csak elvart) „társadalmi tőkeként”, jövőbeli ígéretként funkcionált. Kétségtelen, hogy Hajný János is erre az útra akart lépni: egy 1721-ben munkaadójának írott levelében kifejti háláját a kapott támogatásért és tanácsért, amellyel befolyásolta a nemesi rang megszerzésével kapcsolatos döntését.⁶⁶ Abban az időben a nemesség megszerzése volt a legjelentő-

⁶⁴ SNA, Archív rodu Zay, Bučiansky archív, Rázga–Kališ: Varia, kart. 334, fasc. bez č., fol. 68–69. A könyvtár 128 címet tartalmazott, amelyek közül számos többkötetes mű volt.

⁶⁵ Sámuel 1727. január 29-én házasodott össze Zsófiával, a soproni pék özvegyével. 1755. november 5-én halt meg Sopronban, 58 éves korában.

⁶⁶ „*Pro Consilio erga me indignum servum praestito, Illimo. Dno. Colonello centenas, humillimasyue repono gratias, allaborabo quatenus possem statum Nobilitarem assequi, si tantum aliqua potestatio a meis Dominis obstaculo mihi non esset, dereliquo me gratiae et favori I.D.V. recomen. Permaneo. Joannes Hajni, Sabatist, 2. maji 1721.*”
„*A tekintetes ezredesnek a tanácsért, amelyet nekem méltatlan szolgának adott, százszor*
(Folytatás a 41. oldalon →)

sebb lépés, amit egy apa megtehetett annak érdekében, hogy utódai előnyösebb feltételek között kezdjék meg életüket, ezt pedig Hajný János, gyermekeinek a legjobb érvényesülését szorgalmazva nem hagyhatta figyelmen kívül. Hogy az armálissal kapcsolatos esélyeit javítsa, Hajný bérbe vett Ószombatban egy kúriát, ahol utána tizenöt évig élt.

Elnyerni vagy megújítani a nemesi címeres levelet végül Hajnóczi Jánosnak sem sikerült, de legalább a családnév megváltoztatásával elérte, hogy kortársai honorációnak tartsák. A korabeli magyarországi társadalom rendi rétegződésében az alkotó értelmiségi réteg, amelynek tagjai már nem tartoztak sem a nemesi, sem a jobbágysági réteghez, akár ily módon is megkülönböztethette magát. Az úgynevezett polgári címer használata megrajzolja ennek az új, „átmeneti” társadalmi rétegnek a jellegét, amellyel aztán el is különült a rendi társadalomtól.

Ószombati letelepedésük Hajný-Hajnóczi Jánosnak és családjának elhozta a stabilitást. Sikerült megoldani két idősebb fiával kapcsolatos problémáit is: János nevű fiát engedetlennek, lustának tartotta, ezért kivette őt a körmöcbányai iskolából, és posztókéészítő mesterségre taníttatta. András fia sem volt jobb helyzetben, aki nagybátyjánál, Sopronban tanult – őt apja egy levelében „istentelennek” nevezte, ezért inkább őt is hazahívta. Ebben az időben családjá még tovább bővült. A magyar életrajzírók adatai szerint 1719. augusztus 25-én, Ószombatban megszületett Sámuel.⁶⁷ Bár születésének pontos dátuma az ószombati anyakönyvekben nem található meg,⁶⁸ ugyanakkor egy 1719. augusztus 27-i dátum alatt található bejegyzés szerint ezen a napon ke-

---

a legalázatosabb köszönetemet fejezem ki, mivel iparkodom, hogy elnyerhessem a nemesi rangot, hacsak az uraságok részéről valamely tanúskodás nem képez akadályt számomra. Maradok magamat uraságtok kegyébe és tetszésébe ajánlva. Hajni János. Ószombat, 1721. május 2.” SNA, Archív rodu Zay, Uhrovská línia–Kališ: písomnosti rodu Ráža, Fasc. XXVI, Fol. 93.

⁶⁷ A következő gyermekükről, lányukról, Juditról csupán a levelezésből tudni, lásd fent.

⁶⁸ ŠA Bratislava, Matrika narodených/pokrstených r. kat. farského úradu Sobotičte, zv. 1714–1734.

resztelték meg Hájnik Sámuel. Szülőkként Joannes és Anna Hájnik kerültek bejegyzésre. Ha ez a feljegyzés valóban Hajnóczy József apjának, Hajnóczi Sámuelnek a keresztelőjére vonatkozik, akkor ez már a család nevének harmadik változata. Legegyszerűbb magyarázatként az szolgálhat, hogy Hajný Sámuel szlovák pap keresztelte meg, aki az anyakönyvbe a cseh vezetéknev – Hajný – szlovák formáját írta be.

Hajnóczi János pontosan húsz évig, 1737-ig szolgálta a Calisius családot. Egy Calisius gróf által neki küldött, de elveszett levélre válaszolva azt írta, hogy *„visszatértem Modorba Isten szavára és a gyermekeimhez, csakhogy öregségemre rosszul gondoskodtam magamról, csak az Úristen gyámságára bízva magam; nem jól szolgál egészségem sem.”*⁶⁹

A levél szövegéből az ugyan nem derül ki, hogy fia mikor telepedett le Modorban, de azt megtudhatjuk, hogy idősebb lánya 1733-tól kezdve élt ott. Hajnóczi János saját szavai szerint azért is költözött gyermekei után, mert motiválta, hogy Modorban (amely artikuláris hely volt), aktívan bekapcsolódhatott az evangélikus vallási életbe. Az alatt az idő alatt, míg az uradalom birtokosa, Calisius báró elutazott Csehországba *werbunkra*, Ószombatban megemelt fizetést adott magának, „kiállította a számlát” addigi munkájáról, és 1738 februárjában már Modorban találjuk. Talán nem volt elégedett azzal az összeggel, amit szolgálata alatt megspórolt, és csak reménykedett benne, hogy munkaadója jó bizonyítvánnyal engedi őt útjára. Az összegre talán nem is neki, hanem utódainak volt szüksége. Ugyanis egészségi állapota nagyon leromlott, amelyről az egyik utolsó levelében is írt. A modori szlovák evangélikus egyház halotti anyakönyvében 1739-ben a 15. sorszám alatt olvashatunk egy rövid halotti feljegyzést: *Die Junii Johannes Hajnóczy Senior*. Ez az adat azért is fontos, mert alátámasztja azt a feltételezést, hogy ekkor élt Modorban egy fiatalabb Hajnóczy János is. Nem zárható ki, hogy mikor

⁶⁹ „...recipirowal sem se do Modri k Slowu Božimu a ditkam mogim, lenže na me stare dni zle sem se živnostu zaopatril, ale poručeno P. Bohu, zdravi nam take neslužj...” SNA, Archív rodu Zay, Uhrovská línia – Kališ: písomnosti rodu Rázga, Fasc. XXVI, Fol. 68–69, Modor, 1738. február 15.

apja odaköltözött, az ifjabb Jánosnak már saját családja volt. Egy másik, már említett forrás, az *Iter Neosoliense*, még egyértelműbben datálja Hajnóczi János halálát – 1739. június 2. – és megerősíti, hogy János volt Tamás legidősebb fia. Ebből pedig az következik, hogy érdemes nyomoznunk további, Modorban élő Hajnóczyak után is.

Az első Hajnóczy Modorba érkezése

A festői szépségű szőlőhegyekkel körbevett, kézműiparáról is ismert várost, Modort, amely a Kis Kárpátok déli lábánál terül el, 1607-ben II. Rudolf német-római császár és magyar király szabad királyi városi rangra emelte. A cím elnyeréséhez nagyban hozzásegítette a várost a borkereskedelemből befolyó haszon, ugyanis a 17. századi Modor egyébként inkább kisvárosi, falusi jellemzőkkel rendelkezett. Az uralkodók gazdasági indokok miatt nemesi családokra bízták a várost, így sokáig földesúri fennhatóság alá tartozott. Az 1526-os mohácsi ütközet után Modor a megmaradt Magyarország középpontjába került, jobban mondván a két centrum között volt félúton: az új főváros, Pozsony és az új vallási, egyházi központ, Nagyszombat között. Ez elég ok volt Modor városi vezetőségének arra, hogy megkíséreljék kivonni településüket a jobbágyi állapot alól, majd ezután megpróbáljanak a jelentősebb magyar városok közé kerülni. Az elnyert privilégiumok további lökést adtak a város lakói számára, hogy soknemzetiségű városkájukat (szlovákokon és németeken kívül éltek itt csehek, morvák, horvátok, magyarok és szerbek is) legalább úgy-ahogy átformálják megerősített szabad királyi várossá.

A Hajnóczyakról Modor írásos dokumentumai között a hajdani városi és egyházi levéltárak anyagai között is találni feljegyzéseket. Csak a német evangélikus gyülekezet 1800 és 1850 közötti keresztelési anyakönyveiben tizenöt újszülöttet találunk ezzel a névvel. Csakhogy a 19. század végének eseményei, majd a 20. század első felében lezajlott két világháború miatt a városi magisztrátus anyagai a hivatali dokumentá-

cióval együtt a németek kezéből először a magyarokhoz, végül a szlovákokhoz kerültek. A folyamatos változások miatt az anyag néhány fontos része szétszóródhatott, elveszhetett. Így történhetett, hogy szülőhelyén néhány évtized alatt csaknem megfeledeztek Hajnóczy Józsefről, és arról is, hogy miként került a városba a Hajnóczy család.

Több, egymással összefüggő, de különböző levéltárakból származó feljegyzés, sőt, egy tárgyi emlék, egy céhes kancsó is segítségünkre volt ahhoz, hogy pontosabban megállapíthassuk, hogy mikor és miért telepedtek le épp Modorban a Hajnóczyak.

A legrégebbi, közvetlenül Modorról származó bizonyíték egy 1731-es bejegyzés a Konzuli kézi jegyzőkönyvben.⁷⁰ A március 31-i bejegyzés szerint Hajnóczy Pál és Gebhardt Pál együtt került átírásra a puhói posztókészítő céhből a modori polgárok közé. A nemesi származású modori polgár, *Dominus* Roth György vállalt értük kezességet. Egy valamivel korábbi, március 20-i bejegyzés egy másik, újonnan betelepült (*neoinsinuatus Civis*) puhói polgár, Tessedik Illés (Elias Thessedik) házvásárlásáról szól. Ehhez a bejegyzéshez kapcsolódik a modorban hivatásban lévő konzul, Johann Alagovics beírása a Konzuli naplóban,⁷¹ amely szerint az újonnan betelepült polgár, Hajnóczy Pál, korábbi puhói posztókészítő, feleségével együtt házat vásárolt az Új utcában. Az 1731-es évből még egy hasonló bejegyzést olvashatunk: Modorban szintén feleségével, Szerecska Zsuzsannával vett házat Gebhardt Pál posztókészítő.

A konzuli jegyzőkönyvben olvasható egy évvel későbbi feljegyzés megerősíti, hogy ifjabb Hajnóczy János, feleségével, született Brodszky Judittal ugyancsak háztulajdonos lett a Bazin utcában. Judit pedig lánya volt a már említett Brodszky, született Tessedik Annának, aki tulajdonképpen a vőlegény nagynénje volt. Ebben az évben továbbá ifjabb

⁷⁰ Prothocollum Manuale Consulare Anno 1731, ŠA Bratislava, pobočka Modra, fond Magistrát mesta Modry, i.č. 649.

⁷¹ Ugyanott, Diarium consularis lib. ac. Reg. Civit. ab anno 1718 et 1719 usq. 1733 annorum inclusive.

Hajnóczy János a posztókészítők céhének tagjává vált, az esemény emlékére pedig a közeli Koszólnán egy habán műhelyben készíttetett egy úgynevezett mesterkancsót.⁷²

Az 1682–1773 közti egyházközségi jegyzőkönyv⁷³ szerint 1733 októberében az egykori puhói Gebhardt Pál, Tessedik Illés és Hajnóczy Pál modori polgárokat a szlovák (cseh) evangélikus egyházközség képviselőiként a város egyházi konventjének tagjai közé választották.

Az 1734/5-ös és az 1735/6-os⁷⁴ adóösszeírásból az is kiderül, hogy Modor rendes adót fizető polgárai voltak Hajnóczy Pálon és Hajnóczy Jánoson kívül Tessedik Illés és Tessedik György is. Ezek a száraz hivatalos feljegyzések tehát rámutatnak, hogy Hajnóczy Pál, Tessedik Illés és Gebhardt Pál eredetileg puhói posztókészítők voltak.

Bár a Hajný-Hajnóczyak Modorhoz kapcsolásához jó lenne tudni pontosabb részleteket is Pál életrajzából, ám néhány testvérével szemben róla csak szűkszavú forrásaink vannak: sorrendben talán utolsó előtti fiúként született (őt már csak György követte, aki szintén puhói posztókészítő lett), ám pontos születési dátumát még nem sikerült rekonstruálni. Tanulóéveit Sároson, egy bizonyos Šlahornál és Puhón Clementisnél töltötte, majd itt házasodott össze Mária Florikkal. E körülmények lehetővé tették számára, hogy belépjen a puhói „morva” posztókészítő céhbe, abban az időben, amikor ez már kezdett problematikussá válni. Ugyanis királyi rendelettel szabályozni akarták a céhek privilégiumait, legfőképpen a vallási élet területén avatkoztak be, amivel igyekeztek befolyást szerezni a nem katolikus vallásúak fölött. Az említett céh ezért egyre problematikusabbá vált a rekatolizáció iránt elkötelezett új puhói uradalom számára. A céh tagjai, a morva és cseh exuláns posztó-

⁷² Lásd a 6. számú fotón. A kerámia eredetével kapcsolatos információkat köszönjük Ignác Bizmayernek.

⁷³ ŠA Bratislava, pobočka Modra, fond K dejinám ev. a. v. cirkvi v Modre v rokoch 1573–1935, i. č. 339.

⁷⁴ ŠA Bratislava, pobočka Modra, fond Magistrát mesta Modry, Portion anschlag pro anno 1734/5 a 1735/6, tamže, i. č. 5588, 5589.

készítők kizárólagos vallási jogait még 1638-ban biztosította I. Rákóczi György, a lednici uradalomba tartozó Puhó korábbi birtokosa. Az ő felesége, Lorántffy Zsuzsanna 1650-ben ünnepélyes céhlevél kiadásával erősítette meg a céhet megillető előjogokat.

Hajnó-Hajnóczy Pálnak (és testvérének Györgynek) a morva exulánsokat is befogadó puhói céhbe történő felvételét megkönnyítette egy másik céh jeles képviselőjével, a mészáros Tessedik Illéssel való rokonságuk. A Tessedikekről bizonyosan tudható, hogy az elsőrendű exuláns lutheránus családok közé tartoztak. Az újonnan befogadott polgárok regisztere szerint 1685-től⁷⁵ kezdve lajstromba vett puhói Morva utcai lakosok közé jegyezték fel 1716-ban Tessedik György rektort és 1724-ben Tessedik Illést. Polgárrá fogadásuk azonban nem azt jelentette, hogy ekkor költöztek Puhóra, hiszen tudjuk, hogy itt született 1707-ben a későbbi evangélikus lelkész, Tessedik Sámuel, akinek fia (együttal Hajnóczy József másod-unokatestvére), az ifjabb Tessedik Sámuel, a híres magyarországi felvilágosult tanár és társadalmi reformer volt. Ez a neves felvilágosodott lelkész, tanár, közigazdász és filantróp, aki aktív lelkészi és tanári munkája során sokat merített Comenius gondolataiból, önéletrajzában a következőket jegyezte fel családja eredetéről: *„Nagy-szüleim Teschedik György és Nedeczky Eszter, kik Cseh- és Morvaországból idevándorolt takácsmester családokkal költöztek Magyarországra, jelesül Trencsén megye Puhó nevű helységébe, hol azonban, mint protestans alattvalók oly nyomatásnak voltak kitéve, hogy házukat elhagyva, VI. Károly császárhoz folyamodtak segélyért és pártfogásért.*

A kivándorlott családok ezek valának: 1. Drozdik György, nemes posztógyáros, kinek utódai még most is ösmeretesek Bécsben. 2. Szvetelszky György szinte nemes, posztós. 3. Bartos János, szintén az. 4. Teschedik János, kereskedő. 5. Teschedik György, mészáros. 6. Teschedik Eliás szintén az. 7. Gebhárd Pál, posztós. 8. Szerecska György, kereskedő. 9. Kreysel

⁷⁵ ŠA Bytča, pobočka Považská Bystrica, jelzet nélküli dokumentum.

*János, rézműves. 10. Hayni Pál, posztós. 11. Majdan Miklós, posztós. 12. Janurik János, takács. 13. Turszky János, posztós.*⁷⁶

Tekintettel a Hajný-Hajnóczyak családi levelezéséből származó hiteles és megbízható adatokra, ifjabb Tessedik Sámuel információit fenntartásokkal kell kezelni. Családja exuláns eredetéről ugyan tudott, de olyanokhoz is kötötte ezt az eredetet, akire ez nem vonatkozott. Az is árulkodó, hogy a Hajny családnevet nem akarta vagy nem tudta összekötni a Hajnóczyakkal. Ez pedig annál érdekesebb, mert, ahogy már láttuk, a Tessedik családhoz régi rokoni szálak fűzték őket. A modori levéltár egy további adata is ezt bizonyítja. Egy 1759. április 4-ei bejegyzésről van szó, amely szerint *Nobilis Domina Esther Nedeczky*, Tessedik György özvegye, férje halála után eladta a modori szőlőbirtokot.⁷⁷ Ez alátámasztja azt is, hogy Tessedik Sámuel nagyszülei Puhóról költöztek Modorra, és nagyanyja, Nedeczky Eszter nemesi származású volt. Ebből következik, hogy Eszter nővére, Nedeczky Anna, Hajnóczy József nagyanyja ugyancsak nemesi eredetű volt. Ezen adatokból derül ki továbbá az is, hogy Tessedik Sámuel és Hajnóczy József nagyanyáik, a Nedeczky nővérek révén rokoni viszonyban álltak egymással. A közeli családi kapcsolat nemcsak magánlevelezésükből olvasható ki, hanem abból is, hogy Hajnóczy József pozsonyi evangélikus gimnáziumi tanulmányai alatt nagynénjénél, Tessedik (született Lang) Erzsébetnél, Tessedik Sámuel édesanyjánál lakott, aki egyúttal a fiú tanulmányait is felügyelte.

A tény, hogy számos puhói lakos költözött rövid időn belül Modorra, azt sejteti, hogy ez nem volt véletlen, és jó lenne fellelteni Puhó elhagyásának konkrét okait is. A szemünk előtt apránként feltáruuló körülmények arra utalnak, hogy érdemes megismernünk a cseh és morva

⁷⁶ Zsilinszky Mihály: Theschedik Sámuel önéletírása, Pest, 1873. 3. Drozdikkal kapcsolatban Tessedik Sámuel Drozdik Jánosra gondol, az evangélikus egyház ügynöke. Ehhez lásd Kowalská Eva: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti. Bratislava, 2001. 188–190.

⁷⁷ ŠA Bratislava, pobočka Modra, fond Magistrát mesta Modry, i. č. 249.

exulánsok Puhóra költözésével, posztókészítő céhük működésével és egész puhói helyzetükkel összefüggő történelmi eseményekkel abban az időben, amikor Hajnó-Hajnóczy Pál és a Tessedikek ott tevékenykedtek.

Cseh és morva exulánsok Magyarországon a fehérhegyi csata után

A rövid, alig két órás „Prága előtti csata” a nagy európai katonai konfliktus, kezdetén, a Prága melletti Fehérhegyen zajlott. Az 1620. november 8-án vívott ütközetben II. Ferdinánd császár seregei legyőzték pfalzi V. Frigyes cseh protestáns rendek által kiállított csapatait. Véget ért a cseh és morva területek vallásszabadságának korszaka. Bár napjaink történetírása már differenciáltabban szemléli a csatát követő időszakot, és nem tartja a cseh nemzet katasztrófájának, de azt tények is alátámasztják, hogy a főváros esete után Csehországban és később Morvaországban kezdetét vette a protestáns és a nem katolikus „rebellesek” üldözése, az erőszakos katolizáció. Nem katolikus családok ezreinek, főleg anabaptistáknak, a cseh testvéreknek, a kelyheseknek és a lutheránusoknak kellett sorsdöntő dilemmára felelniük: dönteniük kellett, hogy megválnak a hivatalosan „téveszmének” minősített hitüktől, és a megtorlásokat elkerülendő áttérnek a katolikus hitre, vagy elhagyva az országot, hűek maradnak vallásukhoz, ám egyúttal elvesztik vagyonukat és hazájukat. A győztes császári hatalom leggyakoribb büntetése a vagyonosabb protestáns családok teljes kisemmizése volt. Az egész folyamatot a császári rendeletek befolyásolták – az 1625-ben kiadott rendelet Csehországból hivatalosan kiutasította az összes evangélikus lelkészt: hat hét alatt el kellett hagyniuk az országot. Az 1627-ben Csehország, 1628-ban Morvaország számára kiadott megújított, a földbirtokokról szóló rendelet az úri, lovagi és polgári rendbe tartozó nem katolikusokat felszólította, hogy hat hónap leforgása alatt térjenek át katolikus hitre. Aki az e törvény által előírtakat megtagadta, arra kényszerítették, hogy

javit katolikus családoknak adja, és családjával külföldre költözzön. Az exulánsok egy része így Sziléziába, Németország északi területeire, Hollandiába, a Baltikumba, Litvániába, a tengerentúlra Amerikába, Erdélybe és Magyarországra (a mai Szlovákia területére) is költözött.

Magyarország mellett több fontos érv is szólt. Ugyan a cseh és a magyar korona alá tartozó területek is a Habsburg-monarchia részét képezték és ugyanannak az uralkodónak a hatalma alá tartoztak, ám a politikai és ami fontosabb, a vallási viszonyok jelentősen eltérőek voltak. Magyarországon a hazai protestáns arisztokrácia a vallásszabadságot érintő kérdésekben egészen a 17. század közepéig képes volt meghátrálásra kényszeríteni a bécsi udvart. A nem katolikus vallások szabad gyakorlásának és az egyházak szabad működésének a kérdése ugyanis valamennyi felkelés alapját képezte, és az azokat követő békemegállapodásokban (bécsi béke, 1606, nikolsburgi béke, 1622) is szerepelt – a legbefolyásosabb magyar nemesek ugyanis sokáig valamelyik protestáns vallás hívei voltak. E körülmények és a földrajzi közelség miatt döntött úgy a legtöbb cseh és morva család, hogy hazájuk kényszerű elhagyása után Magyarország felé veszik az irányt.

Elsőként, 1622-ben az általában habánoknak nevezett anabaptisták hagyták el Morvaországot, és telepedtek le a mai Nyugat-Szlovákia számos városában és falvában. Rövidesen követték őket a cseh testvérek (*Unitas Fratrum*) tagjai, amelyet Csehországban alapítottak a 15. század második felében, a huszita mozgalom idején, önállósítva magukat a kelyhesektől.

A cseh testvérek Fehérhegy utáni exodusáról a cseh testvérek püspöke, Comenius is írt, *Historia revelationum* című, 1657-ben megjelenő könyvében: „Amikor 1624-ben Cseh és Morvaországban kihirdették II. Ferdinánd minden evangélikus lelkész elleni dekrétumát, elrendelve, hogy mindegyikük, ameddig nem adja fel eretnek hitét és nem tér vissza az egyház kebelébe, hagyja el szülőföldjét és soha ne térjen oda vissza, és amikor bizonyosan feltehető volt, hogy a villám a nemességre és a népre is lesújt, 1625 márciusában összegyűltek a testvéregyházak vezetői és előkelői, olyan titokban, ahogy az csak lehetséges volt, a cseh hegyekben, az Elba

forrásától nem messze, testvérüknél, Václav Rohnál, aki a doubravai uradalomban rejtőzött, Karl Bukovský úr oltalma alatt. Itt elhangzott, hogy a csehországi menekülteknek Lengyelországban, a morvaországiaknak a szomszédos Magyarországon kell menedéket keresniük, és szükséges oda-küldeni néhány fiatal lelkészt is, akik, bemutatkozván az ottaniaknak, az ő tanácsuk alapján szerezzenek menedéket földijeiknek.”⁷⁸

Ebben a helyzetben a cseh testvérek, akik a protestáns külföldön igyekeztek segítséghez jutni (a lutheránusoktól és a baptistáktól eltérően), már előre kidolgozott tervvel keltek útra: a befolyásos magyar főúrhoz, I. Rákóczi Györgyhez fordultak segítségért, akinek kiterjedt birtokai terültek el Magyarországon és Erdélyben is, amelyek közül elhelyezkedése miatt a morva határ melletti lednici uradalomnak volt a legnagyobb szerepe. A Rákóczi házaspár beleegyezésével a lednici uradalomba jöhetett a Lýsky-hágón keresztül az első lelkészcsoporthoz, akiket a későbbi excentrikus látnok és revelacionista, Mikuláš Drábik, Comenius diáktársa és jó barátja vezetett. Drábik látnoki képességei révén, illetve tragikus halála miatt (1670) Lednic hamar a királyság határain túl is hírnevet szerzett.⁷⁹

A legtöbb áttelepült morva abban bízott, hogy elhagyott hazájában a dolgok hamar helyre jönnek és hamarosan hazatérhetnek. Ez magyarázza azt is, hogy a félreeső falut, Lednicet, amely egy hatalmas és bevehetetlen vár alatt terült el, valamint a közeli Puhót és tulajdonképpen az egész Fehér-Kárpátok és a Javorník közti térséget exulánsok százai árasztották el: a lelkészek mellett a világi értelmiség képviselői, tanárok, hivatalnokok, orvosok, jogászok, diákok, továbbá a nemesség számos tagja érkezett. A Palínból származó exuláns, Andrej Rec a Rákócziak

⁷⁸ Amedeo Molnár–Noemi Rejchrtová (eds.): Jan Amos Komenský o sobě. Praha 1987. 62.

⁷⁹ Drábikról bővebben: Libor Bernát: Príspevok k Drábikovskej problematike (Prorok alebo podvodník?). In: Jozef Pšenák (ed.): Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove – Beluškých Slatinách v doch 10.–11. novembra 1998. 170–181.

lednici uradalmának felügyelője lett. Becslések szerint a mai Szlovákia területén a 17. században hatezer iparos, kézműves telepedett le. Közülük a takácsok és a posztókészítők evangélikus vallásúak vagy kelyhesek voltak, a szakolcai, a puhói és a lednici gyülekezetben működtek, és idővel ők alkották az exulánsok többségét. A legtöbb száműzött cseh, morva és sziléziai városok egykori lakója volt, ez pedig az egész emigrációnak városi-plebejus jelleget kölcsönzött.⁸⁰

A lednici uradalomba több hullámban érkeztek száműzöttek. A cseh testvérek tagjai főként morvaországi településekről származtak, Přerovból, Hranicból, Valašské Meziříčiből, Noslavából, továbbá Prágából és nyugat-csehországi településekről, Lipnicéből, Havlíčkovából és Poličkából, a lutheránusokról és a kelyhesekről szóló pontosabb adatok azonban még hiányoznak. Egyébként is kevés megbízható feljegyzés található az exulánsokról. Meg kell például említenünk az emigráció eddig kevéssé kutatott hullámát, amelynek tagjai az 1644-es morvaországi felkelés után kerestek menedéket. Mindenesetre az uradalom számos települése az ottani jogok alapján jött létre, és feltehető, hogy a szomszédos morvai régióból áttelepült menekülők alapították. Lysá és Lázi településeket is ez alapján hozták létre.

Fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a már említett Puhó és Lednic városokban, hanem a lednici uradalom környékbeli településein is exulánsok telepedtek le. Az emigránsok többsége aztán fokozatosan továbbköltözött a közelebbi vagy távolabbi Vág menti helyekre és városokba vagy Magyarország távolabbi településeire. Ezen exulánshullám kutatása és szlovák kontextusba helyezése még várat magára.

---

⁸⁰ Pavel Horváth: Novšie údaje o českej pobelohorskej emigrácii v Trenčíne a na okolí. In: Pavel Moško et al.: Trenčín. Remeslá, tlačiarne, architektúra. Bratislava, 1985. 164–188.

A puhói morva posztókészítők és utcájuk

A lednici uradalomból Mikuláš Drábikon kívül csak a puhói „morva” posztókészítők tudtak Magyarország határain túlnyúló hírnevet szerezni. I. Rákóczi György hamar felfedezte a munkájukban rejlő gazdasági erőt, ezért engedélyezte, hogy birtokain ne csak a cseh testvérek lelkészei és tagjai telepedhessenek le, hanem az evangélikus morva posztókészítő mesterek (*Panifices Moravi*) is. Azt, hogy a Puhóra költöző exuláns posztókészítők evangélikus vallásúak voltak, három okirat is bizonyítja: I. Rákóczi György 1639-es kiváltság levele, amely a száműzött mesterekre vonatkozik, Puhó 1642-es privilégiuma (*Privilegium Puchov*) és a cseh testvérekre vonatkozó *Privilegium Exulum Helvetiensium Puchovii degentium*.⁸¹ A privilégiumok alapján a morva posztósok megkapták a sörfőzés és árusítás jogát, amelyet így el is adhattak helyben, de akár idegenek számára is. Garanciát kaptak továbbá arra, hogy I. Rákóczi György udvarában a posztóért rendes árat fognak kapni, valamint arra, hogy nem kényszeríthetik őket rá, hogy a mindennapi élethez nélkülözhetetlen árucikkeket csak a lednici uradalomtól vásárolják. Lorántffy Zsuzsanna 1650-ben kiadott kiváltságlevele a cseh száműzött letelepedőknek megerősítette azon jogát, hogy Puhón űzhessék mesterségeiket, és belső viszonyaikat maguk rendezhessék.⁸² A privilégium azonban nem vonatkozott a lutheránus posztókészítőkre, akiknek jogait más privilégiumok már biztosították. Itt a férje, I. Rákóczi György által korábban adományozott két privilégiumra gondolhatott.

De miért tulajdonított I. Rákóczi György ilyen nagy jelentőséget a posztónak? A posztó képezte az egyenruhák alapját, amelyekre, mint erdélyi fejedelemnek és a III. Ferdinánd császár elleni felkelés vezetőjének

⁸¹ Milan Gabriš (eds.): Púchov. Martin, 1970. 65.

⁸² Jarmila Balážová: Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom okresnom archíve v Považskej Bystrici. In: Jozef Pšenák (ed.): Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného konferenčného kolokvia konaného v Púchove – Beluškých Slatinách v doch 10.–11. novembra 1998. 126–134.

nagy szüksége volt. Mindemellett a jó minőségű posztó igen drága volt, és a vele való kereskedelem nagy haszonnal járt. A posztóipar már a 16. században fellendült a mai Szlovákia területén, az akkori Magyarország központi részén. A legfontosabb termelési területek a Vág mentén, a felső-nyitrai vidéken és három nyugati szabad királyi városban, Szokolcán, Bazinban és Modorban voltak. Jelentős központ volt a Vág mentén Zsolna, Rajec, Vágbeszterce, Puhó, Illava, Lednic, Trenčsén, Vágújhely, Csejte és Beckó.⁸³ A posztót szigorú előírások szerint készítették, amelyeket a 15. századtól kizárólag a céhek határoztak meg, a mai Szlovákia területén, körülbelül ötven helyen.

A Vág menti posztókészítés legprosperalóbb centruma Zsolna volt, amely magas presztízsű céhének köszönhetően az egyik legjelentősebb posztókészítő központtá vált Közép-Európa keleti részén. A nagy mennyiségű posztót közel kétezer ember készítette, százötven műhelyben. A 17. században már évente 2500–3500 vég posztót gyártottak, amely 40–50 ezer méter textíliát jelentett.⁸⁴ A posztót hazai és külföldi piacok számára is készítették, egyik legnagyobb felvásárlójuk a hadsereg volt, főképp a rendi felkelések idején. A 17. század folyamán Zsolna posztógyártásban elért vezető szerepét Puhó vette át, amelyben nagy érdemük volt az ottani morva posztókészítőknek. Megérkezésük után nem sokkal már saját céhet alapítottak, a céhszabályzatukat a zsolnairól mintázták, majd a város és az uradalom engedélyét kérték. Elérték, hogy a posztót adómentesen árulhassák idegen városokban, vásárokon, amihez csak a város kísérlőlevelére volt szükségük. Saját árujuk mellett kereskedhettek morvai és sziléziai posztóval is, és hatékonyan védekeztek az idegen konkurenciával szemben.⁸⁵

Azt már tudjuk, hogy a Rákócziak lednici uradalmában Lednic városába és környékére érkezett az exulánsok első hulláma. Kezdetben a

⁸³ Anton Špiesz: Remeslá a cechy na Považí v 17.–18. storočí. In: Vlastivedný zborník Považia VIII, 1966. 78–91.

⁸⁴ Anton Špiesz: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972. 78.

⁸⁵ Balázsová, 1998. 126–134.

menekültek lakást béreltek, néhányan házat vettek, mások építkezésbe fogtak a puhóiak vagy I. Rákóczi György birtokain. A később érkezett menekültek már főként a közeli Puhót vették célba, ugyanis a lednici uradalom felügyelője Andreas Rec (maga is morva exuláns) egy négy hektáros területet különített el, és saját költségén tizenhárom házat építtetett fel rajta. Így jött létre Puhó Morvai utcája, amely a mai napig létezik és viseli történelmi nevét. Ez a terület közvetlenül határos volt Puhóval. Abban az időben két kis településből állt: a Marczibányi család kúriájából, amelyet néhány tucat jobbágyház vett körbe, illetve egy, a lednici uradalomhoz tartozó kis településből.

A földesúri Rákóczi-házaspár azt a kérte, hogy az új utca egy főutcára emlékeztessen, a házakat az utca két oldalán párhuzamosan építsék, és a közlekedés megkönnyítése céljából a házak előtt ne legyenek kertek. 1646-ban a Morvai utcát önálló településnek ismerték el, és jogot kapott saját önkormányzat létrehozására is. Ettől kezdve Puhó ezen belső része önállóvá vált, és közvetlenül a lednici uradalom tulajdonosának fennhatósága alá tartozott. Saját alkalmazottai voltak: jegyző, tizedes, éjjeliőr és csősz. Lakosai bírót és esküdteket is választottak. Amikor a 17. század nyolcvanas éveitől kezdve a lelkészek és a kisnemesek elhagyták a Morvai utcát, lakosai immár kizárólag a kézművesek közül kerültek ki. Az 1669-es úrbéri összeírás szerint 1669-től két részre osztoztak: a morva posztókészítőkre és a cseh testvérek tagjaira (*Helvetici in nova Platea*). Az első csoport 46, a második 29 családból állt. A Morvai utca legfontosabb és gazdaságilag legerősebb rétegét a posztókészítők jelentették. Az ott élő mestereknek immár nem mindegyike származott feltétlenül az exulánsok közül, voltak hazai származású mesterek is, mint például a Hajni-Hajnóczy testvérek.

1673-ban Puhón 29 posztókészítő mestert tartottak számon, és létszámuk megállíthatatlanul emelkedett. A Morvai utcában lezajlott első hivatalos népesség-összeírásakor 46 posztókészítőt (*Panifices Moravi*) és azok 22 fiát jegyezték föl. 1726-ban már 100 posztókészítő dolgozott Puhón, akik oly mértékben terjeszkedtek, hogy önállóan képesek voltak a céh létrehozásához szükséges jogokat biztosítani, amely azonban ki-

váltotta a zsolnai céh nemtetszését is.⁸⁶ A puhói posztókészítők azonban megelőzték a zsolnaiakat, főleg ami a posztó minőségét illeti. Bél Mátyás szerint a puhói posztó a holland posztóval vetélkedett. Sötétkék, halványkék, zöld, piros és fehér színekben készítették a posztókat, háromfajta minőségben. Nagy „reklámoz” jelentett a puhói posztónak I. Rákóczi Ferenc temetése, mivel kizárólag a Morvai utcai posztókészítők anyagait használták az eseményen. Az exulánsok és leszármazottaik által készített posztó hírnevet szerzett egész Magyarországon: a puhói posztó alatt nem csupán a Puhóról származó anyagot értették, hanem a kiváló minőségű szövetet, amelyet puhói módon készítettek el. A 18. században a Puhóról és vidékéről származó posztókészítő mesterek a mai Szlovákia területén található valamennyi fontosabb posztókészítő központban megvetették lábukat, és mindenütt a legjobb hírük volt.

A Morvai utca – „az Utca falu” – lakosainak jogi helyzete a privilégiumoknak köszönhetően sokkal jobb volt, mint más puhói lakosoknak. Nem függtek gazdaságilag a lednici földesúrtól (szemben más jobbá-

⁸⁶ 1724. február 8-án a cégmester Gebhardt Pál Ján Radossinsky jegyzővel ígéretet tett arra, hogy senkinek sem biztosítanak artikulusokat a zsolnai céh egyértelmű felhatalmazása nélkül. SNA, Zbierka cechových písomností, Žilina – cech súkennický (i. č. 1 249). Feltételezhető, hogy ez egyfajta reakció volt arra, hogy a közelebbről nem ismert vámszedő Hajny Miklós fia Balassagyarmaton a puhói szabályokat másolva új céhet alapított: „*ten gisti Hajneho Sin wiucenetz, Sukenik, bil pod Groffem prweg w malich Topolcankach a kdj odnyali Panstwi Groffowj, pres-tehowal se go Gyarmoth a tam wzdelawa Cech Sukenicki nebo Conditie pekne w 13 Puntcho widal gim Groff, podle zmislu nekdy Puchowskeho, mezi kterimj gsau dwa nebo tri Punvoti strani Nabozenstwj polozone, ze gich nebude Pan pohibowat ani tam Plebanowi dopusti wnicem turbowat okrom Cisarskeho wircenj nebudu take pod Mesku Sprawu ale Stolicnu, magicze swe vlastnj Prawo.*” „Egy bizonyos Hajný ugyanazon fia, aki posztósznak tanult, s korábban a kistapolcsányi gróf alatt szolgált, és amikor a gróf uradalmát elvették, Gyarmothra költözött és ott posztóscéhet alapított, mert a gróf kiadta a 13 pontos alkotmányt, az egykori puhói mintára. Ebben két vagy három pont vonatkozik a vallásra, hogy az úr őket nem bolygatja, és a plébános által sem engedí terhelni őket, a császári végzéseken kívül, valamint nem tartoznak a városi, hanem csak a vármegyei igazgatás alá, sőt, saját jogaikkal is élhetnek.” Hajnóczy Tamás levele Dániel bátyjának, 1733. január 4-éről. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 2.

gyokkal), annak ellenére sem, hogy az ő földjén építették fel otthonaikat és művelték kertjeiket, az úgynevezett káposztást. A bírói és adminisztratív jogkörök egy része az utcai bíró és az esküdtek hatáskörébe tartozott. A posztókészítők már csak azért is kivételes helyzetben voltak, mert céhmesterek a céhes szabályzat szerint a mesterség üzése kapcsán kialakult polgárjogi vitákban döntést hozhattak.⁸⁷

Az I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna által adományozott privilégiumok védelmükbe vették az exulánsokat, családtagjaikat és birtokaikat, és ezt a kötelezettséget hagyták örököseikre, a lednici uradalom jövőbeli birtokosaira is. Az így létrejött jogi helyzet azonban ellentétben állt Puhó más lakosainak jogi állapotával. A Marczibányi-rész lakosainak csak az általános – azaz minimális – jobbágyi jogai voltak. Az eredeti lednici részén élő lakosok a vásári joggal bíró kisvárosok (oppidum) lakóit megillető előjogokkal rendelkeztek. Ezen, különféle szintű jobbágyi függést eredményező viszonyok már a kezdetektől bizonytalanságot, hosszú viszályokat és komoly kompetencia-vitákat eredményeztek. A vallási, gazdasági és jogi viták nem sokkal az után megkezdődtek, hogy I. Rákóczi György 1648-ban meghalt.

Változás a lednici és a vágbesztercei uradalmakban

I. Rákóczi György halála után az exulánsok, a puhói és lednici cseh testvérek, a lutheránusok és kelyhesek helyzete rosszra fordult. Ennek okai a harmincéves háború után a Habsburgok Magyarország-szerte erősödő rekatolizációs politikája révén fokozódó vallási elnyomásban és a saját belső ellentéteikben kereshetők. Ez a nehéz és bonyolult helyzet a II. József által 1781-ben kiadott türelmi rendeletig tartott.

I. Györgynek két fia született, II. György és Zsigmond. A fejedelmi trónon öt követő II. Györgyre csak az erdélyi birtokait hagyta, minden

---

⁸⁷ Gabriš, 1970. 68.

mást feleségének, Lorántffy Zsuzsannának ítélte oda. Így tehát, bár apjuk halálakor már mindkét fiú nagykorú volt, a lednici uradalom felett e rendelkezés szerint anyjuk diszponált. Továbbra is védte az exulánsokat, 1650-ben Munkácson megerősítette, valamint újakkal egészítette ki korábbi privilégiumaikat. Lorántffy Zsuzsanna 1660-ban hunyt el, pár hónappal később pedig Lednic másik örököse, idősebb fia, György is követte őt. Zsigmond már 1652-ben meghalt. II. Rákóczi György 1657-ben, a törökök akarata ellenére a svédekkel együtt háborúba kezdett Lengyelország ellen. Csapatait azonban Krakkó környékén megverték. Ezt követően a törökök betörték Erdélybe, és az ellenük zajló csatában, 1660-ban esett el. A lednici uradalom fiára, I. Rákóczi Ferencre maradt.

A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése és elfojtása után, 1670-ben megkezdődött a magyar protestáns nemesség üldöztetése is, ezáltal enyhébb formában ugyan, de hasonló szituáció jött létre Magyarországon, mint a fehérhegyi csata után Csehországban és Morvaországban. A magyarországi katolikus reakció lelkei Szelepcsényi György érsek, illetve Kollonits Lipót és Bársony György püspökök voltak. Ők váltak az 1673 és 1674 közötti, nem túl dicső pozsonyi perek főszereplőivé, ahol több mint 500 protestáns lelkészt és tanárt ítélték el.⁸⁸ Akkor ténylegesen felszámolták mindkét protestáns egyházat, és ez az állapot csaknem 10 évig, 1681-ig tartott.

Még I. Rákóczi Ferenc is a vádlottak között szerepelt 1671-ben az összeesküvésben vállalt szerepe miatt, a vagyonelkobzástól pedig csupán az mentette meg, hogy katolikus hitre tért át. Felesége, Báthory Zsófia, akit az esküvő miatt korábban a kálvinista hitre való áttérésre kényszerítettek, azonnal visszatért a katolikus hitre és a protestáns vallás üldözőjévé vált. E fordulat nagyon rosszul érintette a puhói és lednici exulánsokat, hiszen helyzetük fokozatosan egyre rosszabbá vált. Az erős rekatolizációs nyomás csak Thököly Imre, „a kuruc király” felkelésének ideje alatt mérséklődött. I. Lipót császár az összetett külpolitikai helyzet miatt úgy döntött, hogy tárgyalásokba kezd a felkelőkkel, és 1681-ben Sopronban,

---

⁸⁸ Varga 2002. szerint 499 vádlott volt, számuk valójában 250 körül lehetett.

az országgyűlés előtt eltörölte az abszolutisztikus kormányzat rendelkezéseit, és az országgyűlésen megújította a magyarországi alkotmány érvényességét. A felkelőknek amnesztiát ígért, az országgyűlés visszavonta a szigorú protestánsellenes intézkedéseket, valamint lehetővé tette a protestáns vallások szabad gyakorlását a pontosan meghatározott, úgynevezett artikuláris helyeken, ahol új templomokat építhettek az előző években elkobzottak helyett. A száműzött lelkészek és tanárok hazatérhettek. A puhói lutheránusok az evangélikus Szulyó gyülekezetéhez kerültek.

1691-ben a soproni országgyűlés vallási ügyekről szóló cikkelyeit ugyan *de iure* „az uralkodó kegyelméből” megerősítette I. Lipót, *de facto* azonban torzóban maradtak. Sok múltott azon, hogy a helyi földesurak birtokukon milyen mértékben engedélyezték a protestánsok letelepedését és vallásgyakorlását. Érthető módon a katolikus birtokosok szigorúan gondoskodtak a katolikus lelki életéről és nem csak békés eszközöket használtak az „eltévelyedő” helyi papok és misszionáriusok meggyőzésére.

Mindenekelőtt a kötelező vallási szertartásokon és ceremóniákon való részvétel elutasítását büntették pénzbírsággal, időnként még börtönnel is. A lednici uradalomban élők helyzetét még kiélezettebbé tette, hogy I. Rákóczi Ferenc 1688-as halála után az uradalom örököseinek, két kiskorú gyermekének (egyben Thököly mostohagyermekének), II. Rákóczi Ferencnek és Júliának, Kollonits Lipót, az egykori pozsonyi perek kezdeményező résztvevője és a Magyar Kamara 1673-as elnöke lett a „gyámja és kurátora”. Az ő „védnöksége” komoly következményekkel járt a puhói és lednici lutheránusokra nézve is. Lelkészeiknek el kellett hagyniuk azokat a településeket, amelyek nem voltak artikuláris helyek. Már rögtön a következő évben két lelkész, idősebb Palumbini Sámuel és Koledanus Jónás így került börtönbe, mivel e rendelkezés elfogadásától ódzkodtak.⁸⁹ Hasonló sorsra jutottak mások is, köztük a Hajnóczy család tagjai.

---

⁸⁹ Gizela Gáfríková: Textové pramene Dlabáčovho rukopisného kancionála (tzv. Koledanova a Palumbiniho zbierka). In: Slovenská literatúra, 1986/3. 268–291.

A lednici uradalom valamennyi későbbi tulajdonosa katolikus volt. 1691-ben Rákóczi Júlia feleségül ment egy császári tábornokhoz, Ferdinand Aspremont grófhhoz, aki átvette az uradalom igazgatását. 1693-ban az uradalom mindkét részét szerette volna eladni, ám nem talált rá érdeklődőt. Végül 1700-ban 42 ezer aranyért zálogba adta Mattyasovszky László nyitrai püspöknek és magyar kancellárnak. Ő ugyan 1705-ben elhunyt, de végrendeletében meghagyta, hogy testvére Miklós és az ő fia György kezébe kerüljön az uradalom.

A szomszédos vágbesztercei uradalmat is érintették a vallási és politikai fordulatoktól terhes időszak történései. A Balassa család körében már a hatvanas évektől kezdve vita tárgyát képezte a vagyon megosztása, és a helyzetet csak tovább bonyolította, hogy Balassa Bálint részt vett a Wesselényi, Balassa Gábor pedig a kuruc felkelésben, illetve, hogy 1682-ben Bálint áttért a katolikus hitre. Az uradalom több részre darabolódott, és maguk a jobbágysok sem voltak mindig tisztában azzal, melyik földesúr fennhatósága alá tartoznak.⁹⁰

A két uradalom tulajdonosainak és lakosainak mozgalmas sorsán keresztül a morva és cseh exulánsok, valamint a velük együttélők sorsába nyerhettünk bepillantást. Elérkeztünk tehát ahhoz a korhoz, amelyben Hajnóczy Pál is élt, így folytathatjuk tovább levéltári kutatásunkat.

A puhói eset – a Hajnóczy család Modorra költözésének okai

Amikor 1700-ban a lednici uradalom a nyitrai püspök és magyar kancellár, Mattyasovszky László kezébe került, feltehető volt, hogy érvényt szerez saját stratégiájának a rekatolizáció érdekében. Az utolsó Habsburg-ellenes felkelés keserves pillanatai után egész Magyarországon,

---

⁹⁰ Ezzel Hajnóczy Tamás sem volt tisztában –, 1733. január 4-én Hajnóczy Dánielnek írott levelében beszél erről. Archiv der evangelischen Pfarrrgemeinde A. B. Ruszt, Briefwechsel, Paket 2.

így az uradalomban is fokozatosan konszolidálódó viszonyok ténylegesen feloldozták a helyi vezetés kezeit, amely alkalmat kapott arra, hogy megmutassa hűségét azon dinasztia iránt, amely most már Magyarországon is a vallási homogenitást kezdte szorgalmazni. Az uradalom által meghatalmazott misszionáriusok évente több száz nem katolikust térítették vissza: például Gabriel Jób, jezsuita szerzetes a lednici uradalmon belül csak 1730-ban 275 személyt térített katolikus hitre, amelyről örömmel informálta Mattyasovszky Lászlót.⁹¹ A rekatolizációs törekvés sikere az uradalomban ugyan vitathatatlan volt, azonban nem zajlott problémamentesen. A felsőbbség az elnyomás és az erőszak eszközeit is bevetette, hogy célját elérhesse. A „hite miatt”, tehát a katolicizmus ellen nyíltan hangoztatott nézeteiért Andreas Galit bebörtönözték a lednici várban, és ugyancsak a katolikusok megsértéséért kellett a börtön alól kiváltani magát Daniel Chrastinának.⁹² Ugyanakkor a katolikus hitre való áttéréssel bárki kiválthatta magát a különféle katolikusokkal szembeni „kihágások” miatt kapott félelmetes büntetések alól. Így, hite megváltoztatásának az ígéretével tudott megszabadulni börtönéből Andreas Janus, Georgius Adamec és Andreas Kockovský. Ha 10 napon belül nem tartották be ígéretüket, 100 dukát büntetésre számíthattak.⁹³ Hasonló praktikákat vetettek be a szomszédos vágbesztercei uradalom földesurai is: a katolikus hitre tért Balassa család igyekezett kihúzódni a reformtörekvések alól és egyszerre is tértek át. Tudjuk, hogy hitének védelmezése miatt kellett „vándorbotot ragadnia” és 1715-ben, néhány hetes börtön után családjával elhagynia otthonát Hajný-Hajnóczy Jánosnak is. Pavel Horváth adataiból tudjuk, hogy a 17. században sok puhói Morvai utcai evangélikus és cseh testvér szenvedett vereséget

⁹¹ Kurucárová Jana: Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom oblastnom archíve v Bytči. In: Jozef Pšenák (ed.): Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove–Belušíckých Slatinách v doch 10.–11. novembra 1998. 120.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. 121.

a rekatolizációs erőszakkal szemben.⁹⁴ „Régi hitét” nagyjából csupán 30 család őrizte meg.

A rekatolizációs folyamatokból eredő problémák minden bizonnyal a puhói posztókészítők céhében is megjelentek. A céheket a királyi rezolúció szerint úgy kellett igazgatni, hogy a katolikus jelentkezők előnyt élvezzenek a mesterré válás során, míg a nem katolikusoknak meg kellett várniuk, hogy meghaljon egy, az övékéhez hasonló hitű mester. Ez az eljárás a puhóiakat sem kerülhette el: Joannes Zigó az uradalmi hatóságokhoz fordult panaszával, ugyanis apja halála után nem tevékenykedhetett posztókészítőként, és a céh sem vette őt fel fiatal mesternek, mert kitartott elődei kálvinista hite mellett.⁹⁵

Az eset háttere, amelyben Hajný-Hajnóczy János is érintett volt, szintén egyértelműen vallási volt.⁹⁶ Úgy kezdődött, hogy Mattyasovszky László arra akarta kényszeríteni a puhói evangélikusokat, hogy részt vegyenek a katolikus szertatásokon. Áthidalhatatlan problémát jelentett számukra, hogy a szertartások alkalmával a Megfeszített Megváltó képe előtt hódoljanak, amely szöges ellentétben állt vallási meggyőződésük alapelveivel, ezért elhatározták, hogy tiltakozásba kezdenek. 1730 júniusában a bíró, az esküdtek és az egyes céhek jeles képviselői, köztük a jurátus – azaz a posztókészítő céh esküdte, *Paulus Hajnóczy* – panaszlevelet fogalmaztak meg, amelyet valószínűleg közvetlenül a császárnak és magyar királynak, III. Károlynak címeztek. Tiltakoztak azon bizottság működése ellen is, amelyet Mattyasovszky, a földesúr június 16-án küldött a városba, hogy intézkedéseket foganatosítson a céhekkel szemben. Kétségtelenül megrémítette őket a jezsuita Gabriel Jób már említett sikeres működése is. A császár által 1723-ban kiadott *status quo* megerősítésére hivatkoztak, amelynek értelmében joguk volt evangélikus vallásuk gyakorlására. A puhói lakosok ezen fellépése nem számított abban

⁹⁴ Horváth, 1985. 178.

⁹⁵ Kurucárová, 1998. 121.

⁹⁶ Az eset elemzése az alábbi dokumentumokon alapul: ŠA Bytča, Panstvo Lednica, C 40, f. 28.

a korban szokatlannak, ám ahogy az ő esetükből is látszik, kifejezetten veszélyes volt. A privilégiumokról szóló vita a magyar királyi helytartótanács elé került. Jobbággyai panaszára Mattyasovszky László úgy reagált, hogy a tiltakozó akció fő kezdeményezőit nemcsak az uralkodó vallás elleni tiszteletlenséggel, azaz egyúttal az uralkodói tekintély semmibevételével vádolta meg, hanem más súlyos vétségekkel – a felsőbbség elleni lázítással, fegyverek és puskaapor felhalmozásával is. Az inkriminált napokban, június 19-én éjszaka, vita, majd verekedés robbant ki a helyi lutheránusok és katolikusok között, amely eleinte ugyan egy szokásos csetepaténak indult, amelynek során azonban a régi privilégiumokra való hivatkozás is felmerült. Az összeütközés hevében e privilégiumokat a lutheránusok úgy magyarázták, hogy a „morvaiak”, ha lefizetnek 40 aranyat, bárkit megölhetnek, aki az utcájukba téved. Ez pedig már a nyílt lázítás jele volt, amely messzire ható következményekhez vezetett a vádlottak számára.

A mozgalmas események után a feszültség további fokozódásától tartva, a Helytartótanács 1731. május 11-én úgy döntött, hogy induljon bírósági eljárás a lázadás fő kezdeményezői, Gebhardt Pál, Tessedik Illés,⁹⁷ Hajný Pál és más puhóiak ellen. A rendeletben meghatározott eljárás lebonyolítását a Helytartótanács Mattyasovszky Lászlóra bízta, aki néhány hónappal később, 1731 december végén, székhelyén, Lednicen készült ezt megindítani. Csakhogy a bírói eljárás végül a császári utasítás ellenére sem jött létre. A fő vádlottak egyszerűen eltűntek Puhóról. Mattyasovszky földesúrnak rövid időn belül sikerült kinyomoznia, hogy a nevezett vádlottak egy szabad királyi városban, Modorban tartózkodnak. Megbízta Juraj Potoczkyt, az uradalom intézőjét, hogy nevében győződjön meg erről, Potoczky ezért a modori magisztrátushoz fordult. Levele ugyan nem maradt fenn, ám a modori polgármester, Huszty Ferdinánd János válasza megtalálható a nagybiccsei levéltárban. 1732. április 10-én küldte el Potoczkynek a város hivatalos álláspontját, amellyel megerősítette, hogy mindhárom keresett puhói Modorban

---

⁹⁷ Tessedik Illés céhmester volt a mészáros céhben.

tartózkodik, és kérvényük alapján, a szükséges feltételek teljesítése után jogszerűen fogadták be őket Modor város rendes polgárai közé, 1731 márciusában. Ez azt jelentette, hogy a feltüntetett dátumtól kezdve jogilag már nem a lednici uradalom, hanem a szabad királyi város, Modor fennhatósága alá tartoztak. Mattyasovszky László számára nem maradt más hátra, minthogy intézője közvetítésével a Helytartótanács elnégését kérje azért, hogy a feladatot, amellyel megbízták, objektív okokból nem végezhesse el.

Ez tehát a vázlatosan elbeszélte tartalma azoknak a megsárgult, levéltárakban megbúgó okiratoknak, amelyek segítettek legalább részben rekonstruálni és jobban megismerni a Hajný-Hajnóczy család eredetét és eddig ismeretlen belső viszonyait. Megismertük a közvetlen okokat, amiért 1731-ben Modorra települtek. Hajný-Hajnóczy Pál és a többi evangélikus puhói lakosok áttelepülése menekülésnek is nevezhető. A bírósági kivizsgálás elől szöktek meg, amelyben Mattyasovszky László nemcsak a lázadásban való részvétellel vádolta volna őket, hanem más törvények súlyos megsértésével is. Ha Hajnóczy Pál reálisan gondolkodott, nem zárhatta ki a börtönbüntetés lehetőségét, hiszen hasonló sorsa volt egy évvel korábban bátyjának is, esetleg vagyonelkobzásra vagy más, még súlyosabb büntetésre számíthatott – annak ellenére, hogy a Morvai utca lakosaként és posztókészítőként hivatkozhatott a Rákócziaktól kapott privilégiumokra, amelyeknek meg kellett védeniük őt. Mérlegelnie kellett azt is, hogy miatta veszélybe kerülhetett családja biztonsága is. Ezen feltételezésünket alátámasztja, hogy más vádlottak is elhagyták Puhót, legközelebbi hozzátartozóikkal együtt. Azt, hogy a földesúrral kialakult vita elharapózása miatt döntött ő is így, a puhói posztókészítő céh céhkönyvében található bejegyzés is bizonyítja. A bejegyzés szerint 1731. január 1-jén a megszökött Gebhardt Pálhoz küldték, hogy hozza tőle a puhói posztókészítők privilégiumait és artikulusait, amelyeket az, mint egykori céhmester magánál tartott.⁹⁸

---

⁹⁸ ŠA Bytča, Lednické panstvo, C 40, f. 28, No. 14: „*Paulus Hajný követségének költségeire Gebhardthoz a Privilégiumok és Artikulusok ügyében*”.

Ez azt jelenti, hogy Hajnóczy Pál hivatalosan utazott Modorba azért, hogy elkérje a Mattyasovszky Lászlóval folytatott vitában fontosnak gondolt iratokat, amelyeket a céh és Puhó vezetői a bíróság elé akartak tární. A helyzet azonban úgy alakult, hogy nemcsak semmilyen dokumentumot nem hozott Puhóra, hanem úgy döntött, ő maga is Modorban marad. Tessedik Illéshez és Gebhardt Pálhoz hasonlóan e szabad királyi város polgárjogáért folyamodott. A modori városi tanács kérvényüket több okból is elfogadta, és hamarosan a biztonságos Modorba költöztek a puhói lutheránus családok más tagjai is.

Modor a Hajnóczyak letelepedése idején

A 17. század kezdetétől, 1607-től, amikor II. Rudolf szabad királyi városi címet adott Modornak, a város nagy léptékben épülni kezdett. Felépültek a várost védő kőfalak, bástyák, kapuk, kőházak, és gyorsan felhúzták a magas városi tornyot is, amely a lehetséges török támadások ellen állandóan készenlétben lévő város éberségét szimbolizálta. De ez még nem minden. Még egy sorsfordító esemény történt, amely főként azért volt fontos, mert a lakosok nagy része augsburgi evangélikus vallású volt (a katolikusok száma alig közelítette meg a száz főt): a soproni országgyűlés 1681-ben úgy döntött, hogy Modor városa legyen az egyike a magyarországi artikuláris helyeknek, vagyis azon városoknak, ahol az evangélikusok szabadon, nyilvánosan gyakorolhatták vallásukat. A város fejlődését ez a tényező is nagymértékben előrelendítette. 1714-ben, az alsó külvárosban felépített reformáció előtti gótikus Keresztelő Szent János-templom, valamint a Szent Borbála-templom mellett egy fa imaház is épült a német evangélikusok számára (lutheránus egyházi épületek csak a városfalakon túl épülhettek). 1715-ben a német imaház mellett a szlovák evangélikus hívőknek is építettek egy újabb imaházat. Ezt követte a lelkészek parókiájának, az egyházi alkalmazottak lakásának és az iskoláknak a megalapítása.

Az utolsó esemény, amelyet meg kell említeni és amelynek közvetlen hatása volt Modorra az első Hajnóczyak betelepődése idején, az az 1729-es városi tűzvész. A kortársak végzetes csapásként élték meg, amely mintegy „megkoronázta” a 18. század eleji szerencsétlenségeket: a II. Rákóczi Ferenc felkelése alatti zűrzavaros eseményeket, a lakosságot 1710 és 1711 között megtizedelő pestist és a fokozatos eladósodást.⁹⁹

A lángok martalékvá lett a város szinte valamennyi fából épült háza és a külső városrészek szalmával fedett épületei is. Nemcsak a városi polgárság, hanem a város katolikus és evangélikus egyháza is nagy anyagi károkat szenvedett. Az evangélikusoknak leégett két imaházuk, az iskola és a parókia épülete. Így Modornak, mint már oly sokszor, hamvaiból kellett újraépítenie önmagát. Az ilyen elemi csapásoknak mindig nagy népességmozgás a következménye. Ahogy minden katasztrófa után, ez után, 1729-ben is nyitva állt a város az új kézművesek, szőlőtermelők, kereskedők és természetesen a posztókészítők előtt is, hiszen a város fontos posztókészítő centrumként is működött. Csak az ő tette szükségük révén tudott Modor fokozatosan feltámadni hamvaiból...

Hogy mi zajlott Modorban Tessedik Illés letelepedése és Hajnóczy Pál Modorba költözése között, azt nem sikerült rekonstruálni. Fontos azonban, hogy hamarosan – akár csak Tessedik Illést – Hajnóczy Pált is követte több családtag, köztük az ifjabb Hajnóczy János is Modorra.¹⁰⁰ Hamarosan Modorba küldte idősebb Hajnóczy János is az idősebb, Sámuel nevű fiát, aki később Hajnóczy József apja lesz. Valamelyik testvérénél lakott és már a tűz előtt a modori lutheránus iskola diákja volt. Azt is tudjuk, hogy 1738-ban, a Calisius családnál töltött szolgálata után, idősebb Hajnóczy János is a gyermekei után ment Modorra. Gyer-

⁹⁹ A városok múltjának gazdaságtörténeti elemzését lásd: Anton Špiesz: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780. Košice, 1983. 26. 78. Modorról megállapítja, hogy a leginkább eladósodó magyar városok közé tartozott.

¹⁰⁰ Hajnóczy János (kétségtelenül a „fiatalabb”) és Hajnóczy Pál közeli kapcsolatáról tanúskodik a szlovák lutheránus templom kegytárgyai közt megőrzött kehely, amelyet ők ketten, közösen adományoztak 1745-ben. Lásd az 5. képen.

mekei közt tartjuk számon Jánost és Sámuel, akik apjuk érkezése idején ugyanakkor már nem Modorban éltek, tanulmányaikat máshol végezték. Itt élt viszont lánya, Zsuzsanna családjával együtt: a szlovák evangélikus egyházközség anyakönyveibe 1734-ben vezették be Haynóczy Zsuzsanna és Samuel Madaráczy házasságkötését. 1738-ból ugyancsak házasságot kötött Haynocy Mária és Christianus Fridl, bár a családfán elfoglalt pontos helyüket még nem sikerült megállapítani.¹⁰¹

De térjünk még vissza Hajnóczy János szavaihoz, amelyek szerint öreg napjaira szeretne „*Modorban befogadást nyerni*”, nemcsak „*gyermekeinél*”, hanem „*Isten szavához*” is, mivel épp Modor vallási helyzete volt az, amely miatt a Hajnóczyak úgy döntöttek: a városba költöznek. Abban az időben a város Magyarország-szerte ismert volt evangélikus gimnáziumáról és annak elismert tanáiról. A jó hírű evangélikus iskola egyúttal azt is jelentette, hogy a városban hatékony egyházi gyülekezet működik. A modori gyülekezet 1573-ban alakult meg, azonban 1672-ig csak egy, igaz, egyszerre két „nemzetet”, a szlovákok és a németet szolgáló gyülekezetként beszéltek róla, amely filiáléival együtt a magisztrátus felügyelete alatt állt. Azon döntés következtében, amely szerint a két náción, a német és a (gyakran csehnek nevezett) szlovák saját imaházat épített, a gyülekezeti pénztárat is fel kellett osztani, a két gyülekezet pedig részben elkülönült egymástól. Először 1697-ben kísérelték meg véglegesen elválasztani egymástól a két gyülekezet finanszírozását, amelyek így három évig külön vezették bevételeik és kiadásaik listáját, majd 1700-ban újra egyesültek. Végleges pénzügyi elszakadásukra a már említett 1729-es tűzvész követően került sor. Mindkét nemzetiség külön-külön kezdett adománygyűjtésbe templomának újraépítéséhez, még külföldön is: az egyik, mai napig fennmaradó kereszt például Žitava (Zittau) ajándéka volt. A templomok működése 1730-ban indult újra. A két fél anyagilag önállósította magát, a szlovák gyülekezet átvette és saját, szlovák lelkészlakába vitte át saját iratait, amelyeket addig a német regisztratórákkal együtt tároltak a német paplak helyiségeiben. Ettől az

---

¹⁰¹ ŠA Bratislava, zbierka filmov, kotúč č. 508, Matrika č. 1423–1425.

évtől kezdve mindkét gyülekezet saját szőlőültetvényeket telepített, azonban 1822-ig a két gyülekezetnek közös konventje és presbitériuma volt.

Hajnóczy Pál letelepedését követően, 1733. október 9-én konvent volt Modorban, amelyre azért volt szükség, hogy újra megválasszák a gyülekezeti elnökség 19 német és 7 „cseh” (szlovák) tagját. Az elnökség szlovák részének tagjává választották Hajnóczy Pált is, Gebhardt Pállal és Tessedik Illéssel együtt, aki később pénztárosi funkciót is ellátott. Hajnóczy Pál és János 1740-ig kurátorok is voltak.

Hajnóczy Pál és társai egy élénk, fejlődő gyülekezet tagjaivá lettek, amelynek lelkészét később szuperintendensnek is megválasztották. Természetes, hogy mindkét gyülekezet sokat adott arra, hogy kiváló prédikátorokat nyerjenek meg. Ebben az időben ilyen volt Pavel Jakobaei (ugyancsak exuláns család leszármazottja), aki 31 éven keresztül szolgált a modori egyházat. Meg kell említenünk, hogy miután 1722-ben Modorra érkezett, a modori gimnáziumban a német és a latin nyelv mellett a bibliai cseh nyelvet is elkezdtek oktatni. 1742-ben Jakobaei az elsők között adott ki szlovák grammatikát *Orthographia bohemo-slavica* címmel, de jelentős egyházi költő is volt – németből fordított vallásos verseket.

E vallási és szellemi kibontakozásra alapot biztosító feltételeket kereshetjük annak hátterében, hogy a Hajnóczy család huzamosabb időre Modorban telepedett le. Ezt a szlovák egyházközség anyakönyvei is dokumentálják, amelyek szerint Hajnóczy Pálnak 1733-ban, 1736-ban és 1741-ben, ifjabb Hajnóczy Jánosnak pedig 1733-ban és 1743-ban is született itt gyermeke.

A modori polgárok új kőfalak által garantált biztonsága és alábecsült hitük szabad megvallásának a lehetősége együtt eredményezték tehát, hogy Hajnóczy József életének fonala 1750 májusában éppen ebben a dicső és ősi magyarországi szabad királyi városban kezdett el legombolyodni.

Hajnóczy József, a felvilágosult filantróp élete

Hajnóczi Sámuel – egy balszerencsés fiú balszerencsés apja

Hajnóczy József élettörténetébe egy olyan ember megismerésével lépünk be, aki a legalapvetőbb módon hatott emberi, intellektuális, lelki és jellembeli tulajdonságainak formálódására. Ez az ember az édesapja, Hajnóczi Sámuel volt, aki vezetéknevét a német Haynotzi formában is használta. Több régebbi szerző fiához hasonlóan mártírként beszél róla, ugyanis a vallásszabadság korlátozásának idején e kivételesen művelt lutheránus lelkész-tanárt egy falusi lelkészi pozícióba száműzték az Alföldre. Épp negatív élettapasztalatai és a saját beteljesületlen vágyai, reményei miatt követett el mindent, hogy elsőszülött fia, akinek már kiskorától kezdve következetesen átadta gimnáziumi, egyetemi és pedagógiai tudásának legjavát, megfelelő nevelésben részesülhessen. Ő volt az is, aki feleségével, Hajnóczy József anyjával együtt lehetővé tette a jelentős költségekkel járó taníttatást, ezzel pedig utat nyitott későbbi, átlagon felüli karrierjéhez, és az is természetes, hogy fia életét és lépéseit – bár kritikus szemmel – mindig megértéssel figyelte. Épp ezért paradoxon, hogy fia, akinek neveltetésére annyi pénzt, időt és energiát fordított, a vesztőhelyen végezte. Egész életén át tartó rendkívül szoros kapcsolatukról néhány írásos bizonyítékon kívül leginkább Hajnóczy József azon megható igyekezete tanúskodik, amellyel a letartóztatása és ügyének kivizsgálása során felmerülő, elkerülhetetlen kellemetlenségektől leginkább idősödő apját igyekezett megóvni.

Ki volt tehát Hajnóczi Sámuel? 1719. augusztus 25-én született Ószombatban, amikor édesapja, Hajnóczi (akkor még Hajný) János intézőként dolgozott a Calisius család birtokán. Édesanyja, Nedeczky Erzsébet Anna nemesi származású volt. Gyermekkoráról és ifjúságának

első éveiről semmi közelebbit nem tudunk. Annyi azonban biztos, hogy abban az időben, 1738-ban, amikor a Calisius Krisztián bárónál töltött szolgálat után apja egész családjával Modorra költözött, ő már régóta nem élt Ószombaton, mivel fiatalságát szüleitől és szülőhelyétől távoli iskolákban töltötte.

Sámuel apja viszonylag jó anyagi körülmények között élt (a családi tradícióknak, műveltségének és mesteriségének köszönhetően nem jobbagyi jogi állapotú volt) és példásan vallásos volt, ezért azt óhajtotta, hogy fiából művelt evangélikus lelkész legyen. Emellett felesége nemesi származása is arra ösztönözte, hogy amíg lehetőségeik és körülményeik engedik, gyermekeiket a tanulás révén juttassák egyre feljebb a társadalmi ranglétrán. A családi viszonyok és a szülők gondolkodása tehát Sámuel számára lehetővé tett egy, ha nem is egyszerű, de nagy lehetőségeket nyújtó életutat. Az alábbi adatokat több életrajzi műből és néhány ez idáig mellőzött levéltári forrásból gyűjtöttük össze.

Hajnóczy Sámuel Modorban kezdett iskolába járni, ahol idősebb testvérei pártfogására is számíthatott. Tanulmányait a pozsonyi evangélikus gimnáziumban folytatta. Az iskola anyakönyvében olvasható bejegyzés szerint itt tanult 1731-ben. Ezt követően Besztercebányán és Győrben tanult. Középiskolai tanulmányait végül Sopronban fejezte be, ahol nagybátyja, Hajnóczy Dániel, 1730-tól kezdve pedig egy másik rokona, unokafivére Hajnóczy Pál is tevékenykedett.¹⁰² Főiskolai tanulmányait német egyetemeken, Jénában, Wittenbergben és Helmstedtben végezte. Külföldi tanulmányait az az ösztöndíj tette lehetővé, amelyet 1741-ben kapott a soproni egyházi gyülekezetől¹⁰³ – de nemcsak azért, mert nagybátyja, Hajnóczy Dániel volt a gyülekezet elnöke, hanem elsősorban azért, mert az ottani iskola egykori diákja volt. Pályáját tanárként kezdte a győri evangélikus algimnáziumban, ahová 1745-ben

---

¹⁰² Payr, 1934. 4.

¹⁰³ Eol, Age I. a. 13., No. 25, fol. 15–16. A dátum nélküli kérvényt 1741. július 1-jén bíralták el. 1741. augusztus 30-án nyilvános vizsga és búcsúztatás zajlott az egyházi gyülekezet előjárói és a magisztrátus tagjai előtt. A soproni evangélikus líceum könyvtára: Hajnóczy naplója (leirat).

hívták. Alighanem azzal a prédikációjával hívta fel magára a figyelmet, amelyet 1745. október 8-án, közvetlenül az egyetemről való hazatérése után mondott el Sopronban¹⁰⁴ – rögtön ezután ugyanis már Győrben találhatjuk. Buzgósága és műveltsége miatt hamar közkedvelté válhatott a diákok és kollégák között, akik, amikor 1747. szeptember 4-én Modorban összeházasodott Lübeck Mária Erzsébettel, az ottani mészáros és köztisztviselő álló polgár, Samuel Lübeck és felesége, született Pillerin Rosina¹⁰⁵ lányával, egy latinul megfogalmazott üdvözlő versben köszöntötték őket. Ez persze a kor jó szokásai közé tartozott, ám a vers a szokásosnál jóval hosszabbra sikerült.¹⁰⁶

A fiatal és tehetséges Hajnóczi Sámuel karrierje tehát igen ígéretesen indult. A sors és a kor azonban más utat szánt neki. Megérkezése után a sokak által látogatott, híres gimnázium a magyarországi kemény rekatolizációs intézkedések miatt nehéz időket élt meg. 1746-ban a győri püspök, Zichy Ferenc megtiltotta, hogy magasabb szintű humán tantárgyakat oktassanak itt, ennek ellenére tovább tanítottak filozófiát és teológiát is. Ezzel a döntéssel az intézmény a szakadék szélén táncolt. Eljött 1749. március 18-a, amikor Mária Terézia rendelete alapján a győri evangélikus templomot és a gimnáziumot hivatalosan is bezárták, a tanároknak és a diákoknak pedig el kellett hagyniuk az iskolát. Így, akarata ellenére, hirtelen és keserűen ért véget Hajnóczi Sámuel három éves és négy hónapos reményteljes tanári pályája. Egész életében nem kapott lehetőséget többé arra, hogy pedagógiai tehetségét bármely magyarországi iskolában kamatoztassa, legfeljebb evangélikus papi hivatala keretei között, illetve saját fia nevelése és tanítása során.

¹⁰⁴ Lukács 6, 41–42 és Lukács 6, 36 alapján prédikált, amelyet Serpilius plébános írt neki elő. Eol, Age, V.109f.: Memorabilia zur Geschichte der Ev. Kirche in K. Ungern, 6. Band, jelszó Haynóczi Sámuel (a szócikk szerzője Haynóczi Dániel).

¹⁰⁵ Cirkevná matrika nemeckého ev. a. v. zboru v Modre, Matrika sobášeních. str. 42, ŠA Bratislava, film. kotúč č. 505, Matrika č. 1414–1415.

¹⁰⁶ Viro Samueli Hainocyzy [...] dum [...] virginem Mariam Elisabetham Lubeck toro suo sociam adiungerit. Jaurini (1747). Az üdvözlő versből három oldal maradt fenn, a befejezés hiányzik. Ústredná knižnica SAV – Knižnica ev. a. v. lýcea v Bratislave. Lásd a 4. képen.

Számkivetettként hagyta el a győri gimnáziumot, és felesége biztatására apósánál, Lübecknél talált menedéket, Modorban. Rövid időn belül, 1749. május 14-én a modori szuperintendens, Mohl Éliás ajánlása révén lelkészi helyet kapott az Alföldön, nem messze a török katonai határtól, egy német lutheránus gyülekezetben, a Tolna megyei Majos településen. Ám alig fél év után, november elején, a helyi katolikus földesúrral, Khun Ferencsel való összetűzés és az ügy pécsi püspöki bizottság által elvégzett kivizsgálása után, erről a helyről is távozásra kényszerült. Majos ugyanis a határvidéken terült el, ahol a kormányhatóságok nézetei szerint csak katolikus, a kormányzó dinasztiaiával kapcsolatban álló családok telepedhettek le, akiket „megbízható lakosoknak” tartottak. Ezért a majosi imaházat és plébániát a hivatalos hatalom bezáratta. Hajnóczi Sámuel gyülekezetétől már csak egy, a szabad ég alatt megtartott beszédben tudott elbúcsúzni. Újra száműzöttként tért vissza Modorra apósához, hogy ott várja meg, amíg a helyzet Majoson rendeződik.

Második kényszerű modori tartózkodása ideje alatt jött a világra elsőszülött fia, József. A keresztelő napját az 1750. május 3-i dátumhoz jegyezték be a modori német evangélikus gyülekezeti anyakönyvébe.¹⁰⁷ A bejegyzés német nyelvű szövege szerint „*Az igen tisztelt és tudós Hainoci Sámuelnek, a Tolna megyei Majos evangélikus német közössége hűséges lelkészének és feleségének, született Lübeck Mária Erzsébetnek fiaskáját, József Krizosztomuszt megkeresztelték.*”¹⁰⁸ A keresztelő a fából épült imaházban, a mai német evangélikus templom helyén zajlott, amelyet Mohl Éliás, a szuperintendensi pozíciót régóta betöltő modori lelkész tartott meg. A keresztszülők a városi pénztáros, Ladislav Szolnay és egy tímármester, Johann Andreas Zechmeister, valamint feleségeik lettek.

¹⁰⁷ Cirkevná matrika nemeckého ev. a. v. zboru v Modre, Matrika krstených str. 108, ŠA Bratislava, film. kotúč č. 505, Matrika č. 1414–1415.

¹⁰⁸ „*Des wohlervürdigen und wohlgelehrten Herrn Samuel Hainoci, getreuen Seelsorgers beyder evangelischen deutschen Gemeinde in Majos im Tolnenser Comitatz und seiner Ehefrau Maria Elisabetha einer geboren Lübeckin Sohnlein Josephus Chrysostomus getauft worden.*”

A gyermekáldás örömét lassan felváltották a munka hiányával járó gondok. Majoson a helyzet nem javult, Mohl Eliás minden igyekezete és fáradhatatlansága ellenére sem. József megszületése után Hajnóczi Sámuelre még két keserű csalódás várt. Két sikertelen, rövid ideig tartó lelkészkedés a Hont megyei kis faluban, Derzsenyén és a közeli Csánkon. 1755 őszén azonban végre egy jobb perspektívát jelentő és képességeihez is jobban illő lehetőséget kapott. A földesurak, Podmaniczky János és Sándor lelkészi helyet kínáltak számára a Pest megyei városkában, Aszód evangélikus gyülekezetében. Hajnóczi Sámuel tizenhárom évig élt itt családjával. 1768-ban kellett még egyszer költözniük egy alföldi gyülekezethez, a Duna melletti Dunaegyházára, ahol főként szlovák lutheránus telepesek éltek. Az ő érdeme, hogy már 1775-ben új kőtemplom épült a településen. Amikor felesége, Erzsébet, József anyja 1783-ban elhunyt, özvegyként még egyszer megnősült. Így lett Rosina Stach, Michal Clementis negyvenkét éves özvegye Hajnóczy József mostohaanyja.

Hajnóczi Sámuel 1795. január 24-én hunyt el Dunaegyházán. Temetését január 29-én tartották, mostohafia, az apostagi Zelenka Pál, illetve a kiskőrösi Ján Clementis és a soltvadkertei Daniel Zúbek lelkészek mondtak búcsúztató beszédét sírja felett. Hajnóczy József nem vehetett részt apja temetésén, ugyanis ebben az időben felségsértés, illetve hazárulás vádja miatt vizsgálati fogságban volt. Apja a halála előtt szerencsére valószínűleg már nem értesült a vádak súlyosságáról, az azonban kétségtelen, hogy fiának letartóztatása lelkileg és testileg is megtörte. Pár évvel korábban még azzal dicsekedett rokonának, Hajnóczy Károly Jánosnak, Hajnóczy Dániel fiának, hogy egészsége idős kora ellenére jól szolgál, és elégedett a házasságával is.¹⁰⁹

Közelebb kerültünk tehát Hajnóczi Sámuel életének alapvető törespontjaihoz: az állam által el nem ismert lutheránus egyházban betöltött négy tanári, illetve lelkészi állásához, amelyek bizonyosan befo-

---

¹⁰⁹ Hajnóczi Sámuel levele 1791. szeptember 25-éről. Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Ruszt, nem rendezett anyag.

lyásolták azt, ahogyan a világot szemlélte. Nem árt azonban, ha – mielőtt belekezdenénk fiának, Hajnóczy Józsefnek az élettörténetébe – nagy vonalakban felvázoljuk a 18. század közepi Magyarország szellemi és egyházi viszonyait, mert ezek, éppúgy, mint Hajnóczi Sámuel saját élet-tapasztalatai, alapvetően befolyásolták Hajnóczy Józsefet is.

Hajnóczi Sámuel világa, avagy hogyan éltek a lutheránusok Magyarországon a 18. század derekán

Hajnóczi Sámuel abban a korban élt, amely a magyarországi evangélikusok számára talán a legproblematiszabb volt, még mai szemmel nézve is. Olyan mértéktelen erőszak ugyan nem gyötörte őket, amely még a 18. század elején is jellemző volt, amikor az utolsó rendi felkelés zajlott Rákóczi alatt, ugyanakkor kevésbé feltűnő, de kitartó és hatékony állami elnyomás volt osztályrészük. A magyar uralkodó és az országgyűlés – szemben a korábbiakkal – nem csupán a jogait nyirbálta meg, az államnak már hatékonyabb eszközök is a rendelkezésére álltak a megrendezésükre. Hatékonyabb lett az állami adminisztráció, a vármegyék a Magyar Királyi Helytartótanács állandó ellenőrzése alatt álltak, a városi magisztrátusoknak egyre több parancsot kellett végrehajtaniuk és erről kimutatást készíteniük, mivel királyi biztosok ellenőrzése alá kerültek. A Habsburg-uralkodók, a katolicizmus hűséges képviselői elsősorban saját vallásuk boldogulásáról gondoskodtak. A korabeli politikai eszmék a lakosság egységét tartották ideálisnak, a „disszidenseknek”, az állam által preferált egyház szakadárjainak pedig már a létét is potenciális veszélyforrásnak tartották. A társadalom sokféleségét nem előnynek, hanem inkább a problémáik forrásának gondolták. Magyarországon – és itt lényegtelen, hogy jogosan vagy sem – leginkább a nem katolikus vallásúak számlájára írták a Habsburg-ellenes felkelések bűnének legnagyobb részét.

A vallási közösségek életét elsősorban a törvények és a királyi rendeletek határozták meg. 1781-ig volt érvényben az 1681-es soproni or-

szággyűlés törvénye, amely a szabad vallásgyakorlást csak szigorúan meghatározott, úgynevezett artikuláris helyeken engedélyezte. III. Károly magyar király (császárként VI. Károly) úgy döntött, hogy nem akar hozzájárulni egy műveltebb protestáns elit kialakulásához, ezért korlátozta a lutheránusok és a kálvinisták oktatására létrehozható iskolák típusait. Leginkább azokra az oktatási intézményekre tekintett rossz szemmel, amelyekben magas szintű teológiai tanítás is zajlott, mert itt lehetőség volt a lelkipásztorok képzésére is. Sorra érkeztek a királyi rendeletek, amelyek megtiltották a teológiát és filozófiát oktató osztályok működését. A protestánsoknak be kellett érniük a grammatikai osztályokkal, ahol az általános műveltséggel és a latin nyelvvvel ismertették meg a diákokat. A többi magasabb évfolyamot (az úgynevezett humaniorákat, ahol poétikát, retorikát és reál tantárgyakat oktattak) csupán kivételként engedélyezték, minden esetben azzal a kitételrel, hogy ez az uralkodó kegyének, nem pedig az iskolák működtetését engedélyező törvényeknek köszönhető. Ha az illetékes püspök buzgalmában intézkedéseket kezdeményezett egy iskola ellen, mint ahogyan az Győrben történt, az adott tanintézménynek gyorsan be kellett zárnia a nemkívánatos osztályokat, mielőtt az egész iskolával történik ez meg. A diákok így csupán korlátozott számú iskolában ismerkedhettek meg a „felsőbb tudományok” alapjaival. A pozsonyi, a késmárki, a soproni és az eperjesi iskolák kaptak engedélyt erre, míg Modor és Győr nem. Mária Terézia uralkodása alatt is megszerezhető volt a legmagasabb fokú egyetemi végzettség, ám a nem katolikus vallásúaknak erre kizárólag külföldön nyílt lehetőségük, és csak azon diákok számára, akik ezt megengedhették maguknak. A szegényebb családból származók patrónusok segítségére vagy az ebben az időben egyre kiterjedtebb ösztöndíjakra támaszkodhattak. Ám ez sem jelentett mindenki számára megoldást. Emiatt vált az egyetemeken megszokottá bizonyos tantárgyak „gyorsított” ütemű oktatása. A magyarországi diákok csak néhány tantárgyra iratkoztak be, amelyeket rövid idő alatt elvégezhettek, és amelyek tanulására otthon nem lett volna lehetőségük. Sokáig bevett szokásnak számított több egyetemet is végiglátogatni, attól függően, hogy hol melyik tantárgyból

tartott előadást egy-egy professzor, melyik egyetemen lehetett a legjobb ösztöndíjhoz vagy olcsó szálláshoz jutni.

A Hajnóczy Sámuel által is elvégzett egyetemi tanulmányok fenti forgatókönyvét azonban nem értékelhetjük egyoldalúan vagy kifejezetten negatívan. Eltekintve a pénzügyi nehézségektől, a diákok a szabad tantárgyválasztás és főként a szabad tanárválasztás lehetősége révén megismerkedhettek a legújabb teológiai és tudományos áramlatokkal. Már maga az egyetem megválasztása is „ajánlólevelet” jelenthetett a hazatérés után, vagy ellenkező esetben, problémákat okozhatott az érvényesülés útján. A korabeli német teológia már néhány évtizede (a 17. század nyolcvanas éveitől) a pietizmust részesítette előnyben, majd fokozatosan a racionális (felvilágosult) teológiát, amelynek súlypontját az Ige értelmezésére helyezte. A 18. század közepén a német teológusok épp e gondolkodás mentén jutottak el a deizmushoz – vagyis az általános isteni princípium elismeréséhez, amely ugyan megteremtette a világot, de közvetlenül nem irányítja. A 18. század első felében a lutheránus vallás megújításának forrása és későbbi útja a pietizmus mentén haladt. Magyarországon azonban a pietizmust sem fogadták fenntartások nélkül.

A pietizmus nem a Szentírás azon magas szintű értelmezésére helyezte a hangsúlyt, amelyet a lelkészek és tudósok kínáltak, hanem az abban foglaltak üzenetének megélésére és átérzésére a meditáció, a misztikum, a beleélés, az odafordulás és az Istenhez vezető egyéni utak közvetítésével. Előtérbe került a katekizmus oktatása és a Bibliaolvasás. Azt is feltételezték, hogy Krisztus tanításaival való belső azonosulás az emberek praktikus kereszténységét erősíti, vagyis a hit a másokról, a gyengékről és szegényekről való gondoskodásban, a gyakorlati életben nyilvánul meg. Ezért megnőtt a papok pásztori, lelkipásztori tevékenysége iránti igény, akik így már nemcsak a vallási közösség vezetői szerepét töltötték be. A pietizmus elmélete és gyakorlata a vallási ortodoxia és a dogmatikusság ellen lépett fel, emberközeli és nem bilincsbe záró vallássossággal. Ez problémákat okozott a lutheránus egyházban is. A pietizmus konkrét megnyilvánulásai nemegyszer a fölérendeltség érzéshez és a közös istentiszteleti élet ignorálásához vezettek; a személyes hitélmény

a pietistákat az ortodox egyház vallási megnyilvánulásainak lenézéséhez vezette.

A magyarországi pietistáktól azonban távol álltak az ilyen megnyilvánulások, bár a németekhez hasonlóan ők is nagyobb hangsúlyt helyeztek az egyház gyakorlati feladataira, mint magára a tanítására. A hallei egyetemen végzeteket tartották az igazi pietistáknak, a hazai pietizmus legnagyobb bástyájának pedig a magyarországi „kis Halle-t”, vagyis Pozsonyt. E hírnevét Bél Mátyásnak köszönheti a város, aki 1714 és 1719 között az evangélikus gimnázium rektora, majd a gyülekezet lelkésze volt. Győr is a fontosabb pietista központok közé tartozott, köszönhetően Torkos András (1669–1737) lelkésznek, akit a magyarországi pietizmus „atyjaként” tartanak számon.¹¹⁰ Az ő érdeme és közbenjárása révén a Győrben végzetek közeli és távolabbi gyülekezetekben is terjeszthették a pietizmus gondolatait. Érdemes Nemescsót is megemlíteni, ahol a pietisták hatására nyílt meg az első magyarországi árvaház.

Abban az időben, amikor az államhatalom (III. Károly 1734-es határozatával) végre megengedte protestáns püspökök és szuperintendensek választását és megerősítette hatáskörüket, az egyházi hierarchia jelentőségének mérséklésével kapcsolatos pietista elképzelések Magyarországon társadalmi, teológiai és praktikus politikai szempontból is elfogadhatatlanok voltak.¹¹¹ Emiatt mindenki, még az olyan, általában pietistának tartott teológusok is, mint Bél Mátyás és kollégái Pozsonyban, illetve Hajnóczy Dániel működésének színhelyén, Sopronban, igyekeztek formálisan elhatárolódni a pietizmustól. Ha nem így cselekedtek volna, az állam büntetést rótt volna ki rájuk az „új”, a hagyományos augsburgi teológiától, hittől eltérő vallási irányzat terjesztése miatt is, ami akár a pietistáknak vélt lelkészek üldözését vagy az egész egyház

¹¹⁰ Csepregi Zoltán: Magyar pietizmus 1700–1756. Budapest, 2000. 21–24.

¹¹¹ Eva Kowalská: The Social Function of Orthodoxy: The Lutherans in Hungary, 1700–1750. In: Andor Eszter, Tóth István György. (eds.): Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750. Budapest, 2001. 195–201.

ellentmondást nem tűrő betiltását is magával vonhatta volna. A 17. század hetvenes éveiben átélt események emlékei még élénken éltek, sőt az események néhány szemtanúja is az élők sorában volt még, például maga Krman Dániel, aki a 18. század harmincas éveitől a magyarországi evangélikusok legnagyobb tekintélyű teológusa volt. A kortársaknak csaknem a szeme láttára játszódott le ez a negatív forгатókönyv, mégpedig Sziléziában, ahol az osztrák államhatalom keményen fellépett, látszatra a pietisták ellen, ám közben egy sor lutheránus templomot is megszerezve. Nem számított, hogy a terület formailag a Német Birodalom része volt és az sem, hogy a vesztfáliai béke alapján a külföldi hatalmak szabad vallásgyakorlatot garantáltak itt.¹¹²

A legkiválóbb magyar lutheránus lelkészek és tanítók tehát igyekeztek ugyan megszabadulni a pietista bélyegtől, mindemellett azonban, főként Bél Mátyás és utódai a század húszas és negyvenes éveiben, Fridrich Wilhelm Beer és Marth Mátyás – szintén a hallei egyetem növendékei – a pietista pedagógia követői lettek, hangsúlyozva a gyakorlati tudást biztosító reál tantárgyak oktatásának fontosságát. Mindkét iskola tanítási tervében helyet kapott a történelem, a földrajz és a folyóiratok olvasása is, amely a kor politikai, gazdasági és társadalmi történéseinek megértését segítette elő. A professzorok élénk levelezést folytattak a hallei egyetemen oktató kollégáikkal, és használták a tankönyveiket is. A cenzúra miatt nem tudtak közvetlen kapcsolatot fenntartani, közvetítőként viszont igénybe vették a bécsi svéd követtség prédikátorainak segítségét, akik a könyvek, hírek és levelek célba juttatásában segítettek. A pozsonyiak álltak velük a legszorosabb kapcsolatban.¹¹³

Hajnóczi Sámuel a szerencsés diákok közé tartozott, minden gond nélkül tanulhatott Németországban. Ez hamarosan megváltozott, Mária Terézia korlátozta a külföldön, főként az ellenséges viszonyban álló poroszországi egyetemeken való tanulást. A lutheránusok a hatóságok

¹¹² Joachim Bahlcke: Schlesien und die Schlesier, München, 2000. 62–69.

¹¹³ Lásd: Eva Kowalská: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti. Bratislava, 2001. 183–194.

megfigyelése alá kerültek, és még a világi patrónusaiknak sem mindig sikerült a fiatal királynő rekatolizációs törekvéseinek útjába állni. Így a kiemelkedően művelt Hajnóczi Sámuel sem tudta sokáig tanárként kamatoztatni tudását, számára is csupán a lelkészi, apostoli küldetés maradt az alföldi telepések között. Népes és tehetős községekben találta meg a helyét, amelyek azonban messze estek a tudományos és a kulturális élet központjaitól. Talán éppen ezért nem ragaszkodott a lelkész családok tradíciójához, hogy legalább egy fia (ha esetleg több is volt) folytassa apja lelkészi hivatását. Hajnóczy József elkerülte ezt a sorsot, azt azonban nem kerülhette el, hogy apja kisgyerekkorától kezdve beléoltsa szigorú vallási (és az ebből fakadó társadalmi) világnézetét. Hajnóczy az apja gondolkodásmódjával ellentétes, felvilágosult és szabadkőműves irányzatokkal csak felnőttként, messze a szülői háztól ismerkedett meg. Arra azonban törekedett, hogy a saját élettapasztalatai nyomán kialakuló, az apjával azonban ellentétes liberális gondolkodását ne nyilvánítsa ki előtte, és így feleslegesen ne aggassa őt.

Hajnóczy József gyermek- és ifjúkora

Hajnóczy József pontos születési helyét kétségbevonhatatlanul alátámasztja az anyakönyv bejegyzése: Modor, magyarországi szabad királyi város. Születésének konkrét időpontja azonban nem ismert. Lehetséges, hogy keresztelésének napján született, 1750. május 3-án vasárnap, de valószínűbb, hogy pár nappal korábban. A korabeli vallási felfogásban a keresztelő napja emlékezetesebb eseménynek számított, mint a születésnap, hiszen ezen a napon vált az újszülött keresztény emberré, ellenértben a születésnappal, amely csupán egy bűnös ember világra jöttét jelölte.¹¹⁴

¹¹⁴ Cirkevná matrika nemeckého ev. a. v. zboru v Modre, Matrika krštených, ŠA Bratislava, film. kotúč č. 506, Matrika č. 1 415–1 417 (=Taufregister vom Jahre 1730–1799 inclusive), 108.

Hajnóczy József legkorábbi gyermekeveiről nincs túl sok információnk. Annyit tudunk, hogy édesanyja a terhessége alatt igyekezett a férjén segíteni, aki a győri gimnázium bezárása után nehéz helyzetbe került. Azt is ő kezdeményezte, hogy férje második száműzetése után ismét költözzenek egy évre Modorba, a szüleikhez. De mit tudunk a köztisztviselőként álló, megbecsült és viszonylag vagyonos Lübeck családról? Az 1652–1730 közötti modori német születési, házassági és halálozási anyakönyvekben 1705-ben és 1706-ban bejegyzést találhatunk Andreas és Samuel Lübeck megszületéséről. Valószínű, hogy a Lübeck család vagy Nagyszombatból (Samuel Lübeck azon nagyszombatiak közt szerepel, akiknek Modorban szőlőskertjük volt),¹¹⁵ vagy Bazinból költözött Modorra, ahol több családtag is élt. A számos Lübeck közül Samuel vette feleségül Rosina Pillerint, akivel Mária Erzsébeten, Hajnóczy József édesanyján kívül még négy gyermekük született.

Amikor Hajnóczy József megszületett, a modori városi közjegyzői hivatal¹¹⁶ szerint a városban élt Samuel Lübeck családja, Johann Lübeck, Tessedik György, az ifjabb Hajnóczy János és Hajnóczy Pál özvegye. Természetesen rajtuk kívül számolni kell más rokonokkal és jó néhány gyermekkel, lévén, hogy a legtöbb lutheránus család sok gyermeket nevelt. József anyja, Mária tehát viszonylagos biztonságban mozoghatott a nagy családi körben. Nem tudjuk, hogy a József születése utáni öt évben Mária követte-e férjét minden újabb egyházközségbe, vagy kislányával átmenetileg a szülői házban maradt. Mindenesetre Hajnóczy Józsefnek a Hont megyei Derzsenyén és Csánkon eltöltött időről nem sok emléke maradhatott. Ekkor Hajnóczy Sámuel, családjával együtt ínséges időkben élt meg. Ezek az élettapasztalatok nagyban befolyásolták nevelési módszereiket: gyermekeiket takarékoságra és szerénységre tanították.

Hajnóczy József első, megmaradt emlékei gyermekkoraiból Aszódhoz, a Pesttől negyven kilométerre elterülő, festői szépségű, Podma-

¹¹⁵ Súpis obyvatelov z r. 1720. ŠA Bratislava, pobočka Modra, Magistrát mesta Modry, i. č. 1 346.

¹¹⁶ Gaabenanschlag der königlichen Freystadt Modern pro 1750. Ugyanott.

niczky család birtokában lévő városkához köthetők, ahol a család 1755-ben letelepedett, és ahol József a gyermekkorát töltötte.

1755. november 9-én Hajnóczy Sámuel egy régi, de takaros, az aszódi dombtetőn álló templomban tartotta meg beköszöntő beszédét. Gyötrelmes és bizonytalan évek után végre nyugalomban foghatott bele lelkipásztori teendőibe, amelyek nem csupán Aszód lakosait, de a környéken élőket is érintették, valamint nagy lelkesedéssel kezdte el fia következetes képzését is. Aszód városában, amelyet a török pusztítás után földesurai szlovák evangélikus telepesekkel népesítettek be, Hajnóczy Sámuel tizenhárom évig működött. Amikor 1768. július 3-án elhagyta Aszódot és életének utolsó szolgálatába lépett, az alföldi Duna-egyháza (régebben Tót-Dunaegyháza) egyházközségében, Hajnóczy József már a szülői háztól távol töltötte diákéveit.

Aszódon Hajnóczy Józsefnek még három testvére született: Eszter, Mária Terézia és Károly. Mária Terézia 1777-es esküvője után férjével, a tehetős nemes nagybirtokossal, Fodor Ferencsel a Sopron megyei Alsó-Bükre költözött. Az 1763-ban világra jött negyedik testvér, Károly, nem sokkal a születése után meghalt. Eszter Szakolcára ment férjhez, ahol a Hajnóczy család egy közeli ága élt, szoros rokoni kapcsolatban a Vrchovský famíliával, amely az előkelő, szakolcai exuláns lutheránus kézműves családok sorába tartozott.

Szakolcai kitérő

A magyar szabad királyi város, Szakolca közvetlenül az északnyugati magyar–morva határ mentén található, ezért az egyik legfontosabb kapuként szolgált a fehérhegyi csata után száműzetésre ítélt morvaországi csehek számára. A szakolcai Hajnóczyakról a legtöbbet a helyi történelemsztől, Jozef Šátektől tudhatjuk. Kéziratban maradt jegyzeteiben rengeteg adatot gyűjtött össze a Heinoczy, Hajnoczy, Hojny, Hoynych, Hojnich, Hejny, Hajni, Hayni, Hayny, Hogni, Hagni, Hojny, Hejny,

Heyna vezetéknévű szakolcai családokról.¹¹⁷ Kár, hogy nem tudta megállapítani, pontosan hány ilyen névváltozattal élő családról lehetett szó, valamint azt sem, hogy ez vajon hány családnév változata. Jozef Šátek feljegyzéseit ennek ellenére említenünk kell, mert legalább egy esetben Hajnóczy József közvetlen elődjére, nagyapjára, Hajnóczi Jánosra utalnak.

A Hajnóczy családnevet Šátek először a Heinochi formában, 1641-es dátummal említi. Sajnos nem közli, milyen forrásból származik az adat, és azt sem, hogy a Hajnóczy család melyik ághoz köthető pontosan. A következő adata 1733-ból származik, és Hajnóczy (Hajnoczi) Eszterhez kapcsolódik. Személyének meghatározásában a szakolcai halotti anyakönyv a legfontosabb forrás, amelyben feljegyezték, hogy 1790. január 27-én meghalt Eszter Szakolcán, akinek apja *Hajnotzy Joannes*, anyja *Nob. Anna Nedetzky*.¹¹⁸ Ez egyértelműen megerősíti, hogy Hajnóczi Jánosnak fiai mellett lánya is született, illetve, hogy Hajnóczy József nagyanyja *nobilis*, vagyis nemesi származású volt. Hajnóczy József ereiben tehát akkor is a „kék vér” cseppjei keringtek, ha ő és apja sem tulajdonított e ténynek különösebb jelentőséget, illetve, hogy a nemesség öröklési elvei szerint a női ágról származó nemességét nem érvényesíthette.

A szakolcai Vrchovský, szül. Hajnóczy Eszter az evangélikus Samuel Vrchovský szakolcai polgár felesége volt, akivel számos gyermekük született. Véletlen egybeesés, hogy Hajnóczy József nővére, Eszter (aki valószínűleg keresztnevét is a közeli, szakolcai rokon után kapta) olyan férjet választott, Samuel Vrchovskýt, akinek vezeté- és keresztnéve megegyezett nagynénje, Vrchovsky Eszter férjének nevével. A két házasságkötés révén a Hajnóczyak egy jelentős szakolcai családdal kapcsolódtak össze, aminek a gyökerei szintén Csehországba nyúlnak át.

¹¹⁷ ŠA Bratislava, pobočka Skalica, Pozostalost' Dr. Šátka, krabica č. 13, Ha–Ho.

¹¹⁸ Matrika zomretých, SNA, Matrika č. 2 024–2 028, film. kotuč č. 714.

A Hajnóczy család egészen a 19. századig fennmaradt Szakolcán. A szakolcai új polgárokat feljegyző könyvben¹¹⁹ 1791. október 12-i dátummal szerepel Hajnóczy Mihály, az augsburgi hitű, modori posztókészítő mester (*panifex*) neve. Szakolca polgáraként fizetett adót még 1817. február 11-én fia, Hajnóczy Johann (János) is. 1827-ben ugyanitt született Hajnóci Pál, a későbbi miavai és jasennai (Morvaország) evangélikus lelkész.

Az új polgárok könyvéből az is világossá válik, hogy ugyanúgy, mint Modorban, itt is fellelhetők a Hajnóczyakkal rokon családok tagjai: 1671-ben szakolcai lakos lett Václav Vrchovszky (Vrchovský), majd 1736-ban Paulus Tyesegek (Tessedik Pál).

Šátek számunkra legérdekesebb feljegyzése az, amelyben a Hajnóczyk eredeti vezetéknevéről ír. A bejegyzés így hangzik:

„Hajni János (Hojni), (nemes)

1719-ben Kristian Calisius birtokának felügyelője volt Szakolcán.

1720-ban felügyelőként ír levelet Calisius Filip Henrichnek (ezredesnek) – a szakolcai szőlőskertéről, a termésről, Duszard temetéséről, arról, hogy levelet küldött a szakolcai jegyző, Jankovics Fr. után Pozsonyba, Jeszenák Pálnak.

1721.ben (május 2., Ószombat) a szakolcai restaurációról, az április 25. és 26-i fagyokról ír neki.”

Ez a feljegyzés alátámasztja, hogy Hajnóczy János Ószombaton és Szakolcán is tevékenykedett. Amint látható, már Šátek is feljegyezte Hajnóczy József nagyapjának eredeti vezetéknevét – Hajný János formában –, de nem vizsgálta tovább a Hajnóczyakhoz fűződő kapcsolatát. Mindenesetre Szakolca a Hajnóczyak több generációjának adott otthont, ahol házasságaik révén lassan az előkelő szakolcai evangélikus családok közé kerültek.

---

¹¹⁹ Album Civium ab Anno 1669. Bratislava, pobočka Skalica.

A diákévek – kilépés az életbe

Térjünk most vissza Aszódra. Az eredeti települést az 1524-es török pusztítás után lakosai elhagyták. Az újratelepítés a 17. század harmincas éveiben zajlott, majd 1761-ben Aszód elnyerte a vásártartási privilégiumot. A környéket az Osztrólczy család birtokolta. Mikor lányukat, Juditot feleségül vette Podmaniczky János, Aszód e nemesi család birtokába került, amelyet 1782-ben emeltek bárói rangra. Aszódra először túlnyomórészt felső-magyarországi szlovákok érkeztek, majd a Podmaniczkyak engedélyezték zsidó kereskedők és német (főleg lutheránus) kézművesek letelepedését. A város lakosainak tarka nemzetiségi összetétele is hozzájárult Aszódnak a 18. század közepétől a 19. század közepéig tartó fejlődéséhez.

Már említettük, hogy Aszódon mindkét szülő kitartóan és teljes erőből gyermekeik nevelésére, főként fiuk oktatására összpontosított. Mivel anyja német volt, apja német egyetemeken tanult, gyermekeik nevelését is átszötte a német kultúra. Bár Aszód 1728 óta remek evangélikus népiskolát tartott fenn, az apa még emellett is nagy figyelmet szentelt fia oktatásának a vallási ismereteket, az egyházi és a magyar történelmet, valamint a nyelveket, főként a németet illetően. Szigorú erkölcsű puritánként istenességre, takarékosagra és kötelességeik tudatosítására nevelte gyermekeit. A szülők, bizonyosan saját rossz élet-tapasztalataik miatt sem akarták, hogy tehetséges fiukból csupán a családi tradíció folytatása miatt lelkész legyen. Azt szerették volna, hogy fiuk a magyar rendi társadalom ranglétráján minél magasabbra jusson, és ne kelljen olyan nagy szenvedést megélnie, amelyet ők a saját bőrükön éreztek. Anyja a fiát ügyes jegyzőnek vagy valamelyik nagyváros tanácsosának,¹²⁰ apja orvosnak vagy jogásznak szánta. Ám abban az időben

¹²⁰ „Es were das schön genuch wen du ein mahl in der groszen Stetten ein geschikter Notari oder Rathsher sein köndest.” „Az igen szép lenne, ha te majd egyszer nagyvárosokban ügyes jegyző vagy tanácsos lehetnél.” Idézi Fraknoi Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. In: Századok, 1878/1. 19.

egy fiatal magyar protestáns nem nemes számára nem sok lehetőség volt a hivatásválasztásra. A lelkészi és a katonai pálya mellett esetleg még a hivatali karrier felé vezethetett út. Ez azonban, ha jogászi végzettséget nem is, jogászi gyakorlatot mindazonáltal igényelt.

Abban az időben Aszódon mindössze a népiskola működött. Az evangélikus algimnáziumot csak 1787-ben alapították, és később azzal vált híressé, hogy – Alexander Petrovics néven bejegyezve – ott tanult és írta legelső verseit Petőfi Sándor. A gimnázium létrehozása előtti időkben számos aszódi szlovák család küldte a modori evangélikus gimnáziumba fiait, amiről a diákokról fennmaradt listák is tanúskodnak. Modor, hasonlóan a debreceni, a lévai és a késmárki iskolákhoz egyfajta „nyelviskolaként” is működött, ahol a diákok a latin mellett szisztematikusan elsajátíthattak egy másik honi nyelvet is: a szlovákot (azaz bibliai csehet), a magyart vagy a németet.¹²¹ Hajnóczy József szülei érthető módon, mindezt számításba vették, és kihasználták a modori családi háttérrel is, hiszen a modori gimnázium tanulói között 1759-ben ott volt Hajnotzy József is.¹²² Hamarosan azonban a szülők Sopronba küldték tanulni egyetlen fiukat, ahol a Hajnóczy névnek nagy hitele volt, és nem csak Hajnóczy Dániel miatt, aki az evangélikus gimnáziumban hosszú ideig rektor és konrektor volt. 1730-tól Sopronban dolgozott tanárként Hajnóczy Pál is, és az is bizonyosan számított, hogy egykor Hajnóczy József apja is itt tanult. Mindemellett körülbelül ebben az időben a városban járt iskolába József másodfokú nagybátyja, János Károly, a korán elhunyt Hajnóczy Dániel fia, a későbbi ruszti lelkész.

¹²¹ A „nyelvi cserék” gyakorlata Magyarországon belül egyre nagyobb teret nyert, főleg a városi rétegek körében. Ötvös Péter: *Deutschlernen in Presburg*. In: Wynfrid Krieglleder–Andrea Seidler–Jozef Tancer (eds.): *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Presburg*. Bermen, 2002. 17–26.

¹²² Ústredný archív Evanjelickej cirkvi a.v. Bratislava, fond nemecký cirkevný zbor Modra, VIII. Spisový materiál, No. 213, 1759. *Josephus Hajnotzy, Modr.* (ensis) neve a 19-es szám alatt olvasható az első és második osztályos diákok névsorában. A negyedik osztályba egy családtagja járt ekkoriban, Heinoci, valószínűleg Hajnóczy József unokatestvére.

Hajnóczy József alighanem Sopronban lépett első alkalommal a nyilvánosság elé hagyományos nyilvános vizsga alkalmával, egy újévi alkalmi vers szerzőjeként, amelyet osztálytársa, a szintén modori Ruprecht Theophil szónoklata után szavalt el.¹²³

Sopronból 1767. június 17-én Magyarország akkori leglátogatottabb iskolájába, a pozsonyi evangélikus gimnáziumba ment át. A királyi és koronázó város, az országgyűlés és a magyar központi hatóságok székhelye ebben az időben kiemelkedő szerepet töltött be Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi életében. 1766 és 1780 között a pozsonyi várban székelte Albert Kázmér szász–tescheni herceg, Magyarország helytartója, Mária Terézia lányának, Mária Krisztinának a férje, ami által a városban gazdag társadalmi, kulturális és művészeti élet folyt. Pozsonyt a tudós társaságoknak, a szabadkőműves páholyoknak és az olvasóköroeknek köszönhetően ama európai városok közé sorolhatjuk, ahol élénk társadalmi élet zajlott.¹²⁴

Hajnóczy József Pozsonyba már meglehetősen nyelvi felkészültséggel érkezett. Tizenhét éves korára tudott németül, latinul, szlovákul, magyarul és franciául. Tanulmányai alatt nagynénjénél, Tessedik (szül. Lang) Erzsébetnél, az ifjabb Tessedik Sámuel anyjánál lakott, az Apáczai utcában, a „lutheránus” negyedben, közel a templomhoz és az iskolához. Az előző részből tudjuk, hogy a Hajnóczyak és a Tessedikek rokoni kapcsolatukat Hajnóczy József és Tessedik Sámuel nagyanyjainak, a Nedeczky nővéreknek köszönhetik, és hogy mindkét család sorsa kapcsolódott a fehérhegyi csata után Puhóra és Lednicre menekült morva bevándorlókhoz.

¹²³ A soproni evangélikus liceum könyvtára, I a.16, 7: „*Carmen de fugacitate temporis, rectoque huius temporis usu dictum occasione novi anni publice in Gymnasio Soproniensi Ao. 1763. d. 3. Januar. D. a me J. C. H. praeceunte oratore Theophilo Ruprecht, Modrensi.*” („Az idő múlásáról, és ezzel az idővel való helyes életről szerzett verset az újév alkalmából a modori Ruprecht Teophil szónoki beszéde után én, J. C. H., nyilvánosan elmondtam a soproni gimnáziumban 1763. január 3-án.”) Lásd a 7. számú fotón.

¹²⁴ Jozef Tancer: Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts. Bremen, 2008. 46.

Kár, hogy a rendelkezésre álló információink szűkösek, és nem tudhatunk meg többet Tessedik Erzsébetről, erről az érdekes és rendkívüli asszonyról, aki rögtön két magyarországi felvilágosult gondolkodót is nevelt, saját fiát, a kivételes tanárt és közgazdászt, Tessedik Sámuel, valamint Hajnóczy Józsefet, a jelentős magyarországi jogászt. Tessedik Sámuel anyjáról azt jegyezte fel, hogy felső-ausztriai nagybirtokos családból származott, amely protestáns hite miatt elveszítette vagyonát, és száműzetésbe kényszerült. Szülei Michael Lang és Barbara von Scharfenstein voltak,¹²⁵ és a már említett Tessedik-életrajzból tudjuk azt is, hogy pozsonyi német volt, aki a puhói születésű lelkész, idősebb Tessedik Sámuel felesége lett. Tizenegy évig élte az alföldi lutheránus lelkészfeleségek életét. 1740 és 1744 között egy Pest megyei faluban, az albertirsai egyházközségben tevékenykedtek, amely a török pusztítás után teljesen kihalt, majd 1711 után újra benépesítették Hont, Zólyom és Nógrád vármegyéből származó szlovák jobbággyokkal. 1720-tól működött itt szlovák egyházi gyülekezet és egyházi iskola, és 1742. április 20-án itt született meg fiuk, Sámuel. Amikor kétéves volt, a család Békéscsabára költözött. Itt Tessedik Erzsébet rövidesen megözvegyült, és visszaköltözött családjához Pozsonyba, ahol három gyermekének neveléséről gondoskodott. Özvegyként, hogy némi pénzhez jusson, más családok gyermekeinek nevelését is vállalta. Sámuel ezt önéletrajzában így írta le: *„Sokszor 8, 9, sőt 10 gyermeket is elfogadott kosztba, és számtalan előkelő család még sírjában is áldja gyermekök iránt tanúsított jóságáért. Az ő tanítása és példája folytán fogamzottak meg az én lelkemben is a józan nevelésnek főbb elvei.”*¹²⁶

Tessedik Erzsébet odaadással gondoskodott fiatal rokonáról, Hajnóczy Józsefről is az evangélikus gimnáziumban folytatott, három évig

¹²⁵ Anekdoten zu der Erläuterung der Biographie S. Tessedik's. A magyarságtudomány könyvei, I., Tessedik Sámuel Szarvasi Nevezetességek azaz Szarvas mezőváros gazdasági krónikája. Budapest, 1938. 309.

¹²⁶ Štefan Kovács–František Konický–Juraj Čečetka (eds.): Pedagogické dielo Samuela Tešedíka. 1742–1820 (Zo slovenskej pedagogickej minulosti, zv. 3). Bratislava 1959. 29.

tartó tanulmányai alatt. A Tessedik Sámuel és édesanyja közti magánlevelezésből kiolvasható, hogy Sámuel is figyelemmel követte a tőle nyolc évvel fiatalabb unokatestvérének iskolai tanulmányait abban az intézményben, amelynek évekkel azelőtt ő is diákja volt. A két unokatestvér levelezés útján egész életében szoros kapcsolatban maradt egymással. Ez a példás családi és baráti viszony még egy rendkívüli körülmény miatt fontos: Tessedik Sámuel fiatal rokonát részletesen tájékoztatta legfontosabb reformelképzeléseiről, terveiről és konkrét tevékenységéről. Mindez pedig azért érdekes, mert amikor később Hajnóczy József Magyarország déli részén Szerém vármegye alispáni posztját töltötte be, unokatestvére, Tessedik Sámuel szakmai ismereteit és tapasztalatait is alkalmazta a II. József-korabeli reformok végrehajtásakor.

Pozsonyban Hajnóczy József ugyan nem élt messze modori rokonaitól, ám legtöbb idejét és energiáját a tanulásra fordította. A pozsonyi gimnázium, ahol a múltban Bél Mátyás, a legjelentősebb magyar polihisztor is tevékenykedett, a kiváló pedagógusoknak köszönhetően magas színvonalú volt. Három magasabb, akadémiai szintű osztálya is volt. Ebben az időben a kiváló pedagógus, Benczúr József volt az iskola rektora.¹²⁷ Jogtudósi és történelmi tudásával bizonyosan jelentős befolyással volt Hajnóczy Józsefre. Az is igaz, hogy a fiatal Hajnóczy is felhívta magára a kiváló tudós figyelmét. A gimnázium diákjainak jegyzékébe ugyanis Benczúr saját kezűleg a következő adatokat, illetve értékelést írta: „35. *Hajnóczy József az aszódi lelkész fia, 17 éves, júliusban érkezett. A legnagyobb reményekre feljogosító ifjú, kiválóan haladt előre, és 1770-ben szeptemberben jogot kezdett tanulni.*”¹²⁸

¹²⁷ Bencúrhoz az életrajzi lexikonokon kívül lásd Kowalská, 2001. 166–175.

¹²⁸ „35. *Joseph. Hainoczi aszodiensis V. D. M. filius, an 17. venit m. Julio. Optime expectationis iuvenis, egregie profecit, et anno 1770 m. sept. iura coqit excolere.*” *Matricula lycei Pos.* Tom. I. (*Maticula scholae Poseniensis Evang. a. c. currens ab anno 1747 usque at an. 1835*). Ústredná knižnica SAV – Knižnica ev. a. v. lýcea v Bratislave.

E bejegyzés első mondata abból az időből származik, amikor Hajnóczy József elkezdte a gimnáziumot, a második pedig akkorról, amikor befejezte. Megjegyzendő, hogy Benczúr a diákok túlnyomó többségénél csak rövid adminisztratív bejegyzést tett, feljegyezve az érkezés és a távozás idejét. A diák Hajnóczy József képességeivel, szorgalmával oly mértékben felkelthette figyelmét, hogy vele egy rövid, de sokatmondó kivételt tett.

Három évig tartó pozsonyi tanulmányai alatt Hajnóczy József magas szintű klasszikus műveltségre tett szert. Latin nyelvben és irodalomban tökéletesítette magát, tanult egyháztörténetet, Európa földrajzát, Magyarország történelmét, valamint a görög és a héber nyelv alapjait. A tanterv középpontjában azonban a teológia és a filozófia állt, mert a pozsonyi evangélikus gimnázium fő feladata a lelkészek és tanárok gyakorlati felkészítése volt. Az utolsó két tanévben a diákok azonban választhattak természetjogi előadásokat is, aminek később a hivatalnoki pályán vehették hasznát. Hajnóczy József azonban nem készült sem papnak, sem tanárnak. Azon gondolkodott, hogy tanulmányait orvosi pályán folytatja. Tudta azonban, hogy ezzel óriási anyagi terhet rakna szülei vállára, hiszen erre a képzésre nem adtak ösztöndíjat – ezeket ugyanis elsősorban a leendő teológusoknak szánták. Mivel szülei ahhoz járultak hozzá, hogy jogász legyen, a jogi pályafutás mellett döntött. Ekkoriban már volt mód arra, hogy a protestánsok – hitük megtartásával – jogot tanulhassanak katolikus iskolákban. Ilyen lehetőséget kínált az ügyvédi pálya, amely Magyarországon sokáig nem is létezett a ma ismert formájában. A magyar nemeseknek ugyanis jogukban állt önmagukat képviselni a bíróságon, vagy más nemesi származású egyént helyettesíteni, ami a tárgyalásokon nem kevés bonyodalmat okozott. Már I. Lipót alatt elkezdték megkövetelni az ügyvédi esküt. 1769-ben Mária Terézia döntése értelmében csak az lehetett ügyvéd, aki kellő gyakorlatot szerzett, és az előírt vizsgákat királyi bizottság előtt letette. Így Hajnóczy József teljesíthette szülei kívánságát, befejezte jogi tanulmányait és ügyvéd lett. Szívesen maradt volna Pozsonyban, ahol nemcsak rokonai és barátai éltek, de számos ügyvéd és ügyvédi iroda is működött. El-

gondolkodott még a Bécsbe költözésen is, ám végül 1770 decemberében írnok és joggyakornok lett a győri Horváth ügyvédnél.

A joggyakornokok kenyeré sokszor keserű volt, általában jogi iratokat, okmányokat másoltak, de sokszor alantas, nem ügyvédi jellegű házimunkákat is kellett végezniük. Mindezt sokszor nyomorogva, megálázva hajtották végre. A magyarországi patvaristák nehéz életéről később Hajnóczy a következőket írta: „*A mágnás, a püspök és valami tudatlan előadó előtt ne csússzék-másszék, kezüket ne csókolgassa, a patvarian ne húzza le principálisa csizmáit, ne legyen apródja, az ítélőmestereknél ne működjék palotásként, ne váltsa és osztogassa a tányérokat az asztalon szolgáló módjára, ne gyönyörködjék a mellett hordott szalagokban, keresztekben és csillagokban, mint az iskolás gyermekek, hanem tudja lebecsülni azokat, vegye kevésbe a hiú címeket, csak a tehetségben, erényben és érdemben legyen kiváló, s a nemességet – mint Werbőczy mondja – a derekasságban lássa.*”¹²⁹

Hajnóczy József 1772 nyaratól jogászgyakorlatát Pesten végezte: két évig volt jurátus Adonyi Györgynél, a pesti Királyi Tábla ügyvédjénél. Itt már nem érezte magát egyedül. Összebarátkozott az evangélikus Balogh Péterrel, aki később a magyar nemesi ellenállás egyik vezető személyiségévé vált.

1774. június 14-én sikeresen vizgázott (*commode solvendo*) hazai jogból a vizsgabizottság előtt, amelyen maga a Királyi Tábla elnöke, Szvetic Jakab elnökölt, így letehetette az ügyvédi esküt. Ám úgy döntött, hogy nem vág bele az ügyvédi karrierbe. Bevett szokás volt, hogy a nemesi származású patvaristák a gyakornoki idő után jurátusként (esküdtként, jegyzőként vagy írnokként) a pesti Királyi Táblánál kezdtek dolgozni, ám Hajnóczy nem választhatta ezt az utat. Az ott megkövetelt eskü bizonyos formulái ugyanis ellentétben álltak protestáns hitével. Fiatal honoráriorként, nem nemesként és egy lutheránus lelkész fiaként aligha lehetett reménye magasabb állami vagy városi hivatal betöltésére.

¹²⁹ Bónis György: Hajnóczy 1750–1795. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1954. 11. (A továbbiakban Bónis 1954b.)

Barátja, Szontágh Miklós még július 12-én is biztatta, hogy hagyja a jogi gyakorlatot és menjen inkább Selmecbányára írtnak a bányakamara vezetője, Ozmütz mellé, ahol kitanulhatná a bányajogot.¹³⁰ Hajnóczy József 1774 novemberében, egy néhány hónapos, többé-kevésbé kényszerű pihenő után, megtette az első lépéseket azon az úton, amelyen sok tehetséges, ám nemesi kiváltságokkal nem rendelkező, kevésbé tehető magyarországi fiatal kénytelen volt végigmenni. Eddig részletesebben nem rekonstruálható körülmények között a nyitrai főispán, a művelt és felvilágosult gondolkodású gróf Forgách Miklós mellett lett magántitkár és jogtanácsos annak Nógrád megyei birtokain.

Jogász pályaút Forgách Miklós gróf szolgálatában

1774 novemberétől Hajnóczy József új munkahelye és lakhelye az 1612-ben épült gácsi kastély lett. A kastélyt és az uradalmat a Forgách család 1598-ban egy házasságkötés révén szerezte meg. Hajnóczy így a mai Közép-Szlovákia déli részére került, közel Losonchoz és Gács városához, amely arról volt nevezetes, hogy a Forgáchok 1769-ben itt alapították meg az első magyarországi textilmanufaktúrát.

A Forgách a legrégebbi és legelőkelőbb magyar nemesi családok közé tartozott. Több családtag is magas állami és egyházi hivatalokat töltött be az évszázadok során. A gyötrelmes patvaristaévek után ezért is bizonyult szerencsésnek Hajnóczy döntése. A magántitkár komoly és komplikált jogi munkája ugyan aligha tette boldoggá, az viszont igen, hogy egy kiemelkedő magyarországi „filozófus és filantróp” közelebbe kerülhetett. Ugyanis a művelt, felvilágosult eszméket valló Forgách Miklós gróf, aki 1777-től Nyitra megye főispáni tisztét töltötte be, ismert író, szónok, közigazdász és államférfi volt egy személyben. Buzgó híve és terjesztője volt a francia felvilágosodás és a szabadkőművesség

¹³⁰ Bónis, 1954b. 18.

eszméinek. Ismert volt a klérussal szembeni ellenséges és az uralkodóval szembeni ellenzéki magatartása, amely 1784-ben csúcsosodott ki, amikor II. József elrendelte a lakosok és a nemesi birtokok összeírását. Határozott egyet nem értése, ellenkezése és a Nyitra megyei ellenállás megszervezésének kísérlete miatt az uralkodó megfosztotta főispáni tisztességétől és nyilvánosan megalázta – bolondnak nevezve őt.¹³¹ A főispáni hivatalt II. József halála után visszakapta.

Hajnóczy, Forgách Miklós titkáráként főként a család hatalmas birtokával kapcsolatos komplikált bírósági eljárások és jogi problémák lebonyolításában vett részt. Ezen nem túl örömteli munka egyetlen pozitívumaként említhető, hogy Hajnóczy alkalomadtán foglalkozhatott kedvtelésével, azaz történelmi és jogi iratok gyűjtésével is. Munkája során a család gazdag levéltárában hozzáfért különleges dokumentumokhoz, amelyeket a hivatalos ügyiratok tanulmányozása mellett szemügyre vehetett és lemásolhatott. Első okmánygyűjteménye 1777. december 10-ére datálható, és nyitrai törvényszéki iratokat foglal magába. Lemásolta Forgách Zsigmond nádori jegyzőkönyveit, amelyek alighanem a legértékesebb iratok voltak, amelyeket tanulmányozhatott.¹³² Hozzáfért továbbá a család könyvtárához is, ahol megismerkedhetett a francia enciklopédisták és az európai felvilágosodás korának műveivel. A külföldön járó nemesi utazók mellett ugyanis épp az irodalom volt az, amely a felvilágosodás gondolatait közvetítette. A francia felvilágosodás gondolkodóinak legtöbb könyve indexen volt a cenzúra miatt, ezért Magyarországra gyakran úgy kellett becsempészni.

1776-ban több alkalommal is járt Bécsben Forgách Miklós társaságában. Ezek az utak maradandó élményt jelentettek számára. A hofburgi császári könyvtár és levéltár vonzotta őt leginkább, ugyanis ebben az időben már a magyar jog történetét kutatta, ami miatt olykor még a hivatalos feladatait is elhanyagolta. Azon töprengett, hogy szívesen végezne

¹³¹ Bónis, 1954b. 22.

¹³² Fraknói, 1878. 21.

könyvtárosi vagy levéltárosi munkát. És új foglalkozáson is gondolkodott, mert az ügyvédi feladatok nem illeszkedtek személyiségéhez. Már 1776-ban szeretett volna elmenni és Orczy Lőrinc báró birtokán gazdálkodni. Szülei ekkor még meg tudták győzni, hogy szolgálja hűségesen tovább a grófot. Hogy nagyobb függetlenséget és a képességeinek jobban megfelelő munkát szerezzen, az állami közigazgatásban igyekezett elhelyezkedni. Új, befolyásos barátai és ismerősei közvetítésével, akik értékelni tudták jogi tudását – Pálffy Károly főispán és a Magyar Kamara alelnöke, vagy Lymburg-Styrum Károly gróf, az erdélyi ítélőtábla bírója – próbált megfelelő állást találni, sikertelenül. Ehhez hozzájárult, hogy Hajnóczy nem rendelkezett a szükséges főiskolai végzettséggel, valamint a magasabb állami közigazgatási posztok betöltéséhez szükséges nemesi származással sem. Mérlegelve helyzetét, megpróbált megszerezni egy megüresedett aljegyzői állást Sopronban. Azt feltételezte, hogy idővel jegyző, bíró esetleg tanácsos is lehet. S ha a soproni aljegyzői állást nem is sikerült megszereznie, legalább Pozsony vármegyében szeretett volna helyet találni.

Ekkoriban, 1777. szeptember 29-én húga, Mária Terézia feleségül ment Fodor Ferenchez, az Alsó-Bükről, Sopron megyéből származó nagybirtokoshoz. Ez az esküvő is jól tükrözi a Hajnóczyak családi ambícióit.

Végül, 1778 júniusában, négy év szüntelen munka és tanulás után, amellyel tökéletesítette jogi ismereteit, Hajnóczy József kilépett Forgách Miklós szolgálatából. Barátságban vált el a szabadgondolkodó és szabadkőműves Forgách főispántól, aki ajánlotta is őt, amikor megpályázott egy pesti aljegyzői posztot. Mint szabadkőművesek, baráti viszonyban maradtak, egészen Hajnóczy haláláig.

A Forgách Miklósnál eltöltött évek hasznosnak bizonyultak. Megismerkedhetett a francia irodalommal, az enciklopédisták és a felvilágosodás gondolkodóinak műveivel, az aktuális politikai eszmékkel, a modern európai társadalomtudományokkal, és beletanulhatott az országos és vármegyei jogi gyakorlatba és a politikába. Hajnóczynak a szolgálatban eltöltött évek során szerzett lelki-szellemi érettségét, ki-

tartását egy olyan, 1778 szeptemberéből fennmaradt dokumentum illusztrálja, amelyben az egyik utolsó kísérletet tette arra, hogy számára megfelelő államigazgatási állást találjon.

Hajnóczy első reformterve

1778-ban Hajnóczy a már említett sikertelen kísérleteken túl a Temesi Bánságban is megpróbálkozott állami szolgálatban elhelyezkedni,¹³³ Forgách gróf révén ugyanis minden fontos információ rendelkezésére állt a dél-magyarországi állapotokkal kapcsolatban. Az említett évben hosszú tárgyalások után megoldás született a Temesi Bánság vitás jogi-politikai helyzetének rendezésére. Az 1777-es év elején Mária Terézia a Bánságnak a Magyar Királysághoz való csatolásáról döntött, decemberben pedig gróf Niczky Kristófot nevezte ki azon bizottság élére, amelynek ezt a folyamatot elő kellett készítenie. Olyan kérdéseket kellett megoldaniuk, mint a kamarai igazgatás átadása a vármegyének, az adót és a gazdaságot érintő problémák, valamint a kamarai birtokok eladásának kérdése.

Niczky gróf hivatalosan 1778. június 6-án vette át a Bánság vezetését a kamarai adminisztrációtól. A visszacsatolt Bánságban azonban csak egy év elteltével tudta bevezetni a vármegyei igazgatást, nagy gondot jelentett ugyanis a megyei hivatalok betöltése. Hiszen, bár a gróf valóban kedvező lehetőségeket kínált, és meghívott többeket a magyar nemesi rendből is, ám ők a régió bonyolult helyzete miatt nem mutattak túl nagy érdeklődést. Hiszen még mindig Magyarország határvidékéről volt szó, amelyet folyamatosan fenyegetett a török támadás veszélye, a környékről pedig elrettentő hírek keringtek, főként a rabló, fosztogató bandák miatt. Nem meglepő tehát, hogy a magyar nemesek alig mu-

¹³³ Az egész eset körülményeit egy szerb történész feldolgozta és publikálta: Хегедиш, Антал: Представка Јожефа Хайноци о Банату из 1778. године. Зборник за историју 18, Нови Сад, 1978. 103–108. Lásd még: Benda, 1957. 46–47.

tattak érdeklődést a Bánságban felajánlott megyei posztok és az ottani letelepedés iránt. Ebből a helyzetből leginkább a helyi szerb, macedón és örmény kereskedők húztak hasznot, ők már hozzászórtak a Bánság veszélyes körülményeihez. Mivel sem nemesek, sem katolikusok nem voltak, az érvényes magyar alkotmány alapján nem tölthettek be megyei igazgatási funkciókat. Ezt a komoly problémát bizonyára Hajnóczy József is tudatosította, és ezért közvetlenül a királynőhöz fordult egy bánsági szolgálati hely iránti kérésével. Hogy kérelmét kellőképpen megindokolja, saját előterjesztést fogalmazott meg és csatolt a Temesi Bánság helyzetéről és az igazgatása során várhatóan felmerülő legfontosabb problémák megoldásáról. Az előterjesztés eredeti példánya nem maradt fenn, megvan viszont a Magyar Udvari Kancellária válaszának részletes vázlata, amelyet Mária Terézia utasításai szerint kellett kidolgozni. Érdemes e válasz tartalmát röviden bemutatni, mert megismerkedhetünk általa a 28 éves Hajnóczy első reformtervével.

Hajnóczy tervezete tömören tartalmazta az égető társadalmi problémákkal, elsősorban a jobbágyság helyzetének javításával kapcsolatos alapvető álláspontját. Hajnóczy már ekkor szorgalmazta a jobbágyság eltörlését az egész Bánság területén és a Magyar Kamara birtokában lévő földek szétosztását a földnélküli jobbágyság között, akik így a városok lakosaivá, polgáraivá válhattak volna. Ezt az eljárást fokozatosan egész Magyarország területén bevezette volna, amihez épp a bánsági kamarai birtokok jelentettek volna egyfajta „laboratóriumot”, ahol az egész folyamatot kipróbálhatnák. Hasonló eljárással számolt Galícia esetében is, amely csupán 1772-től, Lengyelország felosztása óta volt a Habsburg-monarchia része. Az újraelosztásra szánt birtokokat Hajnóczy javaslata szerint kisebb részekre osztva el lehetne árverezni, amivel elérhető lenne, hogy a kisebb birtokok tulajdonosai sikeresebben műveljék földjeiket, és körülöttük letelepedhetnének az iparosok is. Hajnóczy kiterjedt elemzéssel próbálta igazolni egy protestáns által is betölthető közigazgatási poszt ellátásához szükséges képességeit.

A Magyar Udvari Kancellária alapos állásfoglalást dolgozott ki minden ponthoz – és elutasította egyiket a másik után. Elsősorban kétségbe

vonta a földek felparcellázásának és nem nemesek közti eladásának hasznosságát, illetve a jobbágyság megszüntetését, amelyet alkotmányellenes lépésnek tartott. Galícia példáját nem vette figyelembe, mert ez a terület nem a Magyar Udvari Kancellária, hanem kizárólag az uralkodónő hatásköre alá tartozott. Az árverést azért utasította el, mert az méltatlan lenne az uralkodói fenséghez, hiszen a földosztásra az egyetlen törvényes forma az arra érdemesek közti adományozás. A licitáció bizonyos titkos módját azok összeírásával javasolta, akik alkalmasak lennének arra, hogy földeket osszanak ki köztük. Legszigorúbban Hajnóczy állítólag hamis vádja ellen léptek fel, amely szerint néhány megyében törvénytelenül és titokban lehet nemesi címhez jutni. A Magyar Udvari Kancellária véleménye alapján ez lehetetlen, mert a megyéknek a legszigorúbban meg van tiltva, hogy az előírt folyamat nélkül adományozzanak nemességet. Hajnóczy tehát minden igyekezete ellenére sem tudott elhelyezkedni a közigazgatásban: mivel nem tett sem az udvar, sem az állam számára olyan szolgálatot, amely indokolná, hogy kivételt tegyenek vele, azt tanácsolták, pályázzon egy olyan szabad királyi városban, ahol nem katolikus vallásúakat is alkalmazhatnak a magisztrátusban.

A valóságban a Bánság helyzete Hajnóczyt igazolta. A magyar nemesség letelepedési kedve, Niczky gróf számtalan felhívása ellenére is csak minimális volt. Az udvar a birtokok eladásával nem a kancellária akarata szerint járt el, hanem a Hajnóczy által javasolt útra lépett, ami összhangban volt Niczky gróf terveivel és II. József elképzeléseivel, bár a Magyar Udvari Kancellária „botrányos” licitálásnak tartotta. Az egyes birtokokat úgy alakították ki, hogy mindegyiken legyen szántóföld, víz, erdő és nádas. A minőség alapján négy osztályba sorolták a birtokokat: 300–400 000, 150–300 000, illetve 50–150 000 aranyat érők, végül az 50 000 aranynál kevesebbet érő földbirtokok. E tervet alapján az egyes vevők további kedvezményeket kaptak: nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül megkapták a magyar nemességet, csak az ár felét kellett kifizetniük készpénzben, a fennmaradó részt a telekkönyvbe írva, tíz év alatt, 4,5 százalékos éves kamat mellett törleszthették. A birtokokat

1781. augusztus 1-jén kezdték eladni, és nem „tikos”, hanem nyilvános árverés formájában. A 30 000 aranynál drágább földekre Bécsben, az ennél olcsóbbakra Temesváron lehetett licitálni.

Amint látható, Hajnóczy felvilágosult, lelke mélyéig antifeudális indítványát a szabad bántási parasztokról a bécsi udvar elutasította. Az új, központilag megszabott („királyi”) úrbér a „refeudalizált” Bánságban a helyi jobbágyságok és parasztszámára jóval kellemesebb lehetett és az is volt. A könnyítés okai között szerepeltek az ország déli vidékeinek nehéz életkörülményei és az ebből következő elégedetlenség, főleg a német telepesek körében, akik azon gondolkoztak, hogy hazatérnek szülőföldjükre. Az árveréseken ezért is sikerült csak a földek felét eladni. A másik fele, főleg a Bánság keleti részén, ahol sok német telepes élt, továbbra is a Magyar Kamara irányítása alatt maradt.

Széchenyi Ferenc gróf szolgálatában *Lecteur der Gräffin und Fiscal des Graffen*

A sikertelen pesti pályázat után Hajnóczy József újra hazatért szüleihez Aszódra. A fiatal, éppen munka nélkül álló, mégis tapasztalt ügyvédnek és jogásznak nem kellett sokáig várnia a következő lehetőségre. 1779 elején II. Széchenyi György és unokája, Széchenyi Ferenc személyi titkárként és könyvtárosként a szolgálatukba fogadták őt. Ferenc apja, II. Széchenyi Zsigmond huszárkapitány és császári-királyi komornik ugyanis fia 15 éves korában meghalt, így a fiú neveléséről nagyapja, valamint anyja, Cziráky Anna Mária grófnő gondoskodtak.

A Széchenyi család, a Forgáchokhoz hasonlóan az ősi magyar nemesi családok köréből származott. Ezen, eredetileg Kačic nevet viselő nemzetség gyökerei Dalmáciáig nyúlnak. Tagjai később birtokokat szereztek a Nógrád vármegyei Nagylibercse és Szécsény városában, ahonnan megváltoztatott családnevük is eredeztethető. Különféle cserék által birtokokhoz jutottak még Sopron és Nógrád megyében, Pozsonyban, Nagyszombatban, Galgócon és más helyeken, szerte Magyarországon.

A család tagjai fokozatosan egyre több és egyre magasabb egyházi és világi funkciót töltöttek be, elévülhetetlen érdemeket azonban leginkább Hajnóczy új munkaadója, Széchényi Ferenc és fia, Széchényi István (1791–1860) szereztek felvilágosult mecenatúrájukkal: az apa a Nemzeti Múzeum és a mai Országos Széchényi Könyvtár elődjének megalapítása, fia a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezése és alapítása révén.

Széchényi Ferenc 1754. április 29-én született a Sopron megyei Széplakon. A bécsi Teréziánumban (*Collegium Theresianum*) tanult, abban az iskolában, amelyet Mária Terézia alapított a magyar nemesi családok fiainak oktatására, hogy tanulmányaik után a monarchia szolgálatába állhassanak.¹³⁴ Az intézményben végeztek később a magyar állami adminisztráció legmagasabb posztjait töltötték be – természetesen a Habsburg felvilágosult abszolutizmus elképzeléseinek szellemében. Érdekesség, hogy Széchényivel egy időben tanult a Teréziánumban a magyar arisztokrácia két másik tagja, gróf Apponyi Antal és gróf Batthyány Ignác is, akik Széchényihez hasonlóan a 18. század végén Magyarország egyik leghatalmasabb könyvgyűjteményével rendelkeztek. Az iskolatársak közé tartozott az új, II. József alatti állami adminisztráció több kiemelkedő személyisége is. Ide sorolhatjuk az ifjú Draskovich József grófot, akinek családjával Széchényi Ferenc és Hajnóczy József is közelebbi kapcsolatot alakított ki horvátországi működésük idején, valamint Festetics Györgyöt, az európai kontinensen első mezőgazdasági intézménynek, a keszthelyi Georgikonnak a későbbi megalapítóját, aki egyben Széchényi leendő feleségének, Festetics Júliának az öccse volt.

Bécsi tanulmányai után, 1776-ban Széchényi Ferenc bíróként kezdett dolgozni a dunántúli kerületi táblán. A hivatal központja Kőszeg szabad királyi városában volt, ahol Hajnóczy József munkájából kifolyólag gyakran megfordult. Eleinte azonban a Széchényi család Sopron megyei, horpácsi kastélya volt a székhelye, ahol a családi könyvtár és levéltár

¹³⁴ A Teréziánumról és a magyarországi adminisztrációval kapcsolatos jelentőségéről lásd Хаванова, Олга: *Заслуги отцов и таланты сыновей. Венгерские дворяне в учебных заведениях монархии Габсбургов 1746–1784*. Санкт Петербург, 2006.

rendezésén dolgozott. A könyvtárosi és levéltárosi feladatok elvégzése mellett ügyvédként is működött, hiszen ő rendezte a család jogi vitáit és vezette a pénzügyeiket. Hamarosan az egész család a bizalmába fogadta őt. Ferencsel korban, műveltségben és a világról alkotott nézeteikben is közel álltak egymáshoz, kapcsolatuk ezért, hamar átlépve a szokványos munkakapcsolat kereteit, mély barátsággá alakult át. Ehhez hozzájárult a közös érdeklődési kör: Széchényi Ferenc is rajongott a történelemért és lelkesen gyűjtötte a különleges könyveket, régiségeket. Bizonyára fontos körülmény volt Széchényi szabadkőművesség iránti szimpátiája is, amelyet rövidesen titkára is osztott vele.

Hamarosan szívébe zárta Hajnóczy Széchényi Ferenc anyja is, akivel sok időt töltött, amikor újságokat olvasott fel neki, majd hamarosan rábízta Széchényi Ferenc huszonegy éves húgának, Nanette-nek a tanítását is. Fennmaradt személyes levelezésük kölcsönös, őszinte lelki közelségről és bizalomról tanúskodik.¹³⁵ Kedvező körülményei ellenére Hajnóczy továbbra is az állami adminisztrációban szeretett volna elhelyezkedni, ezúttal az Udvari Kamarában, ám ismét sikertelenül. Bár Forgách Miklós is visszahívta és felajánlott számára egy megüresedett német titkári állást, ezt nem fogadta el, ugyanis tartott tőle, hogy főként pénzügyi feladatokat kellene ellátnia.

Hajnóczy József új, horpácsi munkáját lelkesen végezte. A kastélyban még szabadabban és jobb körülmények között folytathatta azon kutatásait, amelyeket Gácson elkezdett. A következő évben befejezte a Széchényi család könyvtárának katalogizálását, amely *de facto* az első és legrégebbi katalógusa a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtárnak.¹³⁶ Hajnóczy munkájának részét képezte a könyvtár folyamatos bővítése értékes európai és magyarországi felvilágosult gondolkodású szerzők könyveivel és kézirataival, ami egyúttal azt is jelentette, hogy állandó

¹³⁵ Széchényi Nanette levelei Hajnóczy Józsefnek, 1781–1783. OSzK Kézirattár, Quart. Germ. 815.

¹³⁶ Kókay György: Hajnóczy József a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa. In: Magyar Könyvszemle, 1978. 11–23. <http://www.oszk.hu/hun/kiallit/virtualis/szechenyi/kepek/055konyv.jpg>

kapcsolatban állt a legkiválóbb magyarországi és külföldi szerzőkkel, kiadókkal és könyvkereskedőkkel. Hajnóczy könyvtárosi tevékenységének csúcspontját jelentette, amikor meg tudta győzni Széchényi Ferencet a magyarországi nemzeti kultúra intézményesítésének (könyvtárak és múzeumok létrehozásának) szükségességéről, ahol módszeresen gyűjtenék és őriznék a magyar és külföldi szerzők könyveit, kéziratait.

Hajnóczy József Horpácson (éppúgy, ahogy már Gácson is) folyamatosan művelte, képezte magát. Munkája ezt nem csupán könnyen lehetővé tette, hanem bizonyos fókig meg is követelte tőle. Tovább tanulmányozta a francia enciklopédisták műveit, amelyekről apja óva intette, emellett olvasta a legújabb német, francia és hazai tudományos, jogi, történelmi és felvilágosult irodalmat. Mindemellett különböző idegen nyelvű szövegeket fordított. A hazai és külföldi újságok, folyóiratok olvasásával pedig az aktuális politika alakulásába nyert betekintést. A könyvtárban végzett munkához hasonló lelkesedéssel dolgozott a Széchényi család levéltárában is. Osztályozta a levéltár iratait, leírta és feldolgozta a magyarországi történelem és a magyar jogtörténet számára rendkívül értékes dokumentumokat. A magyarországi történelmi és jogi dokumentumoknak és a külföldi szakirodalomnak a Széchényi család szolgálatában végzett szakadatlan tanulmányozásával anélkül lett fokozatosan a magyar jogtörténet elsőrendű tudósa, művelt jogi teoretikusa és a magyar jogi felvilágosodás képviselője, hogy rendes főiskolai jogi tanulmányokat végzett volna.

Hajnóczy hivatalos kötelezettségeinek eleget téve gyakran utazott Kőszegre, valamint barátait és rokonait is számos alkalommal látogatta meg Alsó-Bük, Nemeskér és Nagycenk településeken. Látogatásai során, kihasználva az alkalmat, szívesen kutatott az ottani városi és családi levéltárakban. Ruszton, ahol nagybátyja, János Károly töltött be lelkészi posztot, értékes könyvtár maradt fenn, amelyet nagybátyja még apjától örökölt és őrzött meg. 1781-ben apja hazahívta őt Dunaegyházára, és azt javasolta, hogy legyen önálló ügyvéd Pest megyében. Ám nem teljesítette apja kérését, mivel a Széchényi család szolgálatában végzett munkájával és munkakörülményeivel fölöttébb elégedett volt, emellett

1781 nyarán a Széchényiek prokurátori (*fiscalis*) pozícióba helyezték, amely Hajnóczy jogi pályafutásában komoly előrelépést jelentett. Miután ebben az időben fejeződött be a Széchényi család új székhelyének, a nagycenki kastélynak az építése, könyvtárukat és könyvtárosukat, Hajnóczy Józsefet is átköltöztették. Munkája örömét ebben az időben csak anyja 1783-ban bekövetkezett halála keserítette meg. Ebben az évben pályafutása is fordulóponthoz érkezett, II. József német-római császár, magyar és cseh király egyre nagyobb teret nyerő reformintézkedései miatt. E rendkívüli uralkodót a történészek nevezték már felvilágosult despotának, megkoronázott filantrópnak, a parasztok császáranak és nagy reformátornak, a „felülről indított” forradalom sikertelen kezdeményezőjének.

Hajnóczy nyolcvanas évekbeli tevékenységének teljesebb és objektívebb megértéséhez össze kell foglalnunk Magyarország akkori politikai helyzetét a jozefinista reformok szemszögéből, hogy megismerjünk néhány, Hajnóczy életét is befolyásoló körülményt.

Pro és kontra: II. József reformjairól

Alighanem naivitásnak tűnik megkísérelni, hogy röviden összefoglaljuk II. József egész életén át tartó, monumentális, anyja, Mária Terézia hosszú reformtörekvéseihez kötődő reformmunkáját. Bennünket azonban csak azon reformok említése és összefoglalása érdekel, amelyek közvetlenül reagáltak a magyarországi állapotokra és alapvetően érintették Hajnóczy Józsefet is. Bár ezt a témát sok történész feldolgozta már, mi azért lehetünk előnyös helyzetben hozzájuk képest, mert potenciális olvasóink rendelkeznek saját ismeretekkel és tapasztalatokkal a mai Európai Unió létrejöttéről, amely a Habsburg-monarchiához hasonlóan egy nagy egészbe integrál számos, nem egyforma állami egységet. E tudás és a történelmi távlat lehetővé teszi, hogy valóban szembe tudjunk nézni a II. Józseffel, a Habsburg-birodalommal és a 18. századi Magyarországgal összefüggő eseményekkel és az uralkodó azon törek-

vésével, hogy a birodalom nem egységes részeit modern, egységes állammá alakítsa.

A hajdani Habsburg-birodalomnak a korabeli irodalomban és a forrásokban számos elnevezése van: *Casa d'Austria*, *Oszták-ház*, *Monarchia Austriaca*, és joggal nevezik „a királyságok és birodalmak monarchikus uniójának” is.¹³⁷ A szó eredeti értelmében vett birodalom volt tehát. Az európai felvilágosodás hatására és a trón megszerzése közben elszenvedett katonai vereségek nyomán létrejött egy olyan helyzet, amikor elengedhetetlenné vált, hogy az elavult birodalmat reformok révén modern, területiális, ugyanakkor egységes, művelt államalkotó népességgel bíró, de az abszolutista uralkodó által irányított állammá alakítsák – nyugat-európai mintára. E reformfeladat végrehajtása Mária Terézia és II. József fél évszázados uralkodására hárult.

A 18. század elejére a Habsburg-monarchia elérte legnagyobb területi kiterjedését, noha nem képezett egységes területű államot. Az egyes királyi tartományok között, amelyeket a 18. század kezdetén is csupán az uralkodó személye kötött össze, nagy eltérések voltak, az uralkodónak ráadásul meg kellett osztani hatalmát a nemesekkel és a rendekkel. Ezért a reformoknak a legáltalánosabb jellegűeknek kellett lenniük. Derek Beales, II. József biográfusa kiválóan leírja az uralkodó azon kísérletének alapvető körülményeit, amely révén „Ausztriából” egy új államalakulatot próbált szervezni. „*A hadsereg létszámának bővítésével, minőségének javításával, a római katolikus egyház monarchián belüli reformjával és ellenőrzésével, a jobbágyság helyzetének javításával és a minden társadalmi állású lakosra egyaránt vonatkozó adórendszer bevezetésével, az egyes törvényeknek és a központi igazgatásnak a birodalom minden országára való kiterjesztésével kezdte törekvéseit. Azt állította, hogy ő uralkodóként mindenkinél jobban tudja, mi a jó az alattvalóinak.*”¹³⁸

¹³⁷ Újabb az ilyen jellegű államalakulatokat a szakirodalom *composite monarchynak* nevezi. John H. Elliot: *A Europe of Composite Monarchies*. In: *Past and Present*, 1992. 48–71.

¹³⁸ Derek Beales: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa 1741–1780*. Cambridge, 1987. 4.

Nem homogén birodalmának „felülről”, adminisztratív eszközökkel történő új, modern centralista állammá formálását II. József tíz éves uralkodása alatt megközelítőleg hatezer rendelet és tizenegyezer új törvény révén valósította meg, amelyeknek messzire mutató, társadalomalakító eredményei voltak.¹³⁹ A felvilágosult abszolutista állam „megalkotásának” folyamata az egész 18. században tartott, de még így sem fejeződött be. Mária Terézia uralkodása alatt a monarchia több háborús konfliktusba került, amelyek megakadályozták országainak egységes állammá történő formálását. Az osztrák és cseh területek, az úgynevezett német örökös tartományok egységesítése mellett ugyanis Magyarországon, az olasz tartományokban és az Osztrák-Németalföldön a rendek előtt letett esküje alapján meg kellett hagynia azok önállóságát. Ez az elv, amely alapján tiszteletben tartották az egyes területek önállóságát, II. József trónra kerüléséig maradt érvényben, aki fellépett Osztrák-Németalföld és Magyarország egyéni helyzetével szemben, így bővítette centralizációs programját. Tervei azonban nagyobbak voltak a lehetőségeinél, és végül a Habsburg-korona államainak engesztelhetetlen ellenállása miatt csődöt mondtak.

A modern, centralista-abszolutisztikus államról szóló elképzelések megvalósításához a Habsburg-monarchiában éppúgy felelős központi adminisztrációt kellett létrehozni, ahogy általában az abszolutista államokban, ahol Michael Foucault tézise szerint a panoptizmus, a geometrikus elv és az egy pontból történő ellenőrzés elve uralkodik.¹⁴⁰ A már említett adminisztratív reformok, minden negatívumuk ellenére meggyorsították a társadalmi folyamatokat, és messzire nyúló hatásuk volt. Az új közigazgatáshoz azonban a szükséges képességekkel és ismeretekkel rendelkező emberek, a törvények, az adminisztráció és a hivatali ügyintézés terén is tapasztalt hivatalnokok kellettek. A 18. század ötvenes éveitől kezdve regisztrálható az a törekvés, hogy a magasabb állami

¹³⁹ Lendvai Pál: *Tisíc let maďarského národa*. Praha, 2002. 148.

¹⁴⁰ Michele Foucault: *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Bratislava, 2004. 196–227. Itt főleg: 214–215.

szolgálatot összekössék a megfelelő, (főként) jogi tanulmányok elvégzésének a feltételével. Hasonló okokból került a figyelem középpontjába az egyetemi reform, amelynek során a jogi karon nagy hangsúlyt fektettek a természetjog oktatására. Egy magasabb hivatal betöltéséhez így már nem volt elegendő a nemesi származás. A városi és paraszti származású hivatalnokok e bürokrácia egyre magasabb és magasabb szféráig hatoltak, amiben főként II. József segítette őket. A nem nemesi családból származó hivatalnokok, akik jól ismerték a törvényeket és az adminisztratív-technikai eljárásokat, a városi rétegeket erősítették, és a művelt polgárság meghatározó csoportjává váltak.¹⁴¹ Ez a főleg Ausztriában és Csehországban jelentős csoport, amelybe Hajnóczy József is tartozott, jelentős társadalmi pozíciókba került, elsősorban annak köszönhetően, hogy (legalább részben) támogatta II. József reformjait. A közigazgatásban végbemenő reformokat, az oktatásban bevezetett alapvető változásokat és a társadalom átalakulását nem lehet elválasztani egymástól.

Az új adminisztráció által reprezentált „új” állam, egyfelől bizonyos előnyöket biztosított polgárainak és a jobbágyoknak: racionalitást, felső kontrollt, az önbíráskodás és az igazságtalanságok elleni nagyobb védelmet; másfelől viszont a mindenütt jelenlevő állami hatalom félelmeket is ébresztett. A felvilágosult Joseph von Sonnenfels, a politika tudományának professzora, udvari tanácsos és szabadkőműves 1771-es *A haza iránti szeretetről* című írásában definiálta a haza fogalmát.¹⁴² Sonnenfels szerint *„az az ország, amelyben az ember tartósan letelepedik, a törvények, amelyeknek az ország lakosai alárendelik magukat, amelyben a kormányzás formája meggyökeresedett, az ország lakosai egyenlő jogokkal rendelkeznek, mindez együtt a haza”*. Sonnenfels szerint a boldogság,

¹⁴¹ Erről bővebben: Waltraud Heindl: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*. Wien–Köln–Graz, 1991.

¹⁴² Ernst Wangermann: *Joseph von Sonnenfels und die Vaterlandsliebe der Aufklärung*. In: Helmut Reinalter (ed.): *Joseph von Sonnenfels*. Wien, 1988. 157–169.

amelyet az ember az ilyen országban érez, hűséget eredményez, azt a meggyőződést, hogy az ország ezekkel a törvényekkel, kormánnyal és polgárokkal biztosítja az egyén boldogulását – ez a patriotizmus.¹⁴³ A felvilágosult abszolutizmus ideálja a Habsburg-birodalomban tehát egy olyan állam volt, amelyet centralista módon irányítanak, jó törvényekkel bír, polgárai pedig meggyőződésből élnek benne, mert ott jó nekik. Az állam egységes népéről, állami identitásról vagy államalkotó öntudatról természetesen abban az időben szó sem esett, hiszen ezekhez nemcsak időre, hanem a társadalom hosszú távú átformálására volt szükség a képzettség és a reformok útján.

Ezen, az egységes államról szóló felvilágosult eszmének azonban több gyenge pontja is volt. Mindenekelőtt nem tudta kellőképpen figyelembe venni a monarchia egyes országainak történelmi, etnikai vagy államfelfogás-béli különbözőségét. Magyarország területén a legszembevetőbb problémát az univerzális latin helyett a II. József által személyesen képviselt, egységes állami nyelvként bevezetett német nyelv használata jelentette. A német nyelvvel szembeni tömeges ellenkezés, amely az ország idegen uralma elleni tiltakozás szimbólumává vált, Magyarországon egyesítette a reformellenes ellenzékét. El kezdett terjedni az a gondolat is, hogy használják a magyart egyedüli nyelvként, annak ellenére, hogy Magyarország többnemzetiségű állam volt, amelyben a magyar lakosság soha nem képezett többséget.

II. József radikális elhatározásai a társadalmi boldogságról, a jól működő állam létrehozásáról, a társadalmi szerződés és az egyeduralkodó jogainak törvénybe foglalásáról közismertek. Rendkívül jelentős tényező, hogy a felvilágosult értelemben vett polgári szabadság, ha nem is a politikai szabadság formájában, de a magánjog területén meghonosodott. A felvilágosult állam elmélete és gyakorlata által meghatározott fejlődés végpontján az állampolgár állt – akit először definiáltak a jozefinista állampolgári törvényben, 1786-ban. Bár az állam „alattvalóiról” (*Sta-*

---

¹⁴³ Heindl, 1991. 59.

atsuntertanen) beszél a törvény, viszont azt is magába foglalja, hogy mindenkinek, beleértve az uralkodót is, megvan az állammal szemben a maga joga és kötelessége. És ez az egyik legvonzóbb oldala II. József reformjainak. Bár a jozefinista jogi kódexet Magyarország területén nem sikerült a gyakorlatban bevezetni, ám az egyetemek és a királyi akadémiák joghallgatói bizonyos idő elteltével megismerkedhettek vele, és végül a monarchia osztrák részén meghonosodott.

Ha már II. József magyarországi reformjairól esik szó, nem mehetünk el szó nélkül néhány olyan radikális reformja mellett, amelyek bevezetése a korban épp Magyarországon váltotta ki a legnagyobb visszhangot. Ezek közé tartozott az 1781-es türelmi rendelet, amely engedélyezte a reformátusoknak, az evangélikusoknak és a pravoszlávoknak (később pedig még a zsidóknak is) hitük szabadabb gyakorlását, imaházak építését, nyilvános hivatalok alapítását, tudományos fokozatok megszerzését, garantálta állampolgári, iparűzési és birtokjogaikat. Ezen a területen azonban nagy vihart kavart egy másik döntésével, amely szerint 1782-től fokozatosan kolostorok tucatjait szüntette meg – valamennyit, amelyek nem szolgálták reformcéljait, vagyis nem szolgáltak iskolai, tudományos vagy lelkipásztori célokat, nem gondoskodtak a betegekről vagy a szegényekről. Vagyonukat elkobozták és közhasznú célra fordították.

II. József reformjainak sorát még hosszan folytathatnánk. A jobbagság eltörlése 1785-ben, a cenzúra eltörlése, az iskola és az egyházügy szétválasztása stb. A jozefinista reformok többé-kevésbé a társadalom életének minden területét érintették. Ezért szinte magától értetődő, hogy a magyarországi társadalom uralkodó által szorgalmazott forradalmi átalakítása elégedetlenséget hozott. Ez megmutatkozott már rögtön trónra lépésekor, amellyel kiérdemelte a „kalapos király” melléknevet. Ugyanis a magyar királyok sorában elsőként és utolsóként elutasította, hogy Szent István koronájával megkoronázzák, azért, hogy ne kelljen felesküdnie a magyarországi rendi alkotmányra, amely uralkodói hadjáratának legfontosabb célpontja volt. A Szent Koronát, éppúgy, mint

a cseh Szent Vencel koronáját, a bécsi kincstárba vitette mint egyszerű múzeumi relikviákat.

Az is magától értetődő, hogy a „császári forradalmár”, a nagy reformátor II. József felvilágosodásra hangolt reformjaival maga mellé tudta állítani a reformpárti magyar nemesség egy részét és főként az aktív értelmiségieket. Nincs tehát abban semmi meglepő, hogy megnyerte Széchényi Ferencet és Hajnóczy Józsefet is – annak ellenére, hogy utóbbi (diákéveiből fennmaradt levelezése alapján tudhatóan) egyértelműen antimonarchista volt.¹⁴⁴

Ma már az is kézenfekvőnek tűnik, hogy II. József a magyar történelmi különállást és a meghonosodott mentalitást figyelmen kívül hagyó reformjaival kivívta a magyar nemesség ellenszenvét. A császár szerencsétlen külpolitikája, vagyis az orosz szövetségben, törökök ellen viselt sikertelen háború következményei, a háborús terhek Magyarországra hárítása, Osztrák-Németalföld sikeres felkelése és a porosz ügynökök intrikái, a nemesi birtokosokra is vonatkozó 12,22%-os adó tervezett bevezetéséhez szükséges népesség- és házösszeírás és földmérés, az 1789. június 18-tól bevezetni tervezett egységes német hivatali nyelv: mindezek elképesztő mértékű, kérlelhetetlen ellenállást váltottak ki a magyar nemesség minden rétegében. Ugyancsak nyilvánvaló, hogy amikor II. József a halálos ágyán visszavonta minden vitatott rendeletét, a türelmi és a jobbágyrendelet kivételével, valamint ígéretet tett az országgyűlés összehívására és elrendelte a Szent Korona Budára szállítását, Magyarország lakosainak többsége ezt a császár vereségének a beismeréseként értékelte. Aminek következményeit megérezte hamarosan az uralkodó által kiépített, főként német bürokrácia minden résztvevője, beleértve Hajnóczy Józsefet is.

---

¹⁴⁴ Bónis, 1954b. 18.

A királyság déli részén

Hajnóczy pályafutása akkortól kezdve ívelt magasan felfelé, amikor Széchényi Ferenc nyíltan II. József reformjai mellé állt. 1783 közepén ugyanis érdeklődést mutatott a megürült Győr vármegyei főispáni szék iránt, ezzel pedig azt deklarálta, hogy II. József újonnan kiépítendő centralista államapparátusában fontos helyet szeretne elfoglalni. Bár a főispáni posztot nem nyerte el, ám hamarosan egy még kedvezőbb ajánlatot kapott a Magyar Udvari Kancelláriától. II. József 1783. július 9-én ugyanis kinevezte Esterházy Ferenc udvari kancellárt horvát bánnak, viszont meghagyta kancellári posztján is, ezért létre kellett hozni egy bánhelyettesi funkciót is. Esterházy erre a tisztségre Széchényi Ferencet ajánlotta, aki ezt el is fogadta; augusztus 17-én a császár kinevezte, októberben pedig nagy dicsőséggel elutazott Zágrábba.¹⁴⁵ Ez Hajnóczy számára is lényeges volt, hiszen Széchényi bizalmas, személyi titkáráként őt is magával vitte, amiben az is szerepet játszhatott, hogy Hajnóczy már tanúbizonyságát adta jogi és adminisztratív képességeinek, ráadásul nyelvtudása is alkalmassá tette őt arra, hogy a monarchia déli, szláv-német-magyar közegében tevékenykedjen. Rátermettségét rögtön bizonyíthatta, amikor Széchényi megbízta, hogy készítsen feljegyzéseket az országgyűlés későbbi üléseinek tanácskozásairól. Így történt, hogy Hajnóczy József karrierje Széchényi Ferencével párhuzamosan fejlődött. Hajnóczy, rövid életének további hét, legjobb, leginkább dinamikus évét töltötte Horvátországban és a Szerémségben: 1783 és 1785 között a bánhelyettes titkáráként Zágrábban, 1785 és 1786 között királyi biztosi titkárként Pécsen, 1786 és 1790 között pedig Szerém megyei alispánként dolgozott Vukováron.

Megállapíthatjuk, hogy Hajnóczy pályafutásának felfelé ívelése közvetlen összefüggésben állt a helyi igazgatás területén bevezetett jozefinista reformokkal. II. József a magyar helyi közigazgatás struktúrájával

¹⁴⁵ Ivan Filipović–Metod Hrg–Mate Krizman–Vesna Sojat (eds.): *Zaključci Hrvatskog sabora. Sv. IX., 1777–1808*. Zagreb, 1974. 25–26.

és működésével már régóta elégedetlen volt. Az elkerülhetetlen reform végrehajtását akkor döntötte el, amikor a katonák összeírásának elrendelése és végrehajtása a vármegyei nemesség vehemens ellenállásába ütközött, akik az összeírást alkotmányellenesnek nevezték, ugyanis az országgyűlés jóváhagyása nélkül zajlott.¹⁴⁶ 1785. március 2-i körlevelében a vármegyei igazgatás három negatívumát sorolta fel: az intézkedéseivel szembeni ellenállást, a tiltakozó leveleket és a rendeletek életbeléptetésének teljes eredménytelenségét. Végül egy teljesen új közigazgatási struktúrát hozott létre, amely 1790. január végéig működött: a létező vármegyéket új közigazgatási egységekbe tagolta. Magyarországot, Horvátországot és Szlavóniát összesen tíz kerületre osztották fel, és minden kerület magába foglalt négy-öt vármegyét. Bennünket a pécsi központú, Tolna, Baranya, Szerém, Verőcze és Somogy vármegyét magába foglaló pécsi kerület, valamint a zágrábi központú, Zala, Varasd, Zágráb, Körös és Pozsega vármegyéket magába foglaló zágrábi kerület érdekelhet közelebbről. II. József intenciói szerint egyidejűleg csökkenteni kellett a vármegye autonómiáját és eltörölni az idejétmúlt hivatali közigazgatási struktúrákat. Visszahívta funkciójukból az eredeti főispánokat és alispánokat. Jogköreik többségét, illetve egy-egy kerület és a benne foglalt vármegyék adminisztratív vezetését királyi biztosok kapták meg. Mindannyian olyan emberek voltak, akikben a király határtalanul megbízott, és akiktől azt várta, hogy kellő keménységgel és eltökéltséggel vigyék sikerre a kitűzött feladatokat.¹⁴⁷ Habár a főispáni funkciót megszüntette, az alispánit azonban nem, mert őket a magyar törvények szerint maga nevezhette ki személyesen. A közigazgatás e területének újonnan kinevezett hivatalnokai a jozefinista elképzelések szerint éppen olyan helyzetű királyi hivatalnokok voltak, mint például a monarchia osztrák részén működő országos kapitányok. Fontos megemlíteni, és ez Hajnóczy Józsefre is vonatkozott, hogy II. József számára nem jelentett problémát, hogy nem nemeseket nevezzen ki. Ahogy a császár rendeletében szar-

¹⁴⁶ Horst Haselsteiner: Joseph II. und die Komitate Ungarns. Wien, 1983. 55–59.

¹⁴⁷ Haselsteiner, 1983. 38–41.

kasztikusan megjegyezte, ez a poszt nem az arisztokratáknak való, még ha jog szerint őket illetné is meg.¹⁴⁸

Az új horvát bánhelyettes nagy lendülettel vetette bele magát a munkába, annak ellenére, hogy összetett és nehéz feladatokat kellett teljesítenie. II. József többnyire nem túl taktikusan bevezetett, és így nem is túl népszerű reformjai Horvátországban is kiváltották a nemesek ellenállását. Széchenyi legnehezebb feladatát a császár által elrendelt népesség-összeírásnak és a birtokok számbavételének a lebonyolítása jelentette, amelynek fő célja az volt, hogy az adóterheket a nemességre is kiterjeszthessék, és az alkotmány által régóta biztosított adómentességüket eltöröljék. A nemesség ellenállását leginkább a megyei önkormányzatok szintjén fejtette ki.

Hajnóczy József szabadidejében itt is hódolt szenvedélyének. Folytatta a történelmi és irodalmi könyvek gyűjtését a Széchenyiek könyvtára számára. Tagja lett a zágrábi szabadkőműves páholynak, gyakran meglátogatta a horvát szabadkőművesek vezetőjét, Draskovich Jánost és az ő rendkívül gazdag és értékes családi levéltárát, ahol körülbelül száz értékes középkori oklevelet másolt le, és talán itt született meg a magyar nemzeti levéltár létrehozásának gondolata is.

Széchenyi királyi biztossá történt kinevezése után Hajnóczy működési helye ismét megváltozott: a királyi biztos székhelye Pécs volt, ahová Széchenyi az uralkodó előtt letett eskü után nem sokkal el is költözött, ismét titkárával, Hajnóczyval együtt, akit a kerületi adminisztráció élére nevezett ki.¹⁴⁹ Ez volt Hajnóczy első magas közigazgatási pozíciója, viszont gondot jelentett, hogy a magyar alkotmány nem ismert el ilyen funkciót, ráadásul még mindig betöltötte Széchenyi magántitkárának posztját is. Rengeteg munka szakadt mindkettejük nyakába: egyik feladatuk például az általuk irányított területek aprólékos leírása volt egy

¹⁴⁸ Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA), 31 Srijemska županija, 1785/525, nari-
adenie z 20 decembra 1786.

¹⁴⁹ Istvan Seli: Jožef Hajnoci i južni Sloveni. In: Istvan Seli: *Izabrane studije*. Novi
Sad, 1980. 175–193. Itt: 178.

meghatározott „kérdőív” alapján, amely további reformintézkedések kiindulási alapjául szolgált volna.¹⁵⁰ Az átvett egykori öt megyében végzendő feladatok listája hosszú volt, és az is igaz, hogy behatárolt körülmények között kellett dolgozniuk. Hajnóczy már ősszel panaszkodott egy barátjának, hogy gyakran azt sem tudja, hol áll a feje.

Ebből az időszakból fennmaradt egy értékes dokumentum, amelyből pontos képet kaphatunk Hajnóczy formálódó politikai profiljáról és a II. József reformjaival kapcsolatos véleményéről. 1785 elején, közvetlenül az után, hogy Széchényi elfoglalta királyi biztosi posztját, Hajnóczy levelet kapott egykori munkaadójától, gróf Forgách Miklós nyitrai főispántól. Forgách gratulált Széchényinek a kinevezéshez, ám Hajnóczynak felrótta, hogy, bár ügyvédi diplomájával biztosítani tudná megélhetését, állami hivatalt fogadott el, ezzel pedig *de facto* elismerte az uralkodó abszolutisztikus és törvénytelen törekvéseit, amelyek ellentétben állnak a magyarországi alkotmánnyal és kifejezi II. József nemzetellenes politikájával való egyetértését is. A levél nem maradt fenn, ám Hajnóczy válasza igen.¹⁵¹ Ez a szöveg pedig Hajnóczy első, eredeti politikai megnyilvánulása.

Lássuk a leglényegesebb részét e fontos dokumentumnak. A levél legelején kifejti abbéli véleményét a felvilágosult gróf úrnak, őexcellenciájának, miszerint a II. József által elrendelt új kerületi intézmények hatása és eredményei majd csak mintegy tíz év múlva nyilvánulnak meg láthatóan. Majd tovább folytatja:

„Ám ha csak teoretikusan kell szólnom, nekem úgy tűnik, hogy egy nemzet javát illetően mindegy, hogy a törvényeket egy ember vagy az egész nemzet hozza; mind a törvények lényege, mind, különösen, hazai történelmünk erre a meggyőződésre vezetett. A törvény olyan szabály, amelyhez

¹⁵⁰ Az iratok eredeti nyelven és magyar fordításban is olvashatók. Hajnóczy Iván–Hajnóczy József Rajmund: Hajnóczy József élete 1750–1795. 280–289. OSzK Budapest, Kézirattár, Quart. Hung. 4147.

¹⁵¹ OSzK, Quart. Germ. 910, fol. 183–184. Innen származik a következő idézet is. Magyar fordítását lásd: Poór, 1998. 154–156.

az embernek cselekedeteit szabnia kell, és mivel még eddig egyetlen nép sem volt, amely Rousseau Contrat Socialja szerint véleményében egységes lett volna, ezért a törvény mindig az erősebb által adott szabály. Ebből következik, hogy amint a szabályhozó gyengébb lesz, az erősebb rész többé nem engedelmeskedik, míg ha egy ember érvényt tud szerezni szabályainak, az már bizonyíték arra, hogy a nép nagyobb része az oldalán áll. Mindebből nem az következik, hogy a szabály méltányos, hanem csak az, hogy okos dolog aszerint cselekedni. Nekem azonban úgy tűnik, hogy a magyar alkotmány természetében rejlik az, hogy másként nem, csak hatalmi szóval javítható meg. [...] Ugyanez a helyzet a mi kormányzati alkotmányunkkal. A népszámlálás előtt úgy gondolták, hogy Magyarországon 40 000 nemes és 5 millió nem nemes van. Azoknak rendi jogállásuk van, ezeknek várniuk kell, mit parancsolnak nekik. Ez az 5 millió a törvények szerint rabszolga, akinek nincs tulajdona. Alkotmányunk őket amazok természetes ellenségévé teszi és fordítva. Hogyan feltételezhetnénk a nemesekről, hogy vélt jogaikat – amelyeket születésük révén nyernek a nem nemesek fölött, és egyáltalán nem gondolják, hogy az őseik által erőszakkal szerzett tulajdon most már jogellenes – feladják vagy mérsékeljék? Hogyan várhatnánk el a nemességtől, hogy a jelenlegi előnyös helyzetében elfogadja, hogy a parasztot természetől fogva ugyanazok a jogok illetik meg, mint őt, és hogy csak akkor lesz szilárdan megalapozva az állam alkotmánya, ha attól a paraszt előnyt remélhet? Ha a Corpus Jurist olvasom, minden dekrétumban azt találom – kivéve azokat a törvényeket, amelyek, mivel mindenkit egyformán érintenek, jól sikerültek –, hogy a király és a rendek a parasztot úgy osztották meg egymás között, mint az oroszlán és a farkas a bárányt. Többet is mondhatok. Ezt a 40 000 lelket az országgyűlésen mintegy 500 képviseli. Ezek majdnem minden országgyűlésen szembeszegülnek az utasítással, amit tőlük kaptak. Akkor vajon törvényeiket olyanoknak kell tekinteni, amelyeket a rendek hoztak? [...] Továbbá: eme 500 képviselő között alig van 10, aki valóban részt vesz a törvényhozásban. A többi automata gép, amely a fenti 10 által – rokoni kapcsolatok, tiszteletbeli állások, pénz és megfélemlítés révén – tetszés szerint irányítható. [...] S vajon ezt a tízet az a szellem hatja át, amely a közjót tartja szem előtt? S mégis arról van szó, hogy a rendek sza-

badon, kényszer nélkül szabtak maguknak törvényeket. Ebből azt következtetem, hogy

Először: nem azt kell nézni, hogy vajon az uralkodó vagy az ítélőmesterek hozzák-e a törvényeket, hanem azt, hogy a törvénné tett szabályok a közjót szolgálják-e?

Másodszor és ez számomra még fontosabb: a vallások elszánt hívei szokták hangoztatni valakiről, hogy nem hiszi ezt vagy azt, tehát nem becsületes, nem derék ember. Ezt a filozófusok vitatják, és bizonyítják, hogy nem az alapelvekről vallott teóriában, hanem élethelyzetekben mutatkozik meg az ember jelleme. Az nevezetesen, hogy vajon jó férj, apa, gyermek, úr, szolga, barát, rokon, szerződő fél-e stb.; vajon, ha teheti, segít-e másan; vajon, ha hivatalnok, akkor a józan ész alapján mond-e ítéletet, vagy pedig szörszálhasogató fortéllyal, vagy aszerint, ahogy az egyik vagy a másik párt megfizeti. Ha az ember (mondják a filozófusok), ilyen és hasonló szituációkban úgy viselkedik, ahogy azt tőle a más vallásúak is elvárják, akkor becsületes ember, legyen egyébként a pápa, Luther, Kálvin, Socinus, Hume, Helvetius rendszerének híve, vagy egyiké sem. Ugyanígy be kell látni, gondolom én, hogy egy polgár derekasságát ilyen alapon kell megítélni, nem pedig aszerint, hogy ezt vagy azt a kormányzati formát jónak tartja-e vagy sem. Mi több, ha az emberi társadalom java szívügyem, és meg vagyok győződve, hogy a babona fantomja káros rá nézve, továbbá tudom, hogy semmilyen egyházi gyűlés nem érhet el semmi jót, kötelességem mindent megtenni a józan ész térnyerése és az emberek javának megalapozása érdekében, bár az egyház szertartásain, amelyhez tartozom, részt veszek, mert az ország törvényei így követelik, s mert annál tevékenyebb és hatékonyabb lehetek. És ha tudom, hogy kormányzati formánk természetes elenségeséget jelent a nemesség és a nem nemesek között, s hogy egy rendi gyűlés soha nem mond le jóakarátulag egy jogról, amelyet erőszakkal szerzett és tart fenn, akkor is kötelességem mindent elkövetni, hogy minden embertársamat természetes jogaihoz segítsen, amelyek nem évülhetnek el, amelyeket polgári szerződés nem számolhat fel: kötelességem ez, ha cselekedeteimet a cél érdekében mindaddig a fennálló szabályokhoz igazítom is, amíg azok érvényüket nem veszítik. És hiszem, hogy ha így élek, egyszerre

vagyok emberbarát és jó hazafi; de ha ez ellentétben áll egymással, akkor inkább akarok emberbarát, mint hazafi lenni. Ez az én rendszerem.”

Hajnóczy József ezekhez az elveihez hű maradt későbbi működése során, szerémségi alispánként is, sőt, még akkor is, amikor II. József a legtöbb reformintézkedését visszavonta. Természetes volt, hogy a népszerűtlen uralkodó szintén népszerűtlen rendeleteit végrehajtották, Széchényi Ferenc és Hajnóczy József iránt is ellenszenvet érzett a helyi nemesség. Ezt az elégedetlenséget Hajnóczy József rögtön az uralkodó halála után megérezhette. Széchényi Ferenc ugyanakkor más helyzetben volt, és Hajnóczytól eltérő módon kezelte ezt a szituációt. Lassan mind több és több uralkodói reformintézkedéssel nem tudott azonosulni. 1785 telén ráadásul komolyan megbetegedett. Magas láz kínozta, és annyira legyöngült, hogy a tollat sem volt képes megtartani. Ezért úgy döntött, hogy egy időre visszavonul a közélettől, és miután egészsége helyrejött, két évet Németországban és Angliában töltött. Még azelőtt, hogy funkciójából történő felmentését kérte, személyesen járult hozzá, hogy 1786. január 30-án II. József Hajnóczy Józsefet kinevezze Szerém vármegye alispánjának. Szerém a kisebb kiterjedésű megyék közé tartozott, amihez arányosan 1200 arany éves fizetés járt, tanácsosi ranggal együtt. Minthogy kormányzati posztról volt szó, betöltésével együtt járt a nyugdíj lehetősége és ingyenes lakás a megyeházán. Barátai és szabadkőműves testvérei gratuláltak Hajnóczynak, de sokan irigyelték vagy rosszindulatú megjegyzésekkel arra figyelmeztették, hogy ő nem nemes, ráadásul nem is katolikus, és olyan magas pozícióba jutott, amely az addig érvényes törvények szerint a katolikus nemesek monopóliuma volt.

Kinevezésével kapcsolatban Hajnóczy több életrajzírója¹⁵² is megjegyezte, hogy az abszolutisztikus (még ha felvilágosult is) uralkodó szolgálatába állva Hajnóczy megadta magát a jó királyról szóló illúziójának, aki képes megreformálni a rendi társadalmat és létrehozni egy

¹⁵² Bónis, 1954b. 29–30. Ehhez lásd még ifj. Barta János: Illúziók és realitás a Magyar jakobinusok mozgalmában. Századok, 1995. 883–898.

demokratikus királyságot. Hajnóczynak a jozefinista reformokról alkotott véleményét és az 1780-as évek összetett magyar politikai spektrumában elfoglalt bonyolult helyzetét Forgách grófnak küldött levelén kívül a bécsi újságíróval, Konrád Bartschsal folytatott levelezéséből is rekonstruálhatjuk.¹⁵³ A levelekből kiderül, hogy Hajnóczy meggyőződése szerint Magyarország alkotmányát sehogy máshogy, csak uralkodói rendeletek által lehet javítani, mivel azt feltételezte, hogy „*a rendi országgyűlés önként soha nem mond le jogairól, amelyet a nemesség erőszakkal szerzett és erőszakkal őriz meg...*”¹⁵⁴ Így az elsősorban a radikális mezőgazdasági reformok területén meghozott „hatalmi rendelkezések” (Machtsprüche) lehetséges legfontosabb megvalósítójának – bizonyosan Széchényi Ferenc hatása miatt is – épp II. Józsefet kezdte vélni.

Szerémségi alispánként

Szerém vármegye, Vukovár központtal a történelmi Szlavónia részét képezte, amely 1240-től perszonálunióban volt Magyarországgal. A történelmi régió nagyobb része a mai Horvátország keleti felén, míg a kisebb a mai Nyugat-Szerbiában található. Három folyó határolja: északról a Dráva, délről a Száva, keletről pedig a Duna. Földrajzilag a terület a Balkánhoz tartozik, és a múltban határsávként védte az ázsiai nemzetek és kultúrák benyomulása ellen Európát.¹⁵⁵ Ebből ered egyik fő vonása: a kulturális és politikai sokszínűség és az ezen belüli határok állandó változása és bizonytalansága. Érvényes volt ez a 17. és 18. századi

¹⁵³ Ernst Wangerman: Österreichische und ungarische Briefe zum Reformwerk Josephs II. In: Alexandru Dutu–Edgar Hösch–Norbert Oellers (eds.): Brief und Briefwechsel in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert (Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa VII/1). Essen, 1989. 137–145.

¹⁵⁴ Benda, 1957. 47–48.

¹⁵⁵ Újabbán áttekintette Neven Budak: Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku. Zagreb 2007.

Szerémségre is. 1687-ben Aspremont tábornok felszabadította Vukovárt a másfél évszázados török elnyomás alól, így az az osztrák katonai határvidék részévé vált. 1756-ban, az addigi ütközőterület rendes, polgári igazgatás alá eső területi közigazgatási egységgé, megyévé és Szlavónia integráns részévé vált.¹⁵⁶

Alispáni kinevezésével Hajnóczy József jogi és politikai karrierjének egy új korszaka kezdődött. Kiléphetett, sőt, ki kellett lépnie mecénása és munkaadója, Széchényi Ferenc árnyékából, és nyíltan, közvetlenül kellett kivennie a részét II. József reformjai végrehajtásában.

Sok komplikációt hozott magával már maga az alispáni kinevezése is, amellyel tehát a II. József által megújított állami apparátus egyik kulcspozícióját foglalta el. Egy nem nemesi származású lutheránus ilyen magas állami tisztségre való kinevezésével ugyanis II. József megsértette a magyarországi alkotmányt. A főispáni tisztség (*comes*) az érvényes alkotmány szerint legtöbbször örökölt volt, és általában presztízs-pozícióként, nem valódi szolgálatként tekintettek rá. Az alispán (*vicecomes*) volt tehát a megyét ténylegesen irányító tisztségviselő, aki a főispán funkcióját is átvehette annak távollétében. A magyar törvénytár 1723:56-os cikkelye alapján az alispán maga választhatta meg beosztottjait. Így a magyar királynak e fontos közigazgatási területen csupán minimális befolyása lehetett. II. József ezért is akarta ezt, az abszolutista uralkodó szempontjából nem megfelelő helyzetet megváltoztatni. A főispánok hatalmát azzal nyirbálta meg, hogy a megyei törvénykezést az alispánok kezébe adta, akiket immár, mint Hajnóczy József esetében, ő maga nevezhetett ki. Ezt a döntését azóta, még napjainkig is ellentmondásosan értékelik: egyfelől haladó, racionális és a szükséges modernizációt segítő lépésként, másfelől viszont érzéketlen, nem taktikus, a helyzetet tovább rontó húzásként.

Hajnóczy József kinevezése után Vukovárba költözött, és minden erejével új munkakörére összpontosított. Végre hozzáfoghatott a „joze-

---

¹⁵⁶ Želko Holjevac–Nenad Moačanin: Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću osmanskoga carstva u ranome novom vijeku. Zagreb, 2007. 76–86.

finista reformáció” gondolatának és saját terveinek megvalósításához, mind a közigazgatás, mind a bíróságok, mind az iskolák, mind a gazdaság tekintetében egész Szerém vármegyében. Mivel az alispánokra ruházták a megyei kongregáció kompetenciáit, gyakorlatilag a megye vezető személyiségeivé váltak. II. József arra is törekedett, hogy a megyékben alkalmazzanak szakértőket, azaz, hogy minden megyében legyen orvos, földmérő, jogtanácsos és minden járásban legyen *chirurgus* orvos és bábaasszony. Arra törekedett tehát, hogy az elavult rendi intézményeket teljesen átformálja, amelyek között épp a vármegye volt a magyar rendek legerősebb bástyája.

Hajnóczy alaposan felkészült az alispánságára. Már 1785 novemberében beutazta a megyét. Az egész területet áttanulmányozta, különösen az után, hogy Fuessli, a svájci mérnök felmérte és megállapította, hogyan lehetne elősegíteni a megye fejlődését. Nagy hangsúlyt fektetett a közbiztonságra, a megyei mezőgazdaság fejlesztésére, a közigazgatásra és a népiskolákra. Megfigyeléseit papírra is vetette, és javaslat formájában a felsőbb szervek, a Helytartótanács és a Magyar Udvari Kancellária elé terjesztette.

Hajnóczyt azonban első hivatalos megyei útja 1787-ben aligha tölthette el örömmel.¹⁵⁷ Bármit is ellenőrzött, semmit sem talált rendben, legkevesbé a településeknek az adófizetés alapjául szolgáló könyvelési kimutatásait. Ezt ugyanis a földesurak a bírók tudta nélkül állították össze, sőt egyetlen község sem rendelkezett hivatalos számlákkal az előző esztendőből. A falvak, annak ellenére, hogy nemrégén alapították meg őket, nem tartották be az utcák építkezésénél előírt szabályokat, a házak hányaveti módon épültek, itt-ott magánszárnyékokban nevelték a disznókat, holott a községeknek együtt, egy helyen kellett volna a disznónyáját tartania. A higiéniai helyzet romlását csak fokozta a szabadon hagyott trágya, ami a kutak és források tisztaságát is veszélyeztette. A rossz minőségű utakat sűrűn benőtte a gyom.

---

¹⁵⁷ HDA, 31 Srijemska županija 1313/1787.

Az sem segített, hogy a gazdaságot új eljárások segítségével lendítsék fel: a központilag támogatott selyemhernyó-tenyésztést elhanyagolták, a földesurak átlépték az úrbér kereteit, a másik oldalon pedig a jobbágyok nem akarták meglévő vadászati jogaikat feladni. A jelentések hangvétele, amelyekkel az alispán alárendeltjeihez – a megyei szolgabírókhoz – fordult, aligha lehetett nyájas: a szemrehányások mellett az előírt határidőkre elkészítendő feladatok hosszú listáját kapták meg.

Hajnóczy alispáni működését viszont legalább az megkönnyítette, hogy a megyei kongregáció nem korlátozta őt, ugyanis II. József uralkodása alatt ezeket egyáltalán nem hívták össze. A legközelebbi munkatársai (szolgabírók, jegyzők, közjegyzők, fiskálisok, könyvelők) csaknem kivétel nélkül fiatal, lelkes emberek voltak: tizennégyük közül csupán ketten voltak idősebbek Hajnóczynál.¹⁵⁸ Két év elteltével a megyei hivatalok dinamikusabban dolgoztak, Hajnóczy pedig következetesen léptetett életbe különféle reformintézkedéseket, hogy eleget tegyen az uralkodói rendeleteknek és a saját, társadalmi haladásról szóló elképzeléseinek. Így amikor két évvel később megismételte körútját, bizonyos fejlődést regisztrálhatott.¹⁵⁹

A két jelentés összevetésekor szembetűnik a szövegek eltérő stílusa és hangneme. Már nemcsak a hiányosságok száraz felsorolását tartalmazza a jelentés,¹⁶⁰ hanem meg is dicséri az elején az egyes járások szolgabíroit az elért eredmények miatt. Az első helyen az oktatás szerepel, és nem is alaptalanul. Egyedül itt lehetett figyelemre méltó előrelépést tapasztalni: a megye kilencvenkilenc települése közül hatvankét helyen

¹⁵⁸ HDA, 31 Srijemska županija 2327/1789.

¹⁵⁹ Júniusban meglátogatta a vukovári járást, júliusban az irigit, augusztusban tovarnikit és sidit, majd októberben az ilocsit. Naponta három-négy falut látogatott meg, és minden kerületben egy hetet töltött. Slavko Gavrilovic: Biljeske Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine. Starine 53, 1966. 175–189. A vizitációk és a jelentések struktúráját részletesen meghatározta a Helytartótanács 1788-as előírása. ŠA Bratislava, fond Župa bratislavská – Acta congregationalis, 1788, fasc. 61, č. 28.

¹⁶⁰ HDA, 31 Srijemska županija 1627/1789, 1907/1789, 2124/1789, 2259/1789, 2570/1789.

nyílt iskola, bár másfelől a diákok száma (mindössze alig több mint 1600) és az iskolaépületek állapota (némelyiknek még kéménye sem volt) nem felelt meg Hajnóczy elképzeléseinek. Ezt követték a többnyire negatív megállapítások, amelyeket azonban nem lehetett csupán a főszolgabírók rovására írni, hiszen ez az állapot abból a rossz gazdasági helyzetből adódott, amelyet még a török uralom és az újonnan kirobbant orosz-török háború okozott. Sok falu teljesen elpusztult, a hadiállapot és az azt követő járványok a lakosságszám gyors csökkenéséhez vezettek, a felnőtt férfiaknak feladatokat kellett ellátniuk a hadseregben, főleg élelmiszert, lőszert, fát és szénát szállítva. Dezertőrök, betyárok, rablók bujkáltak mindenütt, sok volt a koldus. Az 1789 februárja és áprilisa közti nagy hidegben a megye lakosságának egyharmada elpusztult. A kis parasztkunyhókban össze voltak zárva az elszállásolt katonák és a szerb menekültek, így a betegségek gyorsan terjedtek az emberek és az állatok között is.

Hajnóczy ebben a káoszban szeretett volna rendet teremteni. Elrendelte tehát, hogy a szolgabírók jobban ügyeljenek a falvak külső arculatára: a házakat az utcák előírt vonalán és megfelelő módon kellett felépíteni; figyelt a jobbágyok életmódjára, megtiltotta a halotti torokat, amelyek során sokan adósságba verték magukat a helyi kereskedőknél, illetve betiltotta a nagy hozományt a menyasszony családjától; vagy legalább apró, de tényleges változtatásokat kért (a vízforrások és kutak elkerítését). Kezdeményezései példát jelentettek alárendeltjei számára – Polyák Antal szolgabíró saját kerületében például három mintakertet hozott létre, hogy a pravoszláv szerbeket megtaníthassa többfajta zöldség termesztésére.

Hajnóczy mindemellett rendkívül nagy hangsúlyt helyezett arra is, hogy a jobbágyokat, akiket a katonai kontingensek átvonulása is veszélyeztetett, ne érje túlzott sérelem. Ezért átnézte a községek kimutatásai-ban vezetett közmunka és az úrbéri terhek összeírásait, figyelte az uradalmak apró cselszövéseit (a kertek felvásárlása a jobbágyoktól és az ahhoz tartozó adó kifizetésének elmulasztása, a hátralék parasztokra történő hárítása, az úri könyvelő illetékének jogosulatlan követelése a

település részéről stb.), – és nem egyszer a jobbágynak adott igazat. Azt viszont határozottan megtiltotta, hogy fegyvert és vadászkutyát tartsanak. Sajnálta azt is, hogy lehetséges bevételi forrásuk – a selyemhernyó-tenyésztés – problémákba ütközött. Néha az az intéző lopta meg a falusiakat, akinek az eperfák nevelésére és a selyemhernyó-gubók szétosztására kellett volna felügyelnie, másutt a fákat távolra ültették a házaktól, vagy az elszállásolt katonák pipafüstje megfojtotta a gubókat, vagy nem biztosítottak a keltetésükhöz szükséges elegendő szalmát és száraz faleveleket.

Abból az összegző jelentésből,¹⁶¹ amelyet a Helytartótanács részére küldött el, mégiscsak látható bizonyos fejlődés, szemben a nem is olyan távoli múlttal: szinte valamennyi faluban elkezdődött a burgonyatermesztés, amivel a lakosok biztos táplálékhoz és jövedelemforráshoz is jutottak. Hajnóczy helyesen feltételezte, hogy a burgonya egyszerű termesztési módja biztosítja, hogy állandóan termesztett növény legyen. A burgonya javára írta azt is, hogy tartósságának köszönhetően a kemény telek és inséges időszakok alatt sem kellett az embereknek éhezniük. Javult a közlekedés is, ugyanis megnőtt a kovácsoltvas-kerekű szekerek száma, amelyek felváltották a kevésbé hatékony taligákat, hidak épültek és javították az utakat. Az elavult, lóval történő gabonacséplést, amely során a szalma nagy része tönkrement és a termés egy része is kárba vészett, felváltotta a cséplőmalom. Az 1787–1788 közötti mindössze huszonegyezer kéve szalma helyett 1789 májusától az év végéig több mint kilencvenhétezer kéve gyűlt össze.

Karrierjének sikeres felívelésétől fellelkesülve Hajnóczy 1786. július 27-én, Bécsben feleségül vette Helmrich (Jeanett) Johannát, az ottani törvényszéki tanácsos lányát. Választását nyilván alaposan megfontolta, bár azt nem tudjuk, hogy figyelembe vette-e apja jó szándékú tanácsait a menyasszony kiválasztásánál: Hajnóczyi Sámuelnek – alighanem saját élettapasztalatai miatt is – fontos volt a takarékoság és az azonos val-

---

¹⁶¹ HDA, 31 Srijemska županija 3121/1789.

lás.¹⁶² Végül Dunaegyházán örömmel írt köszöntő verset fia esküvőjére.¹⁶³ Hajnóczy József családi boldogsága azonban nem tartott sokáig: feleségét a terhesség alatti komplikációk miatt Alsó-Bükre, nővéréhez küldte, ám Bécsben, 1788. november 22-én, valószínűleg a szülés következtében meghalt. Hajnóczyt e csapás megtörte, ezért megingott egészségi állapota ellenére a szakadatlan munkába menekült.

Hajnóczy József alispáni működésének kezdetétől további problémákkal találkozott, amelyek akadályozták munkáját és minden bizonynyal el is szomorították. A nehézségek 1785. december elején kezdődtek, amikor II. József kiadta a szabadkőműves-pátenst,¹⁶⁴ amely a horvátországi szabadkőművesek működését is meghatározta. Az uralkodó szabályozta a páholyok tevékenységét: kötelezővé tette a tagok regisztrációját, és a szabadkőműveseket állami felügyelet alá vonta. A rendelet személyesen is érintette Hajnóczy Józsefet, aki elkötelezett szabadkőműves volt. Kedvezőtlenül érintette az is, hogy 1786 augusztusában Széchényi Ferenc leköszönt a királyi biztosi pozíciójáról. Helyére báró Splényi József került, akivel Hajnóczy már korábban is hivatalos kapcsolatban állt.

A legjelentősebb, messzemenő következményekkel bíró esemény II. József 1787-es bejelentése volt, amelynek révén – orosz szövetségeseivel, II. Katalin cárnővel – háborúba lépett az oszmán birodalommal szemben. Szerém megye lakóinak sok nehézséget és szenvedést okozott a háború. 1788 májusában az uralkodó elrendelte, hogy a megye gondoskodjon a harcoló hadsereg élelmezéséről és ellátásáról. Vukovár a katonai biztos székhelyévé vált, így Hajnóczynak, posztjából adódóan gondoskodnia kellett a hadsereg élelmezéséről és felszereléséről. Állandó konfliktusban volt a katonai parancsnokokkal, mert a megye, a kedvezőtlen időjárás következtében nem tudta teljesíteni a hadsereg egyre

¹⁶² OSzK, Kézirattár, Quart. Germ. 815. fol. 20. 1786. március 11.

¹⁶³ OSzK, Kézirattár, Quart. Germ. 810. fol. 167–168. Dátum nélküli levél, Hajnóczy József 1786. július 23-án kapta kézhez.

¹⁶⁴ Guy Wagner: Bruder Mozart, Freimaurer im Wien des 18. Jahrhunderts. Wien–München–Berlin, 1996. 31–39.

növekvő élelmezési igényeit. A számos, Hajnóczy ellen érkezett panasz és hosszas levélváltások után az élelmezés feladatát a másodalispán, Mark Delivuk vette át. A munkára alkalmas lakosság száma drámaian lecsökkent, nemcsak a növekvő halálozás, hanem a verbuválás és a kényszerorozás miatt is, így a földeken csupán asszonyok és öregek dolgoztak, gyakran az igavonó állatok helyét is átvéve. Hajnóczynak ezen túl azokat a mindennapi konfliktusokat is meg kellett oldania, amelyek a katonák, a lakosság és a vármegye szolgálatában álló pandúrok között alakultak ki, utóbbiak ugyanis nem mindig voltak hajlandók engedelmeskedni a katonai biztos utasításainak.¹⁶⁵

Jellemző Hajnóczyra, hogy alispáni kötelezettségei mellett sem hagyott fel a történelem tanulmányozásával, a levéltárak kutatásával, a régiségek, a római pénzérmék gyűjtésével, amelyeket Nagycenkre vagy a bécsi múzeumoknak küldött el. Személyesen, illetve levelezés útján Horvátország, Szerbia és Magyarország számos kiemelkedő személyiségével tartott fenn kapcsolatot. Alispáni munkájában azonban már nem lelt túl sok örömet. Ráadásul 1789 novemberében egy hivatalos úton megfázott és súlyos tüdőgyulladást kapott, sokáig a halállal viaskodva. Ám ezt követően olyan bonyodalmak következtek, amelyek nyilvánvalóvá tették számára, hogy több tervét a Szerém megyében már nem valósíthatja meg. II. József ugyanis 1790. január 26-án, alig egy hónappal korai halála előtt visszavonta rendeleteinek többségét, és rendelkezett a magyar országgyűlés összehívásáról. Az uralkodó 1790. február 20-án bekövetkezett halála pedig pártfogoltjai életére is komoly hatást gyakorolt, és döntő fordulatot hozott Hajnóczy József karrierjében is.

Hajnóczy dél-magyarországi tevékenységének idejéből még egy izgalmas forrás maradt fenn, a „*Kiadások könyve*,”¹⁶⁶ amelybe 1788-tól 1794 augusztusáig jegyezte fel kiadásait. Bár nem maradt fenn egészében

¹⁶⁵ Nyílt konfliktusra közvetlenül II. József uralmának végén került sor. HDA, 31 Srijemska županija, 2914/1789 a 2957/1789.

¹⁶⁶ Ausgaben Buch. MOL: R 311, Ungar. Staatsarchiv 1526 utáni Gyűjtemény: Martinovich mozgalommal kapcsolatos iratok, 1. tétel (Hajnóczy József).

az irat, mégis különleges módon rekonstruálható belőle Hajnóczy magánemberi profilja. A vukovári tartozódása idejéről származó bejegyzések étkezési és lakhatási költségeiről tájékoztatnak. Ebben az időben még vele volt felesége is, volt kertjük, amelyhez kertetst fogadtak fel, teheneikre pásztor vigyázott és szakácsnőt is fogadtak. Étlapjuk változatos volt. Erről tanúskodik a megvásárolt élelmiszerek listája: burgonya, spárga, dinnye, szilva, alma, körte, citrom, mandula, mazsola, fahéj, cukor, cukros víz, csokoládé, szőlő, bor, limonádé, tokaji bor, szilvapálinka, borjú- és marhahús, bányahús, máj, tyúk, kacs, galamb, hal, tojás, liszt, rizs, cseresznye, karalábé, saláta, spenót. Alispánként ügyelnie kellett megjelenésére is, így a mindennapi használati tárgyak közül nem hiányozhatott a hajpuder, a pomádé és a szappan sem. A fehéreneműket természetesen mosónők mosták. 1788-ban feljegyezte azokat a költségeit is, amelyek akkor merültek fel, amikor a hadseregnek szénát keresve beutazta Szerém megyét, amelyeket aztán kifizettek neki.

Sok pénzt áldozott könyvekre, hiszen magánkönyvtárában is több száz kötete volt – a kortárs szépirodalom és a tudományos művek legkiemelkedőbb darabjai. Csúpan 1788-ban 76 aranyat és 6 krajcárt költött könyvekre: ebből október 28-án 25 arany 14 krajcárt fizetett Voltaire huszonöt kötetben kiadott gyűjteményes munkáiért, amelyet közvetlenül Párizsból rendelt meg a pesti könyvkereskedőn, Strohmayeren keresztül. A jakobinus per során könyvtárát elkobozták. Kivégzése után hűga megkapta könyveit, de csak azokat, amelyeket nem találtak lázítónak (tehát a klasszikus szerzőket és a szótárakat). Azok, amelyeket forradalminak ítélték, állami tulajdonban maradtak és a bíróság archívumába zárták. Közel száz év elteltével, 1876-ban a legfelsőbb bíróság Hajnóczy könyveit és kézíratait a magyar állami könyvtárnak juttatta vissza. Szerencsére az átvételkor elkészítették a kötetek jegyzékét, amely lehetővé teszi, hogy rekonstruáljuk Hajnóczy könyvtárát:¹⁶⁷ a 301 cím

¹⁶⁷ Wix Györgyné: Egy magyar jakobinus könyvtára (Hajnóczy József könyvei az Országos Széchényi Könyvtárban). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest, 1991–1993. 395–427.

Hajnóczy kiemelkedő nyelvtelenségét bizonyítja, illetve azt, hogy milyen komolyan érdeklődött korának politikai és tudományos eseményei iránt.

Felcségenek orvosi költségei még azt is lehetővé teszik, hogy a terhesség szomorú történetét rekonstruáljuk: kétszer kellett rajta érvágást végrehajtani, gyógyszerekről gondoskodni, majd sógornőjéhez, Justíniához, Alsó-Bükre költözött (a kiadás 11 arany és 39 krajcár). Mikor problémák merültek fel a szülés kapcsán, Bécsbe szállították. Újabb kiadások következtek az orvosra, gyógyszerészre, bábára és végül a temetésre – 169 arany és 45 krajcár. Ezekről Bécsben barátja, Bartsch gondoskodott, mivel Hajnóczy alispáni kötelezettségei miatt nem hagyhatta el Szerém megyét. Újra egyedül maradt, család nélkül; a szülést a gyermek sem élte túl.

Az alispánság vége

A horvát nemesség, éppúgy, mint a magyar, úgy tekintett II. József reformjainak és rendeleteinek visszavonására, hogy azzal az uralkodó elismerte gyengeségét és személyes vereségét. II. József halála után az egész országot kábulat rohanta meg, mindenütt zenéltek, táncoltak, ittak, hálaadó istentiszteleteket tartottak, „német” zászlókat égettek, és ünnepelték az újra felfedezett szabadságot. 1790 novemberében általános öröm és vigadalom közepette a Szent Koronát visszaszállították Magyarországra. Ezen állami szimbólumnak a hazahozatalát Magyarország szabadságának a megújításaként értelmezték. Huszonöt év után az egész ország lázasan készülődött az országgyűlésre.

A horvát nemesség is a legrövidebb időn belül vissza akarta állítani az ország II. József uralma előtti állapotát. Ennek során csak azokat a rendeleteket kellett figyelembe venni, amelyeket nem vont vissza: a választási toleranciáról, az egyházközi szabályozásról és a jobbágyság megszüntetéséről szóló rendeletet. Február közepén a pécsi királyi biztos közölte Hajnóczyval a társadalmi rend teljes megváltoztatásáról szóló rendelkezést. Összehívatta a vármegyei közgyűlést, hogy a rendi alkot-

mány alapján megválaszthatassák az új tisztviselői kart. Az előírás szerint Hajnóczynak a közgyűlésen elnökölnie kellett. Csakhogy II. József halála miatt a közgyűlés időpontját április végére kellett áthelyezni. Mint nem nemes lutheránus és mint a bukott és gyűlölt rezsim képviselője, megpróbálkozott a lehetetlennel. Továbbra is hivatalában maradt, és megpróbálta a lehető legtovább megtartani posztját, annak ellenére, hogy a nemesség igyekezett mindenkit eltávolítani az útból, aki II. József uralmára emlékeztette.

Annak, hogy valamilyen magasabb állami tisztségben maradhasson, a legfontosabb előfeltétele a nemesség megszerzése volt. Már pozsonyi tanulmányai idején is szeretett volna bizonyosságot szerezni rokonától, Johann Christian Weisstől családjának nemesi kiváltságaival kapcsolatban.¹⁶⁸ Azt feltételezte (igaz, nem feltétlenül helyesen), hogy (még ha sem édesapja, sem nagyapja nem is törődött a nemesi címmel) talán valamelyik dunántúli levéltárban akad használható forrás. Amikor viszont Széchényi szolgálatába állt, nem foglalkozott ezzel az ügygel, amikor pedig a nem nemesek számára is megnyílt a hivatalvállalás lehetősége, a kérdés már nem is érdekelte. Ám amikor egyre világosabb lett, hogy visszatér az arisztokrácia uralma, maga kezdett lázas küzdelembe a nobilitáció elnyeréséért. Bécsi barátai közvetítésével megkérte Széchényit, hogy járjon közbe ebben az ügyben, ám amint márciusban megtudta, már késő volt: sőt, mi több, a gyorsan, protekció útján szerzett nemességet jogellenesnek tarthatták volna, ami később nehézséget okozhatott volna neki.¹⁶⁹ Hajnóczy segítségért fordult más barátaihoz is: a vukovári

¹⁶⁸ Johann Christian Weiss 1768. december 12-én Hajnóczynak írt levelében ígéretet tett arra, hogy diszkrétan informálja nemességükről. OSzK Kézirattár, Quart. Germ. 810, Fol. 29. „Die Historie von unserm Nemes levél bleibe sub rosa” (Kiemelés az eredetiben).

¹⁶⁹ „Auf deine Nobilitierung war nicht zu denken. Dein Plan kam zu spät, und ware seiner auch noch zeitig genug gekommen, so ware dir vielleicht deine illegalis Nobilitas zur Last geworden. Unstreitig werden alle Josephs Edelleute in Cristin auf dem Landtag kommen, selbst jene, die sich in Banat zur Guten Ankauff den Adel erworben haben.” („A te nemesítésedre nem lehetett gondolni. A terved túl későn jött meg, még (Folytatás a 126. oldalon →)

gróf Eltz, intézőjéhez, Jovan Spišićhez, akit a szabadkőműves páholyból ismert, doktor La Langue-hoz, a varasdi szabadkőműves páholy mestéréhez, az új főispánhoz, gróf Szapáryhoz és külföldi szabadkőművesekhez is. Minden hiába. Ahogy barátja, Kiblin József ironikusan megjegyezte, hatásosabb lenne, ha „német” ruháját elégetné a bitófa alatt, megtanulna magyarul káromkodni és széles szablyát csatolna a derekára – ezzel három hét alatt megszerezné a nemességet. Persze – érthető módon – Hajnóczy nem választhatta ezt az utat, ezért a nobilitáció kérdése számára 1790 mozgalmas évében lezárult. A nemesség megszerzésével kapcsolatos utolsó javaslatot, amely két évvel később gróf Forgách Miklóstól érkezett, tudatosan elutasította, hogy így is kifejezze ellenérzéseit a rendszerrel szemben, amely nem az egyéni érdemeken, hanem az örökölt társadalmi előnyökön alapult.¹⁷⁰

Tizenkét év után, 1790. április 29-én Szerém vármegye újra megyegyűlést tartott, ahol életbe lépett az új törvény is, amely nem engedélyezte a nem nemesek és nem katolikusok számára a hivatalok betöltését. Ezen a megyegyűlésen jelentette be Hajnóczy József alispáni posztjáról való lemondását is. Álljon itt egy rövid részlet a leköszönő beszédéből:

„A haza minden egyes jó polgárának legfőbb kötelessége legyen még a számára kedvezőtlen törvényeknek is engedelmeskedni, amelyeket már egész Európában eltöröltek, kivéve Lengyelországot és a mi hazánkat, amelyek, tudniillik, a nemesi kiváltsággal nem rendelkezőket kizárták a tekintélyesebb állami hivatalokból, amíg a kötelező és törvényes formák meg nem változnak, én a törvények által rám nehezedő kötelességből tehát lemondok hivatalomról, azt újból a tekintetes uraságtok kezébe letészem, [...] akik engem közelebből ismerhettek, azoknak e vidék elhagyása után hátrahagyom

---

(Folytatás a 125. oldalról →)

ha időben is érkezett volna, akkor is talán a törvénytelen nemesség téherré vált volna. Nem vitás, hogy minden József által nemesített személy az országgyűlésre jön, az is, aki a Bánátban jó pénzen vásárolta a nemességet.”) Kiblin József 1790. március 13-án. OSzK, Kézirattár, Quart. Germ. 815, No. 39. Más véleményeket idéz Benda, 1957. 42–43.

¹⁷⁰ Payr, 1934. 10–11.

*magamról azt a véleményt, hogy nem ítélnék érdemtelennek, aki a közügyekből részt vállalt itt négy éven keresztül.*¹⁷¹

1790. május 1-jén Hajnóczy örökre elhagyta Vukovárt és Szerém megyét, ám nem adta fel baráti kapcsolatait, és tovább harcolt a pravoszláv lakosság érdekeiért is.¹⁷² És van még valami, ami mellett vukovári és zágrábi működésének tárgyalásakor nem mehetünk el szó nélkül. Hajnóczy szabadkőműves kapcsolatairól és aktivitásáról van szó, hiszen a déli területeken folytatott munkásságának egész ideje alatt aktív szabadkőműves volt. Szabadkőműves „testvérei” közé tartozott nemcsak két munkaadója és mecénása, Forgách Miklós és Széchényi Ferenc, hanem a jelentősebb magyar és horvát nemesek nagy része is, főként legközelebbi barátai és általa nagyra becsült ismerősei. Ezért a Hajnóczy értékrendszerének fontos részét képező szabadkőművesség legalább vázlatos bemutatása és Hajnóczy szabadkőműves profilja nélkül nem lehet teljes a portréja.

Szabadkőművesség a 18. századi Habsburg-monarchiában

A szabadkőművesség teljes történetére itt nem térhetünk ki. Több mint hatvanezer könyvet írtak már róla, és folyamatosan jelennek meg újabb könyvek és a régebbiek új kiadásai. A magyarországi szabadkőművességről is elegendő irodalom létezik, annak ellenére, hogy a releváns levéltári anyagok nagy része nincs feldolgozva, a hozzáférhető szakirodalom pedig számos mítoszt és legendát tartalmaz. A szabadkőművesség jelenségének a bemutatásakor tehát nem is annyira a forrásanyagok hiánya jelenthet problémát, hanem inkább az, hogy az egyes művek szerzői, a kérdés kutatói milyen kiindulási pontból ábrázolják témájukat. Hajnóczy szabadkőműves tevékenységének bemutatásához a legkevésbé

¹⁷¹ OSzK, Kézirattár, Fol. Lat. 4586, fol. 8–11.

¹⁷² Seli, 1980. 175–193.

tendenciózus hozzáállást választottuk: megpróbáljuk elkerülni az általánosításokat és a korabeli dokumentumok tanúságából kiindulva értékelni életének ezen rétegét. Ám itt a következő a probléma: Hajnóczy szabadkőművességéről nincs elegendő forrásanyag. De hogyan lehetséges ez? Hiszen Hajnóczy aktívan részt vett a szabadkőműves páholyok munkájában a nyolcvanas években, tehát akkor, amikor a szabadkőműves mozgalom legnagyobb virágzását élte Magyarországon és az egész Habsburg-monarchia területén. Az alapvető információk elsősorban azért hiányoznak, mert 1785 előtt, amikor II. József törvénnyel kötelezővé tette a szabadkőművesek regisztrációját és csökkentette a páholyok számát, a tagság nem volt nyilvános, sőt a hivatalok előtt inkább titkolták. Ám a törvény után sem tartották szükségesnek, hogy a kormányt és a rendőri szervezetet tájékoztassák pontos tevékenységükről, hiszen ez legfőbb szabályukkal állt volna szemben – a nyilvánosság előtt ugyanis nem beszélhettek filantróp tevékenységükről. Sőt, mi több, üldözésük idején bizonyos dokumentumokat programszerűen semmisítettek meg. Emiatt nem ismerünk semmilyen közvetlen dokumentumot, amely Hajnóczynak egy konkrét páholyban végzett tevékenységével függne össze, azonban legalább részben bepillantást nyerhetünk ebbe a kérdéskörbe Hajnóczynak a „testvéreivel” folytatott, fennmaradt levelezéséből. A levelek hátránya azonban, hogy Hajnóczy konkrét szabadkőműves működésének tulajdonképp csak bizonyos lehetőségeit vázolják fel.

Mitől lehetett a szabadkőműves mozgalom annyira vonzó a 18. század második felében, hogy a Habsburg-monarchia egész területén megnyerje magának a legkiválóbb, legműveltebb, széles látókörrrel rendelkező férfiakat? A mozgalom gyors fejlődésének és terjedésének legfontosabb oka az egyházak korabeli állapota volt, hiszen először a katolikus, majd nem sokkal rá az evangélikus és református egyház is morális krízist élt át, a reformáció körüli viszályok és a harmincéves háború borzalmai miatt. Az egyház elvesztette tekintélyét, és sem a barokk misztikus fellobbanása, sem a protestantizmus buzgalma nem segített. A kor intellektuális rétege egy olyan intézményként tekintett az egyházra, mint amely csak a saját túlélésével van elfoglalva, és görcsösen függ a politikai

hatalomtól, ezzel pedig maga járul hozzá saját szellemi terének elvesztéséhez. Az így kialakult úrt töltötte ki a szabadkőművesség. Az egyik legjelentősebb tényező, amely által új képviselőket és tagokat nyertek, az volt, hogy a dogmatikus vallási minimumra – vagyis a teremtmény Istenben, mint „a világ legnagyobb építőjében” való hitre – korlátozódtak, ami mellett mindegy volt, hogy az egyes tagok a vallás mely formáját ismerték el. A szabadkőművesség alapvető szellemi kiindulópontja az önmaguk tökéletesítésére irányuló, illetve a környezetükben élők és az egész emberiség boldogsága érdekében végzett munka volt. A szabadkőműves hit abból a meggyőződésből eredt, hogy egy jobb világ építése művészet, és e „királyi művészetnek” nemcsak lehetséges, hanem fontos is hódolni. Ezt önmagunk tökéletesítésének az útján kell elérni, azzal a meggyőződéssel, hogy az egyén csak egy érdes kő, amelyet saját erőből kell nemesebb állapotúvá alakítani úgy, hogy beilleszthető legyen az emberi társadalmat szimbolizáló építménybe.¹⁷³

Lényeges eleme volt a szabadkőművességnek, hogy alapelvei egybevágtak a felvilágosodás, a humanizmus, a moralizmus és a formálódó új európai társadalom elveivel.¹⁷⁴ A szabadkőműves páholyok, a „demokrácia műhelyei” szerint a demokrácia átültetéséről volt szó, még ha egyelőre csak magukban a páholyokban is. Ezen az alapon szövetkeztek tehát származásra, vallásra, nemzetiségre vagy politikai nézetekre való

---

¹⁷³ A szabadkőművességgel foglalkozó terjedelmes és változó minőségű szakirodalom számtalan nézőpontot kínál a jelenség megismeréséhez. Kiegyensúlyozott elemzést olvashatunk a mozgalom alapelveiről, rítusairól például: Jules Boucher: *Zednářská symbolika aneb Královské umění opětovně objasnění a obnovení podle pravidel tradiční esoterické symboliky*. Praha, 1998. Filozófiai kiindulópontjaihoz lásd: Edit Rosenstrauch–Königsberg: *Die Philosophie der österreichischen Freimaurer und Illuminaten*. In: Edit Rosenstrauch–Königsberg: *Zirkel und Zentren. Aufsätze zur Aufklärung in Österreich am Ende des 18. Jahrhunderts*. Wien, é. n. 273–308.

¹⁷⁴ Waltraud Heindl: *Bürgerliche Geselligkeit in der kaiserlichen Residenzstadt Wien im 18. Jahrhundert*. In: Viliam Čičaj–Otmar Pickl (eds.): *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava, 1998. 205–214.

tekintet nélkül. A szabadkőművesség legradikálisabb posztulátumai közé tartozott tehát a liberalizmus, főként a szabad gondolkodás és a vallási tolerancia, amelyek egyidejűleg magukkal hozták a politikai toleranciát is. A páholyok tagjainak többsége egyúttal a filantrópia képviselője is volt, amely szerint mások boldogulását és a közboldogság növelését önzetlen, áldozatos tettekkel kell segíteni. Szellemi céljaik eléréséhez számos rituálét és szimbólumot használtak. Ezeknek közös alapja volt, hogy segítse a tagokat a kulturális, vallási és etikai dogmáktól való megszabadulásban, ám értelmezésük koronként és területenként, de főként a használóik miatt változott. Alig ötven évvel e mozgalom újkori megalapítása után a legkülönbélebb irányzatok óriási számának és kezdeményező jellegének köszönhetően a kor divatos jelenségévé vált.

A mozgalom különböző irányzatai a kezdetektől a későbbi nehézségek egyik fő okává váltak. A megnövekedett taglétszám azzal járt, hogy a szervezetbe több, tisztán csak az önérdékét néző személy is belépett. A páholyokon kívül, amelyek tagjai valóban a világ jobbá tételén dolgoztak, akadt egy sor áltitkos társaság és titkos áltársaság is. Európaszerte fokozatosan kialakultak különféle szabadkőműves irányzatok, amelyek közül egyesek a misztikumra és az okkultizmusra helyezték a hangsúlyt, mások – a liberálisok – nemcsak az etikára és a filozófiára, hanem a világ társadalmi és politikai elrendezésének kérdéseire is koncentráltak. A monarchiában Hajnóczy idején két olyan irányzat is kialakult, amelyeknek eredetileg semmi közük sem volt a szabadkőművességhez, később azonban integrálódtak a mozgalomba, sőt végül az irányultságára is hatással voltak. Az egyik a „Rózsakeresztes Testvériség”, a másik az „Illuminátus Rend” volt. Az első az alkimisták szimbolikájából indult ki, a „bölcsek követ” kereste, és önmagát a templomos lovagrendtől eredeztette. A második csoportba tartozók a szabadkőművesek praktikáit használták, ám új célokat jelöltek ki: harcoltak az egyház zsarnoksága ellen és az emberi értelem szabad fejlődéséért, amely által megvalósulhatna a Földön az Isteni birodalom, azaz a testvériség, az egyenlőség és a szabadság.

A szabadkőműves páholyoknak a 18. század második felében más, rendkívül fontos szerepük is volt. Jellemző, hogy legtöbbjük szoros kapcsolatban állt a felvilágosult jozefinizmussal, sőt a maguk módján épp a páholyok képezték a jozefinizmus intézményes bázisát.¹⁷⁵ Bizonyos értelemben a mai polgári társulások és a politikai pártok elődjének tekinthetők, ahol a tagok megvitathatták a legkülönbélebb, a politikával és a társadalommal kapcsolatos gondolataikat, és megoszthatták véleményüket is a többiekkel. A páholyokban a tagok helyzete nem származásuktól, hitvallásuktól vagy a politikai hovatartozásuktól függött, hanem saját törvényeiktől, amelyek az egyéneket ismereteik alapján sorolták be az inasok, a legények és a mesterek közé. Ez volt az egyik a fő okok közül, amiért épp a páholyokban találkozhattak először a nemesek és nem nemesek, az értelmiségi réteg képviselői, a városi polgárok, kereskedők, művészek, lelkészek és a műveltebb, módos iparosok. A páholyok tagjai közt számos jelentős ember, politikus és művész is volt. Magas pozícióban lévő szabadkőműves volt (bár alighanem felesége, Mária Terézia akarata ellenére) I. (Lotaringiai) Ferenc, magyarországi helytartó, toszkán nagyherceg és német-római császár is. Ezért Mária Terézia különös viszonyban állt a szabadkőművességgel, hosszú ideig ő befolyásolta a velük kapcsolatos közvéleményt és a szabadkőművesek működésének feltételeit a monarchia területén. Ezt érdemes kiemelni.

I. (Lotaringiai) Ferenc még Mária Teréziával kötött házassága előtt lépett a szabadkőművesek közé. 1731-ben fogadta be az angol Nagypáholy rendkívüli küldöttsége a hágai páholyba. Egy évvel később már szabadkőműves mester volt. 1738. április 28-án XII. Kelemen pápa kiadott egy bullát, amely elítéli a szabadkőművességet, mert sorába bármely vallásból vagy szektából érkezett férfit felvesz és mert a Szentírásra tett esküjük miatt a szabadkőművesek nem beszélnek arról, hogy mi zajlik „templomaikban”. Alig egy évvel később, 1739. április 14-én Firrao

---

¹⁷⁵ H. Balázs Éva: Hungary and the Habsburgs. 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism, Budapest, 1997. 33–42.

bíboros, a Vatikán államtitkára egy ediktumot tett közzé, amelyben – halál és vagyonelkobzás terhe mellett – betiltott minden szabadkőműves tevékenységet. A szabadkőművesek így az eretnekek sorsára jutottak. Végül már tizenkét pápai tilalom vonatkozott a kiközösítésükre – és ez a helyzet 1983-ig változatlan maradt.

Mária Terézia ugyan bigott katolikus volt, de mint uralkodó ragaszkodott privilégiumaihoz és vonakodott birodalmában is bevezetni a szabadkőműveseket érintő pápai tiltásokat, ugyanis a monarchia belső ügyeibe történő beavatkozásként értelmezte azokat. A kérdés adott: vajon milyen mértékben befolyásolta őt szabadkőműves császár férje? A „királyi művészet” ugyanis Ausztriában 1745-től, a császári trónra kerülésétől kezdett meghonosodni, eltérően a monarchia más országitól. Ezért működhettek kezdetben Bécsben csak külföldi, illetve a monarchia más részéből származó páholyok. Az első bécsi páholy 1742. szeptember 17-én, „A három törvényhez” (*Aux Trois Canons*) néven alakult meg. Tagjai közé fokozatosan fontos állami tisztviselők, dolgozók, követek és nemesek is kerültek, azonban őket sem kerülte el működésük korlátozása: 1745. március 7-én, éppen a felvételi ceremónia alatt, a császárnő utasítására rájuk rontottak a rendőrök, és az összes jelenlévőt letartóztatták. Pár napon belül azonban „Öfelsége, Európa legjelentősebb szabadkőművese” személyes rendelkezésére szabadon bocsátották őket.¹⁷⁶ A páholyt hivatalosan bezárták, de tagjai titokban tovább dolgoztak, egészen a császár haláláig.

Ahhoz, hogy a szabadkőművesség a Habsburg-monarchia szívében, Bécsben fejlődni tudjon, a talajt Mária Terézia személyes orvosa, az egyetemeket és középiskolákat megreformáló Gerard van Swieten készítette elő. A legjelentősebb páholy, „Az igazi egyetértéshez” (*Zur Wahren Eintracht*) kiadói munkájával tűnt ki. A *Szabadkőművesek lapja* (*Journal für Freimaurer*) mellett megjelentette *A hűséges barátok fizikai erőfeszítései* (*Physikalischen Arbeiten der Einträchtigen Freunde*) című

---

¹⁷⁶ Wagner, 1996. 18.

lapot is, amely a tudományos élet fejlődését támogatta.¹⁷⁷ A páholy mellett hatalmas könyvtár és természettudományos szertár is működött, de hozzájárult a schönbrunni park botanikus és állatkertjének létrehozásához is. A szabadkőművesek anyagilag támogattak néhány afrikai és amerikai felfedező utat is.

„Az igazi egyetértéshez” az osztrák szabadkőművesség csúcsát jelentette. II. József uralkodásának idején volt a szabadkőművességnek a legnagyobb befolyása a monarchián belüli eseményekre. Bécsben ez időben nyolc páholy működött, hozzávetőlegesen ezer taggal. Ez a zavartalan, virágzó periódus csupán rövid ideig, az uralkodó szabadkőműves pátenisének kiadásáig tartott. II. József viszonya a szabadkőművességhez, akár csak anyjáié, bonyolult volt. Egyfelől nagy példaképének tartotta a porosz királyt, II. Frigyeszt, aki szabadkőműves nagymester volt. Másfelől viszont a szabadkőművesekhez való viszonyában tükröződött az abszolutista uralkodó hozzáállása is, amely nem tűrhetett bírodalmában semmilyen szervezetet vagy tevékenységet, amelyek működését nem ismerte, és amelyek egyetértése és iránymutatása nélkül dolgoznak. Mindemellert meggyőződése volt, hogy épp a szabadkőművesség nemzetközi orientációjú páholyai okozhatnak belpolitikai nehézségeket, mert tevékenységük közben államtitkokat fedhetnek fel. A császár, bár a szabadkőművesek törekedtek a megnyerésére, nem tartozott egy páholyhoz sem, ugyanakkor a hozzá legközelebb állóknak és tanácsosainak döntő többsége, akik leginkább támogatták reformjai bevezetésében, tagjai voltak valamelyik páholyoknak.

II. József szabadkőművességről alkotott nézeteit fokozatosan változtatta meg néhány külföldi és belföldi esemény. Fontos hatása volt az 1781. június 24-én a porosz területeken bevezetett rendeletnek, amely

---

¹⁷⁷ Edit Rosenstrauch-Königsberg: Ausstrahlungen des Journals für Freimaurerei. In: H. Balázs Éva–Ludwig Hammermayer–Hans Wagner–Jerzy Wojtowicz (eds.): Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs. Berlin, 1979. 103–117.

megtiltotta a titkos szervezetek működését. Az illuminátusokat még ausztrofilnek is titulálták, amely üldöztetésükhöz, elfogásukhoz és kivizsgálásukhoz vezetett. Akkor még menedékre leltek Ausztriában.¹⁷⁸ II. József az illuminátusokat saját céljainak érdekében szerette volna kihasználni – hogy az Osztrák-Németalföldi területeket elcserélje Bajorországra. Amikor terve zátonyra futott, teljesen kiábrándult. Már semmi sem akadályozhatta meg abban, hogy a szabadkőműveseket teljes állami ellenőrzés alá vonja: 1785. december 11-én kiadta a híres *Handbilletjét*, amelyet 1785. december 21-én tett közzé a *Wiener Zeitung*. A rendelet megszabta, hogy a páholyok csak a monarchia fővárosaiban, meghatározott számú taggal működhetnek, tevékenységükről pedig informálniuk kell az állami szerveket. A legtöbb páholynak be kellett szüntetni munkáját, a szabadkőművesség pedig elvesztette befolyását. Bécsben csak három páholy tevékenységét engedélyezték, a tagok száma nem lehetett több száznyolcvannál.

A mozgalom sorsa Magyarországon hasonlóan alakult. Eleinte nagy befolyással bírt az ország politikai és szellemi fejlődésére, mivel rövid idő alatt valamennyi jelentős magyarországi nemes család belépett valamelyik páholyba. A tagokra itt is a sokféleség volt a jellemző. A szabadkőművesek egyre inkább érvényesülni tudtak a magyar országgyűlésben és a vármegyékben, de főként a városokban voltak aktívak. Az egész szabadkőművesség fejlődését tekintve a monarchia területén a nyolcvanas, kilencvenes években Bécs, Pozsony, Pest és Buda volt a legfontosabb központ.

---

¹⁷⁸ Erről részletesebben: Rosenstrauch-Königsberg, é. n. 139–161.

A szabadkőműves Hajnóczy József

Először is ismerkedjünk meg Hajnóczynak a szabadkőműves mozgalom jelentőségéről és legfontosabb értékeiről alkotott véleményével, az 1790-es *A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege* című jogi esszéjének tizenharmadik fejezete alapján.¹⁷⁹ Az akkori legaktuálisabb politikai kérdésekről szóló művében az országgyűlési követekhez fordult, a következő bizalmas szavakkal:

„Leginkább a filozófiai szellemnek tulajdonítható, mely láthatóan egész Európában elterjedt már, az, hogy mindenütt feltámadt a szabadság szelleme. Hazánkban is a seprőjétől napról napra tisztuló filozófiának köszönhetjük, hogy bátrabban merünk gondolkozni és cselekedni. Van egy intézmény, melynek tagjai csendben dolgoznak, az emberiség iránti szeretet hatja át szívüket, nem törpe egyéni becsvágynak, hitvány személyes dicsőségnek szentelik munkájukat, hanem az egész emberiségnek. Minél mélyebb gyökeret vernek tanaik azokban a férfiakban, akiket bizalmukra méltattak, annál biztosabban remélhetik, hogy elnyerik jó igyekezetük jutalmát. Ez az intézmény a lehető legmagasabb célt tűzte ki maga elé, amely a haza becsületével és boldogságával bensőséges kapcsolatban áll.

Éppen a haza érdekében szeretném olyan nagyon, hogy ez az intézmény nálunk is szabadon működhessék, törvényes szentesítést nyerjen; semmiféle hatósági beavatkozástól ne kelljen tartania, hiszen a hírek szerint Angliában és Svédországban már elérte ezt. Hogy tagjai közt sok olyan is akad, aki nem annyira romlott, mint inkább könnyelmű és ezért a társaságot gyakran csak az ilyenek egyesületének tartják, az az emberek hibája, nem pedig az intézményé. Sokan jól tudják, hogy teljes biztonsággal semmi rosszat nem állíthatnak róluk, jót azonban annál többet tettek. Tagadom, hogy a törvényhozó hatalomra tartoznék megtudni, mi is a helyzet minden egyes társasággal. Ez ellenkezik a természeti szabadsággal. A törvényhozó hatalom meggátolhatja, hogy valami rossz történjék, sőt fél is oszlathatja a vét-

¹⁷⁹ Ratio proponendarum in comitis Hungariae legum, kézirat. 1790. OSzK, Kézirattár, Föl. Lat. 3635, tom. IV, fol. 75–112. Kiadta: Benda, 1957, 61–88.

kesnek talált társaságot, de ha semmi rosszat nem tud egy társaságról, akkor csak azért, mert nem ismeri összefüvetelének célját, merő alaptalan gyanakvásból nem tilthatja meg gyűléseit. Ezzel természeti szabadságát zavarná meg – azt a természeti jogot venné el tőle, mellyel pedig mindenki rendelkezik: hogy ártatlannak kell tekinteni addig, amíg az ellenkezője rá nem bizonyul. Egyebekben a nemzet és a nemzetet képviselő rendek félre-tehetnék gyanújukat ez intézménnyel szemben, hogyha hazaszeretetükről és buzgóságukról közismert magyar és erdélyi zászlósúruk, a szellemi kiválóságukról és felebaráti szeretetükről híres római és görög katolikus főpapok szóban és írásban kijelentenék, hogy ők ezen intézmény védői és tagjai, s arról is kezeskednének, hogy ezen intézmény hazánkban méltó feladatokat tűzött maga elé. Kíváncsú, hogy amit (t. i. célt) ez az intézmény maga elé kitűzött és amit idáig lassan, de biztosan s máris gyümölcsöt hozó haladásával megközelített, még gyorsabb és sebesebb léptekkel hazánk jelentős hasznára érje el.”¹⁸⁰

Ezek a lelkes és szárnyaló szavak arra figyelmeztették a követeket, akik közt számos szabadkőműves volt, hogy tanácsos lenne II. Józsefnek a szabadkőműves páholyok ellenőrzéséről szóló rendeletét eltörölni, és nem kellene azokat csak azért ellenőrizni, mert rendszeresen üléseznek, és nem kéne fontolgatni betiltásukat. Szavaiból kitűnik: Hajnóczy nem titkos, hanem szándékosan eltitkolt, a nyilvánosság és a hatalom előtt is leplezett, a haza javára és az emberiség szerencséjére irányuló humán társadalmi tevékenységként tekintett a szabadkőművességre, amelyet Magyarországon a nemesség és az egyház legmagasabb képviselői garantálnak. Másrészt figyelembe kell vennünk, hogy Hajnóczy szabadkőműves elkötelezettsége a magyarországi társadalom legfelső körébe nyíló ajtókat tártak ki a számára: e mozgalom révén tett szert ugyanis olyan befolyásos ismerősökre, akik később alapvető módon befolyásolhatták jogi pályafutását és így közvetlenül további sorsát is.

¹⁸⁰ Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Kiadta: Csizmadia Andor. Budapest, 1958. 95–96.

Hajnóczy szabadkőműves elkötelezettségének pontos körülményeit nem ismerjük. Jellemzően közvetlenül összefügghet ez kenyéradói, gróf Forgách Miklós, az ifjabb gróf Széchényi Ferenc, illetve nagyapja szabadkőműves elkötelezettségével. Fennmaradt Hajnóczynak egy német nyelven, Széchényi Ferenchez írt levele¹⁸¹ 1780. június 7-ről, tehát abból az időszakból, amikor a községi bírói táblának volt az ülnöke. Hajnóczy ajánlólevelet kért tőle, amely lehetővé teszi, hogy belépjen a szabadkőműves páholyba. Arra hivatkozott, hogy „*Forgách grófnál részint az ő bölcsészeti írásaiból, részint példájából megtanultam a valódi igazságosság elveit. Wertmiller, az én szeretett Wertmillerem a barátság becisével ismer-tetett meg. Széchényi gróf életpályám egyik fő tényezője, és pedig ami előttem a legértékesebb, szíve mélyéből az. Splényi báró az előadó-tanácsos boldogulásomért buzgólkodik. Mindannyian szabadkőművesek!*” Széchényi páholyát lehetetlen pontosan meghatározni. Községen abban az időben, az 1776-ban Erdődy Lajos gróf által alapított „Az aranykerékhez” (*Zum goldenen Rad*) címzett páholy működött, amelynek a községi tábla több bírója is tagja volt. De az is elképzelhető, hogy Széchényi valamelyik előkelő pozsonyi vagy bécsi páholyban működött.

Hajnóczy kérése nem maradt hatástalan, a fiatal gróf ajánlotta őt báró Schilsonnak, hogy tegye lehetővé Hajnóczy belépését az általa 1771-ben alapított, „A hallgatagsághoz” (*Zur Verschwiegenheit*) címzett páholyba. E páholy, amelyet a Magyarországon különlegesnek számító, úgynevezett Draskovich-rendszerrel (obszervanciával) irányítottak, Közép-Európa legjobb presztízsű páholyai közé tartozott. Nemesek, nemesi hivatalnokok, írók, zenészek voltak a tagjai. Később Hajnóczy a berlini páholy testvérpáholyának, az 1777-ben alapított pozsonyi „A biztonsághoz” (*Zur Sicherheit*) címzettnek is tagja lett, amelynek tagja volt Széchényi Ferenc nagyapja is. E pozsonyi páholyokban tevékenykedett egészen addig, amíg el nem indult Horvátországba.

A hiányzó források miatt nem tudjuk pontosan rekonstruálni a szabadkőműves páholyok működését e kezdeti időszakban, ám egy rend-

---

¹⁸¹ Fraknói Vilmos: Széchényi Ferenc. 1754–1820. Budapest, 1902. 135.

kívüli forrás lehetővé teszi, hogy legalább részben betekintést nyerjünk Hajnóczy szabadkőműves érdeklődésébe. Hajnóczy „szabadkőműves testvérével”, a magyarországi felvilágosodás jelentős történészével, Cornides Dániellel folytatott levelezéséről van szó. Cornidessel több mint tíz évig ápolta szoros barátságot, az 1782 és 1787 közötti időszakból húsz német és francia nyelvű levelük maradt fenn.¹⁸² Tartalmukból a témánkhoz kapcsolódó néhány fontos megjegyzés tartozik. Egy alkalommal Hajnóczy szabadkőműves nevét, a Liviuszt használta, máskor pedig Cornides szólította meg így. Megosztották egymással a legújabb szabadkőműves irodalommal kapcsolatos ismereteiket, amiből tudható, hogy Hajnóczy elolvasta a legfontosabb könyvek nagy részét, még azokat is, amelyeket a cenzúra betiltott. Az alkimista és kémiai szabadkőműves elméletekről azonban szkeptikusan nyilatkozott. Említésre méltó még, hogy 1782-ben a bécsi páholyokban ünnepséget tartottak II. József császár tiszteletére.¹⁸³

A levelek lényegi részét a Magyarország történelméről és a magyar jogról szóló információk adják. Ez volt mindkét barát legfőbb, egész életén át tartó érdeklődési köre. Cornides Dániel 1732-ben, Liptószentmiklóson született. Amikor Hajnóczyval levelezni kezdett, épp Teleki József gróf titkára volt. Külföldön is elismert hivatásos történésszé képezte magát, 1784-ben a heraldika és a diplomatika tanára lett a pesti egyetemen, egyidejűleg pedig az egyetemi könyvtár igazgatója volt. Annak a kritikai történésziskolának az egyik megalapítójaként tartják számon, amely első ízben vonta kétségbe egyes régi magyarországi iratok hitelességét. Hajnóczy már Forgách grófnál töltött éveit alatt, fiatal, kezdő történészként gyűjteni kezdte a régi magyar iratokat és pecséteteket. Nem kényszerült azonban arra, hogy csupán saját szerény gyűjteményére hagyatkozzon: a munkaadóinál a családi könyvtárakban szabadon hozzáférhetett a forrásanyagokhoz és a szakirodalomhoz, ami lehetővé tette

¹⁸² Soós István: Hajnóczy József és Cornides Dániel levelezése. Levéltári közlemények, 1985/1. 97–124.

¹⁸³ Cornides Dániel 1782. március 20-án. Soós, 1985. 99–100.

számára, hogy mélységeiben megismerje a magyar alkotmányjog és törvénykezés problematikáját. Ám nemcsak a Forgách és Széchényi család gazdag levéltárait kutatta, hanem a városi, a megyei és más nemes családok magánlevéltárainak anyagait is. Hajnóczy az 1782. április 16-án, Cornidesnek címzett levelében azt írta: „*Függetlenül attól, hogy csak tiszteletbeli tagja vagyok az ügyvédi rendnek, magas fokú jogi stúdiumokat folytatok.*”¹⁸⁴

Az idézet remekül jellemzi Hajnóczy kutatói törekvéseit. Nem volt egyetemi végzettsége, ezért a szükséges és elengedhetetlen tudást autodidakta módon szerezte meg. A levelek döntő részét is a magyarországi történelemmel, joggal, diplomatikával és genealógiával kapcsolatos kérdések és válaszok teszik ki. Ez az érdeklődés közös volt mindkét levelezőnél: látszólag elfedte szabadkőműves tevékenységüket is, amelyet a levelekben csak mellékesen említettek. Alapjában véve mégis ebben kellett volna megnyilvánulnia – és minden valószínűség szerint ebben is nyilvánult meg – fő szabadkőműves feladatuk és munkájuk: az addigi jogtörténeti fejlődés megismerése és elemzése révén, valamint az alkotmányjoggal kapcsolatos legújabb ismereteik alapján megalkotni egy új, demokratikus alkotmányjogi keretet Magyarország számára. Ezt a feltevést támaszthatja alá az a tény is, hogy a szabadkőműves páholyokban találhatjuk az elsőrangú magyarországi történészek és jogászok széles körét, természetesen nemcsak azért, mert más tudományos területek kevésbé lettek volna fejlettek. Hajnóczy így saját gyűjteményét, a *Collectio Hajnocyana*-t nagylelkűen felajánlhatta tanulmányozásra nemcsak Cornidesnek, hanem más szabadkőműves testvéreinek is. Tervei közt volt, hogy kiad egy magyarországi oklevelekből összeállított, kritikai megjegyzésekkel ellátott válogatást, *Diplomatarium Hungaricum* címmel, valamint a magyarországi törvények gyűjteményét, a *Corpus Juris*-t. E terjedelmes és komoly munkában Cornides Dániel közreműködésére is számított. Nagyszabású tervüket megghiúsította Cornides korai halála és Hajnóczy állami szolgálata.

¹⁸⁴ Hajnóczy József 1782. április 16-án. Soós, 1985. 101.

Hajnóczy szabadkőműves tevékenységének nem kevésbé érdekes időszaka volt a Dél-Magyarországon töltött életszakasz, hiszen ekkoriban Draskovich János grófnak és az általa kidolgozott szabályoknak köszönhetően Horvátország Közép-Európa jelentős szabadkőműves központjává vált. Érdeemes legalább röviden megemlíteni a horvát szabadkőművesség társadalmi hozadékát, mivel az egyenlőség elvét hangsúlyozó Draskovich-féle rendszer által reprezentált horvát variánsnak nagy hatása volt a Habsburg-birodalmon belüli szabadkőművesség fejlődésére és Hajnóczy Józsefre is. Sőt, mi több, fontos szerepet játszott a nemzeti és vallási egyenjogúság elveinek meghonosodásában.¹⁸⁵

A szabadkőművéség, amint a 18. század második felében a legtöbb európai országban, úgy Horvátországban is nagy befolyással bírt a politikára. Bár már a negyvenes években gróf Gondola (Gundulić) Zsigmondot és Draskovich József Kázmért is szabadkőművesként tartották nyilván, csupán a hétéves háború befejezése és számos tiszt hazatérése után eresztett mélyebb gyökereket a mozgalom.¹⁸⁶ Az első páholyt 1764-ben, Glinában alapította meg gróf Draskovich János „Hadibarát-sághoz” (*L'Amitié de Guerre*) névvel. Tagjává vált a kor egyik legbefolyásosabb és legjelentősebb személyisége, a későbbi varasdi fizikus és orvos, a belga származású Jean Baptiste La Langue is. Ő a híres bécsi orvos és szabadkőműves Gerard van Swieten diákja volt, akinek a meghívására Horvátországba érkezett. Az ő erőfeszítései révén jött létre 1772-ben a varasdi páholy, „A tökéletes egyesüléshez” (*L'Union Parfaite*) címmel, amely Horvátország legérdekesebb, legrangosabb páholyai közé tartozott, hiszen Varasd 1776-tól Horvátország fővárosa, a legfontosabb horvát intézmények székhelye és jelentős iskolai és kulturális centrum is lett, így a páholy tagjai lettek a legkiválóbb horvát nemesek is.

¹⁸⁵ Ivan Mužić: *Masonstvo u Hrvata* (Masoni i Jugoslavija). Zagreb, 1989. 115–119.

¹⁸⁶ Zoran D. Nenezić: *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980). Pregled istorije slobodnog zidarstva i Jugoslaviji. Prilozi i grada*. Zagreb, 1987. 80–81.

A legjelentősebb személyiség és a horvát szabadkőművesek vezetője gróf Draskovich János ezredes (1740–1787) lett. Rajongása tárgyával – a szabadkőművességgel és azzal, amit számára jelentett, azaz a testvériség, az egyenlőség és a szabadság önkéntes terjesztésével – teljes erőbedobással kezdett foglalkozni 1781-től, katonai karrierje végétől kezdve. „Sokat adományozott személyes vagyonából, általában név nélkül, sokaknak segített, de ők nem tudták, ki valójában a jóttevőjük. Vasárnap, a mise után maga köré gyűjtötte szolgálait, munkatársait s más beosztottjait; órákon keresztül tanította őket a hozzátartozóikkal szembeni felelősség, elhivatottság és szeretet elveiről és más örök témákról, az állattartással és mindennapos problémáikkal kapcsolatos tanácsokat adott nekik.”¹⁸⁷

1773-ban Draskovich János és a berlini nagypáholy tagjai Zágrábban megalapították a „Eszélyességhez” (*Prudentia*) páholyát, amelyet később „Értelem” névre kereszteltek át. A zágrábi püspökség több magas rangú tisztviselője is a páholyba tömörült, élükön Maximilian Vrhovaccal, a zágrábi szeminárium professzorával, aki később Zágráb püspöke volt, és akit szintén kivizsgáltak a Martinovics-féle összeesküvéssel kapcsolatban.

A horvátországi páholyok száma évről évre nőtt. 1775-ben a glinai, zágrábi, varasdi és kőrösi páholyok tagjai összegyűltek, és kihirdették az új, független horvát nagypáholyt: „A magyar korona alatt provinciába tömörült szabadság-szabadkőművesség alkotmány-rendszere” (*Latomia libertatis sub corona Hungarie in Provintiam redacta*), valamint összehangolták az alkotmányokat és rituálékat. A páholy első nagymestere Draskovich János lett. A következő évben Budára helyezték őt, ahol a budai, „Nagylelkűséghez” (*Magnanimitas*) címzett páholy elöljárójává is megválasztották. Az alkotmány és a rituálék végleges formáját, az úgynevezett Draskovich-obszervanciát az 1777. december 17-én, Varasdon megtartott gyűlésen fogadták el, és tulajdonképp számos szabadkőműves rendszer szabályainak eklektikus gyűjteménye volt. Az új

---

¹⁸⁷ Közli: Nenezič, 1987. 80., a forrás feltüntetése nélkül.

tagnak először ünnepélyes esküt kellett tennie, hogy a páholy titkait szívében őrzi, és azokat semmilyen körülmények között el nem árulja a nem beavatottaknak, még barátainak és rokonainak sem. Esküjében örök barátságot és hűséget fogadott testvéreinek, és elfogadta, hogy esküje megszegését a legkeményebb megtorlás követheti, amelytől sem Isten, sem a király nem védheti meg.

Draskovich nagypáholya hét, többek között pozsonyi, budai és varasdi, kölcsönösen független páholyt foglalt magába. Tagjaik közé „jó és egészséges” jelölteket vettek fel, akik húsz és ötven közötti, számos szigorú kritériumnak megfelelő férfiak voltak. Előnyt élveztek az orvosok, az udvarhoz közeli emberek, az állami tisztviselők és a gyóntató papok, ugyanis ők voltak a szabadkőműves tevékenységhez nélkülözhetetlen információforrások mellett, és nagy hatással bírtak környezetükre. Eltérően a berlini vagy a bécsi páholyoktól, a jótékony és filantróp cselekedetek háttérbe szorultak, és főként a társadalmi egyenlőség eszméjét hirdették. Emiatt a páholy tagjai közé a nemesek mellett a szolgákat is felvették, bár ez a proklamált társadalmi egyenlőség valójában csak a politikai, egyházi és gazdasági hatalom képviselőire és megtestesítőire vonatkozott: *„Megkérdőjelezhetetlen igazság, hogy a természetnél fogva egyenlők vagyunk, az egyenlőtlenség az emberi csalás és becsvágy eredménye, innen ered kevesek gazdagsága és sokak nyomora és üldöztetése. Nem helyes azt hinni, hogy a törvények megfelelően védik a gyengéket; ezt csak a tudatlanok hiszik el... Ám mi, akik a többség javát akarjuk, biztosra vehetjük, hogy ezen törvények, mivel a hatalmasságok hozták őket, az elnyomás eszközei, s még veszélyesebbek amiatt, hogy szentségként jelennek meg. Nézzük csak meg figyelmesen alattvalóinkat, kik az adókat fizetik, s meglátjuk, hogy szinte összeroppannak a terhek alatt. Amennyiben valóságos képet kapunk erről a nyomorról, minden tisztességes ember szívében undor keletkezik, s ezért gondoskodni kell az eszközökről, melyek kigyógyíthatják ezt a rosszat.”*¹⁸⁸

¹⁸⁸ Nenezič, 1987. 87.

A 18. század nyolcvanas éveiben a monarchia egész területén számos szabadkőműves páholy jött létre, amelyek a legváltozatosabb tevékenységeket folytatták. 1784-ben Bécsben tartották az első kongresszust, amelyen a küldöttek megalapították a Nagypáholyt, négy provinciális páhollyal. A Magyarországi páholy Magyarország, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia páholyait egyesítette.

Mivel Hajnóczy huzamosabb ideig tevékenykedett Horvátországban és Magyarország déli részén, ezért elkezdett az ottani páholyokban is dolgozni, a források hiánya miatt azonban ezt a tevékenységét sem tudjuk pontosabban rekonstruálni. A fennmaradt források arra utalnak, hogy élénk kapcsolatban állt a legjelentősebb horvát és szerb szabadkőművesekkel, valamint tagja volt a varasdi páholynek is, amelyet Niczky gróf, Jean Baptiste La Langue doktor és Nádasdy gróf akkori titkára, Pászthory Sándor vezetett. Nem árt megemlíteni egyet Draskovich alapszabályaiból, amely alapján e páholyt irányították: *„Távolról sem kívánjuk felforgatni a törvényeken nyugvó társadalmi berendezkedést. Semmi mást nem kívánunk, csak annyit, hogy a rendelkezésünkre álló eszközökkel magunkhoz térítsük az erőseket, az elesetteket pedig felemeljük magunkhoz.”*¹⁸⁹

E szabadkőműves ideák, minták, állásfoglalások és programok irányították Hajnóczyt felfelé tartó útján, és itt találhatjuk filantrópiájának gyökereit és forrásait is.

A sorsdöntő 1790-es országgyűlés

A legfontosabb belpolitikai esemény, amelyre II. József halála után a magyarországi nyilvánosság figyelme terelődött és amely töréspont volt Hajnóczy József életpályáján is, annak a II. József által megígért országgyűlésnek az előkészítése és lebonyolítása volt, amelyet II. Lipót

---

¹⁸⁹ Nenezič, 1987. 87–88.

a magyarországi közhangulat lecsendesítése miatt sürgősen összehívott. Az országgyűlés tárgyalásai 1790 júniusában Budán kezdődtek, azonban ősszel Pozsonyban folytatódtak, 1791 márciusáig. Az országgyűlés Hajnóczy Józsefet egész lényében érdekelte. Még vukovári működése alatt megfogalmazta első alkotmányterveit, és nyilvánosságra hozatalukkal megpróbálta befolyásolni a közvéleményt. Már 1790 februárjában kidolgozott egy német nyelven írt kéziratot broszúrát *Egy magyar hazafi gondolatai néhány, az országgyűlésre tartozó dologról* címmel.¹⁹⁰ Ezt a nem túl hosszú, de gondolatgazdag szöveget azért említjük, mert Hajnóczy azon számos jogi munkáinak első darabjáról van szó, amelyekben a szerző először nyilvánította ki kiforrott tervét a magyarországi alkotmány elkerülhetetlen liberális és demokratikus átalakításáról. Az itt megfogalmazott elvekhez az elkövetkező időszakban is hű maradt.

„Az álmodozó két hipotézist tételez fel:

1. *Hogy a rendek annyira a legfőbb politikai szabadságnak tartják saját törvényhozásukat, önállóságukat, minden német befolyástól való függetlenségüket, hogy bár meg akarják tartani a többi német tartományokkal közös uralkodót, de mint Írország, az összes törvényhozási tárgyakat – legyenek közigazgatási, rendészeti, igazságügyi, büntetőjogi, katonai, kereskedelmi vagy bármilyen szakba tartozók – maguk akarják meghatározni; a királynak a törvényhozásnál csak beleegyezési jogát, végrehajtó hatalmát viszont teljes mértékben – de csak törvényes személyek útján – ismerik el.*

2. *Hogy annyira, amennyire csak emberileg lehetséges, a jelenlegi államalkotmány Magyarországon fenn fog maradni.*

A szerző azt hiszi, hogy ezt nem lehet másként elérni, mintha a nemzet nagyobb része, tehát az, amely a fizikai és erkölcsi erővel rendelkezik, előnyt talál a törvényhozásban.

Kik ezek?

¹⁹⁰ Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände. Kiadta: Benda, 1957. 50–60. Magyarul kiadta: Csizmadia, 1958. 27–46.

*Valamennyi nem nemes, különösen a polgárok, parasztok, katonák, az összes Magyarországon és Erdélyben fennálló keresztény vallásfelekezetek alsó papsága, legyen az katolikus, görög-egyesült és nem-egyesült, evangélikus, református vagy unitárius vallású.*¹⁹¹

Hajnóczy, miután elhagyta Szerém megyei alispáni székét, 1790 nyarán kedvezőtlen helyzetben találta magát: állás nélkül maradt. Széchényi gróf titkári pozícióját nem foglalhatta el újra, azt ugyanis már betöltötte a nagyreményű tudós és író Ján Daniel Ribini, a pozsonyi evangélikus pap, Ján Ribini fia. A nemesi címet sem sikerült megszereznie, ezért úgy tűnt, hogy nem vehet részt az ország legfontosabb eseményén, a huszonöt év után türelmetlenül várt országgyűlésen. Bár nem lehetett követ, az ülések idején mégis Budán, majd Pozsonyban tartózkodott, követte a tárgyalásokat és tájékoztatta szerémségi barátait is. Joggal feltételezhetjük, hogy ismerősei által megpróbálta befolyásolni a küldöttek véleményét a pravoszláv lakosság (az illírek) érdekében.¹⁹² Az az elképzelés is motiválta, hogy ha sikerül a szerbeknek megújítaniuk az Illír Udvari Kancelláriát, állást kaphat ott. Azonban ez a terve is kudarcba fulladt.

Egy előnye mégis volt annak, hogy munka nélkül maradt. Az előző évek intenzív és szakadatlan munkájával szemben hirtelen rengeteg szabadideje lett, amelyet arra használt fel, hogy befejezzon és megvalósítson mindent, amire az eddigi túlzott elfoglaltsága miatt nem jutott ideje.

Magyarországon a politikai helyzet feszültté vált. A magyar nemesség egy része a francia felvilágosodás eszméinek hatása alatt állt, a legjobban pedig Montesquieu-nek a hatalommegosztáson és a konföderáció ideáján alapuló modern konstitucionalizmusról szóló gondolatai visszhangoztak köreikben. A követek egy része Rousseau elvei mellé állva a társadalmi szerződést és az ember függetlenségét hangoztatta. E két szerző

¹⁹¹ Csizmadia, 1958. 29.

¹⁹² Slavko Gavrilovic: Deset spisa iz 1790–1791. O srpskom pitanju u Ugarskoj. In: Zbornik Matice srpske za istoriju. 71–72. Novi Sad, 2005. 117–137.

műveit azonban általában szűken és tendenciózusan értelmezték. Míg a francia felvilágosodás hirdetői szerint az ember alkotó egysége a privilegizált és nem privilegizált rétegekből álló társadalomnak, a magyarországi reformnemesség még nem értett meg arra a gondolatra, hogy a „negyedik rendet” azaz a polgárság és még inkább a jobbágyosság rétegeit bevonja az államról és a társadalomról való döntéshozatalba. A népet, elképzelésük szerint még mindig csak a kiváltságos réteg alkotta, csak nekik volt joguk ahhoz, hogy a király egyenrangú partnerei legyenek, kizárólag ők köthettek társadalmi szerződést és oszthatták meg a törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalmat.

Ilyen légkörben néhány olyan alkotmányterv is az országgyűlés elé került, amelyek azt hangoztatták, hogy amikor II. József abszolút uralkodóként lépett fel, elvette Magyarország politikai reprezentációját és a magyar politikai „nemzet” szuverenitását. Ezért ezt az állapotot meg kell változtatni, a „nemzetnek” vissza kell kerülni az őt megillető szuverén pozícióba, és Magyarország irányításának új egyezményen kell alapulnia. Mindennek egy világosan megfogalmazott alkotmányon kell alapulnia, amely addig „a legfelsőbb törvény” értelmében még nem létezett: mindig csak az érvényben lévő, folyamatában kiegészített, néha ellentmondásos törvények összességét értették alatta. A radikális nemesség Ócsai Balogh Péter által megfogalmazott programja szerint az új társadalmi szerződés helyes formája a koronázási hitlevél lenne. Ezzel biztosíthatnák a nobilitás (azaz a kis- és középnemesség) többségét az arisztokráciával szemben, és az így definiált „nép” egyenrangú partnerévé válna a független Magyarország uralkodójának.

Az országgyűlés kompromisszummal, a II. József kora előtti *status quo* elfogadásával végződött. Az előre bejelentett részletes programok helyett a nemesség megpróbálta keresztülvinni Magyarországot és a saját különleges helyzetének megerősítését a Habsburg-birodalom keretein belül. A birodalom létezését azonban nem vonta kétségbe, és ezt megerősítette a *pragmatica sanctio* ismételt elfogadásával, amely lehetővé tette, hogy az uralkodócsalád női ágon is továbbörökíthesse a magyar koronát. Ennek az uralkodó dinasztiával kötött kompromisszumnak a

révén a magyar politika képviselői jogot kaptak az országgyűlés három-évenkénti összehívására, és ők szavazhatták meg az adó mértékét és az újoncok számát is. Az országgyűlés törvényeit II. Lipót 1791. március 12-én hagyta jóvá, azzal az alapelvvel együtt, hogy „*Magyarország egy független és szabad ország, amelyet saját törvényei alapján irányítanak*”, így elismerve a magyar alkotmány érvényességét. A magyar nyelvet rendkívüli tárgyként bevezették a gimnáziumokban, akadémiákon és az egyetemeken is. A hivatalokban használt nyelv azonban továbbra is a latin marad, amely mellett a magyarországi nem magyar nemzetek képviselőin túl a horvát nemesek is kiálltak.

Az országgyűlés legjelentősebb eredménye azonban a kilenc országos bizottság (*deputatio regnicolaris*) felállítása volt, amelyek feladata az átfogó reformok kidolgozása volt a földbirtokrendszer, a közigazgatás, a jogi és oktatási rendszer, az egészségügy, a gazdaság, az adórendszer, a kommunikáció és a hitelezés területén.¹⁹³ A bizottságok 96 kötetben foglalták össze következtetéseiket, végrehajtásuk azonban némely esetekben csaknem ötven évet váratott magára. Hasonlóan fontos volt annak megerősítése, amelyet a türelmi rendelet vezetett be: minden, az állam által engedélyezett vallás teljes szabadságot kapott saját ügyei intézésére, csak az uralkodói felségnek voltak alárendelve, jogukban állt iskolákat és templomokat alapítani és egyházi alapítványokat tenni. Ez ugyan nem jelentett teljes vallásszabadságot, ugyanis a katolikus vallás még mindig az első helyet foglalta el, ugyanakkor a nem katolikusok az országgyűlés által megerősített, tehát formálisan megkérdőjelezhetetlen jogot kaptak a saját ügyeik intézésében való részvételre és bármely állami hivatal elvállalására. És ez nem volt kevés, hiszen az országgyűlés előtt és alatt Magyarországon olyan, a vallásszabadság kérdéséről szóló röplapokat és broszúrákat terjesztettek, amelyek támadták azt, és régen publikált művekre hivatkozva a nem katolikusok közéletből való eltávolítása

¹⁹³ Hoós Éva: At the Crossroads of Ancient and Modern. Reform Project sin Hungary at the End of the 18th Century. Colegium Budapest, Discussion Paper 36. Budapest, 1996.

mellett érveltek.¹⁹⁴ Az országgyűlés és annak végzései miatt érzett eufória azonban nem tartott sokáig. II. Lipót nem sokkal az országgyűlés után váratlanul meghalt, a trónt pedig fia, II. Ferenc (magyar és cseh királyként I. Ferenc) foglalta el. Ezzel pedig minden újra az alapjaiban változott meg.

A nagyszabású alkotás évei

Hajnóczy József annak ellenére, hogy követként nem vehetett részt az országgyűlésen, úgy döntött, hogy megpróbálja közvetetten befolyásolni azt – alkotmányterveinek közlése révén, illetve aktuális újságcikkek publikálásával. Mivel hazája további sorsa forgott kockán, a fontos alkotmányjogi kérdések megfogalmazásával és a rájuk adott minőségi válaszokkal tulajdonképpen felajánlotta jogi tudását az országgyűlés követeknek. Hajnóczy ebben az időben főleg két, tulajdonképpen egymással összefüggő jogi területre koncentrált teljes intenzitással: a magyar közjog kutatásának a befejezésére, valamint a magyar alkotmány reformjára vonatkozó jogelméleti tudományos javaslatok kidolgozására.

Ahhoz, hogy az alkotmány reformját érintő javaslatait és jogi ismereteit az országgyűlés követeihez eljuttathassa, mielőbb be kellett fejeznie saját kutatásain alapuló, tizenhét éve tartó munkáját. Sajnos, Hajnóczy életének e szakasza jogi pályafutása tekintetében nem teljesen lezárt, ismereteink hiányosak, mert műveinek egy részét anonim módon adta ki, vagy más szakemberekkel együttműködve dolgozott, így lehetnek esetleges pontatlanságok. Hajnóczy a magyarországi jog történelmi fejlődésével már a Forgách gróf szolgálatában eltöltött időben is szisztematikusan foglalkozott, és tudjuk, hogy a levéltári oklevelek kutatását

¹⁹⁴ Eva Kowalská: Der politische Kampf um Toleranz in Ungarn nach 1790 im Licht der zeitgenössischen Publizistik. In: Joachim Bahlecke–Lambrecht Karen–H-Ch. Maner (eds.): Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. Leipzig 2006. 619–630.

letartóztatásáig folytatta. Szívesen töltötte idejét a levéltárakban, ahol nemcsak tanulmányozta és lemásolta az egyes okleveleket, de igyekezett védeni és konzerválni is azokat. Hajnóczy fáradságteljes munkájának köszönhetően számos, többnyire kéziratban maradt forrásgyűjtemény is fennmaradt. Alispáni működése végén vagy közvetlenül pozíciója elhagyása után kiadásra készítette elő az 1618-as magyar országgyűlésről szóló dokumentumokat.¹⁹⁵ Ez persze nem véletlen, hanem egy jól végiggondolt és időben megtervezett munka volt, mivel épp az 1790-es országgyűlés idején látott napvilágot. Egy, a magyar nemesség számára rendkívül fontos országgyűlés végzéseit tartalmazó vaskos kötetről van szó, amely szerint II. Ferdinánd megígérte, hogy tiszteletben tartja a magyarországi rendi alkotmány működését. Ily módon Hajnóczy a követek tudomására hozta, hogy az új királlyal tárgyalva milyen jogi lehetőségeik vannak. Nyilvánvaló, hogy ebben az időben még lehetségesnek tartotta a magyarországi alkotmány nemesség általi reformját. Historiográfiai művének tudományos hangvétele ellenére felkeltette a hivatalok figyelmét is, amelyek szorgalmas nyomozást indítottak a szerző után.¹⁹⁶

Hajnóczynak megvolt a megfelelő felkészültsége erre a jogtörténeti elemzésre. 1780-tól *Adversaria diplomatica Hungarie* címmel okleveleiratokat készített, amelyet valószínűleg 1792 és 1793 között Kovachich Márton György segített neki befejezni. Egy további, terjedelmében kisebb gyűjteménye a *Diplomatarum 1244–1526* volt. Hajnóczy apránként gyűjtötte össze a két kötet anyagát, amelyek azonban még nem voltak tematikus összeállítások, szemben további két művével. Ez utóbbiak közül az egyik kifejezetten a magyar egyházjogra specializálódott (*Acta et excerpta ad Hungariam sacram pertinentia*), a másik pedig Szepes területére (*Thesaurus terrae Scepusiensis*). Joggal feltételezhetjük, hogy Hajnóczy az elsővel az uralkodó egyházi ügyekbe való beavatkozásának a jogkörével kapcsolatos problémák jogi alapjaihoz kívánt hozzászólni,

¹⁹⁵ Acta diaetalia Psoniensia. A. 1618. Item electio et coronatio Ferdinandi II. Pestini, 1790.

¹⁹⁶ Bónis, 1954a. 66.

a másodikkal pedig Magyarország, illetve a monarchia Lengyelországnak elzálogosított szepesi területekről folyó tárgyalásait akarta támogatni. E munkák közé kell még sorolnunk Hajnóczy utolsó értekezését, amely a magyarországi jobbágyság jogi fejlődéséről szólt.

Hajnóczy számára ez a jogtörténeti tevékenység arra szolgált, hogy részletesen megismerhesse a magyarországi rendi alkotmány kérdéskörét. Mindez a következő, az újabb országgyűlés előkészítéséhez kapcsolódó jogelméleti munkáját alapozta meg, illetve megmagyarázza azt is, hogy Hajnóczy miért követte az amerikai és a francia forradalmi alkotmány megalkotásának és elfogadásának folyamatait.¹⁹⁷

A már említett, első jogelméleti írása, az 1790. március 5-éről származó, *Egy magyar hazafi gondolatai néhány, az országgyűlésre tartozó dologról* címmel még az országgyűlés megkezdése előtt kézíratos formában terjedt Bécs-szerte. A kormányzás szabályainak szigorú korlátozásával, a hatalomgyakorlással és a hatalommal való visszaéléssel szembeni védekezéssel kapcsolatos világos kéréseket tartalmazott. Művében a liberalizmus pozíciójából indult ki (amelynek ő volt Magyarországon az egyik úttörő személyisége),¹⁹⁸ és ebben fogalmazta meg egyik életcélját is: a kilátástalan helyzetben lévő magyar jobbágyok jogi helyzetének jobbítását. Németül írta munkáját, bár már ebben a művében is a magyar nyelvet jelölte meg az állam legbiztosabb kötőanyagaként. Ezen, a magyar nyelv államnyelvként való alkalmasságáról szóló tézise a központosított és föderalizált Magyarországon való egységes nyelv szükségességének a felfogásából, illetve a magyar országgyűlésnek a közigazgatás nyelvi egységesítéséről szóló tárgyalásaiból indult ki. Ennek ellenére Hajnóczy továbbra is hűségesen használta a latin és a német nyelvet.

¹⁹⁷ A jogtörténeti munkásság áttekintéséhez Poór János művére támaszkodtunk (Poór, 1998). Az angol és francia alkotmány általi inspirációhoz lásd Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a felvilágosodás kori Magyarország a kezdetektől 1795-ig. Századok, 1988. 342–384.

¹⁹⁸ Csáky Moritz: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Bécs, 1981. 74–80.

1790 májusában *A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege* (*Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum*) című munkájával az országgyűlési követekhez fordult. Azt kérte, hogy a magyar országgyűlések tervezett törvényeinek az alapját képezze a Magyarország minden lakosára vonatkozó jogkiterjesztés, valamint az, hogy a közhivatalokat minden állampolgár betölthesse, és hogy ez ne függjön csak a származástól. Egyidejűleg azt az óhajt is deklarálta, hogy minden állampolgárnak jogában álljon bármiféle birtokot birtokolni, és hogy töröljék el azokat a törvényeket, amelyek ezt akadályozzák. A törvény előtti egyenlőségnek érvényesülni kell, és a bíróságokat a nyilvános ellenőrizhetőség miatt nem szabad zárt ajtók mögött szervezni. A jobbgyok élhessenek a szabad költözés jogával, és szabad polgárként bárhol, bármilyen birtokot bír hassanak. Az uraknak el kellene kezdeniük adót fizetni, mert megengedhetetlen, hogy úgy élvezzék a haza által nyújtott előnyöket, hogy a közös terhekből nem veszik ki a részüket. Azt is kimondta, hogy szükséges lenne nemcsak a protestáns vallások, hanem a pravoszláv és zsidó vallás szabad gyakorlásának az elismerése is. A vallási egyenlőség és tolerancia mintapéldájának azt az 1786-os amerikai törvényt tartotta, amelyről azt írta, hogy ez egy olyan, az Atlanti-óceánon túlról származó dolog, amely ugyanolyan hasznos és kifizetődő, mint a szintén onnan eredő kukorica.

Szeptemberig elkészítette és kiadta névtelenül a *Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon* (*Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus*) című művét.¹⁹⁹ A királyok választásának hagyományait magyarázza benne. A megkoronázott uralkodó jogkörének törvények általi korlátozását vetette fel, és nem hagyta ki az uralkodó elleni tiltakozás jogát sem, abban az esetben, ha az az alkotmányosság ösvényéről letér, nem tartja be az adott szavát és diktatorként próbál kormányozni.

---

¹⁹⁹ Kiadta: Benda, 1957. 319–341. (részletek). Magyarul lásd: Csizmadia, 1958. 97–185.

Az ezt követő évben, 1791-ben Pozsonyban újabb munkája jelent meg *Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről szóló közjogi értekezés* (*De comitiis regni Hungariae, deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici hungarici*) címmel, amelyben a közigazgatás reformjával, a törvény-előkészítéssel, a polgári szabadság gyakorlásával és a magyar országgyűlés tárgyalásainak megszervezésével foglalkozik.²⁰⁰ Egyértelműen az örökölt jogok ellen foglalt állást, amelyek károsak Magyarországra nézve. Azt akarta, hogy a magyar országgyűlést bármiféle nemzeti vagy rendi korlátozás nélkül hívják össze, hogy követekké válasszák Erdély, Horvátország, Dalmácia, Szlavónia és Magyarország képviselőit is. A nemesek és nem nemesek közti együttműködés szükségességét hangsúlyozta, méghozzá olyan feltételek mellett, amelyek lehetővé teszik a cenzúra nélküli korlátlan szabad gondolkodást és felszólalást.

A titkosrendőrség főnöke, Franz Gotthardi már a királyi hatalomról szóló értekezésre is felhívta az uralkodó, 1793 elején pedig a Magyar Udvari Kancellária figyelmét. A művet betiltották, elrendelték az eldobását. Tizenhét példányt koboztak el, valamennyit Ignaz Strohmayer pesti könyvkereskedőtől, aki egyébként a rendőrség titkos ügynöke is volt. Így került Hajnóczy titkosrendőri megfigyelés alá, amiről sokáig nem is tudott, igaz, ekkor még a rendőrség sem tudta, ki ez a művelt, névtelenségbe burkolózó szerző.

Hajnóczy és az újkori magyarországi újságírás kezdetei

Hajnóczy jogi műveinek rövid összefoglalásánál jóval érdekesebb, hogy ebben a számára törést jelentő időszakban újságíróként teremtette elő megélhetésének feltételeit. Életének e rövid, figyelemre méltó szakaszát is érdemes áttekinteni, hiszen ekkor került közvetlen kapcsolatba

---

²⁰⁰ Kiadta: Benda, 1957. 365–389. (részletek). Magyarul lásd: Csizmadia, 1958. 187–264.

a francia forradalom eszméivel, amelyeket budai tartózkodása alatt Magyarországon is meghonosított. Hajnóczy e tevékenysége a korszak magyarországi, vagyis magyar és szlovák újságírásával és publicisztikájával is összefügg.

A kor sajátosságai miatt Hajnóczy újságírói működését nem lehet teljességében feltárni, elsősorban azért, mert a 18. század kilencvenes éveiben mind a magyarországi, mind az ausztriai újságoknál bevett gyakorlat volt, hogy nem közölték a cikkek szerzőinek a nevét vagy a forrásait. Mindennapos rutin volt az is, hogy különféle belföldi és külföldi újságokból vettek át híreket vagy cikkeket részben vagy egészben, szintén a szerző megjelölése nélkül. Itt volt aztán a cenzúra is, amely miatt egyes szerzők, köztük Hajnóczy is, tudatosan burkolóztak névtelenségbe. Azt, hogy egyáltalán tudhatunk valamit Hajnóczy újságírói tevékenységéről, tulajdonképp barátja, Kazinczy Ferenc fennmaradt feljegyzéseinek és Bartsch Konráddal folytatott levelezésének köszönhetjük. És hogy milyen újságíró volt Hajnóczy? Miért kell külön fejezetet szentelni ennek a rövid, melléktevékenységnek tekinthető munkának? Egyszerűen azért, mert kifejezetten érdekes az újkori újságírás szempontjából, sőt, mi több, segít Hajnóczy politikai és forradalmi profiljának megrajzolásában is.

Hajnóczy újságírói tevékenységének jelentőségére Kókay György magyar történész már számos tanulmányban rámutatott.²⁰¹ Úgy jellemezte őt, mint a közép-európai térségben formálódó újkori, felvilágosult, forradalmi beállítottságú magyar újságíró-generáció meghatározó alakját, mint az első magyar vértanú újságírót, mint a francia forradalom megfigyelőjét és avatott hírvivőjét.

A franciaországi forradalom és főként az osztrák intervenció idején a monarchia területén az újságok a legfontosabb, legnépszerűbb és legkeresettebb tömegtájékoztatói eszközzé váltak. A 18. század második felében formálódó magyarországi újságírás a politikai és gazdasági hely-

---

²⁰¹ Kókay György: A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei (1780–1795). Budapest, 1970.

zet miatt elmarad az európai fejlődéstől. Előnyösebb helyzetben a monarchia azon részei voltak, ahol beszélték a német nyelvet. Az újságírás legfontosabb központja természetesen Bécs volt: 1781-ben az egész monarchia területén megjelenő ötven lapból huszonkettőt itt adtak ki.²⁰² A magyarországi újságírás központja Pozsony volt, a várost pedig Buda és Pest követte. Az első, mai értelemben vett magyarországi újságok az egyetemes latin nyelven jelentek meg, majd 1764-től először németül, aztán magyarul, szlovákul és egyéb nyelveken.

Hajnóczy újságírói működésének gyökerei a pozsonyi evangélikus gimnáziumban eltöltött évekig nyúlnak vissza, ugyanis épp a gimnázium néhány tanára kezdte kiadni 1721-ben *Nova Posoniensia* (Pozsonyi újság) címmel az első, a szó mai értelmében vett magyarországi hetilapot. Alapítóit és első szerkesztőit (Bél Mátyást, Marth Mátyást és Fridrich Wilhelm Beert) August Hermann Francke 1710-től megjelenő *Hallesche Zeitungen* című lapja inspirálta. Halle városában, a legjelentősebb pietista központban az iskolai újságok tulajdonképpen didaktikai kézikönyvként szolgáltak a „modern” latin oktatásához, az új terminológia, a földrajzi és részben a történelmi ismeretek elsajátításához.²⁰³ A pozsonyi evangélikus iskolában a *Nova Posoniensia* megszűnése után is folytatódott a folyóiratok olvasása, még Benczúr József rektorsága idején is, tehát abban az időben, amikor Hajnóczy József itt tanult.

Hajnóczy közvetlenebbül a Forgách Miklósnál végzett szolgálata idején került közelebbi kapcsolatba az újságírással, Forgách ugyanis több német lapban is jelentett meg kritikus cikkeket. Ebben az időszakban, 1776-ban ismerkedett meg Hajnóczy a szabadkőműves Konrád Bartsch-sal, aki a *Realzeitung*, majd 1782-től a *Wiener Zeitung* szerkesztője, számos külföldi lap levelezője, illetve Széchényi Ferenc egyik

²⁰² Andrea Seidler–Wolfram Seidler: Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Presburg und Pest-Buda. Wien, 1988.

²⁰³ Ján Tibenský: Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela. Bratislava, 1984. 104.

könyvbeszerzője is volt. Bartschnak az 1776 és 1792 közötti időszakból több mint száz, Hajnóczyhoz címzett levele maradt fenn (sajnos fordítva ez nem mondható el). E levelekből kiderül, hogy Bartsch már 1776-tól igyekezett Hajnóczyt megnyerni a bécsi *Realzeitung* számára. Később cikkeket kért tőle a *Brünner Zeitung* folyóiratba is. Bartsch saját és Hajnóczy cikkeit is elküldte több magas presztízsű külföldi lap számára, például a Schlözer-féle *Statsanzeigen* és a hamburgi *Politisches Journal*ba.

Hajnóczy újságírói működésének legjelentősebb fejezete 1791–1792-es bécsi tartózkodásának idejére esik, amikor politikai publicistikákat közölt. Aprólékos figyelemmel kísérte az amerikai forradalom demokratikus eredményeit, és ugyanilyen érdeklődéssel követte a francia forradalom eseményeit is, részletes feljegyzéseket készítve történetéről. Mivel még mindig nem volt megfelelő állása, korábbi bécsi szerkesztőségi kapcsolatainak köszönhetően újságíróként kezdett dolgozni a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* címet viselő lapnál, amelyet 1792-ben átneveztek *Magyar Hírmondóra*. 1791-ben, amikor Hajnóczy is a munkatársaik közé tartozott, a *Magyar Kurír* és az *Ephemerides Budenses* mellett a lapok terjesztették legintenzívebben a francia forradalom eszméit.²⁰⁴ Az erdélyi és magyarországi hírek mellett főként a franciaországi változásokról közöltek aktuális cikkeket: számos írás szólt az új egyházi viszonyokról, a sajtószabadságról, a klubok tevékenységéről és az új polgári alkotmány elfogadásának folyamatáról. A szerkesztők merészségéről az is tanúskodik, hogy nem csupán bécsi és brüsszeli lapokból, hanem francia újságokból (*Courier du Bas-Rhein*, *Das Reich der Todten stb.*) is vettek át cikkeket. Az aktuális franciaországi híreket leggyakrabban egy meg nem nevezett párizsi újságból, alighanem a *Moniteur*ből vették át.

---

²⁰⁴ Kóka, 1970. 325–350.

A Magyar Kamara titkáráként

1790 októberének közepétől 1791. március 9-éig Hajnóczy József Pozsonyban élt, mivel a magyar országgyűlés Budáról ide költözött át. Április 5-én Széchényi közbenjárásával az új uralkodótól, II. Lipóttól is kérte az állami szolgálatban való alkalmazását, ezúttal is sikertelenül.

Hajnóczy június elején újra útra kelt, ezúttal Bécsbe, ahol barátait látogatta meg. Itt találkozott először Kazinczyval, a magyar felvilágosodás egyik legfontosabb képviselőjének tekinthető íróval, aki egyben újságíró és fordító is volt, és aki neologizmusokon alapuló, stilisztikailag kicsiszolt irodalmi művek révén a magyar nyelv kulturális felemelésén fáradozott. Jellemző, hogy ő is szabadkőműves, az 1773-ban alapított, az Égő bokorhoz címzett kassai páholy tagja volt. *Orpheus* címmel folyóiratot is adott ki (szabadkőműves neve is ez volt). Kölcsönös szimpátiájuk képezte barátságuk és gyakori levélváltásuk alapját.

Ahogy említettük, az országgyűlés ideje alatt Hajnóczy lázasan dolgozott művein, valamint ügyvédi munkát is végzett. Szeptember végén súlyos vesegyulladás döntötte ágynak. Sokáig betegeskedett, miután pedig meggyógyult, elfogadta régi pártfogójának, az általa az országgyűlés alatt is gyakran látott Széchényinek a meghívását Nagycenkre. 1791. október 21-étől 1792. május 5-éig tartózkodott itt, a könyvtár gyűjteményének kiegészítésével és a kéziratok gyűjtésével foglalkozva. Egy új magyarországi alkotmányterven kezdett újra gondolkodni, illetve a magyarországi közjogról készített további feljegyzéseket. Ilyen jogi szakirodalomra az egyes vármegyék is igényt tartottak, hogy köveik az országgyűlésen, az új törvények előkészítése közben támaszkodhassanak valamilyen áttekinthető segédkönyvre.²⁰⁵ Mindkét iratról lesz még szó a későbbiekben.

Az egyes jogi munkákkal kapcsolatos munka mellett gyakran meglátogatta sógorát, Fodor Ferencet, Alsó-Bükön. 1792 februárjában For-

---

²⁰⁵ A két munka kézírata megtalálható a rendőrség által elkobzott iratok között: MOL, fond R 311, Ungar. Staatsarchiv 1526 után Gyűjteményi.

gách gróf ismét nemesi rangot szeretett volna szerezni számára, mert tudta, hogy Hajnóczy milyen nehéz helyzetben találta magát, és azt is tudta, hogy a nemesség a képességeihez méltó álláshoz segíthetné. Hajnóczy azonban már nem tartott igényt a nemesi címre, a felvetést köszönete kifejezése mellett elutasította. Helyzete azonban váratlanul jobbra fordult. 1792 júniusának elején Pestre költözött. Ugyanebben az időben, I. Ferenc koronázása miatt Budán tartózkodott Széchényi Ferenc is. Az ő közbenjárásának köszönhetően az új uralkodó Hajnóczy Józsefet kinevezte a budai Magyar Kamara titkárának és királyi tanácsosnak, évi 1500 arany fizetéssel. Kazinczy, aki szintén megpályázta ezt a posztot, nem járt sikerrel, de gratulált barátjának. Hajnóczy nagyra értékelte új állását, amit abból is tudhatunk, hogy ősszel meghívta barátait a Margitszigetre, hogy megvendégelje őket és áldomást igyon velük ebből az alkalomból.

Ebben az időben Hajnóczy barátjához, a horvát származású Kovachich Márton Györgyhez költözött, aki Hajnóczy szülővárosával, a Modorral határos Nagysenkőcrről, származott. Kovachich, a kiváló történész, könyvtáros, levéltáros és szabadkőműves ekkor könyvtárosként dolgozott az Egyetemi Könyvtárban. Hajnóczynak egy hátsó kis szobát tudott biztosítani a budai várban található Fortuna utcai bérházában. Hajnóczy itt a hivatali teendői után mindennap lázasan dolgozott, gyakran Kovachich-csal együtt.

Új hivatalában Hajnóczy újra tanúbizonyságot tett alkalmasságáról, annak ellenére, hogy a ráosztott munkában még nem volt gyakorlata. Az építészeti osztályra helyezték, ahol az állami épületek pénzügyi felügyelete és ellenőrzése volt a feladata. Ez a munka ugyan aligha tölthette el teljes megalégedéssel, ám az az előnye megvolt, hogy itt politikai meggyőződése miatt nem került konfliktusba. 1794 nyarán viszont alighanem nehezebbre esett ellátni a munkáját, mivel számos állami épület börtönné alakításán kellett dolgoznia, ahová a francia hadifoglyok kerültek. Végül aztán ő maga is „ellenőrizte” e börtönök minőségét...

1792-ben és a következő két évben Hajnóczy tovább folytatta lázas alkotómunkáját. Egymás után négy írását publikálta. *A királyság védel-*

mében (*De defensione regni*) című értekezésében Sonnenfels felvilágosult gondolatait követve azt hangsúlyozta, hogy hazáját csak a szabad ember védelmezheti odaadón.²⁰⁶ Egy másik, *A különféle közterhekről szóló értekezés* (*De diversis subsidiis publicis dissertatio*) címet viselő művében különféle, a jobbágyságot és jobbágyszolgákat sújtó igazságtalan adóterheket elemzi, amelyek bizonytalanná teszik helyzetüket. Elutasítja az uralkodó és az egyházi földesurak azon jogát, amellyel az országgyűlések tárgyalásaiba avatkozhatnak, és végső soron a magyarországi parlament és az egész államszervezet alapvető reformját kívánja az elnyomott tömegek érdekében.²⁰⁷

Két munkát a vallási kérdésnek szentelt, amely II. József halála után szintén égetővé vált. II. József legnagyobb ellenfelei a türelmi rendeletet is felfüggesztették volna, csak azért, mert nem alkotmányosan adta ki, és ezzel visszaállították volna az 1780 előtti egyházi viszonyokat: ez a nem katolikusok amúgy is korlátozott jogainak a megvonásával és ezzel párhuzamosan növekvő társadalmi ellenállással járt volna.²⁰⁸ *A katolikus egyházi rendről Magyarországon alkotott törvények kivonata*²⁰⁹ (*Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in Regno Hungariae latarum*) című munkáját, amelyet az „*Ikva folyó partján*” írt, Nagycenken adta ki, 1792. április 26-án. Az *Intoleranz des katholischen Klerus, ein Pendant zum Manch-Hermaeon* című műve pedig nagy figyelmet váltott ki a nyilvánosságban, annak ellenére, hogy ez is csak a korabeli Magyarország egyházi helyzetéről szóló számos vitairat egyike volt. Hajnóczy a művelt protestáns pozíciójából kiállt az egyházi tolerancia megkérdőjeleződött eszméje mellett. Nyíltan ír a katolikus egyházi személyek és intézmények sok évszázados vétkeiről és visszaéléseiről, amelyekről a katolikus oldalon nem mertek beszélni. Kiállt azonban a szegény papok mellett, akik mindig áldozatosan végezték a rájuk szabott feladatokat, ahogyan min-

²⁰⁶ Benda, 1957. 612–623.

²⁰⁷ Kiadta: Benda, 1957. 600–612. (részletek). Magyarul kiadta Csizmadia, 1958. 285–303. (részletek).

²⁰⁸ Bővebben: Kowalská, 2006. 619–630.

²⁰⁹ Kiadta: Csizmadia, 1958. 265–284. (részletek).

den falu bármilyen vallású lelkésze hasonlóan cselekszik. A vallás küldetéséről pozitív véleményt mond, és jogásként az állam vs. polgár viszonylatban értelmezi, miszerint az államnak kötelessége minden vallás szabad gyakorlását biztosítani. Nem szabad politikai vagy hatalmi eszközként sem felhasználni, mert a vallás azzal csak veszíthet. Hajnóczy szerint nem hagyható figyelmen kívül az emberi lét egyházi szférája, és jogi létezésével kapcsolatban világos válaszokat kell adnia. Másképp nem beszélhetünk sem kialakult világgépről, sem az ember megfelelő irányultságáról.

Hajnóczyt átfogó és tudományosan megalapozott jogi munkái révén a kor azon három szerzőjéhez sorolhatjuk, akik leginkább befolyásolták az országgyűlés tárgyalásait és eredményeit. Rajta kívül még két további evangélikus szerzőről, Balogh Péterről és Molnár Jánosról van szó. Csak mellékesen: hasonló helyzet alakult ki ötven évvel később, amikor szintén létrejött egy „véleményformáló” evangélikus „triász”, amely egy időben a politikai közbeszéd alaphangját megadta: Kossuth, Petőfi és Görgey. Balogh Péter II. József halála után a magyar nemesség reformprogramját írta meg, amelyet röplapként köröztettek. A másik, az országgyűlésre szintén nagy hatást gyakorló, 1790-es *Manch Hermaeon* című munka valódi szerzőjét sokáig homály fedte. A szerzőséget egy időben Hajnóczy Józsefnek, illetve szintén Hajnóczy József nevű unokatestvérének, a nyolcvanas években Wittenbergben tanult kiskéri evangélikus lelkésznek tulajdonították. Mályusz Elemér jött rá, hogy írója a pesti evangélikus lelkész, Molnár János volt. Hajnóczy jótevője és barátja, Széchényi Ferenc is megfogalmazta saját reformötleteit, *Igazságos gondolatok a lezárt gyűlés utáni földhelyzetről* címmel. Feltételezhető, hogy e kéziratban terjedő szöveg megalkotásában Hajnóczy is részt vett. Széchényi ekkor még szabadkőművesként, kiterjedt reformokat óhajtott, ám csak körültekintően, hiszen a legmagasabb nemesi réteg képviselőjeként tartott a francia forradalom példájától. Ennél is érdekesebb, hogy II. Lipótnak már 1791-ben is rendelkezésére álltak a Széchényi Ferenc grófról és titkáráról, Hajnóczy Józsefről szóló negatív jelentések. Negyedik fia, Sándor Lipót főherceg nádor az országgyűlés történetéről

informálva apját, megküldte a veszélyes személyek listáját is, amelyben két osztályba sorolják őket. Az első, veszélyesebb egyéneket soroló jegyzékben olvasható az alábbi feljegyzés is:²¹⁰ „*Széchenyi Ferencz és titkára, Hajnóczy József mindkettő nagyon veszélyes, az utóbbi igen tehetséges. Különösen a titkár lázító iratokat írt és járta a megyéket, hogy fellázza azokat. Berlinbe küldték. Az amerikai vörös páholy tagjai és berlini udvar levelezői.*”

Az 1790 és 1794 közti időszak nem csak a termékeny alkotás éveit jelentette Hajnóczynak. Sokat találkozott barátaival, jelentős személyekkel, kiterjedt levelezést folytatott. Figyelemmel kísérte a francia forradalom eseményeit is. Eleinte szabadkőművesként is aktív volt, Budára költözése után az olvasókört (*Lesekabinet*) is látogatta, ahol a francia forradalom hívei gyűltek össze. Sorsdöntő találkozása és megismerkedése Martinoviccsal, a címzetes apáttal és szabadkőművessel a pesti Nagyszívűség (*Magnanimitas*) páholyban csupán egy volt a számos találkozó közül, amelynek Hajnóczy részese volt. Rövidesen azonban éppen ő és a politikai változások okozták, hogy Hajnóczy élete új irányt vett, és rövidesen, rögtön II. Ferenc császár uralkodásának első éveiben, börtönben találta magát. Martinovics 1794 májusától kezdte beavatni abba a tervbe Hajnóczyt, amely túlmutatott már a fejlődéssel elégedetlen felvilágosultak elképzelésein is, és elkezdett kiépíteni egy hálózatot, amelynek elő kellett volna készítenie egy alapvető politikai fordulat feltételeit: Magyarország köztársasággá alakítását.²¹¹ A minta a legjelentősebb demokratikus változásokat bevezető, a jakobinusok uralma alatti Franciaország volt. E magyarországi mozgalom is innen kapta a „jakobinus” elnevezést.

Hajnóczy élettörténetének további paradoxona, hogy bár épp I. Ferenc volt az, aki kinevezte a budai Magyar Kamara titkárának és királyi tanácsosnak, ugyanő játszott főszerepet abban is, hogy Hajnóczy pá-

²¹⁰ Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. Budapest, 1926. 433–447, itt 443.

²¹¹ Simončič, 1982. 111.

lyafutását hamarosan a vesztőhelyen fejezze be. Az ifjú uralkodó már 1793 januárjában személyesen fordult a Magyar Udvari Kancelláriához azzal a kéréssel, hogy készítsenek bírálatot és foganatosítsanak intézkedéseket Hajnóczy anonim munkája, a *Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus* ellen. 1794. február 21-én pedig ugyanerre kérte a hivatalt a szintén Hajnóczytól származó és szintén névtelen *De comitiis regni Hungariae, deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici hungarici* című írás miatt. A kancellária mindkét írást veszélyesnek ítélte, és nyomozni kezdtek szerzőjük után.

Elérkeztünk tehát ahhoz a korszakhoz, amikor Franciaországon keresztülszálguldott a forradalom, amelynek gondolatai fokozatosan az egész világon elterjedtek. Nem kerülték el az osztrák monarchiát és Magyarországot sem, ahol magától értetődően nagy visszhangot váltottak ki. Hajnóczy József életének kiemelkedő és egyben sorsdöntő szakaszához érkeztünk, hiszen éppen életének utolsó éveit szötte át leginkább a francia forradalom eszméje és az a kísérlet, amely megpróbálta e gondolatok egy részét érvényesíteni a feudális Magyarországon.

A forradalom jegyében

A rejtélyes Martinovics Ignác

Ki is volt valójában Martinovics Ignác, ez a rejtélyes apát? Lángeszű, szinte démoni gondolkodó? Vagy lángeszű, szinte démoni szélhámos? Vagy csupán a felvilágosodás többrétegű és összetett korszakának törvényszerű teremtménye? A nyugat-európai történetírás szinte teljesen mellőzte személyét, pedig kétségtávol sikeresen befolyásolta néhány évtizedig a császári udvar viszonyát Magyarországhoz. Martinovics Ignác esetében gyakran a közép-európai történészek véleménye is homlok-egyenest ellentétes volt és még ma is az. A személyét és a francia forradalom idején kifejtett magyarországi tevékenységét értékelők fokozatosan két, antagonisztikus táborba csoportosultak. Az első, számbelileg jelentősebb tábor, amelyet elsősorban a magyar történészek képviselnek, Martinovics jellemhibáit hangsúlyozza: az anyagias és egoista Martinovics a bécsi rendőrség fizetett titkos ügynökeként feljelentette és a pusztulásba küldte társait.²¹² A második, lényegesen kisebb és kevésbé közismert, főleg horvát és szerb történészek alkotta tábor Martinovics fontos szerepét hangsúlyozza az „illírek” és a Habsburg-monarchia más nemzeteinek a nemzeti függetlenségért és szuverenitásért vívott küzdelmében, kiemelve, hogy a császári udvar politikájának áldozatává vált. Jellemző azonban, hogy Vaso Bogdanov horvát történésznek a *Martinovics Ignác jakobinus összeesküvése* (*Jakobinska zavjera Ignjata Martinovića*) című, 1960-ban Zágrábban kiadott főművét a mai napig alig ismeri a tudományos, illetve a szélesebb olvasóközönség. Amennyiben

²¹² Ezt a csoportot leginkább Fraknói Vilmos munkái jellemzik.

teret adunk a hiteles forrásoknak, el kell ismerni, hogy Bogdanovnak megalapozottak azon állításai, amelyek a dél-szlávoknak a Habsburg-monarchiában a polgári forradalom megszervezésének első kísérletéhez való hozzájárulását hangsúlyozzák. Nemcsak Magyarországot, hanem Horvátországot és a Vajdaságot is jelentős politikai központok és titkos szervezetek hálózta be. A jakobinusoknak nevezett résztvevők között sok horvát és szerb is volt. A Reformátorok Társaságának megalapítását felvető kezdeményezés és a társaság reformkonceptiója is a nagyszombati, majd átköltöztetése után a pesti egyetem politika- és gazdaságtudomány professzorának, Gyurkovics Ferencnek a nevéhez fűződik, aki így megelőzte Martinovicot. Ketten az öt kivégzett közül (Martinovics és Laczkovics) délszláv származásúak voltak, a harmadik – Hajnóczy József – pedig Horvátországgal és a Szerémséggel több, mint közeli viszonyban volt. Sok horvátot és szerbet ítéltek súlyos börtönbüntetésre, a horvát jakobinus mozgalom jelentős szervező alakja, Josip Kralj öngyilkosságot követett el, és a halálra ítélt Szén Antal (Martinovics unokaöccse) tevékenységének is volt horvátországi vonatkozása.

Martinovics Ignác József azt állította magáról, hogy egy katonáskodó albán nemes leszármazottja.²¹³ Lehetséges azonban, hogy őse egy szerb kocsmáros volt. Annyi biztos, hogy szerbiai katonacsaládból származott, amely a 17. század végén, a Čarnojević Arzén pátriárka vezette, ún. nagy szerb átköltözés idején menekült a törökök elől, szerb vidékről Dél-Magyarországra. Ignác édesapja, Martinovics Mátyás császári kapitányként Pesten maradt, és a budai Popini Máriát vette feleségül. Hat gyermekük született. 1791-ben a család nemesi címet kapott. Martinovics Ignác 1755. július 20-án született Pesten, a család negyedik fiaként. A gimnázium alsó osztályait kitűnő eredménnyel végezte el. Szerb anyanyelve mellett tudott magyarul és németül, és később összesen kilenc nyelvet sajátított el. Tizenhat éves korában küldte őt megőrzvegyült édesanyja a ferencesekhez, akik nagy örömmel fogadták a rendkívül tehetséges

---

²¹³ Martinovics önéletírása, amelyet, kihallgatása során készített el 1794. július 29-én. Benda, 1952a. 26–61.

gyermeket. A szerzetesi fogadalmat 1773 áprilisában tette le. Első szerzetesi éveit a Bács megyei bajai kolostorban töltötte, ahol elvégezte a filozófiai stúdiumokat (a gimnázium felső osztályait). Tizenkilenc évesen lázadt fel első alkalommal az egyház és a szerzetesi lét ellen és megpróbált önállóan boldogulni. 1774 nyarán, amikor a ferences rend római generálisának delegátusa vizitációra érkezett a kolostorba, Martinovics írásban kérvényezte, hogy bocsássák el a rend kötelékéből. Kérését azzal indokolta, hogy szerzetesi esküje nem számít, mivel arra őt kényszerítették. Egyik 1792-es levelében idézte fel akkori álláspontját: „*Mivelhogy megismerte a papi romlottságot, szakított az egyházzal és végérvényesen beleszeretett József császárhoz,*” ám a ferences rend vezetői nem akarták elveszíteni ezt a „*zseniális fiatallembert.*”²¹⁴ Ezután elvégezte a teológiát a budai egyetemen. A ferences rendi novíciusok filozófia- és matematika-tanára lett, majd felsőfokú teológiai és természettudományi stúdiumokat abszolvált, kitűnő eredménnyel. Filozófia és teológia doktori címet szerzett. Mivel azonban újabb konfliktusokba keveredett rendi előjáróival és testvéreivel, áthelyezték a bródi kolostorba. 1781-ben került Eszékre, ahol kiadta első művét, egy bölcséleti kézikönyvet. Újraéledt benne a vágy, hogy kiszabaduljon a kolostori élet szorításából. Őrnagy nagybátyja és alhadnagy testvére még ebben az évben meghívta őt Bukovinába tábori lelkésznek, ahol a csernovici gyalogezred hadmérnökei mellett matematikával is foglalkozhatott. Rögtön odaindult, és csak később kérte, hogy bocsássák el a rendből. Itt sem tartózkodott azonban sokáig. Megismerkedett Ignac Potocki gróffal, aki később, az 1794-es lengyel Kosciuszko-felkelés alatt külügyminiszteri posztot tölt majd be. Martinovics önéletrajza szerint a lengyel nemest annyira magával ragadta Martinovics műveltsége, hogy felkérte, legyen társa Svájcot, Franciaországot, Hollandiát, Belgiumot és Németországot érintő tanulmányútja során. Eljutottak Oroszországba és Angliába is, és Potocki révén Martinovics megismerkedhetett a felvilágosodás számos neves alakjával.

---

²¹⁴ Vaso Bogdanov: Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794 i ucesce Hrvata i Srba u zavjeri Martinovicevih jakobinaca, *Starine* 46. Zágráb, 1965. 339.

Párizsban Martinovics belépett a szabadkőműves mozgalom radikális szárnyát képviselő illuminátusok titkos rendjébe.²¹⁵ Amikor csaknem egy év elteltével, 1782 nyarának végén Potockival együtt hazatért, Lembergben tagja lett a szabadkőműves „Phöenix zur runden Tafel” nevű páholynak. 1782-ben a szivárványról írt értekezéseért tagjává fogadta a haarlemi egyetem. 1783 nyarán II. József a lembergi királyi akadémia – 1784-től egyetem – természettudományi tanárává nevezte ki. Ekkorra Martinovics már teljesen elszakadt a ferences rendtől, s várható volt szekuralizációja is, mert állítása szerint a szerzetesi esküt kényszer alatt tette le. Az önéletrajz szerint Gottfried van Swieten indítványára lett huszonkilenc évesen a filozófiai fakultás dékánja. Tudományos munkákat publikált a matematika és a vegytan területéről. Mivel cikkei a legkiválóbb európai tudományos folyóiratok hasábjain jelentek meg, több európai akadémia (hessen-hamburgi, müncheni, stockholmi, szentpétervári) tagjává fogadta. Kutatásai során kísérleti fizikával és az atmoszféra magasságmérésével foglalkozott, tökéletesítette a légszivattyút, kémiai laboratóriumot alapított, dohánycseplő- és -vágó gépet talált fel, amelyet a császárnak is bemutatott. 1784 februárjában Magyarországon először hajtott végre próbarepülést a Montgolfier testvérek által kifejlesztett hőlégballonnal. Lembergben megismerkedett a francia és az angol Felvilágosodás képviselőinek műveivel, s hatásukra 1788-ban kiadta *Filozófiai írások* (Memoires philosophiques) című munkáját; a kolofon szerint Londonban, ezzel azonban csak a cenzúrát kerülte meg a szerző – nem csoda, mert a mű nyílt állásfoglalás volt a materialista világnézet mellett. A nyolcvanas évek során kezdett Martinovics politikai munkákat írni. Politikai nézetei alapján azon reformelkötelezett joze-finista értelmiségiek közé sorolhatjuk be, akik hitték, hogy a felvilágosult uralkodó majd megvalósítja a létfontosságú társadalmi reformokat.

²¹⁵ Áttekintően az illuminátusokról: Eberhard Weis: Der Illuminatenorden (1776–1786). Unter besonderer Berücksichtigung der Fragen seiner sozialen Zusammensetzung, seiner politischen Ziele und seiner Fortexistenz nach 1786. In: Helmut Reinalter (ed.): Aufklärung und Geheim-gesellschaften. München, 1989. 87–108.

Martinovics már lemergi tartózkodása alatt konfliktusokba keveredett; gyakran túlértékelte saját szerepét, és emiatt, főként II. József halála után, többször is támadták kollégái. 1791-ben, amikor a pesti egyetem fizika professzorának helye megüresedett, az ambiciózus Martinovics elhagyta Lemberget és megpályázta az állást. A sikertelen pályázat után Bécsbe utazott, ahol rövidesen II. Lipót egyik legfontosabb tanácsosa és segítője lett a magyarországi világi és egyházi nemességnek a jozefinista reformokat támadó mozgalma elleni harcában.

Martinovics 1790-ben, a Magyar Királyság nemességéhez és klérusához címzett anonim röpiratával (*Oratio ad proceres et nobiles regni Hungarie*) lépett a politika harcok mezejére.²¹⁶ Ebben a művében az éppen összehívott országgyűlésnek címezte tanácsait, és élesen támadta a hajdani jezsuiták tevékenységét, mert úgy gondolta, hogy ők állnak a titkos konspirációk mögött. 1790. november 15-én egyenesen az uralkodót szólította meg egy francia nyelvű felhívással, amelyben kritizálta a külpolitikát, útmutatást adott a Habsburg-udvar aktuális helyzetéről, majd felajánlotta személyét tanácsadóként. 1791 májusában Gottfried van Swieten közvetítésével szeretett volna bekerülni a felsőoktatás vezetésébe, és végleg elhagyta Lemberget.

Bécsben Martinovics élete nagyot fordult; három évet töltött el az élet napos oldalán. 1791 júniusában ugyanis találkozott II. Lipót egyik titkos tanácsadójával, Szalkay Antallal,²¹⁷ és az ő révén megismerkedett az egykori pesti kávéház-tulajdonossal, Gotthardi Ferencével, akit még II. József nevezett ki a pesti titkosrendőrség vezetőjének. Amikor II. Lipót átvette a kormányzást, Gotthardit a titkosrendőrség főnökévé emelte. Gotthardinak így módon szabad bejárása volt a császárhoz, és ő hívta fel Lipót figyelmét Martinovicsra, mint kiváló kémikusra.

Gotthardi a kettős játszmák és az alakoskodás mestere volt. Egy szisztematikusan kidolgozott, az egész birodalmat behálózó rendőrségi

²¹⁶ Benda, 1957. 105–149.

²¹⁷ Denis Silagi: Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II. (Südeuropäische Arbeiten 57.). München, 1960. 55–64.

hírszerző szervezetet állított fel. Ennek a hálózatnak a felhasználásával szerette volna Lipót monitorozni, és céljai érdekében befolyásolni a közvéleményt. Az egykori jozefinisták még határozottabb reformokat vártak el az uralkodótól, és sokan közülük szívesen lettek tagjai a titkos tanácsadói körnek.²¹⁸ Amikor a császár látszólag a kompromisszumok és a megbékélés útjára lépett a magyarországi rendekkel szemben, Gotthardi személyesen készített és terjesztett röpiratokat, amelyekben a földesurak ellen lázította a parasztokat.²¹⁹ II. Lipót különböző titkos „játszmákkal” igyekezett a szerbek és románok ellenérzéseit erősíteni a magyarokkal szemben. Ily módon akarta nyomás alá helyezni a magyar rendeket és felszámolni szeparatista törekvéseiket. Az uralkodó konspirációs céllal kinevezte a *Hoftheater* (Udvari Színház) igazgatójának Gotthardit, aki titkos informátorokból és besúgókból álló, sűrű hálózatot épített ki. A szabadkőműves és más titkos társaságok belső köreiből azonban csak nagyon nehezen sikerült információt szerezni. Ez volt az oka Gotthardi lelkesedésének, amikor Martinovics maga ajánlotta fel közreműködését, és munkatársként a titkosrendőrség soraiba lépett. Első jelentései, amelyeket felettesének, Gotthardinak küldött, tizenöt levélben maradtak fenn. Ezeket pesti tartózkodása idején, 1791. augusztus 24. és 1792. január 8. között írta. Részletes információkkal szolgált a magyarországi patrióták és illuminátusok titkos társaságairól, s nyíltan azt javasolta, hogy az uralkodó zárja ki a magyar nemességet az átfogó reformjátszmákból.

Martinovics hiábavaló reményeket táplált, amikor abban bízott, hogy a veszélyesnek tartott titkos társaságokról szóló, megbízható forrásból származó, ám felnagyított jelentőségű hírekkel felkelti majd az uralkodó érdeklődését, és így magasabb pozícióba jutva, politikai karriert fut be. A rendőrfőnök ajánlására a császár három alkalommal fogadta őt. 1792 februárjában kinevezte udvari kémikusnak, és később publi-

²¹⁸ Silagi, 1960. 41–45.

²¹⁹ A mai Szlovákia területén terjesztett röplapokat elemezte: Šimončič, 1982. 71–101.

cistaként is igényt tartott volna szolgáltatásaira, hasonlóan a rendőrség egy másik munkatársához, Hoffmann Lipót Alajos egykori pesti professzorhoz. 1792. március 1-jén azonban II. Lipót váratlanul elhunyt. Magyarország átalakítását célzó titkos terveit, ahogyan azokat bizalmas tanácsadói kidolgozták, már nem tudta megvalósítani. Akárcsak annak idején bátyja, II. József halála, Lipóté is sokak életében hozott fordulatot. Martinovics megpróbálta az utód, Ferenc császár bizalmát is elnyerni. Amikor azonban a francia forradalomtól megrémült uralkodó a nemességgel és a katolikus egyház képviselőivel fogott össze, rövidesen az ellenzék soraiban találta magát.

Végzetes ismeretség

A kor két rendkívüli személyiségének, Hajnóczynak és Martinovicsnak a megismerkedésére 1792. július 15. után került sor, amikor Hajnóczy elfoglalta a Magyar Kamara titkári posztját. Ekkor barátjánál, Kovachichnál lakott egy kis szobában, és rengeteget dolgozott. Elégedett volt, hiszen a titkári fizetés, az évi 1500 arany mellé még tanácsosi – *consiliarius* – címet is kapott. Hivatali munkája mellett zavartalanul kutatatható, alkotatható és publikálhatott. Gyakran dolgozott együtt Kovachichsal. Ennek az időszaknak a kiterjedt levelezéséből sajnos csak kevés maradt fenn. A levelek többségét levelező partnerei égették el a későbbi letartóztatások miatt. Ahogyan a korszak minden művelt embere, Hajnóczy is nagy figyelmet szentelt a franciaországi forradalmi eseményeknek. A francia társadalom forradalmi átalakulásáról, az alkotmány módosításáról és az állam köztársasági reformjáról szóló sokkoló párizsi hírek mindenkit elgondolkodtattak. Pesten és Budán sorra alakultak az olvasóköri körök, amelyek tagjai kávéházakban jöttek össze, és szenvedélyesen tárgyalták a legújabb franciaországi híreket. Hajnóczy Pesten és Budán is eljárta ezekbe a *Lesekabinetekbe*, ahol természetesen sok egykori szabadkőművessel találkozott, akik a páholyok tevékenységének megfigyelése és korlátozása után elveszítették társadalmi aktivi-

tásuk fórumát. A résztvevők személyazonosságát sohasem firtatták, annyi azonban bizonyos, hogy itt került kapcsolatba Martinovics Ignáccal. Magyarország vitathatatlanul legjártasabb alkotmányjogásza, aki az amerikai és francia konstitúció mintája alapján tervezte véghezvinni a magyarországi alkotmányrendszer reformját, nem kerülhette el a figyelmét annak az embernek, aki a legmagasabb körökben ápolta kapcsolatai révén maga próbálta meg befolyásolni a kormányzat által követett irányt.

Hajnóczy ekkor még nem volt tagja semmilyen fegyveres forradalmi fordulatra készülő reformmozgalomnak. Nyilvánosságra hozott reformindítványainak alapgondolata Magyarország egyértelműen békés, evolúciós, tehát nem forradalmi átalakulása volt.²²⁰

Ennek ellenére sem kerülhette el az összeütközést az államhatalommal és annak erőszakszerveivel, elsősorban a titkosrendőrséggel. A bécsi Udvari Kancellária már 1793 tavaszán azzal a közvetlen utasítással fordult a Helytartótanácsához, hogy azonosítsa be három névtelenül kiadott, a cenzúra által a betiltottak közé sorolt mű szerzőjét, és minden fellelhető példányt kobozzon el. Ezen tiltott művek listáján szerepelt Martinovicsnak az uralkodóhoz címzett írásai egyike is, amelynek szerzőségére ezúttal fény derült – a *Litterae ad Imperatorem*ről volt szó.²²¹ Hajnóczy is érintett volt ebben az ügyben, mivel az eredetileg francia szöveget ő fordította le német és latin nyelvre. Ráadásul az említett listán szerepelt név nélkül kiadott kézírata, *A katolikus egyházi rendről Magyarországon alkotott törvények kivonata* is.²²²

Idő kérdése volt csak, mikor kerül összeütközésbe a titkosrendőrséggel. A kül- és belpolitikai események is felgyorsultak. II. Lipót váratlan halálát követően legidősebb fia, Ferenc lépett a császári trónra. 1792. június 6-án magyar királlyá, 1792. július 7-én német-római császárrá, majd 1792. augusztus 2-án cseh királlyá koronázták. Már főherceggént is sürgette,

²²⁰ Ezt hangsúlyozza: Csáky Moritz: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn, Bécs, 1981. 74–80. Silagi, 1960. 51–52: ezzel szemben az arisztokrata mecénásoktól való függetlenségét emeli ki.

²²¹ Levél Ferenc császárhoz és királyhoz. Magyarul kiadta: Benda, 1957. 814–834.

²²² Lásd a 209. jegyzetet.

hogy számoljanak le Franciaországgal. Hadjáratot tervezett, amelyről azt hitte, csak egy katonai kirándulás lesz, ahonnan győztesként visszatérve leszámolhat a hazai ellenzékkel is. Ez a kirándulás azonban öt évig tartott. Párizsban, ahol az emberiség történetében először törölték el a feudalizmust, egy további hallatlan dolog történt. A francia forradalmárok előbb kivégezték királyukat, XVI. Lajost, majd feleségét Marie Antoinette-t. Ezt már a Habsburg-udvar személyes ügyként kezelte, hiszen Marie Antoinette Mária Terézia legfiatalabb lányaként II. Ferenc császár nagynénje volt. Ausztria és vele Magyarország közvetlen konfrontációba, majd hamarosan katonai konfliktusba keveredett Franciaországgal.

A bécsi, a budai és a pesti helyzet több mint bonyolult volt. Ferenc eleinte nem nyúlt bele az apja által létrehozott rendszerbe, később azonban fokozatosan új emberekkel vette körül magát. Hamarosan Martinovics Ignác is azoknak a sorsában osztozott, akik a bécsi császári udvar fényűző kulisszáit elhagyva kénytelenek voltak visszavonulni. Ferenc újra a rendőrség élére állította az egykori rendőrfőnököt, Johann Anton Pergen grófot. Ő már nem bízott sem Gotthardiban, sem Martinovicsban, és megvonta havi rendszeres juttatásukat. Ezért mindketten inkább az uralkodó kegyeit igyekeztek elnyerni. Ám minden erőfeszítésük hiábavaló volt. Az új császárt Martinovics reformindítványai cseppet sem érdekelték, és jelentéseit bontatlanul továbbította az új rendőrfőnöknek.

Előjáték – a bécsi jakobinusok leleplezése és letartóztatása

Hajnóczy József virágkorában bevégzett életének vége, valamint a történelmi helyzet – amelynek folytán örökre és kitörölhetetlenül forradalmi mártírként írta be magát Magyarország történetébe – egyaránt összefügg a francia forradalom magyarországi radikális híveinek tevékenységével, vagyis a magyarországi jakobinus mozgalommal. A „jakobinus” szó a forradalmi Franciaországban született meg. Kezdetben a francia alkotmányozó nemzetgyűlés egyik képviselőcsoportjának, az

Alkotmány Barátainak Társasága tagságának gúnyneve volt, mivel a francia forradalom legfontosabb politikai klubja az egykori Szent Jakab domonkos rendi kolostorban tartotta találkozóit. Ez a forradalmi klub – túlnyomórészt radikális republikánusok – 1794-ig, vezetője, Robespierre kivégzéséig és működése betiltásáig alapvetően meghatározta a forradalom sorsát Franciaországban és Európában is. A klub működésével szorosan összefonódik az első években a legfontosabb forradalmi alkotmánymódosítások formulázása és bevezetése, valamint 1792 és 1795 között a forradalom legellentmondásosabb időszaka; a forradalmi terror és a forradalom ellenzőinek tömeges kivégzése. A jakobinus szó jelentésének tömör ismertetéséből is kitűnik, hogy magának az elnevezésnek a tartalma a forradalom lefolyása és fejlődése függvényében változott, és pozitív vagy negatív értelmezését az határozta meg, hogy használóját milyen viszony fűzte a francia forradalomhoz.

A jakobinus szó fokozatosan nemzeti hovatartozástól független megnevezése lett a francia forradalom alapelveit (állampolgári egyenlőség, népképviselet, a kolostorok megszüntetése és az egyházi vagyon államosítása) következetesen képviselőknak. A Franciaországgal vívott háborúk révén a Habsburg-monarchia országaiban is elterjedt ennek a fogalomnak a használata. Kezdetben a legkülönbözőbb titkos körök tagjainak, többnyire a forradalom eseményeit figyelemmel kísérő és az elért eredményekkel szimpatizáló felvilágosult reformpártiaknak és az egykori szabadkőműveseknek az általános megnevezésére szolgált. Rendőrségi források szerint a jakobinusok Bécsben, Magyarországon, Karintióban, Krajnában, Stájerországban, Felső-Ausztriában, Tirolban és Vorarlberg tartományban kezdték meg működésüket. Politikailag jelentéktelen, lokálisan elkülönülő és izolált politikai csoportosulások voltak.²²³ Működésüket a monarchiában uralkodó, a forradalmi köztársasági gondolatokat, illetve a francia forradalom híreit nem blokkoló

²²³ Karl Vocelka: Glantz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat (Österreichische Geschichte 1699–1815). Wien, 2011. 275–276.

politika tette lehetővé. Ez az állapot II. Lipót uralkodásának végéig tartott, oka pedig az újra bevezetett cenzúra és a korlátozó rendőrségi intézkedések ellenére jellemző viszonylagos szellemi szabadság és mérsékelt politikai tolerancia volt. A forradalmi demokraták mozgalmi elsősorban II. József és II. Lipót polgári származású hivatalnokai közül verbuválódtak, akik már jelentős szervezeti tapasztalatokra és ismeretekre tettek szert. II. Lipót ügyesen használta ki politikájának megvalósítására titkos tanácsadóit, s belőlük egy stábot is kialakított magának. Szabad kezét adott számukra a végrehajtásban, miközben tevékenységüket a háttérből ő maga irányította és ellenőrizte.²²⁴

II. József reformjainak látens restaurációja azt a benyomást keltette, mintha a Habsburg-monarchia alkotmányos állammá alakulása erőszakmentesen, forradalom nélkül is megvalósulhatna. Ezt a nézetet támasztotta alá számos hivatal, amelyek reformokat vezettek be már a két császár uralma idején. A két császár hívei közül azok, akik a monarchia békés átszervezéséről álmodoztak, bizakodva várták 1792 tavaszán a francia forradalmi hadsereg támadását. Reményeik azonban II. Lipót halálával megghiúsultak. Néhány hónappal később, ősszel elkezdtek összejárni és szervezetteren fellépni Ferenc vehemens restaurációs politikája ellen. Ezeket az ellenzékiet tartották Ausztriában és Magyarországon is a jakobinus mozgalom magjának. Elsősorban arról a polgári értelmiségről van szó, amelynek soraiban jogászok, újságírók, irodalmárok, ügyvédek és főleg tisztviselők voltak többségben.

Az a tény, hogy a francia forradalom legtöbb hívét Bécsben találjuk, abból következett, hogy a gyorsan növekvő nagyváros a legfontosabb csomópont volt, ahonnan a forradalmi hírek szétáradtak a monarchiában, s ahol a legnagyobb hatást gyakorolták a közvéleményre. Bécs volt a monarchia fővárosa, az uralkodó székvárosa, nagykövetségek és külképviseletek, központi állami és fontos országos szervezetek és intézmények székhelye, s az a hely is, ahol a monarchiát alkotó egyes országok

---

²²⁴ Részletesen erről: Silagi, 1960.

politikai reprezentációjának jelentős része tartózkodott, beleértve a magyarországi nemességet, értelmiséget és katonatiszteket is. Ezért a bécsi politikai klíma nagy hatással volt a monarchia egyes tartományainak politikai hangulatára is, és ez alól Magyarország sem volt kivétel. Bécs ugyancsak székvárosa volt a központi cenzúraszerveknek és a rendőrségnek, tehát a fő hivataloknak, amelyek egyik legfontosabb feladatát képezte az abszolutista állam megóvása a külső és belső ellenségektől, a forradalomtól vagy a váratlan fordulat veszélyétől.²²⁵ 1789-ben, amikor kirobbant a francia forradalom, Bécsben létrehozták a miniszteriális rendőri hivatalt, amelynek vezetését Johann Anton Pergen grófra bízta. Őt azonban még II. Lipót idején, 1791-ben nyugdíjazták, s a már említett Gotthardi Ferencsel pótolta. Amikor Ferenc 1793-ban újjászervezte a rendőrséget, az újonnan alapított udvari rendőrhivatal elnöki posztját az egykori rendőrminiszternek, Pergennek ajánlotta fel, és Gotthardit közvetlenül Pergen alá rendelte. Franz Anton von Beerrel, Friedrich Schillinggel és Franz Joseph Saurauval együtt ők készítették elő az utat Metternich rendőrállamához. Kezdeti intézkedéseik magukban foglalták a cenzúra szigorítását, a külföldiek megfigyelését, az ítélet-végrehajtás reformját és a leszámolást a jakobinus eszmékkel és a társadalom forradalmi hangulatával. Utóbbi elsősorban a forradalmi publicisztikában jelent meg, igaz, többnyire csak anonim kéziratok formájában; már egy 1792. decemberi dekrétum példás büntetést rendelt el a pamfletek, kiáltványok, felhívások és más irományok kiadói és terjesztői számára. Egy másik dekrétum 1793. február 9-én betiltott minden könyvet és folyóiratot, amennyiben kedvezően írt a francia forradalomról. A jakobinus publicisztika azonban a kedvezőtlen körülmények ellenére tovább terjedt. Leggyakrabban és a leghatásosabban a háború befejezését követelte, hangsúlyozva, hogy a háborúk nem a nép, hanem az uralkodó érdekeit szolgálják. Számolatlanul írtak szatirikus pamfleteket versben és prózában, ahogyan politikai kitékat is, amelyekben pergő párbeszédnek szolgáltak a címzettek okulására. A rendőrségi be-

---

²²⁵ Vöcelka, 2001. 290.

súgók által megszerzett és benyújtott szatirikus paszkvillusok (gúnyiratok) jellemző példája volt a következő: *II. Ferenc ugyan nem az első, de biztosan az utolsó.*²²⁶

A feltételezett jakobinus összeesküvés leleplezésére irányuló rendőrségi akció irányításának feladata a fiatal és ambiciózus grófnak, az uralkodóval gyerekkori barátságot ápoló Sauraunak jutott, akit 1793-ban Pergen helyettesévé nevezték ki. Már az egyik 1793. június 17-i megnyilvánulásában voltak jelei annak, hogy a rendőrség tudott a bécsi jakobinusok tagjainak, találkozóhelyeinek, lépéseinek és terveinek többségéről. Pergen rendőrminiszter már ebben az évben megpróbálta elérni, hogy az uralkodó beleegyezzen a letartóztatásokba, azonban ekkor még nem volt elég bizonyíték a kezében.²²⁷ 1794 januárjában egyik besúgójának információja alapján a rendőrség rajtaütött az úgynevezett *Schusterkomplotton*, a vallásról vitázó bécsi külvárosi cipészek, szabók és inasok összeesküvésén. A vezetőket a „politikai büntető törvény” alapján bírósági eljárás nélkül istenkáromlással vádolták, pellengérré állították és egy év elzárással sújtották. Pergen és Saurau azonban tudatában voltak annak, hogy ezzel a leleplezéssel és egyéb jelentésekkel a bécsi jakobinusok működéséről még nem kerülnek közelebb a mozgalom gyökereihez. A „suszter összeesküvés” elleni fellépést és később, 1794 júniusában egy jozefinista bazini lelkész kolostori börtönbe zárását a rendőrség és az egyház részéről egyaránt az motiválta, hogy tartottak egy népi elégedetlenségi mozgalom kirobbanásától a bécsi elővárosokban. Aggodalmaikat a francia győzelmekről, a franciák Belgiumba vonulásáról, a szomszédos Lengyelország forradalmi helyzetéről, a torinói, nápolyi és londoni jakobinus mozgalmak lelepleződéséről szóló külföldi hírek is alátámasztották, nem beszélve az olyan belpolitikai információkról, amelyek szerint Held lutheránus lelkész és Denkmann bécsi orvos

²²⁶ Alfred Körner: Die Wiener Jakobiner (Deutsche revolutionäre Demokraten. Bd. 3). Stuttgart, 1972. 12–13.

²²⁷ Helmut Reinalter: Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie. Bécs–Köln–Graz, 1980. 408.

azért utazott Párizsba, hogy ott teljes felhatalmazással tárgyaljon egy bécsi forradalom szervezésének lehetőségeiről.

Az aggasztó fejlemények és Saurau jelentése miatt Pergen megszakította vidéki nyaralását, és személyesen informálta az uralkodót a bécsi helyzetről, illetve egy felkelés lehetséges kitöréséről. Ezután igyekezett megszerezni az uralkodó jóváhagyását egy arányos rendőrségi fellépéshez a „rosszul gondolkodó” személyek ellen. Hogy megkönnyítse a rendőrség számára a letartóztatásokat és a korlátozó intézkedések bevezetését, Schilling – mint számos, korábbi esetben – írt az uralkodónak egy javaslatot. Amikor az uralkodó Schilling tervzetét elutasította, Saurau más eszközöket keresett a jakobinus vezetők letartóztatásához. 1794 májusától többször is információt kapott egy új titkosügynökről, Vinzenz Joseph Degen könyvkereskedőtől, aki maga is részt vett bécsi jakobinus találkozókön. Sauraunak küldött öt levelében megnevezi a „bécsi propaganda” tagjait: Jutzot, Martinovicsot és Hebenstreitet veszélyesnek tartotta, Riedelt pedig „szellemi vezetőjükként” írta le. A titkosrendőrség bonyolult viszonyairól tanúskodik a rendőrség volt vezetőjének, Gotthardinak II. Lipót császárhoz 1792. augusztus 16-án írt levele, amelyben éppen hogy Degent nevezte „bécsi demokratának”, aki Ferenc császári koronázásakor Frankfurtban tartózkodott, és egy titkos társaság megbízásából, hamis útlevéllel Franciaországba, Hollandiába és Angliába utazott, ahol spionként a Habsburg-monarchia ellen dolgozott. Még az is elképzelhető, hogy Bécsben annyi titkos ügynök volt, mint ahány résztvevő a titkos találkozókön.

Degen már az első összefoglaló jelentésében is a bécsi jakobinusok forradalmi előkészületeiről számolt be. A francia hadsereg külhoni sikerét követően került volna sor belföldi forradalomra, a francia minta alapján. A forradalmi centrum – a bécsi központi bizottság – összekötetésben állt volna a bécsi elővárosok és a tartományok bizottságaival, és mindegyiket alárendelték volna a legfelsőbb választmánynak. Degen jelentésében kiemelte Riedel, Hebenstreit és – elsősorban a magyarországi jakobinusok szempontjából – Martinovics nevét.

Saurau már másnap, 1794. július 21-én megismertette őfelségét, Ferenc császárt információforrásával és az arányos ellenlépések szükségességével.²²⁸

„Martinovics kapcsolatban áll minden forradalmi módon gondolkodó emberrel, és nemcsak itt, hanem elsősorban Magyarországon, és főként a hírhedt Laczkovicssal; ha az itteni és a pesti propagandaintézet között kapcsolat van, akkor bizonyosan Martinovics az a csatorna, amelyen át a közvetítés történik. Mértéktelen becsvágy dolgozik benne, rendkívül okos és valamilyen módon mindig fontos szerepet szeretne játszani, tehát igazi Herostratus. Ezekhez a tulajdonságaihoz járul még, hogy amióta Őfelsége megszabadult okvetetlenkedéseitől, és lemondott arról, hogy besúgótehetségét használja, az elégedetleneknek abba a fajtájába tartozik, akik minden tekintetben rendkívül veszélyesek. Egykori titkos jelentései is azt bizonyítják, hogy Martinovics nem csak Őfelsége államaiban, hanem külföldön is kapcsolatban áll a titkos társaságokkal. Ha ezek az időről időre felküldött jelentések igazat mondtak, akkor ő maga is tagja kell, hogy legyen külföldi páholyoknak, ami ez idő szerint különösen aggasztó. Ha ezek a jelentések hamisak voltak, akkor csaló, aki őfelségét és az államigazgatást be akarta csapni és célszerűtlen intézkedésekre akarta rávenni.

Bécs, 1794. július 21. Saurau”

A császár már másnap válaszolt:

„Teljesen egyetértek a javaslatával, és ismert számomra buzgósága és belátása, hogy minden kívánt intézkedést ebben az esetben a legcélszerűbben meg fog kezdeni. Ezekhez azonnal hozzá is kell fognia, az eredményükről pedig megfelelő jelentést készítenie, és aztán ez irányú további parancsokat megvárnia.”

---

²²⁸ Benda, 1952a. 25–26. 111.

Degen erőfeszítései hamar eredményt hoztak, mivel már a következő napon jelentette Sauraunak, hogy Hebenstreit találkozni szeretne vele Brigittenauban; július 21-én sor is került arra a találkozóra az Augartenben, ahol egy további beavatottal, Heinrich Jeline-vel tárgyaltak a forradalmi taktikákról. A fő téma a közvélemény alakulása volt. Az elfogyasztott alkohol hatása alatt Hebenstreit beszámolt forradalmi terveiről is, ami szerint egy előre megadott éjszakai órában 2500 felkelő nyomul be több irányból Bécsbe, lefegyverzik az őrséget, a kaszárnnyák elfoglalásával fegyvert szereznek, megölnék 300 arisztokratát és szolgálokat, a császárt elfogják, és nagyszámú biankó elfogatóparancs (*Charten Bianken*) kiállítására kényszerítik. Másnap proklamációt intéznek a néphez, ideiglenes kormányt állítanak fel, és a tartományokból a császár nevében képviselőket hívnak a népgyűlésbe. Degen informálta Sauraut öt titkos társaságról is: a Hebenstreit, illetve a Riedel körüli csoportosulásról, a Menz vezette orvostanhallgatók társaságáról, a kereskedelmi szolgák köréről és egy csoportról egy leopoldstadti sörözőben.

A bécsi rendőrség az uralkodó rendelkezése, a már két hete tartó folyamatos megfigyelés alapján a 23-áról 24-ére virradó éjszaka elfogta a kilenc leggyanúsabb személyt. Az elfogatóparancsban megnevezett személyek mindannyian Bécs polgári elitjébe tartoztak: Andreas von Riedel báró, Franz Hebenstreit főhadnagy, Kajetán Gilofszky (Gilowski) katonai írnok, Heinrich Jeline történelem- és filozófiatanár, František Hanka orvos, Johann Hackel kereskedő, Fridolin Jenny ügyvéd, Jakob Ignaz Jutz ügyvéd és Martinovics Ignác apát. Az akció során a rendőrség lefoglalta személyes levelezésüket és a kompromittáló iratokat is.

Martinovics, amikor a rendőrség az éjszaka közepén kirángatta az ágyából és a rendőrigazgatóságra vitte, nem tanúsított ellenállást, mert ájulás környékezte. Lélekben talán azzal nyugtathatta magát, hogy csak egy félreértésről lehet szó, amelyet a rendőrség titkos ügynökeként képes lesz megmagyarázni, és hamarosan hazatérhet. Martinovics lakását átkutatták a rendőrök, lefoglalták a levelezését, valamint a gyanús iratokat. Mivel ezeket nem tanulmányozták át alaposan, még nem lehetett tudni,

hogy egy közönséges papírlapon olvasható népdal és egy bizonyos Hajnóczy Pestről írott levele elvezeti a nyomozókat Magyarországra, ahol ugyanilyen éjszakai letartóztatások zajlanak le hamarosan – csak jóval nagyobb méretekben.

Másnap Ferenc császár megkapta a türelmetlenül várt jelentést a sikeres rendőri akcióról. Megbízható, kipróbált és a monarchiához hű személyekből azonnal felállított egy udvari vizsgálóbizottságot. A bizottság elnökének Saurau grófot tette meg, a többi tag a legfelső bíróság és az alsó-ausztriai ítélőtábla képviselői közül, valamint a városi tanács és a rendőrminisztérium soraiból került ki: Felix Stuppan báró és udvari tanácsos, Fáby Ignác József, Sigmund Kappus Pichelstein, Jozef Sedelmeyer, Martinoly Ferenc József és Franz Schilling. Még aznap mindannyian megkapták hivatalos kinevezésüket, letették a titoktartási esküt, és felszólították őket, hogy azonnal kezdjék meg működésüket.

Júliusban 36 férfit tartóztattak le Bécsben, köztük magyarországi jakobinusokat. A bécsi jakobinusok többsége a II. Lipót császárral egykor bizalmas viszonyt ápoló, valamint II. Ferenc nevelőjeként és tanáráként ismert Riedel báró köréhez tartozott;²²⁹ néhányan Alois Blumauer költő és Johann Gottlieb Wolstein állatorvosi iskolaigazgató körül csoportosultak. Az egyes csoportok közti szoros kapcsolatot a rendőrségnek nem sikerült igazolnia. A Riedel-kör legjelentősebb tagjai a már említett Jelinek kivül, Franz Hebenstreit főhadnagy, Kajetan Gilofszky von Urazew, a katonai bíróság titkára, Martin Prandstätter magisztrátusi tanácsos, Leopold Billeck von Billenberg számadó tiszt és Georg Ruzsitska, a Magyar Udvari Kancellária hivatalszolgája voltak. Az 1792 ősztől többnyire Riedel házában összeülő klub körül szimpatizáns ügyvédek, orvosok, lelkészek, udvarmesterek, diákok és írók, valamint néhány kereskedő és vállalkozó részvételével kötetlen csoportosulások alakultak ki.²³⁰

²²⁹ Deák Eszter: *Der Untergang eines Revolutionärs Andreas Riedel*, Budapest, 1993.

²³⁰ Körner, 1972. 9.

Martinovics Ignác a Blumauer-csoporttal állt kapcsolatban,²³¹ amely a Hackel család szalonjában (Dorotheengasse) jött össze. Rendszerint itt találkoztak a kor legismertebb „felvilágosult” személyiségei, előkelő politikusok és művészek.²³² Attól a pillanattól kezdve, hogy Hackel felkínálta házát a költő Blumauernek, az az egyik legkeresettebb bécsi szalon lett. Intellektuális színvonalával túlszárnyalta az olyan ismert szalonokat is, mint amilyen az ügyvéd Jakob Ignaz Jutzé vagy Andreas Riedel báróé volt. Blumauer, az osztrák felvilágosodás irodalmának „csillaga”²³³ révén kezdtek eljárni Hackelékhez a hasonlóan neves barátok, a költő Franz Joseph Ratschky vagy az Udvari Könyvtár gondnoka, Paul Strattman abbé is. Johann Hackel anyagilag is támogatta barátja, Blumauer irodalmi ambícióit. Megtehetette, hiszen sikeres vállalkozó volt: lottójáték-szervezőként szerzett jelentős vagyont, amelyet előnyösen fektetett be ingatlanokba. Hackelék szalonját időnként a leMBERGI rendőrbiztos, Franz Xaver Troll is látogatta, egy másik titkos ügynök – Martinovics mellett.

Martinovics kihallgatása

Az 1794. július 25-i napon Martinovics Ignác apát cellájába belépett Schilling kormánytanácsos. Azért jött, hogy bejelentse, írásos vallomást akar tőle a bécsi és a tartományokban lezajlott forradalmi előkészüle-

²³¹ A legnevesebb 18. század végi osztrák költő kapcsolatáról a bécsi jakobinus mozgalommal: Helmut Reinalter, Aloys Blumauer und die Wiener Jakobiner. In: Franz M. Eybl–Johannes Frimmel–Wynfrid Kriegleder (eds.): Aloys Blumauer und seine Zeit (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 21, 2006). Bochum, 2007. 123–124.

²³² A kulturális élet színtereit elemzi: Leslie Bodi: Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795. Bécs–Köln–Weimar, 1995.

²³³ A Blumauert tárgyaló kiterjedt szakirodalomról áttekintően: Edit Rosenstrau- ch-Königsberg: Alois Blumauer–Jesuit, Freimaurer, Jakobiner. In: Helmut Reinalter (ed.): Jakobiner in Mitteleuropa. Innsbruck, 1977. 363–378. vagy Reinalter, 2007.

tekkel kapcsolatban. Martinovics ezt megtagadta, azt állítva, hogy semmit nem tud, csak annyit, amennyit már megírt jelentésében Gotthardinak.

Beszélgetésük hamar véget ért. Martinovics azonban legalább azt megtudta, hogy a rendőrség mit szeretne megtudni tőle, és mire kell felkészülnie az elkövetkezendő órákban. A következő három napban azonban hagyták Martinovicsot várakozni. Az első hivatalos kihallgatásra július 29-én került sor.²³⁴

„Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics Ignác kihallgatásáról, Bécs, 1794. július 29.

Martinovics Ignác Józsefnek hívnak, 39 éves vagyok, Pesten, Magyarországon születtem, a pécsi egyházmegyében lévő Szászvár címzetes apátja vagyok, és császári királyi tanácsos, első alkalommal vagyok fogságban. Apámat Martinovics Mátyásnak hívták, előbb százados volt császári-királyi szolgálatban, majd magyar nemesként saját vagyonából élt; még gyermekkoromban meghalt. Anyám, leánynevén Poppini Mária azonban még most is él Pesten. Két fiú és két leánytestvérem van, név szerint György, Vince, Mária Anna és Jusztina. Az első Rácmiliticsen pap, a kalocsai egyházmegyében; a másik nyugalmazott császári-királyi huszárkapitány, és anyámmal él; az egyik leánytestvérem egy bizonyos Adamovics felesége, aki Bács megye tisztviseelője, a másik pedig Pesten egy Bajnay nevű nemes ember felesége. Résztint Pesten, résztint Budán tanultam filozófiát és teológiát. A filozófia és teológia doktorává, majd pappá avattak, s azután a Bukovinában lévő 2. helyőrségi ezrednél lettem tábori káplán. Itt ismerkedtem meg gróf Potoczky Ignáccal, aki, ahogy az újságírók írják, jelenleg a lengyel mozgalom egyik vezére és külügyminiszter. Mivel a gróf Európa különböző országaiba szándékozott utazni és kísérelőül engem választott, másfél év után elhagytam tábori kápláni állásomat, és a nevezett gróf úrral Bécsbe utaztam, onnan Svájcba és Itáliába, majd Franciaországba, Angliába,

²³⁴ Benda, 1952a. 26–32. Benda–Elek, 1983. 112–115.

Hollandiába, Berlinbe, Pétervárra, majd azután Vilnán és Varsón keresztül Lembergbe. Itt hamarosan a kísérleti fizika és mechanika professzora lettem és az is voltam, egészen 1791-ig. Ekkor utaztam ide Bécsbe, ahol Selmecbányára bányatanácsosi állásra pályáztam a néhai Lipót császár öfelségénél. Gotthardi kormánytanácsos úr, akit azóta nyugdíjaztak, és aki honfityársam, hamarosan bebocsájtást eszközölt ki számomra a császárnál. Öfelsége, miután az éppen ott-tartózkodó Volta mantovai kanonoktól és az azóta elhunyt Born udvari tanácsos úrtól kémiai szaktudásomról véleményt kapott, udvari kémikusává tett meg. A császári-királyi tanácsosi címet is elnyertem, és évi kétezer forintnyi fizetést. Állásomnak köszönhető, hogy igen gyakran találkoztam személyesen Öfelségével, mivel Öfelsége tudta, hogy Itáliában, Franciaországban és Angliában voltam, megkérdezett, hogy vannak-e kapcsolataim ezekben az országokban, és milyen személyekkel, és hogy levelezésemén keresztül az azokban az országokban létrejött titkos társaságok útjairól és céljairól, valamint mindarról, ami Ausztria politikai helyzetére vonatkozik, nem tudnék-e értesüléseket szerezni?

Jelenttem öfelségének, hogy én Párizs, Dijon, az írországi Dublin, a hollandiai Harlem, Pétervár és München tudós társaságainak tagja vagyok, és ez által ismeretségben és levelezésben állok Condorcet márkival, Morveau tüézérkapitánnyal és dijoni kémiaprofesszorral, aki jelenleg Guiton néven a Nemzeti Convent tagja, doktor Priestley-vel Burminghamból és Landriani úrral Londonból, akikkel tudományos tárgyokról értekezem.

Öfelsége értésemre adta, hogy hagyjak fel a tudományos levelezéssel, és helyette a jelen kornak megfelelő, a demokrata álarcában írott levelezésbe kezdjek, amit én az alábbi két feltétel mellett teljesítettem:

Először: hogy engem emiatt a kormány részéről sohase érjen támadás, másodszor, hogy sohase e titkos társaságok általam felfedett tagjai, hanem csupán a bűn, amelyre szövetkeztek, büntettség, amit nekem Öfelsége szóban és írásban a már említett Gotthardi kormánytanácsos által, akire most, mint tanúmra hivatkozom, biztosított.

Öfelsége Lipót császár halála után Gotthardi említést tett a most uralkodó Felségünknek titkos szolgálataimról, amire Öfelsége audienciára rendelt, megdicsért, jutalmat ígért és Colloredo gróf kabinetminiszter úrhoz

küldött, aki ismételten tudomásomra hozta, hogy mindazokkal a feltételekkel, melyekhez ragaszkodom, zavartalanul folytathatom titkos szolgálataimat.

Gotthardi beszélt erről az említett miniszter úrral, és öméltósága meghagyta nekem ezen utasításon keresztül, hogy szolgálataimat folytassam. Erre azonban nem voltam hajlandó, mielőtt nekem nem engedélyezik a már fent szerepelt két feltételt. Gotthardi tanácsára feljegyeztem ezeket, amelyeket ő maga átadott a már említett kabinet-miniszternek, aki ismételten értésemre adta, hogy aggodalom nélkül szenteljem magam a titkos szolgálatnak, ahogy azelőtt. Minden írásban és szóban tett felfedezésemet 1792. március 1-től 1793 februárjáig közvetlenül a kabinet-miniszterrel, és attól fogva mostanáig méltóságos gróf Pergen rendőrminiszterrel közöltem.

Őfelsége Lipót császár halála óta mind ez ideig a számomra kiszabott 1500 forinnyi nyugdíjból éltem, és részint olvasással, részint a már említett titkosszolgálatlal foglalkoztam.

Az elmúlt csütörtökön, július 24-én éjjel lakásomon megjelent Lebenau rendőrbiztos, aki Őfelsége nevében az irataimat követelte, majd a rendőrségre kísért, ahol azóta is letartóztatásban vagyok, amelynek oka számomra teljesen ismeretlen.

Schilling kormánytanácsos még aznap eljött a fogdámba, és közölte, hogy én egy itteni és a tartományokban tervezett felkelésben veszek részt, és ezért mindenről írásban kell nyilatkoznom, amit erről tudok. Elkészítettem a már említett írásos fogalmazványt, és átadtam azt Schilling kormánytanácsos úrnak.

Martinovics Ignác József s. k.

Fenti vallomást a kihallgatottnak még egyszer érthetően felolvasták, ő mindenben megerősítette és saját kezűleg aláírta.

Joseph Ignatz Edler von Faby

alsó-ausztriai törvényszéki tanácsos

Joseph Sedelmayer

városi tanácsos

Joseph Anton Fellner

jegyzőkönyvvezető

Az első kihallgatás nem zárult sikerrel. A vizsgálóbizottság azonban kitartott terve mellett: megtörni a labilis lelkiállapotban lévő Martinovicst. A következő napokban ezért magára hagyták, és augusztus 8-tól folytatták a kihallgatást, most már vasárnap kivételével naponta. Újabb sikertelen kihallgatások zajlottak augusztus 8-án, 9-én, 11-én és 12-én. Martinovics elmondta korábbi megállapításait az Amerikai–Francia Unió nevű titkos társaságról, a külföldi jakobinus társaságokról, a leMBERGI titkos társaság működéséről, a magyarországi jezsuiták titkos tevékenységéről, az illuminátusokról. Megadott különböző neveket, külföldi kapcsolatokat. Semmi olyat nem mondott azonban, amit a rendőrség és az uralkodó már régen ne tudott volna. Ekkor a nyomozók konkrét kérdéseire került a sor. Ezeket a Martinovicstól elkobzott levelezésből és iratokból szerzett ismeretekre támaszkodva fogalmazták meg. Magyarázatot vártak tőle arra, hogy hogyan került a birtokába a forradalmi „német népdal” az *Eipeldauerlied*, amelyet *Hauerlied*nek is neveztek. Martinovics így válaszolt:

„Nyíltan be kell vallanom, hogy ezt Hackel kereskedő adta át nekem, mégpedig azzal a feltétellel, hogy azt semmi esetre se terjesszem tovább. Azt nem tudom, Hackel honnan szerezte ezt a népdalt, mert erről nem kérdeztem, és nem mondta ő sem. Az említett Hackelt több évvel ezelőtt Lembergben, mint sorsjegyárust ismertem meg, amikor azután Bécsbe jöttem, őt legfeljebb havonta kétszer vagy háromszor látogattam meg, és néha ott is ettem, de általában azokat a napokat választottam ki, amikor senki nem volt ott vendégségben.”²³⁵

A dalokról feltett kérdések egyáltalán nem voltak jelentéktelenek. Az énekek, a pamfletek és a szatirikus írások mind rendkívül hatékony médiumai voltak a felvilágosodás, sőt a forradalmi eszmék elterjedésének a köznép körében, s néhány ezer példányt pár nap alatt elkapkodtak.²³⁶

²³⁵ Benda, 1952a. 41.

²³⁶ Bodi, 1995. 41–42.

Nem csoda, hogy a rendőrség nem csupán a szerzőket igyekezett ki-nyomozni, hanem a csatornákat is, amelyeken a hasonló művek terjedtek. Sorra lepleződtek le a magyarországi kapcsolatok: Hackel elmondta erről az osztrákokhoz címzett, a szolgaság igájának lerázására buzdító énekről, hogy Hebenstreit főhadnagy példányáról másolta és továbbadta Martinovicsnak, aki pesti barátainak akarta felolvasni.

A további kérdések Martinovics hazai és külföldi levelezésére vonatkoztak. Amikor külföldi levelezőpartnereiről adott felvilágosítást, a magyarországi nevek között futólag megemlítette Laczkovicsot és Hajnóczyt, akit pár éve ismert meg Pesten, több nemes társaságában. Említést tett arról, hogy ugyanebben az évben ismerkedett meg Sigray gróffal is. Ezért júniusban levelet írt Hajnóczynak, amelyben neki a Kőszegen bírósági ülnök grófot, mint jó ismerőst ajánlotta. Elmondta továbbá, hogy erre a levélre név és cím nélküli választ kapott. A levélben több személy neve szerepelt, köztük Sztáray és Ráday grófé és másoké is. Azt állította, hogy a levél tartalmát, amely különböző titkos kapcsolatokról szólt, egyáltalán nem értette meg. Ezért, habár azt sem tudta, vajon ezeket a hieroglifákat Hajnóczy írta-e, azonnal válaszlevelet küldött, amelyben Hajnóczy szemére vetette, hogy nagyon zavarosan ír. Erre a levélre azonban már nem kapott választ. Beszélnie kellett még lengyel forradalmi kapcsolatairól, az 1791. május 3-i lengyel forradalmi alkotmányról és a birtokában lévő betiltott könyvekről is. Martinovics kihallgatásának azonban ez idáig egyetlen eleme sem vezetett el annak beismeréséhez, hogy Bécsben vagy Magyarországon létezett volna valamilyen titkos forradalmi társaság.

A kihallgatás folyamán, a várt és remélt áttörés augusztus 13-án következett be, amikor a lelkileg kimerült Martinovicsnak magyarországi titkos tevékenységéről kellett beszélnie. Ekkor a nyomozók egy régi, jól bevált rendőri fogást alkalmaztak: azzal az állítással szorították sarokba Martinovicsot, hogy úgyis minden mindegy, a felettes hatóság már mindent tud. Csak a teljes őszinteséggel könnyíthet sorsán. Ez hatott. Délután könnyekkel a szemében mindent elmondott a nyomozóknak

a magyarországi titkos forradalmi társaságokról.²³⁷ A pontosan megnevezett összeesküvők felsorolását hallgatva a bizottság az elsőik között jegyezte fel a Magyar Kamara titkárának, Hajnóczy Józsefnek a nevét.

Martinovics délelőtti kihallgatása 1794. augusztus 13-án:

„Mivel nyolcvanéves anyám és beteges fivérem többször akartak engem látni, így Lipót császár halála után háromszor utaztam Pestre, hogy anyámat lássam, mégpedig először a múlt év áprilisában, majd másodszor szeptemberében, végül pedig ez év májusában.

Pesten főképp a fivéremmel és Kohlmayer sógorommal érintkeztem, de kávéházakban összejöttem Latinovics helytartótanáccsossal, Delivuk udvari kamarai titkárral, Laczkovics Jánossal, báró Orczy titkárával, Szentmarjayval, a nyugalmazott alezreddessel, Horeczky báróval, és ebédeltem is Fesztetics György grófnál és Károlyi József grófnál.

Szentmarjay egy fiatal étouridé,²³⁸ aki mást se tesz, csak dohányzik. Általa próbáltam főnöke, [Orczy] báró viszonyairól értesülést szerezni, amit aztán a helybeli rendőr-minisztériumhoz továbbítottam volna. Laczkovics gondolkodásáról már szóltam. A többi említett személyt nem ismerem igazán jól, mert kevésszer találkoztam velük. Meg kell jegyeznem, hogy Szentmarjaytól semmi jelentőset nem tudtam meg.

A három alkalommal, amikor Pesten voltam, mindig három vagy négy hetet töltöttem ott.”

A délelőtti kihallgatást követte a délutáni, amelyen végül megtörtént a nyomozó bizottság által remélt áttörés. A radikális fordulatot így jegyezte fel az egész kivizsgálás során jelenlévő jegyzőkönyvvezető:

„Miután a bizottság részéről a vádlott teljes nyomatékka felszólíttatott, hogy a Magyarországon lévő társaságokat illetően őszinte vallomást tegyen,

²³⁷ Feljegyzések a kihallgatásról: Benda, 1952a. 47–57. Benda–Elek, 1983. 130–139.

²³⁸ Hóbortos, meggondolatlan.

mert ellenkező esetben az előírás szerint a vádlottat a bíróság által ismert adatokkal kell szembesíteni, a vádlott sűrű könnyhullatások közepette, igaz megbánást hangoztatva az alábbi vallomást tette.

Őfelségének a mi legjobb uralkodónknak nem kell félnie, ha én meghalok. Mert én vagyok a vétkes mindabban a szerencsétlenségben, ami történhet. Ami engem erre a lépésre vezetett, mindenkit ide vezethetett volna. Röviden elmondom tehát a magyarországi forradalom általam elkészített tervezetét. Az indítékok, amik ehhez a tervezethez vezettek, a következők.

1. Miután őfelsége, néhai Lipót császár meggyőződött államismerteimről és én elébe tártam mindazokat eszközöket, amik által egy szerencsés kormányzat létrejöhet, Őfelsége megígérte, hogy valóságos udvari tanácsosává és kabinetminiszterévé fog engem kinevezni. Mikor azonban meghalt, ez az ígélet is megghiúsult. Ez idő alatt hozzászóltam az udvarhoz és túlságosan megszoktam, hogy nem jelentéktelen a befolyásom, azzal a belső érzéssel együtt, hogy ez által valami nagyot vihetek véghez, és az uralkodót és az államot boldoggá tehetem. Arra törekedtem, hogy most uralkodó fellegünknel is bebocsátást nyerjek, és hogy megkapjam tőle azt az állást, amit legnemesebb lelkű Lipót császár nekem szánt. Ez a kísérletem sikertelen volt.

2. Ez nagyon bántott és sértett, majd még inkább az, hogy Őfelsége a primástól félrevezettetve, a pert a ferences rendből való kilépésem miatt, ami még József császár alatt történt, ismét elővétette. Ezért a fizetésemet nem utalták ki, és így nem csak nélkülözésre jutottam, hanem a magyar papság fájdalmas támadásainak is célpontjává lettem. Ugyanis tekintet nélkül arra, hogy a papokból álló udvari bizottság engem fölmentett, a primás részéről mégis megszégyenítő vizsgálatnak vetettek alá.

3. Ez a megbántódásom egyre fokozódott, annyira, hogy Őfelségéhez kellett folyamodnom, kérve, hogy az ügyet a legfelsőbb bíróság elé vigye, amely végül is igazságot szolgáltatott nekem.

4. Őfelsége megígérte, hogy a nekem adományozott [szászvári] apátságot, amelyből semmi jövedelmem nincs, taksa nélkül juttatja nekem. Mégis a háromszori aláírás és a Magyar Udvari Kancellária ez ügyben fogantatott rendelete ellenére 500 forintot kitevő taksát kellett érte fizetnem,

ami számomra, mivel nincsenek javaim, természetesen nagy megterhelés volt.

5. Öfelsége rendelkezése az én akkoriban élvezett nyugdíjamról igen feltűnő volt, mivel 1000 forintot a kamarai titkos pénztárból, 5000 forintot pedig Lembergből, az ottani kamarai pénztárból utaltak ki a számomra. Ez a nyilvánosság előtt azt a látszatot keltette, hogy én 1000 forintot olyan okból kapok, ami nem vet jó fényt a jellememre, ez nagyon bántotta becsvágyamat.

6. Öfelségétől, hogy a megalázó nyugdíjtól megszabadulhassak, egy jövővedelemmel rendelkező apátságot kértem, ezt azonban nem én kaptam meg, hanem egy teljesen jelentéktelen személy, ami ismét igen fájdalmasan érintett.

Miután Pergen grófrendőrminiszter úr, akihez titkos jelentéseimet továbbítottam, állásom ügyében közbenjárt, ami azonban eredménytelen maradt, ez az eljárás szintén erősen megviselt.

Ezek a sorozatos megbántások, mivel meg voltam győződve arról, hogy jobb sorsot érdemlek, elkeserítették a kedélyemet, és a magyar kormánnyal szemben, különösen pedig a magyar főpapssággal szemben olyan érzést váltottak ki bennem, amiből egyetlen kívánság sarjadt, az hogy ezt a kormányzatot meg kell változtatni.

Gyakori magyarországi utazásaim lehetővé tették, hogy minden réteg és minden néposztály hangulatát megismerhessem. Észrevettem, hogy a protestánsok körében a tolerancia edictum, illetve a magyar kancelláriának Öfelsége nevében ezen az edictumon tett módosításai miatt erős elégedetlenség támadt. A felvilágosultabb rész amiatt zúgolódott, hogy ismét a régi sötétséget akarják visszahozni, és a nyilvános tanszékeket csakúgy, mint egyáltalán minden helyet, a jezsuita szelleműeknek akarnak átadni. A parasztok azt az elnyomást sérelmezték, amit a jobbágyoknak különösen a papi uradalmakban kellett eltűrniök. Az alsó papság joggal panaszkodott a püspökök és a magasabb papság önkényes és zsarnoki viselkedése miatt, így például az a mód is, ahogyan a Millot abbé könyvét lefordító pappal elbántak, fölöttébb rossz hatást váltott ki. A törvény megkerülésével szedett hadiadók és a törvényellenesen végrehajtott újonctoborzás a magyarokat

szintén forrongásba hozta. Ezt *elusionem legis-nek*²³⁹ nevezték, és ez még inkább az udvar ellen fordította őket.

Ebhez járult még a Franciaországgal való költséges háború, amitől a magyarok semmilyen hasznot nem várhattak, csak kárt, továbbá különböző magyar tisztek mellőzése a német generálisok, különösen Clerfaut [tábornagy] által. Majd az attól való félelem, hogy az oroszok újabb lengyelországi területek elfoglalása révén a határokhoz mind közelebb nyomulnak, és ennek következtében az itteni görögkeleti vallásúak mozgolódásával is mindjobban számolni kell. A kormánynak az oroszokkal és a poroszokkal a lengyelországi fölkelés elleni szövetkezése a magyarok körében szintén kedvezőtlen benyomást keltett. Ezt a hangulatot észleltem.

Martinovics.”

Az augusztus 13-i délutáni kihallgatás második része szó szerint fantasztikus leleplezést hozott: nem csupán azért, mert fény derült a kiterjedt konspirációs hálózatra; hihetetlennek tűntek a célok is, amelyeket kitűztek – fegyveres forradalmat szervezni és letaszítani az uralkodót...

„Eszembe jutott még néhány indíték, amiket a ma délelőtt elmondtakhoz elfelejtettem hozzáfűzni. A királyi városok polgársága, de különösen Pesté amiatt panaszkodott, hogy a megboldogult Lipót császár néhány kiváltságot biztosított számukra, melyeket a mostani kormány megvont tőlük. Általános elégedetlenséget keltett továbbá az is, hogy az országgyűlésen a nemzetnek megígérték, hogy a külügyminisztériumba, valamint a bányagazgatásba magyarországiakat is kineveznek. Ez az ígélet azonban mind ez ideig nem valósult meg.

Ezek az ígérek a magyar nemzetben azt az elhatározást váltották ki, hogy maguk segítsenek magukon, és saját erőből hajtsanak végre államreformot. Ennek a terve a következő volt.

Két titkos társaság, melyek a nemzeti közvéleményt a forradalom irányában alakítják. Az elsőnek a neve Reformátorok Társasága volt, amelybe

---

²³⁹ A törvények kijátszása.

csak néhány nemest és szegényebb mágnást vettek föl. A másik az Egyenlőség és Szabadság Társasága nevet viselte. Az első a múlt év nyarának elején, Gyurkovics közigazgatás- és pénzügytan professzor vezetése alatt, a második pedig ez év május elsején az én vezetésem alatt jött létre. Az említett professzor halála óta mindkettőt én vezettem.

A Reformátorok Társaságának az volt a célja, hogy Magyarországot kétkamarás országgyűlés létrehozásával független köztársasággá alakítsa át. A másodiknak az előbbi vállalkozását kellett volna támogatnia. Az volt az elképzelés, hogy az első társaság számára megnyerhető a megyei tisztviselők nagy része, akik nemességüket megtartották volna; így a változás is könnyen véghezvihető lett volna. A második társaság minden tagja az elsőnek is tagja volt. Ezzel szemben a Reformátorok Társasága egyetlen tagjának sem volt szabad tudnia a Szabadság és Egyenlőség Társaságának létezéséről.

Mindkét társaságnak a szabályai ugyanazt a célt szolgálták; ez a szabályzat az alábbi pontokból állt:

1. Mindkét társaságnak a középpontja egyetlen egyén volt.
2. Ennek az egyénnek a legszigorúbb titoktartást kellett tartania, kivétel nélkül mindenki iránt.
3. Minden felveendő egyéntől megkívánták, hogy jó erkölcsös jellemmel és egészséges emberi értelemmel rendelkezzen.
4. Az egyénnek esküvel kellett köteleznie magát, hogy legalább még két másik tagot toboroz, de oly módon, hogy egyik se tudhassa a másiktól, hogy ugyanazon személy által vétetett föl; mégpedig azért, hogy leleplezés esetén a fölvevő ellen sohase léptethessenek fel két tanút.
5. Minden felveendő tagnak esküt kellett tennie, hogy e társaság alapelveit, akár élete árán is, mindig kész továbbterjeszteni.
6. Miután letette az esküt, megkapja az e célra készített kátét, amelyet minden egyes tagnak meg kell tanulnia.
7. Ezt a kátét a felveendő tagnak négy szemközt diktálják le. A felvevő ezután széttepi a magáét, hogy leleplezés esetén ne maradjon corpus delicti,²⁴⁰ amivel a fölvételt a fölvevőre bizonyíthatják.

---

²⁴⁰ Bűnjel.

8. Minden taggal közölnek bizonyos jeleket, amelyek révén megtudhatja, hogy valaki már a szövetségbe tartozik-e, vagy még nem, s abban az esetben, ha még nem volna fölvéve, a tag ezt az illetőt, ha rendelkezik az előírt tulajdonságokkal, fölveheti.

9. Minden egyes tag kötelessége, hogy a jelet viszonzozza, de csak négy szemközt, mégpedig azért, hogy illetéktelen harmadik még abban az esetben, ha tud is a jelről, ne figyelhesse azt meg.

10. A jelek trott hieroglifákból, kézjelekből és kopogásokból állnak. [...]

11. Minden tag köteles minden veszélyes politikai beszélgetést elkerülni és minden veszélyes írogatással felhagyni, mert ezáltal elárulhatja felfogását és a kormány figyelmét magára irányíthatja.

12. Minden tagnak nagy népszerűséget kell szereznie, és szigorúan erkölcsös magatartást kell tanúsítania, hogy ezáltal polgártársai szeretetét megnyerje.

13. Végül minden egyes tagnak az általa felvett tagokról az őt felvevőnek egy névsort kell átadnia. Ebből kiderül, hogy csak az egyes központi tagok ismerik valamennyi tag számát és nevét.

A forradalom terve az alábbi pontokból áll:

1. A két társaság tagjainak együttes számát kétszázezerre szándékoztak növelni.

2. E nagyszámú tagságból kerültek volna ki azok, akik a forradalom ügyét a különböző politikai és katonai ügyekben vezethették volna.

Azonkívül számítottak mind a civil, mind a katonai rendből a magasabb rangú s különben is ismerten forradalmi érzelmű hazafiak közreműködésére. Ezek többek között a következők lettek volna: gróf Forgách Miklós, báró Orczy László, gróf Illésházy István, gróf Festetich György, gróf Török Balogh Péter, Podmaniczky József, Végh helytartótanácsos és Spissich, Zala megye alispánja. A katonai rendből: gróf Fekete tábornok, báró Splényi Gábor altábornagy, gróf Benyovszky altábornagy és több más törzstiszt és kisebb tiszt, kiknek gondolkodásmódját a hadseregnél működő sok szabadkőműves-páholy is formálta. Azért számítottak éppen ezekre a személyekre, mert gondolkodásmódjuk különböző alkalmakkor már kitűnt.

3. Az előkészület és a közvélemény hangulata nyomán a leginkább forradalmi módon gondolkodó megyéket, tehát Abaújvárt, Szatmárt, Zemplént arra akarták volna mozgósítani, hogy egy közgyűlésen az országnak minden fent említett panaszát írásban megszerkesszék a kormánynak, a magyar kancellária félretolását és a tartományi gyűlés összehívását követeljék. Ezeket a követeléseket mindenféle fenyegetés nélkül terjesztették volna be, és mivel tudták, hogy a magyar kancellária Őfelsége nevében vissza fogja utasítani őket, így hát a fent említett megyék a felkelés állapotába kerülhettek volna. E megyék nemessége és népe fölfegyverkezett volna, és minden megyébe megküldték volna a kinyomtatott felkelési kiáltványt, amely a fenti társaságok előkészítése és támogatása révén készült volna el. Eközben:

4. Mind a szabad városok polgárai, mind a környező falvak parasztjai a kevés helyőrségi katonaságot vagy maguk mellé állították volna, vagy fegyverrel elkergették volna, s a fegyverraktárakat és erődítményeket elfoglalták volna, továbbá:

5. A legválogatottabb és legügyesebb tagok, szám szerint négyszázan, mint az egész ország küldöttei Pesten gyülekeztek volna, és első ülésükön törvénybe iktatták volna: 1. a magyar köztársaság függetlenségét; 2. a magyar csapatok hadseregből való visszahívását, azzal, hogy ha ellenkeznek, a magyar tábornokok és tisztek javait elkobozzák; 3. egy hadsereg felállítását Pozsony és Sopron között, másfélszázezer főből, egy másik hadseregét Pest körül, húszezer főből és egy harmadikat Kassa és Tokaj között, szintén húszezer főből; 4. a horvát határőrvidéki csapatoknak a steier határra vonását; 5. szövetség létrehozását Törökországgal, Lengyelországgal és Franciaországgal, és azt, hogy azonnal küldötteket indítanak Konstantinápolyba, akik ez ügyben az ottani francia ügynökök segítségével a Portával tárgyalnának; 6. a papi, a kamarai és koronabirtokok megszüntetéséről; 7. egy már kidolgozott, ideiglenes forradalmi alkotmánynak az új alkotmány létrejöttéig való bevezetéséről, amely szerint a politikai állásokat ideiglenesen szabályozni kell; 8. a lelkiismereti, gondolati és sajtószabadság bevezetéséről; 9. mindenfajta kereskedelem megszüntetéséről Németország és Magyarországnak között, amíg az előbbi az utóbbit köztársaságként el nem ismeri, hogy

ezáltal Ausztria Magyarországgal egyesíthető legyen, és magunkat föderatív állammá nyilváníthassuk; 10. arról, hogy minden emigránsnak és mindazoknak, akik engedély nélkül a határokon kívül élnek, a birtokait elkobozzák; 11. a kokárdához három nemzeti szín, a piros, a fehér és a zöld használatáról és 12. a legszigorúbb tilalom alkalmazásáról, mégpedig a birtokok és a polgárjog elvesztése mellett, mindazokkal szemben, akik különös rokonszenvet vagy figyelmet tanúsítanak egyes olyan személyek iránt, akik a forradalomban különösen kitűntették magukat, mivel a magas fokú köztisztélet csak a nemzet egészét illeti, nem pedig a nemzetnek szolgálatot tévő egyes személyeket.

Ezt a tervet minden összefüggésében rajtam kívül senki más nem ismeri, a szövetséghez csatlakozók és főként az igazgatók annyit tudnak, hogy létezik egy központi forradalmi terv, melyet végre kell hajtaniok, s melyhez való érületüket már a szövetségbe való belépésükkel kimutatták.

A forradalmi társaság már megtett lépései:

Gyurkovics professzor halála után, ahogy már említettem, átvettem a Reformátorok Társaságának a vezetését, és mindkét társaság élére négy igazgatót neveztem ki, akik közül három Pesten és Budán, a negyedik pedig Kőszegen található.

Az első: Hajnóczy udvari kamarai titkár, a második: Laczkovics volt huszárkapitány, a harmadik: báró Orczy titkára, név szerint Szentmarjay, aki a bárójával úgyszólván egy és ugyanaz. Ők hárman mindkét társaságnak igazgatói, a negyedik viszont, aki Kőszegen lakik, név szerint gróf Sigray, a kerületi tábla ülnöke, csupán a Reformátorok Társaságának igazgatója.

Nem tudom pontosan meghatározni, hogy ma mennyi lehet a beszervezettek száma, mert az erről szóló jelentéseket az igazgatóktól, akiknél ezek jelenleg vannak, csak ennek a hónapnak a végén kaptam volna meg. Körülbelül néhány ezerre becsülöm a beszervezettek számát, mert Hajnóczy igazgató jelbeszédés leveléből azt vettem ki, hogy a dolog jó ütemben halad jelenleg. E társaságok tagjai közül meg tudom nevezni Mártont, Pest megye főorvosát, a nemrég itt járt Batsányit, egy bizonyos Ambrózy ügyészt Pesten és több pesti és budai polgárt, akiknek a neve nem ismeretes előttem. Meg

kell még jegyeznem, hogy Laczkovics kapitány és Szentmarjay megígérték nekem, hogy körutazást tesznek Magyarországon, hogy a Társaságnak új tagokat szerezzenek. Az általam készített alkotmányterv Laczkovics kezében van.”

Martinovics kihallgatása 1794. augusztus 14-én:²⁴¹

„1794 augusztus 14-től folytatás.

Abogyan a tegnapi kihallgatásaimon megjegyeztem, Gyurkovics professzorral Pesten, mint régi barátommal találkoztam. Sokat beszélgettünk a főpapság és a főnemesség nyomásáról, egy alkalommal azt a kijelentést tette nekem, hogy a felső-magyarországi vármegyékben nagy egyetértés van arról, hogy tervet készítsenek, amely segítségével, úgy emlékszem, hogy a kisenemességet egy titkos társaság által egyesítse, és ha elegendő számú személy lépett volna be az említett társaságba, annak és híveinek erejével a jelenlegi alkotmányt Magyarországon megdöntse, Magyarországot pedig az Ausztriai Háztól független köztársaságnak nyilvánítsák, két kamarát vezessenek be, az elsőben a nemesség, a másodikban a nép képviseltette volna magát, akik akkor király nélkül gyakorolták volna a nemzettől rájuk ruházott szuverenitás jogát. Hogy a hangulatot előkészítse egy ilyen átalakulásra, és a társaságot mozgásba hozza, kész lett volna egy latin nyelvű kátét írni, amely a terve alapelveit tartalmazta volna, hogy azt a fokozatosan felveendő tagok terjesszék.

Nem tudtam Gyurkovicsnak ezzel a nézetével azonosulni, mivel a már kifejtett elképzelésem szintén két kamarát célzott meg, azonban egy alkotmányos királlyal megerősítve.

Amikor Gyurkovics látta, hogy nem tudtam megállapodni vele, arra kért, hogy ezekből a terveiből senkinek se fedjek fel semmit, amit meg is ígértem neki. Megírta tehát a már említett kátét latinul, és elutazott Pestről, hogy az általa Reformátoroknak nevezett Társaság alapítását megkezdje.

²⁴¹ Benda, 1952a. 57–59.

Mivel hasonlóképpen már én is foglalkoztam a sok elszenvedett sérelem miatt azzal az ötlettel, hogy hazámnak egy másik alkotmányt adjak, tehát elmentem egyszer Laczkovicshoz, régi barátomhoz, és közöltem vele az elgondolásomat, anélkül, hogy Gyurkovicsét említettem volna, és diktáltam neki egy latin nyelvű alkotmánytervezetet két kamarával és egy királlyal, mégpedig azzal a megjegyzéssel, hogy meg kell őriznie, hogy idővel felhasználható legyen.

Itt kell emlékeztetnem arra, hogy noha Gyurkovicssal nem voltam teljesen egy véleményen, mégis megígérttem neki, abban az esetben, ha meghalna, az általa alapítandó Reformátorok Társaságának vezetését átveszem, amely ígéretet, mint már fenn említettem, ez év májusában teljesítettem.

Ez év májusában véletlenül Pestre utaztam, mégpedig elsősorban beteg édesanyámat meglátogatni. Akkoriban azon fáradoztam, hogy megtudjam, vajon az elmúlt év őszén mennyire jutott a Társaság létesítésével az elhunyt Gyurkovics. Magam küldtem el az egyezség szerinti és fent említett leveleket azoknak, akikről úgy gondoltam, hogy beléphettek a társaságba, mivel azonban senki sem válaszolt nekem, nem tudhattam, hogy a társaság valójában megalakult-e.

Mivel észrevettem, hogy minden oldalról kedvező volt a hangulat az alkotmány megváltoztatására, és ezt több ismerősöm is tudomásomra adta, így további tervet dolgoztam ki egy második társaság felállítására Szabadság és Egyenlőség néven, amely először a két kamara támogatására, ezután azonban azok bukására szolgált volna. Emiatt írtam meg magamnak a kátét, „Az ember és polgár kátéja” címmel, francia nyelven, amelyben az emberi jogokat dolgoztam ki, hogy ezáltal a felveendő tagokat előkészítsem az egyenlőség és szabadság bevezetésére.

Ezután megemlítettem a tervem a fenn említett első három igazgatónak, azonban úgy, hogy erről mindenkivel külön beszéltem. Mivel tervemmel egyetértettek, felvettem mindhármukat, megismertettem velük a mindkét társasághoz szükséges kátét és a további viselkedési szabályokat, azután az én kátéimat összetéptem, rájuk bízam szorgos terjesztésüket, és a felvett személyek jegyzékének negyedévenkénti elküldését, amit ők meg is ígértek nekem. Emellett azonban meg kell jegyeznem, hogy a már többször említett

három igazgató, hivataluknál fogva mint igazgatók nem ismerték egymást, a jelek közlésével azonban felismerhették egymást a szövetség tagjaiként.

Sigray gróffal, akit én Magyarországról már régóta ismertem, ez év június végén közöltem a gondolataimat a Reformátorok Társaságának felállításáról, mivel a Szabadság és Egyenlőség Társaságáról nem árulhattam el neki mint jelentős mágnásnak, semmit. És amikor a felvételre hajlandóságot mutatott, de nem vehettem fel a Gyurkovics által velem közölt káté hiánya miatt, ezért őt írásban Hajnóczyhoz irányítottam, aki megértette a jelzésemet, és a Reformátorok Társaságának igazgatójának felvette őt.

Martinovitsch m.p.”

A nyomozó bizottság nagy pillanata volt, amikor Martinovics befejezte és aláírta vallomását a két magyarországi titkos forradalmi társaságról. Bebizonyosodott, hogy nyomozati eljárásuk helyes volt. Sikerkült a kivételesen intelligens és dörzsölt, korábbi élvonalbeli titkos ügynökből egy súlyosan terhelő beismerést kierőszakolni. S ami ennél is fontosabb volt, a császárra és a hazára veszélyes személyek neveit. A vizsgálóbizottság elnöke, Saurau gróf már augusztus 14-én informálta Ferencet Martinovics vallomásáról. Az uralkodó rögtön parancsba adta, hogy a vizsgálati jegyzőkönyv minél gyorsabban jusson el a nádor kezébe. Saurau a bizottság egyik megbízható tagját, Schilling kormánytanácsost küldte Pestre, hogy részletesen tájékoztassa erről a szigorúan titkos és különösen kényes ügyről Sándor Lipót nádort, II. Ferenc öccsét és ugyanakkor a magyarországi, a pesti, illetve a budai állami és városi hatóságok legmagasabb képviselőit is.

Sándor Lipót főherceg, magyar nádor igazgatási naplójába ezeket az adatokat jegyezték be az eseményekről:²⁴²

„1794. augusztus 16.

N. 1. Schilling kormánytanácsos Saurau gróf egy írásának átadásával, Martinovics apát vallomását alátámasztja, amelyben mindamellett, amit

²⁴² Benda, 1952b. 23.

beismer, még az is előkerül, hogy Laczkovics, Szentmarjay, Hajnóczy és Sigray gróf a Magyarországon tartott összejövetelek vezetői, és a további parancsok után érdeklődik. Kelt augusztus 16-án.

Votum. Buda és Pest városi főparancsnokán keresztül a kellő intézkedést meg kell tenni, hogy az első három személyt éjszaka azonnal letartóztassák, és Bécsbe vigyék, amiért írni kell Barco tábornoknak az ahhoz szükséges katonák miatt. Egyúttal írni kell Orczy bárónak is, mivel Szentmarjay az ő titkára, hogy készségesen engedelmeskedjen a legfelsőbb parancsnak. Azután Barco tábornoktól kérni kell egy katonatisztet, akinek Kőszegre kell mennie, hogy Sigray grófot előkerítse. Ezt követően a császári felség számára alázatos jelentést kell írni, amelyben kérni kell a további parancsait.

augusztus 17.

no. 2 Barco tábornok válasza, hogy a tőle kért tiszt időben meg fog jellelni. Augusztus 17.

Votum. A Gyulay-ezred kapitánya, a nevezett Obel meg fogja kapni a szükséges parancsokat.”

Késő éjszaka a két titkos társaság négy vezetője közül hármat letartóztattak: Laczkovics és Szentmarjay mellett a városkapitány vezette katonai különítmény a mai Döbrentei utcában őrizetbe vette Hajnóczy Józsefet is. Még nem aludt, legfontosabb és legterjedelmesebb munkáján, a magyarországi jogtörténeten dolgozott, amellyel a magyarországi jobbak igazságtalan jogi helyzetének kialakulását és okait akarta megvilágítani. Habár 600 kéziratos oldallal már elkészült, még csupán 1244-ig jutott el. Egyes töredékes információk szerint Hajnóczy vagy nem sejtette, hogy sor kerülhet letartóztatására, vagy teljesen alábecsülte a veszélyt. Nem elég, hogy nyugodtan dolgozott otthonában a felettébb időigényes és nagyszabású tanulmányon, de még a kompromittáló és terhelő iratoktól sem szabadult meg. Lefoglalt iratai közt volt például a *Catechismus reformatorum* című kéziratos brosúra, valamint a marseille-i forradalmi dal (ma Franciaország hivatalos himnusza, a Marseillaise) szlovák fordítása. Bizonyos, hogy elég idő állt volna a rendelkezésre, hogy megszabaduljon tőlük. Arról, hogy nem gondolt letar-

tóztatására, egyéb magánéleti tényezők is tanúskodnak, s erre utalnak például háztartási naplójának bejegyzései is.²⁴³ 1794. május 18-án Sopronban jegyezte el a szépséges, fiatal és művelt Charlotte Küttelt, aki augusztusban érkezett volna Pestre, az esküvőre. Augusztus 1-jén fizette ki a hordárt, aki átkötöztette Kovachichtól, a Fortuna utcából a Budai várhoz közeli új lakásba (a mai Tabánba). Jegyesének gyakran írt, előfordult, hogy hat levelet egy napon. Gondosan rendezte be új otthonukat: szalmát vásárolt a szalmazsákokba, kis és nagy lavórt, éjjeliedényt vett, majd augusztus 6-án bejegyezte hat karosszék, komód, két éjjeliszekrény, két ágy, tizenkét szék, dívány és kanapé megvásárlását, amiért Werner asztalosnak 90 aranyat fizetett. Feltüntetett még fabe-szerezést, vásárolt brandweint (borpárlatot, pálinkát) fogfájásra és citromot a tinta- és festékfoltok eltávolításához. Hajnóczy legutolsó kiadási bejegyzésének dátuma 1794. augusztus 16. – ekkor virágot vett molyok ellen, és kifizette a szabót három nadrág megfoltozásáért és a ruhák ki-
porolásáért.

Mivel Hajnóczynak és a titkos társaságok további két igazgatójának elfogása az éj leple alatt, feltűnés nélkül történt, a pesti és a budai nyilvánosság figyelmét sem keltette fel. A megbízott egység azt a parancsot kapta, hogy a letartóztatottakat a lefoglalt iratokkal együtt szállítsa Bécsbe, és ott adja át a rendőrségnek. Csupán a negyedik igazgató, Sigray Jakab gróf kőszegi őrizetbe vétele nem járt sikerrel. A gróf ugyanis tudomást szerzett az akcióról, és Bécs felé menekült, de nem volt rendben az útlevele, ezért a határon elfogták és az alispán elé vitték. Ő gyorsan összehívott egy kis gyűlést, amelyen úgy döntöttek, hogy a grófot, mint magyarországi állampolgárt nem adják ki Bécsnek, hanem Pestre küldik. A kirendelt rendőrkapitány, akinek az volt a parancsa, hogy vigye a grófot Bécsbe, látszólag engedelmeskedett. Két postaállomás után azonban Bécsnek fordíttatta a kocsit, és a lefogott rabot átadta a bécsi rendőrségnek.

---

²⁴³ MNL R 311, 1526 utáni Gyűjtemény („Martinovich” 1. tétel – Hajnóczy József).

Hajnóczy kihallgatása

A fegyveres katonai kíséret augusztus 17-én szállította a bécsi rendőrség székházába Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt, majd kisvártatva Sigrayt. A vizsgálóbizottság tagjai néhány nap felkészülési időt adtak maguknak a kihallgatásokhoz szükséges előkészületekre. Megakarták ismerni a beszerzett bizonyítékokat, a személyes levelezést és a lefoglalt irodalmat. Az első kihallgatásra augusztus 25-én került sor. Már megkezdésekor érdekes dolog történt. Hajnóczy József megtagadta a szóbeli válaszadást, és írószközöket kért a bizottságtól, hogy vallomását írásban nyújthassa be. A jegyző erről a következőket jegyezte fel:²⁴⁴

„A bizottsági jegyzőkönyv 1794. augusztus 25-éről.

Miután a bizottság a letartóztatott udvari kamarai titkárt maga elé idézte, és Martinovics apáttal való kapcsolatáról kérdezte, ő azt kérte a bizottságtól, engedessék meg neki, hogy mindazt, amit erről tud és ami valószínűleg letartóztatásának is oka, papírra vethesse, és utána ezt az önként tett vallomást a bizottságnak átadhassa. Miután ez megengedett neki, másnap a Martinovics-féle titkos társaságokról a csatolt leírást valóban átnyújtotta.”

A bizottság hozzájárult Hajnóczy kérelméhez, és augusztus 25-én először a 38 éves lovaskapitányt, Laczkovicsot hallgatta ki.²⁴⁵ Másnap a bizottság Hajnóczy írásos vallomását vette napirendre, azután újabb kivizsgálások következtek. Sigrayét augusztus 29-re időzítették.

Ahogy már tudjuk, Hajnóczy kihallgatása eltért a többiekétől. Mindent leírt, amit ügyvédként szükségesnek és fontosnak tartott. Senkit sem vádolt meg vagy adott fel. Megpróbálta reálisan jellemezni a helyzetet, amelybe Martinovics beismerő vallomása miatt került. Jo-

²⁴⁴ Benda, 1952a. 105. Benda–Elek, 1983. 196.

²⁴⁵ Laczkovics vallomása. Benda, 1952a. 85.

gászként olyan formulákban gondolkodott, amelyek saját magának, a hozzá közelállóknak és a barátoknak se ártanának. Nem tudjuk, mennyi ideig kereste ezeket a jogi formulákat, de beismerése, amelyet később ő maga Fassionnak, tehát inkább vallomásnak nevezett, átfogó és világos szerkezetű volt:²⁴⁶

„A Martinovics-féle társaságok igaz leírása, amennyire azt én, Hajnóczy József megismertem.

1. § 1794 májusának végén Martinovics eljött hozzám Budára, és azt mondta, hogy szándékában áll az országban egy társaságot alakítani, amely arra szolgálna, hogy a szabadság és egyenlőség francia rendszerét megvalósítsa. Hogy azonban minél biztonságosabban lehessen munkához látni, ezzel párhuzamosan egy másik társaságnak is kellene létezni, amelyik a magyar nemesség ízlése szerint való volna. Így kezdődnék a forradalom, majd ezt a társaságot az előző és nagyobb létszámú elnyomná, következésképpen a francia rendszer tiszta demokráciája valósulna meg.

*E célból két kátét készített, és mindkettőt átadta nekem.*²⁴⁷

*Az egyik franciául volt írva, és a címe ez volt: Catéchisme de l'Homme du Citoyen, par Démocrite la Montagne citoyen français*²⁴⁸ *ezt csupán azoknak kellett volna átadni, qui sont – hogy franciául fejezzem ki magam á la hauteur des circonstances*²⁴⁹ *4–5 ívnyi terjedelmű volt, és a tartalma az volt, hogy csak a tiszta, a teljes egyenlőségen és szabadságon alapuló demokrácia adhat az embernek a polgári alkotmányban boldogságot, és hogy királyra, papra és nemességre nincs szükség.*

*A második káté latinul volt írva, s a címe is latin volt: Cathechismus occultae societatis reformatorum,*²⁵⁰ *és másfél–két ívnyi terjedelmű. A tar-*

²⁴⁶ Benda, 1952a. 93–104. Benda–Elek, 1983. 196–210.

²⁴⁷ A Refomátorok Társaságának katekizmusát és a Szabadság és Egyenlőség Társaságának katekizmusát eredetiben közli: Benda, 1957. 1003–1014. és 1018–1038., szlovák fordításban: Šimončič, 1982. 174–181. és 182–193.

²⁴⁸ Az ember és a polgár kátéja, írta La Montagne Democritos francia polgár.

²⁴⁹ Akik a dolgok magaslatán állnak.

²⁵⁰ A reformátorok titkos társaságának kátéja.

talma az volt, hogy Magyarország az osztrák ház és annak minisztériuma által mindig elnyomatott, és hogy ettől fölkeléssel meg kell szabadulni. Minden állami és egyházi birtokot állami birtokká kell alakítani, két kamarás országgyűlést létrehozni, közülük az egyikben a fő- és köznemesség együtt ülésezne, a másikban viszont a nem nemesek küldöttei lennének. A városokat nevezzék nemzeti városoknak, de mindnyájan, a nemesek és a nem nemesek mentesek lesznek minden adótól, mivel a korona- és kamarai birtokokról, só- és acélbányákról, harmincad vámból, az egyházi birtokokból mintegy negyven millió jönne be évente, következésképpen az államkiadásokat király nélkül is kellőképpen lehetne fedezni. Végül a megkötött birtokok maradjanak nemesi tulajdonban, a nem nemeseket viszont a nemzeti városok kivételével a nemesség haszonbérloíneik kell tekinteni.

Aki az egyenlőség kátéját megkapja, annak a másikat is meg kell kapnia, de megfordítva már nem. Egyikbe sem szabad beengedni a mágnásokat, püspököket, prelátust és kanonokokat. Mindkettőben elsősorban olyanok fölvételére kell törekedni, akik hivataluknál fogva több emberre is hathatnak.

Hogy ki volt igazgató és hányan voltak rajtam kívül, nem mondta meg nekem. De hamarosan észrevettem, hogy Szentmarjay és Laczkovics azok voltak.

Különben mindegyik társaságban a következő kötelezettségeket kellett a tagoknak magukra vállalniuk:

- a) még legalább két tagot fölvenni,*
- b) sosem szabad másképpen, mint négy szemközt erről beszélni, nehogy a bíróság előtt két tanúval kerüljön szembe az ember,*
- c) az előtt, aki őt beavatta, mindenkinek föl kell fednie mindenkit, akit ő vett fel, ezzel szemben*
- d) azon kívül, aki őt felveszi, az általa fölvettekről senki se tudjon, végül*
- e) mindenkinek, akit fölvesznek, a fölvevő jelenlétében le kell írnia magában a kátékat és a fenti pontokat.*

A fölvetelnek mindig négy szemközt és szóban kell történnie, és sohasem levél útján.

Továbbá azt mondta nekem, hogy 1. ezt a levelet közölte Robespierre-rel, aki jóváhagyta; 2. Lengyelországban a mostani Kosciuszko-féle konföderáció hasonló módon tört ki; 3. Bécsen már szintén van néhány ezer beavatott; 4. Galiciában úgyszintén; 5. Stájerországban szintén; 6. Horvátországban is, sőt 7. még Oroszországban is.

Ha pénzre volna szükség, néhány millió francia pénz Bécsben rendelkezésre áll. Hogy mennyi, nem emlékszem rá, és hogy kinél, azt nem mondta meg nekem, én pedig nem kérdeztem tőle. Végül azt a kívánságát fejezte ki, hogy mindezt közöljem Ambrózy királyi ügyésszel és az ő, Martinovics unokatestvérével, Szénnel, aki az udvari kamara számvevőségén dolgozott.

2. § Ezután a francia kátét lefordítottam németre, és mindkét kátét, valamint a felvételi szabályokat átadtam

1. Ambrózy királyi ügyésznek, aki ezt továbbadta Márton orvosdoktornak, de senki másnak, és tudomásom szerint Márton sem adta oda másnak.

2. A volt pálos szerzetes Versegheynek, aki ezt a volt pálos szerzetes Makknak, a volt premontrei szerzetes juhásznak és Landerer könyvnyomdásznak adta át. Ők nem adták tovább.

3. Szénnek, az udvari kamara számvevőségi alkalmazottjának. Ő ezt tudtommal csak Neumiller kamarai irattárosnak adta át.

4. Egy fiatal ügyvédnek, [Szentjóni] Szabó Lászlónak. Ő biztosan csak a latin kátét és azt is csak a Körösön élő Fodor professzornak adta át. Hogy Fodor továbbterjesztette-e, nem tudom.

5. Júliusban ezt írta nekem Martinovics. Nulla regula, sine exceptione.²⁵¹ A latin kátét a környéken lakó Sigray Jakab grófnak kellett átadnom. Átadtam neki, ő pedig, mivel Martinovicstól már megkapta a felvételi szabályokat a káté nélkül, ezeket igen szellemes francia fordításban átadta nekem. Előzőleg a felvételi pontok úgy voltak megfogalmazva, hogy azokból a beavatatlan is azonnal egy titkos társaságra következtethetett. Sigray azonban úgy alakította át, hogy csak a fölvert érthette meg őket, míg az

²⁵¹ Nincsen szabály kivétel nélkül.

idegen azt hihette, hogy ezek Montagne, La Rochefoucault, La Bragère vagy mások esszéiből vett vezérelvek. Így például: Boldog az, aki azzal dicsekedhet, hogy két embert az erény útjára vezetett stb. Ez a naiv mód rettentően tetszett nekem, leírtam, és ezt a címet adtam neki: *Maximes de conduite. Extrait des institutions politiques de Gabriel Bodin.*²⁵² Átadtam Szentmarjaynak és Szénnek, lediktáltam Verseghynek és Ambrózynek, és mindegyiküknek azt mondtam, hogy ez sem Bodintól, sem pedig tőlem nem származik, a szerzőt viszont nem neveztem meg. Hogy Sigray a kátét továbbadta-e, nem tudom.

6. Egy ízben beszélgetni kezdtem erről a társaságról Szecsánaczkamarai titkárral. Ő azonban egészen röviden ezt válaszolta: Ez, mondta, a bolondos Martinovicstól való, és semmit sem lehet vele kezdeni.

7. Abaffy Ferencnek is odaadtam egy délután; másnap kora reggel visszahozta, és azt mondta nekem, hogy ez jó ad formandam opinionem,²⁵³ de ő ezzel nem akar foglalkozni.

Másoknak ezt soha nem mutattam, és tőlem soha nem hallottak róla semmit.

3. §. Amikor értesültünk Martinovics elfogatásáról, Verseghy az övét és az én példányomat, mindet, a franciát, a németet, a latint, a felvételi szabályokat, továbbá Sigray szellemes vezérelveit is elégettük. Makk és Landerer, Szén és Neumüller úgyszintén.

Két hétre rá Ambrózytól megkaptam a latin példányt, újból lemásoltam, anélkül, hogy közöltem volna vele szándékomat. Azt akartam ugyanis, hogy mivel esküvőm végett szeptember elején Sopronba szándékoztam utazni, e példányokat legnagyobb jótevőmnnek, gróf Széchényinek átadom, jól ismerve őexcellenciája kipróbált becsületességét és különleges okosságát, tudva, hogy ő ezt Bécsben jó barátaival, talán magával a kabinetminiszterrel is megtárgyalja, hogy ami jó és előnyös benne, azt az ország számára hasznosítsa.

²⁵² Magatartási vezérelvek. Kivonat Gabriel Bodin A politika intézményei című művéből.

²⁵³ Véleményformálásra.

Ezt és Ambrózy példányát, melyet elfogatásomkor ijedségemben nem tudtam megtalálni, valószínűleg a ruháim között, ott, ahol mutattam, megtalálhatják. Ezenkívül Ambrózy és Szabó minden egyéb példányt megsemmisített. Mártonról nem tudom. De ő is az az ember, aki nem él ezzel vissza.

Juhászt nem ismerem. Fodornak Kőrösről most a pesti vásáron kellett volna engem fölkeresnie. Nem ismerem őt, de úgy mondják, megfontolt ember, és valószínűleg okult az én letartóztatásomból is.

4. §. Azokról, akiket Laczkovics vett föl, nem tudok semmit. Ő is nagy elővigyázatossággal dolgozott, és úgy tűnik, hogy nemigen érintkezett fiatalemberekkel.

Annál több tagot szerzett Szentmarjay a joghallgatók és jurátusok közül, mivel ő ezekkel tart kapcsolatot. Megnevezni azonban nem tudok mást, csupán unokafivéremet, Verhovszkyt, aki fiatal ügyvéd és az itteni ágensnak, Bujánovicsnak a fiát. Azt is írta és mondta nekem, hogy a latin kátét Zemplén megyében átadta Szulyovszky Menyhértnek, és hogy Nagy-károlyban is odaadta néhány embernek.

5. § Arról, hogy az országban francia pénzek vagy francia emisszáriusok volnának, nem tudok semmit. Szentmarjay szavaiból is arra következtethettem, azt a gondolatot, hogy a franciák kedvéért kezdjünk mozgalmat, mindenki mélyen megveti. Azt hiszem azonban, Martinovics ezt csupán azért említette, hogy ezzel forradalmi gondolatait könnyebben elfogadtassa. Nem érthető ugyanis, hogyan bocsátkozhat bele valaki, aki francia pénzekkel rendelkezik, az Inkey-féle uzsoraügybe, amint később megtudtam, a pesti adósságsinálásokba.

6. §. Azt hiszem továbbá, hogy az a kijelentés, miszerint hasonló kátékat kéz alatt Bécsben, Galiciában, Stájerországban, Lengyelországban, Oroszországban is terjesztettek volna, csupán Martinovics sarlatánsága volt. Ő ugyanis a legnagyobb határozottsággal állította ezt Horvátországról is, és a zágrábi szabadságfa felállítását, a papok és a nemesség ellen írt 40 versből álló horvát költeményt mint ennek egyik következményét állította be, mégis, néhány héttel elutazása után Szén azt mondta nekem, hogy unokafivére, Martinovics azt tanácsolta, törekedjék a könyvelésben Hor-

vátországba irányuló adatot kapni, hogy így ott ezeket a kátékat elterjeszthesse.

7. §. Őszintén elmondtam mindazt, ami tényszerű e társaságokra vonatkozóan tudomásomra jutott, most pedig a saját szándékaimról kell beszélnem.

Előre látható volt, hogy a két kátében leírt törekvéseknek rövidesen kudarcba kell fulladniok, és hogy kivihetetlenek: a) a terv terjesztésének módja miatt, b) az eszközök hiánya miatt és végül c) magának a tervnek a teljességgel való kivihetetlensége miatt.

a) A terjesztés módja nehézkes volt, mert nem mindenki hajlandó ilyesmit leírni. Máriássy István, Gömör megyéből, akinek Ambrózy a latin kátét olvasásra átadta, úgy tűnik, épp emiatt a kényelmetlenség miatt utasította vissza.

b) Még kevésbé lehetett kedvére a fölveteknek, hogy a nevüket meg kellett adniok. Ez a gondolat mindenkiből ellenkezést váltott ki, ahogy nekem mindazok, akiket fölvettem, magukról és azokról, akiket ők vettek fel, nyíltan megmondták: előfordulhat, hogy a főnök maga fogja őket elárulni és a kormány bosszújának kiszolgáltatni.

c) Előre látható volt, hogy ezzel is csupán az történik, mint minden titkos irattal. Ha csupa megfontolt ember kapja meg, mint ez az én esetemben történt, akkor csak lassan, kevés kézen át, különös kéziratként vándorol, és éppen az által veszíti el a gyorsaság erejét. Ha fiatalemberek kezébe kerül, akiknek nincs nyugtuk, míg a titkot tovább nem adják, akkor futótűzként terjed, és egykettőre 40-50 kézen megy át, mindenütt ismertté válik, viszont éppen ezért idő előtt rájönnek, és csírájában elfojtanak.

Így is történt. Laczkovics elbeszélte nekem, hogy egy hónappal ezelőtt a nádor komornyikja, Szalkay megkérdezte tőle: miféle káté az, amely ezekkel a szavakkal kezdődik: Mi az ember? Szentmarjay pedig azt mesélte nekem, hogy Szécsi nyelvmester a Szabadság és Egyenlőség kátéját, anélkül, hogy fölvettek volna, megkapta és továbbadta.

8. § Kivihetetlen volt az eszközök hiánya miatt. Pénz és fegyver, erődítmények nélkül Martinoviccsal és mi hármunkkal az élen Magyarországon forradalmat kezdeni a világ legnevetesegebb gondolata. Minden

forradalmat, ami valaha is volt Magyarországon, világi és egyházi főurak vezettek, és ez nem is történhet másképpen. Nekik van birtokuk és vagyonuk, következésképpen pénzük és emberük, és ami még inkább segít, a közvéleményben élvezik a családjuk neve és méltóságuk folytán adódó előnyöket. Itt azonban a szabályok minden főurat kizártak. Még abban az esetben is, ha francia pénz állna rendelkezésünkre, nem lehet forradalmat támasztani, ha néhány nagy nevet nem veszünk be az ügybe, mivel csupán nekik lennének követők.

Igaz, lehet, hogy Martinovicsnak van a háttérben valaki ismeretlen nagy támogatója, vagy sejt valaki ilyet, talán ez ügyben kereste Károlyi gróf társaságát. Jól tudjuk azonban, hogy ő tehetségtelen, és mivel igen fukar, nem is hajlik az ilyesmire. A többieket, akik vagyonosak, oly sok adósság terheli, és ami a nagy vállalkozásokhoz szükséges, minden lendültől megfosztja őket, oly sok teher nehezedik rájuk, hogy forradalomra nem is gondolhatnak.

Végül ez a szisztéma a nagyok számára nagyon veszélyes, mert félő számukra, hogy mindent elvesztenek: így egyáltalán nem képzelhető, hogy a nagyok közül valaki most egy magyarországi forradalom élére állna. Következésképpen előre látható volt, hogy a Martinovics-féle tervnek kudarcba kell fulladnia, mert hiányzik egy nagy név és hiányoznak a szükséges eszközök.

9. § *Végül mindkét káté tervei úgy voltak megfogalmazva, hogy Magyarországon rövidesen meg kellett bukniuk.*

Nézzük előbb a latin kátét. Ebben az áll, hogy az osztrák ház többször felbízta a törököket: igázza le a magyarokat. Ez olyan állítás, amit nem emlékszem, hogy egyetlen írónál vagy egyetlen kéziratban olvastam volna. Az áll még benn, hogy azért nem küldenek magyarokat Konstantinápolyba követségbe, nehogy a magyarok a törökökkel az osztrákok ellen szövetséget kössenek. A magyar korona országain kívül azonban osztrák tartományok alig határosak Törökországgal, s többnyire megközelíthetetlen vidékeken, ezért egy szövetség esetén a törököknek egész Magyarországon keresztül kellett volna vonulniuk, hogy a magyaroknak, szövetségesüknek némi segítséget nyújtsanak. Ez olyan feltétel, amelyet aligha vállalna bármely szö-

vetséges is. Továbbá ugyanitt az interrupti fili successionis²⁵⁴ elcsévelt eszméjét is fölmelegíti, egy olyan eszmét, amelyben ma már senki nem hisz. Még szofisztikusabb azonban az, hogy mivel az örökösödés fonalának megszakadása következtében a nemzet nem kötött új szerződést a királlyal, a mostani uralkodó is elvesztette erre minden jogát. Mert ha el is vonatkoztatunk minden örökösödési jogtól, az mégis bizonyos, hogy Magyarországon a koronázást és az akkor kiállított diploma regiumot (királyi hitlevelet) az uralkodó és a rendek közti szerződésnek tekintik. Mindezek azonban kicsinységek, és csupán azt bizonyítják, hogy ebben a kátében néhány dolog meggondolatlanul, inkább nagyhangú kijelentésként, mintsem meggyőző érveként íródott.

Az viszont, hogy az országgyűlésen a nemességé lesz az egyik tábla és a nem nemeseké a másik, oly mértékben ellenkezik a magyar nemesi elképzelésekkel, hogy a felháborodott nemes inkább hallgat egy korlátlan (abszolutisztikus) monarchiában, amilyen például József császár alatt volt, mintsem a nem nemeseket méltóságban, a követküldési jogban, a megyegyűléseken és az országgyűléseken maga mellé engedje. Tudja ugyanis, hogy alkalmatossága csupán a közvélemény előtt élvezett méltóságon alapul, következésképpen méltósága nélkül egész léte kétségessé válnék.

Martinovics azonban úgy gondolta: a latin káté alkalmas arra, hogy vele a nemességet önnön romba döntéséhez a maga érdekkörébe vonja és megnyerje.

10. § Még ellentmondásosabb azonban, amit a Szabadság és Egyenlőség kátéjában hirdet. Eszerint teljesen fölösleges a nemesség és minden pap. Ha feltesszük is, hogy ez a rendszer a nagyobb rész, tehát a parasztok és a nem városi polgárság előnyére szolgált volna, akkor is: egy századrészüik alig tud olvasni és írni. Hogy ezek a forradalomra fölkészíthetők legyenek, ehhez a nemességet, a papokat és minden keresztény vallást igénybe kellett volna venni, tehát mindazokat, akiknek ezzel elsősorban önmaguk ellen kellett volna dolgozniuk.

---

²⁵⁴ Az örökösödés megszakadt fonala.

Azoknak tehát, akik most teljes mértékben kezükben tartják a kormányzást, a forradalom hathatós megindítása érdekében egy olyan rendszert kellett volna létrehozniok, amely kezükből kiűtötte volna a kormányt. Fölöttébb valószínű tehát, hogy legkevesbé a különböző pártok keresztény papsága lett volna erre felhasználható.

Föltételezhető ugyan, hogy az egyenlőségi szisztema kátéja néhányanknál, akik tekintet nélkül érdekeikre, kizárólag emberbaráti érzéseket táplálnak, jó fogadtatást nyerne, mivel azonban ezeknek a száma végtelenül csekély, és a káténak negyven-ötven kézen kellene átfutnia, s végül azoknak a kezébe kerülne, akiknek jobban tetszik a második rendszer, ezek megjednének, hogy mellettük, párhuzamosan, az ő vesztükre egy más szándék formálódik, amely legkedvesebb álmukat a velencei arisztokrata rendszer bevezetéséről tönkretenné, és őket mint a szám szerint legkisebb pártot politikailag és talán fizikailag is megsemmisítené. Ettől való félelmükben mindkét kátét tűzre vetnék, és ragaszkodnának a meglévő alkotmányhoz.

11. § Minden titkos társasággal az történik, hogy azok, akik nem tartoznak hozzá, a függöny mögött mindig többet sejtene, mint ami a valóságban van, és százakat, ezeket képzelnek oda, ahol tízen sincsenek. Azt gondoltam tehát, hogy a káté váratlan megjelenésével kiváltott félelem az alábbi üdvös következményeket fogja maga után vonni hazám számára:

1. A hatóságokat végre meggyőzi, hogy jobb, ha a forrófejűeknek, akik unalomból, dicsőségvágyból vagy valóban becsületükre váló világpolgári indítatásból különös eszméket akarnak nyilvánosságra hozni, ezt okos sajtozsabadság által, amilyen körülbelül József császár alatt volt, engedélyezik, mintsem az illetőket arra kényszerítik, hogy – a mostani gyötrő cenzúra mellett – más eszközökhöz folyamodjanak gondolataik ismertetésére.

2. Hogy a nemesség, amely az őt fenyegető veszély miatt – ugyanis, mivel semmit sem akar engedni, ki van téve, még ha csak agyrém formájában is annak, hogy mindent elveszíthet – végre a nem nemeseknek Magyarországon is ad valamiféle politikai lehetőséget, amivel – forgassuk a dolgokat, ahogy akarjuk – a városiak alig, a nem városiak pedig egyáltalán

nem rendelkeznek, s aminek érdekében az országgyűlési bizottságok oly keveset tettek.

12. § Hogy szándékaim nem voltak azonosak a kátéban olvashatókkal, vagyis azzal, hogy hazámat lángokban lássam, ezt a következők támasztják alá:

Először is, sohasem voltam forrongó természetű. Születésem, neveltetésem, csekély vagyonom, állandó függőségem s leginkább talán hidegvérű temperamentumom miatt idővel megtanultam, hogy túltegyem magam a nagyravágyás minden formáján, és megelégedjem azzal, ami a polgári társadalomban sorsomul jut. Itt bizvást hivatkozhatom azokra, akik engem, mivel hosszabb ideig tőlük függtem, jobban megismerhettek, a négy valóságos titkos tanácsosra, Forgách Miklós grófra, akinél négy évig voltam, Széchényi grófra, akinél hat évig éltem, Splényi József báróra, akinél két évig és Szapáry József grófra, akinél egy fél évig álltam szolgálatban.

Másodszor, jó barátaim körében, akikkel négy, vagy hatszemközt a monarchikus kormányforma ellen végsőkig a köztársaság mellett kardoskodtam – és itt mindenkit felkérek, aki e tárgyról már gondolkozott, hogy vajon nem alakította-e ki magában egy tökéletes alkotmány eszméjét, anélkül, hogy magát jogosultnak tartotta volna, hogy tüstént mindent eszerint átalakítson, és kerül, amibe kerül, véghez is vigye – ha, mint mondom, a köztársasági kormányforma barátjaként hadakoztam is, mindig azzal szoktam befejezni, hogy már épp eléggé okulhattunk a mi időnkben Németalföldön támadt Van der Eupen-féle bosszantó mozgalomból és a párizsi forradalmi törvényszék szörnyű jeleneteiből, hogy milyen veszélyes következményekkel járhat egy forradalom. Én hazám számára csak azt a hármat kívánom, hogy a magyarországi nemesség az egész Európában észrevehető általános mozgolódásból okulva a következő országgyűlésen hozzon határozatot, hogy a) ne bizonytalan hatósági intézkedések, hanem a sajtósza-badságot kimondó egyszerű, rövid törvény, amelyen körülbelül Hollandiában és Angliában van, biztosítsa, hogy az emberi szellem tökéletesedésének és az emberi szív csakis ezáltal elérhető nemesedésének ne legyenek korlátai; b) hogy a „non citatus non convictus”²⁵⁵ törvényét terjesszék ki minden la-

kosra és c) hogy a „quod rusticus proprietatis terrae capax non sit”²⁵⁶ szörnyű, az emberi értelmet felháborító törvényt végre szüntessék meg, és a kötött birtokok birtoklását engedjék meg minden nem nemesnek. Ha ezt a három dolgot a nem nemeseknek megadnák, szívesen meghagynám a nemeseknek az inszurrekció jogát, az adómentességet és azt a kiváltságot, hogy magasabb méltóságok, de még bizonyos alacsonyabb tisztségek betöltésére is előjoguk van.

Hogy a köztársasági vitákat mindig ezekkel a kívánságokkal zártam, bizonyára tanúsítanák, ha megkérdeznék őket, vagy írásban igazolást kérhetnék tőlük, az alábbi személyek: Balogh Péter, a Magyar Udvari Kancellária tanácsosa, Vay és Majthényi helytartótanácsosok, Gyürky magyar udvari kamarai tanácsos, Szecsanacz magyar udvari kamarai titkár, Fesetics János gróf és Tihanyi alszolgabíró.

Harmadszor, ha kedvem lett volna hazámban polgárháborút kirobbantani, akkor olyan röpiratokat és kiáltványokat készítettem volna, amilyen például a „Franciák elleni keresztes hadjárat”. Én azonban kilenc hónap óta és azon a napon is, amikor fogságba vetettek, a hivatal által szabadon hagyott óráimban egy magyar államjogi művön dolgoztam, melynek címe: A jobbágyokról, és amely körülbelül azon mód íródik, mint a De diversis subsidiis publicis.²⁵⁷ Irataim között bizonyára megtalálják, s láthatják, hogy már több mint 600 oldalt megírtam, de még mindig csak IV. Béla koránál tartok, tehát 1244 körül, úgyhogy ezt a munkámat nehezen tudnám három éven belül befejezni. Egy ilyen munkát, mely sok esetben a törvények és a régi iratok összehasonlítását követeli meg, csupán tréfából nem vállal magára az ember, sőt ilyenre szánni az időt még akkor is fölöttebb nevetséges dolog lenne, ha az ember maga nem szándékozik forradalmat csinálni, de várja annak elérkezését.

Negyedszer. Az én csekély vagyonom 1000 forintnyi tőkéből áll, a menyasszonyomé 5–6000-ból, és mindkét összeg ki van adva birtokosoknak.

²⁵⁵ Törvényes idézés nélkül senkit nem lehet elfogatni.

²⁵⁶ A parasztnak nem lehet birtokjoga.

²⁵⁷ Lásd a 207. jegyzetet.

Igaz, hogy az emberben gyakran születnek hiú ábrándok a boldogságról, de az én koromban már, 44 éves vagyok, a szív mindinkább az érdekeit követi. Hogyan kockáztathattam volna tehát egy polgárháború esetén 1000 forintnyi fizetésemet, amikor legszerencsésebb esetben is csak bizonytalan lehettem volna afelől, hogy egyáltalán megkapom, és hogy nem vész-e az én vagyonom meg jövőendőbeli feleségemé is, a birtokosoknál, akik egy forradalomban mindig a legtöbbet veszíthetik.

13. § Nem, Istenemre nem! Tiszták, világosak és nemesek voltak a szándékaim, és mindig tudatában voltam, büszke is vagyok rá, hogy az emberek legnépesebb és leghasznosabb osztályának javára dolgoztam, amelyhez születésemnél fogva én is tartozom, s amelytől semmilyen elgondolás halálomig nem tántoríthat el.

Tudom azonban azt is, hogy bármennyire jók voltak is a szándékaim, nem lett volna szabad ilyen eszközökhöz folyamodnom. Tudom, hogy egyedül nem ítélezhetem afelett, hogy helyesek voltak-e kiszámított politikai kalkulációim, és hogy ugyanaz az eszköz meddig szolgálhatja a jót, és mikor segíti már a rosszat; tudom, hogy törvénytellenesen cselekedtem.

Ha Ófelsége a büntető igazságszolgáltatásban példát akar adni, azt kérem, hogy ez ne azokat érje, akiket én vezettem tévútra. Az igazságnak megfelelően be kell vallanom, hogy a szegyenkezés készítette őket a káték átvételére, nehogy gyávának tartsák őket. Különösen bántana, ha Szabó, aki most az Erdélyi Udvari Kancellária titkára, egy nemes lelkű ifjú, aki kényszerítés nélkül is mindent elmondana, börtönbe kerülne, mert ő ellenezte az egészet a leghatározottabban, és amikor Körösről visszajött, kijelentette, hogy nem akar többé semmit tudni a kátékról.

Verseghy ezzel szemben, aki természeténél fogva igen csendes jellem, több ízben mondta, hogy itt a végzetes concordia sacerdotii et imperii²⁵⁸ által e föld fizikai és erkölcsi javai keveseknek jutottak osztályrészül, és azoknak, akiknek kevesebb jutott, amazoktól sokat kell követelniök, hogy javaikból méltányosabb elosztás szerint jusson a nélkülözőknek.

²⁵⁸ Az egyházi és világi hatalom egyetértése.

Bizonyos vagyok a többiekéről is, akik a kátékat tőlem kapták, hogy azokat nem azért terjesztették, mert egyetértettek a tartalmukkal, hanem mert bennük eszközt láttak egy jobb végcél elérésére.

Azt is tudom, hogy mindannyian, különösen pedig én, nem remélhetjük másképpen, hogy életünket megmenthetjük, csak azáltal, ha Őfelségének törvényes kegyelmi jogához folyamodunk.

Ezúton merészelem Őfelségét arra kérni, hogy vegye tekintetbe korábbi, különösen pedig a török háború alatt teljesített hű szolgálataimat, és a talán még teljesíthető szolgálatok reményében nekem és mindannyiunknak, Martinovicstól kezdve az utolsóig gratiam vitae et amnestiam omnium perpetratorum delictorum²⁵⁹ adni kegyeskedjék.

Bécs, 1794. augusztus 26-án.

Hajnóczy József”

Hajnóczy József 1794. augusztus 29-i kihallgatása.²⁶⁰

„Jelen vannak: Nagy udvari tanácsos úr, Lányi udvari tanácsos úr, Schilling kormánytanácsos úr, Schmidt írnok.

Abban a levélben, amelyet nagyjából ez év július 9-én írtam Martinovicznak s amelyben különböző személyeket említek, akik a Purkhart-olajat²⁶¹ igen jó eredménnyel használták, ezek ugyanazok a személyek, akiket már írásos vallomásomban megneveztem, kivéve a Körösön élő Fodort, aki e levél megírása után lépett be. A megnevezetteken kívül nem tudok senkiről, akit Laczkovics vagy Szentmarjay vagy Sigray Jakab gróf vett volna föl e két társaságba. Azt sem hiszem, hogy azok, akiket én vagy a többi igazgatók vettek föl, sok hívet szereztek volna.

Amit egyes forradalmi iratok terjesztéséről tudok, a következő:

A Ferenc császárhoz írott nyílt levelet körülbelül egy évvel ezelőtt kaptam meg Martinovicstól, francia nyelven. Ezt az írást innen postán küldte

²⁵⁹ Életünknek kegyelmet és minden elkövetett vétkünkre amnesztiát.

²⁶⁰ Benda, 1952a. 105–107. Benda–Elek, 1983. 229–230.

²⁶¹ Hajnóczy József magyarázata alapján a bírósági eljárás alatt ezzel a kifejezéssel illette a Társaság fejlődését. Lásd: Benda, 1952a. 288.

nekem Budára. Nem emlékszem rá, hogy ezt az elküldött eredeti példányt vagy a másolatát vagy valamelyiket a kettő közül Szentmarjaynak átadtam. Láttam továbbá több nyelvű fordításokat is róla. Azt azonban nem tudom, hogy ki készítette. Csak Szentmarjayról tudom, hogy ő a példányokat különböző személyeknek olvasásra átadta.

A mellékelte forradalmi versről, amelynek a címe *Vox clamantis in deserto ad Hungaros*²⁶² nem tudok egyéb felvilágosítást adni, mint hogy Abaffyt tartják a szerzőjének, amit ő azonban nem ismer el. Az a példány, amelyet az írásaim között találtak, a kis postán keresztül érkezett hozzám. Nem tudom, hogy kitől, és a kézírást sem ismerem.

Az ezenkívül csatolt horvát költeményt, melyet a zágrábi szabadsághíra függesztettek, Delivuk udvari kamarai titkártól kaptam Budán, lemásoltam, és azokat a részeket, melyeket az eredeti nyelven nem eléggé értettem, a mellécsatolt latin fordításból tettem érthetőbbé.

A Marseillaise-nek szintén nálam talált magyar fordítása eléggé elterjedt, nem ismert, hogy ki a szerzője, és nem is emlékszem, hogyan és ki által jutott hozzám.

»A franciák elleni keresztes hadjárat« című írás is sok kézen fordult meg, főként a már meghalt Strohmayer könyvkereskedőnél lehetett kapni. Magyarországon lévő titkos könyvnyomdáról nincs tudomásom.

Az írásaim között talált levélről, melyet egy bizonyos Sipos nevű, Götingában tanuló diákhoz intéztem, azt mondhatom, hogy a levél elején olvasható citoyen (polgártárs) kifejezéshez semmi különös jelentőség nem fűződött, ezt a kifejezést csupán tréfásan használtam.”

Hajnóczy József 1794. szeptember 6-i kihallgatása.²⁶³

„Abaffynak mind a Reformátorok Társaságának, mind a Szabadság és Egyenlőség Társaságának a kátéját átadtam, ám ő, mint már mondtam, másnap azzal a kijelentéssel adta vissza, hogy nem kíván velük foglalkozni.

²⁶² Pusztába kiáltó szava a magyarokhoz.

²⁶³ Benda, 1952a. 107–109. Benda–Elek, 1983. 270–271.

A következőkben e tárgyról nem beszéltem vele, és így nem is tudom, hogy mennyire volt tudomása a társaságok további dolgairól.

A Barco tábornok ellen írott két gúnyvers Budán és Pesten keringett, ott szereztem én is tudomást róluk, de nem másoltam le őket, a szerzőjüket sem tudom megadni. Abaffy azonban gyakran panaszkodott nekem, hogy őt tartják a vers szerzőjének.

Nem tudom bizonyosan, hogy az Abaffynál alkalmazott nevelőt, név szerint Szolártsikot fölvelték-e a Szabadság és Egyenlőség Társaságába, következésképpen azt sem, hogy ki vette volna őt fel?

Nem hiszem, hogy Koppi és Kreil, a pesti egyetem professzorai a társasághoz tartoztak volna, mert én velük igen szoros tudományos kapcsolatban állok, de erről velük sohasem beszéltem, és ők a többi igazgatóban nem bíztak, ahogy Martinovicsban sem.

Delivukot nagyon jól ismerem. A horvátok hangulatáról és helyzetéről nem kérdeztem őt, és ő nem beszélt nekem erről. Annál kevésbé beszélhettem vele erről, mert ő Martinovics elutazása óta Bécsben tartózkodott, csak két-három nappal letartóztatásom előtt tért vissza, de visszaérkezésem után nem láttam.

Batsányit csupán mint jó magyar költőt ismerem. Ő nekem csak az elbocsátásáról nyilatkozott, ami érzékenyen érintette. Arról, hogy fölvelték volna őt a társaságok tagjai közé, nincs tudomásom.

Arra a kérdésre, hogy én vagyok-e a három röpirat szerzője, melyeknek címe: De subsidiiis,²⁶⁴ a másiknak: De re ecclesiastica in Hungaria²⁶⁵ és a harmadiknak: De comitiis aut de limitibus regiae potestatis,²⁶⁶ azt válaszolhatom, hogy csupán a legelsőnek vagyok a szerzője. A másik kettőt olvastam ugyan, de a szerzőjüket nem ismerem. Strohmayr, az azóta meghalt könyvkereskedő ezeket bizományba vette tőlem, nem tudom, kinél, kinyomtatta őket. Bizonyosra veszem, hogy nem Landerernél, egyáltalán azt kell mondanom, hogy én Landerer könyvnyomdáját – egyébként Lan-

²⁶⁴ Lásd a 207. jegyzetet.

²⁶⁵ Lásd a 209. jegyzetet.

²⁶⁶ Lásd a 199. jegyzetet.

derer működését már pár éve nem folytatja – semmilyen alkalommal nem vettem igénybe.

Nem tudok róla, hogy Koppi professzor a *Litteras ad Imperatorem-et*²⁶⁷ valamilyen nyelvre lefordította volna.

*A vox clamantis in deserto*²⁶⁸ című költeményt, ahogy már említettem, postán kaptam, és azt, hogy ez állítólag Abaffy kézírása volna, részemről nem erősíthetem meg, mivel nem ismerem az ő kézírását.

Az itt-ott, horvát versekből összeszedett, latinra fordított részleteket Delivuk tollba mondta nekem.

Bartsch udvari fogalmazóval levelezésben álltam egykor, Józsefcsászár uralkodása idején, amikor időről időre elküldtem neki a nyomtatott rendeleteket, amelyeket az újságban felhasznált. Azóta ebben az évben néhányszor írt nekem, mégpedig azon alkalommal, amikor elküldte nekem Schrämbli térképeit és a klasszikusokat. A politika soha nem volt beszédtema, és a titkos társaságok létezéséről sem nem írtam, sem nem beszéltem neki.

A további felvett tagok közül egyik sem ismeretes számomra a vallo-másomban megnevezetteken kívül.

Sigray gróf a Reformátorok Társaságának eseményeiről egyszer sem írt, sem én neki, azonkívül, hogy én egyszer kísérőlevél nélkül a *Vox clamantis* etc. verset elküldtem neki postán.

Joseph Haynotzi m.p.

Kiegészítés arról a napról.

Spissich alispánt én sem egyik, sem másik társaságba fel nem vettem, és öt két éve nem is láttam. Éppoly kevésbé vettem fel Keglevics Ágoston grófot, és ha ő a Társaság jelét mutatta is Szentmarjaynak, én azt nem láttam, és azt sem tudom, hogy ezt honnan ismerhette.

Joseph Haynotzi m.p.”

²⁶⁷ Nyílt levél Ferenc császárhoz és királyhoz.

²⁶⁸ A pusztába kiáltó szava.

Ítélet a bécsi jakobinusok perében

A vallomásokból szerzett ismeretek gyarapodásával a nyomozati eljárás fokozatosan két fő ágra szakadt. Az első a bécsi „klubisták”, vagy ahogyan újabban nevezték őket, a bécsi jakobinusok államellenes, forradalmi tevékenységét követte nyomon, a második a magyarországi és horvátországi gyanús eseményeket vizsgálta.

1794. augusztus 29-én Pergen rendőrfőnök kiadta az elfogottak 26 nevét tartalmazó hivatalos jegyzékét. A legismertebb köztük Andreas von Riedel báró volt, akit a bécsi jakobinusok szíveként és lelkeként tartottak számon. 1792 őszétől kezdve jött össze lakásában a demokraták egy szűkebb köre: a *Rechnungsoffizier*, Leopold Billeck von Billenberg és fivére, Wasgottwill, a bécsújhelyi katonai akadémia professzora, a katonai bíróság aktuáriusa Kajetán Gilofszky von Urazewa, a Magyar Udvari Kancellária hivatalszolgája Georg Ruzsitska, az udvari tanító Heinrich Jeline, a helyhatósági tanácsos Martin Prandstätter és a 18 éves joghallgató Leopold Stanislaus von Hohenwart. A körülöttük kialakult mintegy harminc fős szimpatizáns csoport tagjai orvosok, lelkesek, diákok, kereskedők, iparosok és írók voltak. Közöttük nem volt különösebben szoros kapcsolat, csupán a francia kormányzati folyóirat, a *Moniteur* iránti érdeklődésük kötötte össze őket.

Riedel 1748-ban Bécsben született, egy katonatiszt fiaként. Hosszú ideig a bécsújhelyi katonai akadémián volt matematikaprofesszor. Mária Terézia és II. József javaslatára 1799-ben Firenzébe küldték, hogy matematikát tanítson a toszkán nagyherceg, Lipót gyermekeinek, köztük Ferencnek, a későbbi császárnak. 1790-ben, amikor II. József meghalt, Riedel Lipót császárral utazott Firenzéből Bécsbe. Említésre érdemes, érdekes tény, hogy 1791. július 31-én a báró átadott Lipótnak – nyilván az ő ösztönzésére és még toszkániai beszélgetéseik alapján – egy terjedelmes elaborátumot. Ez az osztrák örökös tartományokról szóló reformprogram-javaslat volt, amely végcélként a köztársasági alkotmányt jelölte meg – parlamenti népképviseléssel. Ugyanebben az évben adta ki *A hálátlan Bécs* című röpiratát, amelyben az államreform probléma-

körének magyarázatával foglalkozott. Még egy érdekesség köthető Riedel báró nevéhez. A német nyelvű irodalomban elsőként használta munkáiban a „kommunizmus” kifejezést. Nem egészen két év múlva Lipót váratlanul meghalt, ami rendkívül mélyen érintette Riedelt. Lipót utódjához, egykori diákjához nemcsak személyes tiszteletet, hanem politikai rokonszenv is fűzte, ám ez a viszony hamarosan az ellenkezőjére fordult.

Egy nyíltan forradalmi bécsi akció legfőbb és nyilvánvalóan egyetlen híve volt Franz Hebenstreit von Streitenfeld főhadnagy, a Riedel-kör tagja. Párizsi tanácsaládból származott, és a prágai egyetemen folytatott filozófiai és jogi tanulmányokat, 1768-ban azonban belépett a hadseregbe. Irodalmi téren is aktív volt. *Homo hominibus* címmel tanító verset írt, amelyben kifejtette véleményét a politikai és a vagyoni egyenlőség fontosságáról. 1794-ben részt vett egy harci szekérmódellemel kifejlesztésében; a kocsit kinyúló pengékkel szerelték fel, hogy megsemmisítse az ellenséges lovasságot. Ketten a Riedel-csoportból elutaztak Párizsba, és a Közléti Bizottság elé tárták az ötletet. Hebenstreit, eltérően más tagoktól, akik osztrák kontextusban fokozatos reformokra számítottak, kidolgozta egy közeli, gyors fordulat tervét. Abból a feltevésből indult ki, hogy tizennégy csoport meglepetésszerű támadása elég lesz a bécsi őrséggel szemben. Azután be kell zárni a helyőrséget a kaszárnnyákba és elfogni az uralkodót. Hebenstreit elképzelése szerint a teljes sikerhez elegendő mintegy 300 arisztokratát megölni és egy ideiglenes kormányt uralomra juttatni. Ezt az elképesztő tervet provokációnak is tarthatjuk, hiszen Hebenstreit II. Lipót császár bizalmas munkatársa volt.

A bécsi jakobinusok elleni eljárás pikáns adaléka a titkosrendőrség egykori vezetőjének, Gotthardinak az elfogása és kihallgatása. A többi letartóztatott, bebörtönzött és eljárás alá vont személynek nagyon kevés köze volt a forradalmi akciókhoz. Egyszerű tisztviselők, hivatalnokok, professzorok, írók, orvosok, lelkészek, kereskedők és iparosok voltak. Demokratikus, antifeudális eszméket követtek, összejöttek, vitáztak és forradalmi dalokat énekeltek. Az 1793-as év elején, a cenzúra megerősödésére adott válaszként időnként megpróbálták titokban kinyomtatni

és megjelentetni néhány rölapot. Később csak kéziratos formában terjesztették pamfletjeiket, satíráikat és forradalmi traktátusaikat. Erőszakos hatalomátvételre eszközük és nyilván kedvük sem volt, elvégre még kiterjedt szervezetet sem építettek ki.

Az 1794 júliusa és szeptembere között elfogott bécsi jakobinusok ügyében a nyomozati szakasz 1794 októberében fő vonalaiban lezárult. Az eseményekről kimerítően tájékoztatott császár a rendes bírósági eljárást mellőzve rendkívüli ítélőszéket akart felállítani, amely minden veszélyes hazaárulót halálra ítelt volna. Ennek az volt az oka, hogy a polgári személyek halálbüntetését II. József 1787-ben megszüntette, és a büntető törvénykönyv csupán statárium esetén adott erre lehetőséget – ez a feltétel pedig a jakobinusok esetében nem teljesült.²⁶⁹ Október 2-án a császár megtette az első lépéseket a halálbüntetés visszaállításához; a legfelső bíróság elnökének, Leopold Clary grófnak kéziratban elküldte elképzeléseit egy rendkívüli bíróság előtti büntetőeljárás lefolytatásáról. Terve azonban a véletlennek köszönhetően nem valósult meg. Az uralkodó kézjegye – Handbillet – Clary távolléte miatt a legfelső bíróság második emberének, II. Lipót egykori tanítójának, az állam-, a polgár- és a természetjog professzorának, Karl Anton von Martini államtanácsosnak a kezébe került. Martini, aki a 18. század második felének egyik legkiválóbb jogászként kidolgozta a jogrendszer reformját II. József idején, azonnal megküldte terjedelmes és elutasító álláspontját a császárnak. Válaszához csatolt egy „recenziót” is; ebben jogászok elemezték a halálbüntetés újbóli bevezetésének tervezetét, amelyet az udvar ösztönzésére Nicolaus Daniel Paulsen, német elméleti jogász dolgozott ki. Nem értettek egyet azzal, hogy a halálbüntetést visszaható hatállyal alkalmazzák és hangsúlyozták, hogy a bíróság tevőleges cselekményért kiszabhat büntetést, politikai gondolkodásért azonban nem. Ezen érvek miatt a császár a bécsi jakobinusok törvénytelen elítélésére irányuló tö-

---

²⁶⁹ Werner Ogris: Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer. In: Helmut Reinalter: Joseph von Sonnenfels, 11–95., itt 77–79.

rekvése megghiúsult. A bíróság az adott törvények és a hatályos büntető jogrend alapján folytatta munkáját. Csupán Hebenstreit ügyében ítélt más törvényszék: katonaként a hadbíróság joghatósága alá tartozott, amely a dezertőrök és árulók esetében kiszabhatott halálbüntetést. A polgári büntető bíróság sem volt könyörületes, hiszen törvénytelen eszközöket is bevetett: ilyen volt például az az eset, amikor terhelő bizonyítékokat csempészték be utólag az egyik vádlott lakásába.

Az első áldozat a „Jackerln” – ahogy bécsi tájszólásban nevezték a bécsi jakobinusokat – köréből, Gilofszky volt, aki 1794. szeptember 8-án öngyilkosságot követett el a börtönben. Holttestét meggyalázásként és elrettentésül pellengérre állították. A következő Hebenstreit volt 1795. január elején, akire megalázó halálbüntetést szabtak ki – felakasztották.²⁷⁰ A többi vádlottat vagy életfogytig tartó fogságra, vagy hosszú szabadságvesztésre ítélték a monarchia legrettegettebb börtöneiben, a brnoi Spielberg-várbörtönben, továbbá a kufsteini, a grazi vagy a munkácsi erődtáborokban. A „*bűnbanda vezetőit*” börtönbe szállításuk előtt még három napig pellengérre állították Bécsben. Ketten, Gotthardi és Prandstätter a fogva tartás rossz körülményei miatt haltak meg. A többiek 1802-ben, hétévi fogság után amnesztiát nyertek. A kegyelem egyedül Riedel grófra nem vonatkozott, aki 1806-ig Munkács várában, majd 1809-től a brnoi minorita kolostorban raboskodott. Csak akkor szabadult ki, amikor a francia csapatok bevették Brnót. Életének további harminc évét franciaországi emigrációban, szegénységben töltötte.

II. Ferenc császár szándéka, hogy a nyilvánosságnak egy elrettentő, monstre pert mutasson be, nem valósult meg. Talán ezért is határozta el, hogy a magyar jakobinusok ügyében kiköszörüli ezt a csorbát.

---

²⁷⁰ A kivégzés megalázó és dicsőséges módjairól, a pellengér megszégyenítő jelenítéséről lásd: Richard van Dülmen: *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v ranem novověku*. Praha, 2001. 126–132.

Az elfogott magyar jakobinusok átszállítása Bécsből Budára és a per előkészületei

A magyar jakobinusok elleni per érdekes előjátékkal kezdődött. Tizenhat magyarországi vármegye protestált az ellen, hogy magyarországi állampolgárokat az osztrák rendőrség tartóztatott le. Egy régi előjogra hivatkoztak, miszerint jogerős vád nélkül tilos nemest bíróság elé idézni. A bécsi kormány azzal utasította el a tiltakozást, hogy a jakobinus összekülvők esetében felség sértés a vád, s erre törvényi kivétel vonatkozik. Megígérték azonban, hogy az eljárás lefolytatása után a magyarországi bűnösöket hazaszállítják és magyarországi bíróság ítélkezik felettük.

A magyarországi helyzet kezdett az 1790-es tavaszi állapotokra hasonlítani. Mindenfelé a császárt szidták, bírálták a nemességet és az egyházat, szimpatizáltak Franciaországgal, és szóba került a forradalom is. Sándor Lipót nádor a magyar nemesség egyre erősebb nyomása alá került; a bírálók kifogásolták a magyar állampolgárok osztrák rendőrség általi jogtalan letartóztatását, követelték azonnali hazaszállításukat, valamint azt, hogy az eljárást helyezték át Budára. A nádor minden szükséges óvintézkedést megtett a foglyok biztonságos hazaszállításáért. Többek között megkérte gróf Pergen rendőrminiszter, hogy küldje el számára a Bécsben érvényben lévő fogvatartási szabályzatot. Pergen gróf így válaszolt a nádornak 1794. november 15-i levelében:²⁷¹

„Legkegyelmesebb Fenséges Uram!

Királyi felséged folyó hó 13-án kelt felséges parancsa révén kegyeskedett tőlem felvilágosítást kérni, hogy az állami rabokkal miként szoktak bánni itt, Bécsben, tekintettel mindenre, a szükséges biztonság mellett az őrzésükre, a számukra adandó ételre. A nekem adott parancs teljesítésekor csak a következőre kell emlékeztetnem legmélyebb tisztelettel:

minden, az itteni rendőrségi épületben lévő állami fogoly egy külön szobában van, amelyet kívülről egy függőlakkal zártak be, az ablakra

²⁷¹ Benda, 1952a. 247–248.

vasrúd van felszerelve. A folyosón, ahol a fogvatartottak helyiségei vannak, őrség van, amelynek figyelnie kell a foglyok bármely mozgására vagy szavára, és ha bármit észlelnék, tüstént jelenteniük kell az őrmesternek. Erről a folyosóról más út nem vezet, mint az őrszobán keresztül, ahol éjjel-nappal jelen van egy kipróbált, hűséges őrmester a rábízott csapatával. Az őrmesteren kívül, akinél a fogdák kulcsai vannak, senki sem beszélhet a foglyokkal, ahogy hozzájuk az étel és minden szükséges kiszolgálás csupán általa és (mindig az ő jelenlétében), az alá tartozó őrségen keresztül jut.

Minden fogolynak van a cellájában ágy, asztal, szék, árnyékszék, mosdótál, törölköző és kanál. Kés és villa azonban nem engedélyezett, ezért a belépéskor mindent elvesznek tőlük, amivel esetlegesen öngyilkosságot vagy a börtönből való erőszakos menekülést követhetnének el.

Egy fogoly sem kap gyertyát, csak abban az esetben, amikor valaki rendkívüli csüggedést vagy kétségbeesést érez, amely öngyilkossági kísérlethez vezethet. Annak szoktak engedélyezni egy gyertyát, azonban azután egy megbízott embernek az őrségből egész éjszaka nála kell maradnia a szobában, amely nappal is így történik, ha az öngyilkosság gyanúja mutatkozik.

A foglyoknak nem engedélyezett sem bárkinek írni, sem bárkivel beszélni. Ha egyik vagy másik mégis feltétlenül szükséges lenne, ez csupán a vizsgálóbiztos engedélyével történhet, abban az esetben a leveleket felbontva kézbesíteni kell az utóbbinak, és a megbeszélés is csak az ő jelenlétében történhet. Arra az esetre, ha a foglyot rosszullett fogja el, egy igen megbízható orvost jelöltek ki, akinek éjjel-nappal rendelkezésre kell állnia, azonban csak a házparancsnok jelenlétében szabad a foglyokkal beszélnie.

Az ellátást a foglyoknak külön erre a célra alkalmazott házi szakácstól kell kapniuk. A fogoly, ha rendelkezik ehhez megfelelő pénzüsszeggel, saját maga állja a kosztját, így megmarad a szabadsága, hogy ételt válasszon magának a pénzért, csak arra kell figyelni, hogy a mértékletességet megtartsa. Annak a fogolynak viszont, aki képtelen magát a saját vagyonából ellátni, a rendjének és jellemének megfelelően legfeljebb fél forint összeg erejéig kell naponta hozzájárulnia az ellátásához. Az ételt az őrparancsnok előbb gondosan megvizsgálja, majd apróra összevágja, mivel a fogolynak nincs sem kése, sem villája.

Ezek, legkegyelmesebb uram, tömören azon elővigyázatosságok, amelyeket az itten állami foglyok őrzésével és ellátásával kapcsolatban elrendeltek.

Királyi felséged legalázatosabb szolgája,

Bécs, 1794. november 15.

gróf Johann Pergen, m.p.”

Magyarország nádora, a császár öccse, Sándor Lipót tudatában volt annak, hogy a legmagasabb biztonsági intézkedések elengedhetetlenek. Őrszolgálati rendtartást szerzett be, gondoskodott a helyiségek előkészítéséről, amelyekbe a rabokat elhelyezik, és a Királyi Tábla is felkészült a per megkezdésére. A foglyok átszállítása azonban viszonylag nagy gondot jelentett. Elképzelhető volt ugyanis, hogy a szimpatizánsok Magyarország területén megkísérlik majd a foglyok kiszabadítását. Másfelől azonban még mindig nem volt elég információ magáról az összeesküvésről és a magyarországi összeesküvők létszámáról. Ezért az előkészületek a legnagyobb titokban zajlottak. Még az érdekeltek és a beavatottak egy része is abban a hitben volt, hogy a foglyok már Budán vannak.

Ferencet az öccse, Magyarország nádora mindentől részletesen tájékoztatta leveleiben, úgyszólván hogy ami történt, az a császár közvetlen jóváhagyásával történt meg.

Sándor Lipót nádor utasítása Pergen rendőrminiszterhez a foglyok átszállításáról Bécsből Budára:²⁷²

„Buda, 1794. november 19.

Miután a legfelső parancs értelmében már minden előkészület megtörtént a rendes bíróságnak átadandó magyar bazaárulók ügyében, nincs más hátra, mint hogy ezek mielőbb leszállíttassanak, majd elítéltesse. Ezért nem akartam elmulasztani önnek közölni az erre vonatkozó intézkedéseket, melyeket a helyi viszonyok ismeretében a legcélszerűbbnek tartok.

²⁷² Benda, 1952a. 248–249. Benda–Elek, 1983. 328–329.

Az ilyen esetekben szükséges biztonság végett a foglyokat nem egyszerre, hanem a következő módon kell elindítani: Szombaton, 22-én délután két órakor Laczkovicsot, öt órakor Martinovicsot és hét vagy nyolc órakor Sigray grófot. Hétfőn ugyanezen a módon Hajnóczyt, Batsányit és Szentmarjayt, végül kedden Szolártsikot, hogy valamennyien egy nappal később, éjszaka érkezzenek meg.

Mindegyiküket jól bezárt kocsiban kell szállítani, melyben egy tiszt is legyen, néhány megbízható közlegénnyel, a bakon pedig, a feltűnés elkerülése végett néhány áruhás ember is. Kiszállítás a postáknál vagy más helyeken, a fogadóknál semmi ürüggyel nem engedélyezhető, ezért az étkezést a kocsiban kell lebonyolítani; még kevésbé engedélyezhető, hogy a foglyok találkozzanak, beszéljenek valakivel.

A tisztnek azt az utasítást kell adni, hogy mihelyt ide érkeznek, rögtön ahhoz az épülethez hajtasson, ahol a fogdák már elő vannak készítve, mégpedig abban a kaszárnnyában, ahol korábban a magyar gárda lakott, mely nem messze a Bécsi kaputól, a volt ferences rendi kolostor mellett van, s ott adja át a foglyokat, akiknek átvételére már minden elő lesz készítve.

A tisztnek egyébként nyomatekös parancs adandó, hogy az utazás minél gyorsabb legyen, az úton minden lehető feltűnést kerüljön, és a foglyok érintkezését más emberekkel akadályozza meg.

Mivel ezzel egy időben Őfelségétől ennek a javaslatnak megfelelően kérem a vezérlő tábornoknak szóló parancsot a megfelelő tiszt és legénység kijelölésére, azt remélem, hogy ezzel, továbbá ama intézkedések révén, amelyeket ön az ügyben célszerűnek fog találni, a lehető biztonságnak eleget tettünk. Egyébként itt senkinek nincs tudomása arról, hogy megérkeztek-e már vagy sem. Továbbá arra kell még kérnem önt, hogy abban az esetben, ha a foglyok leszállítása nem mehet most végbe, vagy más módon történne, idejében értesítsen engem, mert itt, rendelkezésem szerint már minden intézkedés megtörtént.”

A foglyok Bécsből Budára szállítása valójában úgy zajlott le, hogy november 24-én a volt ferences kolostorba vitték Martinovicsot, Sigray grófot és Laczkovicsot, november 26-án Hajnóczyt, Szentmarjayt és

Batsányit, végül november 28-án Szolártsikot. December folyamán ugyanitt helyeztek el még további ötven személyt, akiket az összeesküvésben való részvétel vádjával tartóztattak le. A foglyokat Almási, Somogyi, Mikos és Bay hallgatta ki. Főügyésznek (jogügyi igazgatónak) Németh Jánost nevezték ki.

A bírósági per
„*Josephus Hajnóczy tenui sorte, pauperibusque
natus Parentibus...*”²⁷³

A foglyok Budára szállításával kezdődött el a büntetőeljárás következő szakasza, a vád megalapozása. Újraindultak a kihallgatások, és összeállították a szabályszerű vádiratot. Első lépésként november 28-án, amikor a fő vádlottak már Budán voltak, vádat emeltek Martinovics, Sigray, Laczkovics, Hajnóczy, Szentmarjay, Batsányi és Szolártsik ellen.²⁷⁴ A vád képviselője Németh János királyi jogügyi igazgató, a Magyar Kamara tanácsosa volt; tárgya pedig a legsúlyosabb hazaáruló cselekmények: zendülés előkészítése, lázító írások terjesztése, támadás az uralkodó személye, felségjoga és a királyság törvényei ellen, kísérlet a trón és az alkotmányos rend megdöntésére, az állam békéjének és a nyugalmanak veszélyeztetése. Mindezen vétségek besorolhatók voltak a 1715:7. és az 1791:56. törvény által szabályozott *crimen laesae majestatis ac perditionis* – felségsértés és lázítás büntette alá. Az egyetlen kiszabható büntetés a kivégzés és a teljes vagyonek kobzása volt. November 30-a után már csak a bírósági szakasz, vagyis a törvényszék²⁷⁵ rendes ülései voltak hátra, amelynek során egymás után, illetve a vád által megkívánt sorrendben hallgatták meg a vádlottakat.

²⁷³ „*A szegény, alacsony sorú szülőktől származó Hajnóczy József.*”

²⁷⁴ Benda, 1952a. 272–273.

²⁷⁵ A törvényszék 19 bíróból állt, élén Ürményi Józseffel. Erről bővebben: Benda, 1952a. 273–275.

Az elsőfokú eljárást Budán a Királyi Tábla, a fellebbviteli (1795. március–május) a Hétszemélyes Tábla tárgyalta. A „*tiszteletre méltó és nemes Hajnóczy József*” elleni eljárás, akárcsak a többi vádlott esetében, még december 2-án kezdetét vette.²⁷⁶ Már a kihallgatás elején felrötták neki, hogy nemcsak tagja volt a titkos társaságoknak, hanem megírta és még 1794 előtt engedély nélkül kiadta könyveit, amelyek címe *De limitibus Regiae Potestatis*,²⁷⁷ *De statu ecclesiastico*²⁷⁸ és *De subsidiis*.²⁷⁹ volt. A vád szerint lefordította Martinovics franciául összeállított, az egyenlőségről szóló katekizmusát, és akárcsak a másik társaság, a Reformátorok Társasága katekizmusát, ezt is odaadta Ambrózy Gábornak, Verseyhy Ferencnek, Szén Antalnak és Szabó Lászlónak, hogy másolják le. Az érvelés, amelyet bizonyára egy jól képzett recenzens dolgozott ki, részletesen és hosszan hivatkozott Hajnóczy írásainak „*lázító szöveghelyeire*”, amelyek a nemességgel szembeni gyűlölet felélesztését célozták. Ezzel világos útmutatást adott „*az összeesküvésre és a forradalomra annak a néposztálynak, amely többet akar, mint amennyi lehetséges.*” A vád logikáját és érvelésének lényegét híven visszaadja az a jellemzés, miszerint az emberek Hajnóczy által propagált egyenlősége veszélyesebb, mint a pestis (*pestifera aequalitatis Lue*). Hajnóczy mindezeket határozottan visszautasította, és ragaszkodott ahhoz, hogy célja nem a forradalom, hanem a kormányforma javítása és a közjó kiterjesztése volt.²⁸⁰

A Hajnóczy elleni vádak még két napon, 1794. december 15-én és 1795. január 17-én tárgyalták. Mivel az ítélőbírák rendelkeztek a már a korábbi kihallgatásokról készített iratokkal és feljegyzésekkel, csak kiegészítő kérdéseket tettek fel kapcsolatairól, egy horvát forradalmi

²⁷⁶ Benda, 1952a. csak az 1794. december 3-i második rendes ülésről készült feljegyzéseket tartalmazza. A december 2-i pontokat azután belefoglalták a záró tárgyalásról publikált vádiratba.

²⁷⁷ Lásd a 199. jegyzetet.

²⁷⁸ Lásd a 209. jegyzetet.

²⁷⁹ Lásd a 207. jegyzetet.

²⁸⁰ MOL: O 225, A Magyar Jakobinus per iratai, 6. doboz, fasc. 47: Prozessakten Jos. Haynocy, fol 2–7.

versről, betiltott vagy névtelenül kiadott írásokról, és arról, milyen módon kerültek birtokába a katekizmusok. Hajnóczy válaszaik összhangban voltak írásos vallomásával. A pernek ebben a szakaszában Hajnóczy nem szándékozott védővel képviseltetni magát, végül azonban belátta annak előnyeit – így ugyanis másokkal is kapcsolatba kerülhetett, nemcsak az örökkel és a bírakkal. Madách Sándort kérte fel, aki segített neki a védőirat végső formájának kialakításában.²⁸¹ Ehhez felhasználták a már augusztusban papírra vetett vallomást (*Fassion*), amelyet Hajnóczy később úgy emlegetett barátainak, mint az ügyében kifejtett legkövetkezetesebb álláspontot.

A terjedelmes elaborátum bevezetése felidézte Hajnóczy sikeres pályáját: bár szegény családból származott, érvényesülni tudott a legelőkelőbb nemesi körökben is. Nem nevezték volna ki alispánnak, ha nem adta volna az uralkodóhoz és a királysághoz való hűségének jelét, és hasonlóan járt el a törökök elleni háború idején is. A sors Pestre sodorta, ahol „az olvasásban talált vigaszt” és a tudományos munkában. A védőiratnak ebben a részében Madách és Hajnóczy megkísérelték elvenni az élet a lázító írások terjesztésére vonatkozó vádnak: ki ne tudott volna ezekről, hiszen mindegyiket nyilvánosan árulták, vásárolták és olvasták! Hajnóczy is csak a kor szellemében írta meg eszméit és elképzeléseit értekezés formájában, de ekkor sem buzdított felkelésre, annál kevésbé, mivel latinul, a tudomány nyelvén írt. Egy törvénygyűjteményről volt szó, amelyre a kortársak hivatkozhattak, s ezért olvasók százai voltak neki hálásak. Nem mondhatott tehát semmi többet, mint ami már publikálva volt sok száz írásban. Műveinek stílusa sem volt lázító: hideg fejjel, temperamentumához illően fogalmazott.²⁸² Nincs mit csodálkozni azon, ha egy hozzá mérhető tehetségű férfi arra vállalkozik, hogy elmélkedjen az alkotmányformáról és értekezést írjon a három pontról, amelyek elősegítik a közjót: Magyarországon legyen sajtósza-

²⁸¹ MOL: O 225, A Magyar Jakobinus per iratai, 6. doboz, fasc. 47: Prozessakten Jos. Haynocy, fol. 19–22.

²⁸² Scripsit Hajnóczy opuscula sua corde, pro genio mitis, phlegmaticique Temperamenti sui, ab omni seditione aliens. Uo. fol. 19.

badság az Angliában hatályos norma alapján; a törvény előtt a nemes legyen egyenlő a nem nemessel; utóbbiak is szerezhessenek birtokot. Az új alkotmány alapelveit akarta megvitatni barátaival, ami kizárja, hogy bármilyen szándéka lett volna egy francia minta szerinti forradalom megszervezésére. Ezen eszméket a katekizmus műfajával népszerűsítette, de minden erőszakot mellőzve, amelytől ő maga viszolyog. Ráadásul tárgyalni szándékozott a miniszterrel, hogy a katekizmusokban megfogalmazott elveket a kormány és az uralkodó léptesse életbe, ami szintén kizár egy erőszakra alapozott tervet.

A per zárószakasza, amikor ítéletet hoztak, 1795. március 4-én vette kezdetét. A jogügyi igazgató, Németh szemben állva Hajnóczyval felolvasta az ellene felhozott vádat, amelynek pontjai csaknem mindenben megegyeztek a többiek ellen felhozott vádpontokkal.²⁸³ Bevezetőjében a vádlottat becsületes, békés és kiegyensúlyozott emberként jellemezte, aki családi életében is példásan viselkedett, 1794. augusztus 1-jén azonban a hozzá hasonlókkal együtt belekeveredett az összeesküvésbe. Nyilvánvalóvá vált romlott és perverz gondolkodásmódja, vagyis a gyűlölet Magyarország nemzete és nemessége iránt, ami mindennek az oka volt. Erről nem csupán dokumentumai és levelezése árulkodnak – az alkotmány és a kormányforma mintája Hajnóczynál a perverz, demokratikus elvek alapján működő párizsi Nemzeti Konvent, amelyben Franciaország minden vidékéről érkezett küldöttek üléseznek. Példaként említette Hajnóczy három, 1794 előtt született, jól ismert írását. Felhasználta továbbá a december 2-i kihallgatás jegyzeteit, valamint az arról készített elemzést. Március 21-én került sor a védőbeszédre, amelynek során elhangzott a Hajnóczyval összeállított elaborátum is. Természetesen a védőügyvéd védence ártatlanságát hangsúlyozta. A vádlottak és társaik semmi olyat nem követtek el, amit felségsértésnek lehetne minősíteni; elképzelhető, hogy elkövettek hibákat, ezek azonban érdemesek a megbocsátásra, főleg ha van biztosíték, hogy a mérsékelt büntetés az erkölcsi felépülés útjára vezeti őket.

---

²⁸³ Benda, 1952a. 423–428.

Az ítélethozatal Hajnóczy, Martinovics, Laczkovics, Sigray és Szentmarjay ügyében 1795. április 27-re esett. A határozat szerint bűnösök voltak a vádpontokban, a büntetés pedig kard általi halál és vagyonekobzás volt.²⁸⁴ Az ítéletvégrehajtásig már csak a kegyelmi kérvények benyújtása maradt hátra. Ezt természetesen minden elítélt megtette, esélyük azonban nem volt rá. A döntéssel kapcsolatban a bíróság elnökének sem voltak kétségei, amikor a kérvények beadását arcátlanságnak nevezte, majd azonnali útmutatást kért az uralkodótól a kivégzések és Martinovics egyházi lefokozásának ügyében.²⁸⁵

Minden érvelés ellenére a per kimenetelét előre eldöntötték, s csak az volt a kérdéses, hogy hány embert adnak a hóhér kezére. Nem voltak kevesen; az eljárás végén tizenhármas halálos ítélet született. A később tizenegyüknek megadott kegyelem sem tudta fedtetni a – de facto – lelkiismereti és gondolat szabadság ellen vezetett per kegyetlenségét, hiszen a vádlottak tulajdonképpen el sem jutottak egy erőszakos államcsíny és egy kormányzati rendszerváltás konkrét terveinek kidolgozásáig, sőt határozottan elutasították azokat.

Az utolsó napok – a búcsú

Kegyelmi kérvénye ügyében az uralkodó elutasító döntését Hajnóczy a többiekkel együtt tudta meg május 18-án. A kivégzésig nem napok, hanem szó szerint csak órák voltak már hátra, s ezt mindenki másként töltötte el. Az elítéltek utolsó leveleiket fogalmazták, leírták, ami a szívüket nyomta, így hagyva üzenetet azoknak, akikről azt gondolták, hogy soraikat megkapják. Míg Martinovics valamiféle „politikai testa-

²⁸⁴ Az összes vádlott ítéletének szövege megtalálható nyomtatott formában: *Sententiae tam Inclutae Tabulae Regiae judicariae etc.* Pestini 1795. Ústredná knižnica SAV–Knižnica ev. a. v. lýcea v Bratislave.

²⁸⁵ *Idem nihilominus convicti deliquentes, ad gratiam regiam semet provocare decelaraverint* (kiemelés: E.K.). Benda, 1952a. 766–767.

mentumot”²⁸⁶ állított össze, Hajnóczy utolsó leveleiben szeretteitől búcsúzott el. A címzettek nevei ékesszólóan mutatják, hogy milyen szerepet játszottak Hajnóczy életében:

Levél Madách Sándor védőügyvédnek, Buda, 1795. május 18.²⁸⁷

„Kérlek téged, szeretett barátom, küldd el húgomnak a tollal írt mellékelt dolgokat. Az írónnal írtakat pedig Széchényi grófnak.

Végtelen hálával tartozom neked. Ha még mindig szeretsz engem, kérlek, hogy gondoskodj német vallomásom írásba foglalásáról, ugyanis nincs mellékelve szószserinti másolat, és oszd meg a barátainkkal. Amennyiben barátaink felmentenek engem, lelkiükben mentsenek fel, az igazságszolgáltatás ítéletével nem törődöm. Nyugodtan halok meg és biztosan valódi kegynek tartom, hogy öfelsége nem cseréli ítéletét börtönre. Isten hozzád és néha mint barátodról emlékezzél meg rólam. Köszöntöm Tihamyit, Vay Józsefet és Miklóst, Gyürkyt, Kazinczyt, Abaffyt, Szulyovszkyt, Koppit, Kovachichot, Kraült, Szecsanaczt, Lányit, Nisnyánszkyt és Verseghyt.

1795. május 18.

Annyit kérdezz meg Papaytól, vajon Szebesteny nős-e már vagy legalább vőlegény-e. Ha egyik sem, a neki szólókat ő küldje el neki. Ha pedig véletlenül egyik a kettő közül, akkor tépd szét, amit a levelemhez csatoltam.”

Levél Fodor, született Haynocy Teréziának, Hajnóczy nővérének, Buda, 1795. május 18.²⁸⁸

„1795. május 19.

Molnár azt mondta nekem, hogy a mi szeretett apánk már meghalt. Hála Istennek! Így én nem okozok neki több bánatot.

A Kiblinnél levő pénzből, kérlek, adj száz forintot a pesti evangélikus egyházközségnek. Mert oda tartoztam, és életem során nem adakoztam

²⁸⁶ Benda, 1952a. 770–773.

²⁸⁷ Uo. 781.

²⁸⁸ Uo. 779.

semmit, úgy méltányos, hogy én, különösen mivel eladósodott a gyülekezet, halálom után számukra a legjobbhoz járuljak hozzá.

Az írásaim között egy cédula található, ahol leírva áll, amit a krisztinavárosi asztalosnak a bútorokért kifizettem. Biztosan többet kapott, mint amennyiben megállapodtunk, tehát a többit kérjétek vissza tőle.

A rátok vonatkozó iratok az íróasztalomban vannak. Ezekből és a hosszában bekötött könyvekből kimutatható, hogy a könyvek, ágyneműk és vásznak mellett 3500 forintot örököltem. Sajnos az is látszani fog, hogy ingóságaim nem érnek 3500 forintot, vagyis nem szereztem az örökséghez semmit. Így senkinek sem lesz kifogása az ellen, hogy hátramaradt vagyontárgyaitam kedves húgomnak kiszolgáltassák. De ezt meggyorsítandó, jöjjön el, Kedves Sógor ennek kézbevétele után azonnal, lehetőleg Józsival együtt, kérjen tanácsot Szontághról, Madacstól és Mesterházytól, és szükség esetén Nisnyánszky ágenstől. Józsival azonban menjen mindazokhoz, akiknek a listáját meghagytam Molnárnál, és akik itt vagy Pesten vannak. Most szót se többet! – Hullajtsatok értem egy könnycseppet, aztán végezzétek a dolgotokat, mint rendesen.”

Levél gróf Széchényi Ferencnek, Buda, 1795. május 19.²⁸⁹

„1795. május 19. Buda

Isten után Excellenciádnak tartozom a legnagyobb köszönettel, és kötelességemnek tartom ezennel Excellenciádat kivégzéseim előtt biztosítani, hogy életem utolsó lehetőségig hálás szívvel érzek Ön iránt, és szívem mélyéről kívánom, hogy Ön és egész kedves családja minden lehető jólétet élvezzen. Nyugodtan halok meg, mivel semmi más szándékom nem volt, mint amit a vallomásomban kijelentettem, és mert a világból azzal a boldog reménnyel távozzom, hogy az emberi társadalom tökéletesedéséhez hozzájárultam. Unokaöcsémet, Fodor Józsefet a legmesszemenőbbekig ajánlom. Ő, remélem, éppolyan jó, becsületes ember lesz, de valamivel okosabb, mint a nagybátyja.

²⁸⁹ Benda, 1952a. 778.

Még egyszer ezer köszönet minden kapott jótéteményért, Kiblint és Papot szintén ölelem.

*Excellenciád igaz tisztelője
Hajnóczy m.p.”*

Levél Gottfried Kelernek, az Erdélyi Udvari Kancellária regisztrátorának, Buda, 1795. május 19.²⁹⁰

„Te és Bartsch Konrád vagytok a legrégebbi nemes barátaim. Nektek tehát, így utoljára, közösen írok. Holnap ki fognak végezni. Nyugodtan állok szemben a halállal és igazi jótéteménynek tartom. Szándékaim tiszták voltak, polgártársaim javát akarván szolgálni, soha nem szándékoztam lázítani, és most is úgy gondolom, hogy azokkal a Katekizmusokkal soha nem is jött volna létre. Annál nyugodtabban hagyom itt ezt a világot, mert az az érzésem, hogy minden lépéssel hozzájárultam hazám törvényhozásának mind nagyobb tökéletesítéséhez, amit benyújtottam és megmagyaráztam vallomásomban. Politikai és vallási hitvallásom Molnár és Novák kapitány előtt tettem, és ezzel meghalok. Unokaöcsém, Fodor Józsefet mindkettőtöknek ajánlom.

Strattmannt, Kereszturyt, Tsivericset, Görögöt, Kerekest és Froniust ölelem. És most éljeteK jól.

Igaz barátotok Joseph Haynotzi”

Levél Charlotta Kittelnek, Hajnóczy jegyesének, Buda, 1795. május 19.²⁹¹

„Legkedvesebb Charlotta! Nyugodtan halok meg, és azzal a tudattal, hogy polgártársaim javáért dolgoztam erőm szerint. Remélem, hogy halálom is hasznos tanulság lesz végül az embereknek.

Mérhetetlenül sajnálom, hogy szükségtelen gondokat okoztam Önnek. Bocsássa meg nekem.

²⁹⁰ Uo. 780–781. A dokumentumban szereplő névalakot közöljük.

²⁹¹ MOL, E 708, 1. doboz, A 7: Acta Josephi Hajnóczy, fol. 52–53.

Bútorait örököseimnek ki kell adniuk Önnek. Az a kétségtelenül szerény örökség, amely nővéreimet illeti? Aztán kiadják Önnek néhány könyvem. Hagyja meg nekik emlékebe.

Őn a legkedvesebb számomra, Charlotta! Arra teremtetett, hogy egy értelmes, jó férfival szerencsét csináljon, hogy hű feleség és gyöngéd anya legyen. Hullajcon értem könnyeket: de aztán adja kezét és szívét valakinek, aki tudja Önt annyira értékelni, mint én, és ha lehet, legyen ez egy barátom.

Ölelem kedves sógorom és nővérét. Azt a harminc aranyat Asbóthnak ki kell fizetnie.

*Maradok az, akinek mindig is ismert,
az Ön igaz híve
Joseph Hajnotzi”*

A kivégzés

A magyar jakobinusok és Hajnóczy József perének záró felvonásáról és a kivégzés lefolyásáról számos hiteles beszámoló született. Átadjuk a szót a neves magyarországi nemzetgazdásznak, a Táttra szülöttének, az ősi szepességi nemesi család sarjának, Berzeviczy Gergelynek, aki személyesen ismerte Hajnóczyt és az ügy többi főhősét. Ő maga is érintett volt. Rá is az a gyanú vetült, hogy részt vett az összeesküvésben, de bizonyítékok hiányában megmenekült a vizsgálattól és a letartóztatástól. Tiltakozásul az igazságtalan törvényszéki per ellen kilépett a Budán székelő Helytartótanács szolgálatából, s hazatért Kakaslomnicra, ahol megírta mélyen felháborodott hangvételű művét a perről (Der Majestätprozeß in Ungarn). A kézirat 1800-ban jelent meg nyomtatásban névtelenül, Németország valamelyik, eddig nem azonosított városában. Berzeviczy fel akarta hívni Európa figyelmét az igazságtalan törvényszéki eljárásra és a Habsburgok Magyarország-ellenes kormányzására.

Berzeviczy Gergely: *Királyi per Magyarországon, 1795.*²⁹²

²⁹² Benda, 1952b. 325–353, itt 334–336.

„1795. május 20-án korán reggel tízezer férfi állt fegyverben; az öt elítéltet fedetlen fővel, hosszú bajusszal egy parasztszekéren szállították a vesztőhelyre. Szentmarjayt, gróf Sigrayt, Laczkovicsot, Hajnóczyt és Martinovics apátot. A tízezer férfi a zsarnok rossz lelkiismeretét mutatta, de ugyan, mit tehetett volna a magyar nemzet, amikor már az önállóság minden megnyilvánulását erőszakkal és energikusan elnyomták benne. A tompultság túl nagy volt, mindenki csak szomorúan és hallgatagon nézett körbe-körbe, mint a nyáj, amelyet a pásztorok leöldösnek, és amelynek nem marad más, mint hogy fusson, amerre lát. A tízezer férfinak tehát nem volt tennivalója, csakhogy ők nem akartak csak úgy elmenni, fogtak ezért egy kézműves tanoncot, aki levizelte a vesztőhely közelében álló szénaboglyát. Állítólag fel akarták gyújtani, talán az elítéltek társaságának, tehát a jakobinusoknak szánták.

Gróf Sigray egész bebörtönzése alatt csüggedt volt, és a kivégzés napján nem volt erős. Először őt hurcolták a homokdombhoz, és csak az ügyetlen bakó harmadik csapására hullott el.

Szentmarjay 25 éves rendkívüli tehetségű, csillogó jellemű, akit mindenki tisztelt, a királyi ügyész biztatásában és a királyi kegyelemben csalódott. Szomorú volt, de nyugodt, és egészen eszénél volt. Keveset beszélt, megadóan viselte magát és bevégezte sorsát.

Laczkovics, a heves és rettenthetetlen férfi elkeseredést mutatott. A vesztőhelyre vezető lassú úton többször kérte, hogy menjenek gyorsabban, hogy végre bevégezhesse. Csak keveset törődött a kirendelt pappal, annál többet beszélt a hajdúkkal és ismerősei után érdeklődött náluk. Az összegyűlt népre szabadon és bátran, öntudattal és magabiztossággal nézett. Rábtársainak bátorságot és rendíthetetlenséget mutatott. „Paete, nem fáj az,” kiabálta nekik, elsősorban Hajnóczynak, amikor ez már le akart ülni, „csak egy pillanatnyi bátorság!” Bírának szemükre vetette pártosságukat, embertelenségüket és a korrupciót. Amikor a vesztőhelyre lépett, gyors, határozott léptekkel ment a véres székhez és nem akarta ítéletét végighallgatni. Azt mondta, hogy nem szégyellik nyíltan felolvasni a szembeötlő hazugságnak, csalásnak és valótlanságnak ezt a fércművét, azok után, hogy mindent gondosan el akartak titkolni, mint államtitkot? A hóhért elkergette,

és megtiltotta, hogy hozzáérjen. Maga vetkőzött le és készült fel a csapásra. Nem imádkozott a pappal, hanem néhány latin szót ismételtetett magában és Horácius szavaival az ajkán halt meg: »Iustum ac tenacem propositi virum, non civium ardor, prava iubentium, non voltus instantis tyranni, mente quatit solida: nec fulminantis magna manus Iovis: (si) fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.«²⁹³ A bakó azt mondta, hogy bizony szépen és meghatóan imádkozott latinul.

Hajnóczy, a lelkierőnek egy magasabb fokán állva épp az ellentéte volt. Vidámság és nyugodtság, e közös erények és az igazi nagyság nem hagyták el egész bebörtönzése alatt egy pillanatra és az utolsó napján sem. Nagytudású férfi és számos munka szerzője volt: Manch Hermäon, De Potestatis Regiae Limitibus, De Clero, De Subsidiis, De Insurrectione. Nagy könyvtára és okmánygyűjteménye volt, amelyet megfontoltan használt. Mindig csendes, nyugodt életet élt. Büntetlenül szenvedünk, mondta, és a kormány áldozatai vagyunk, és valóban nem érdemli meg a fáradságot ilyen hanyatlásban élni. A kivégzés napján, még kora reggel leveleket írt barátainak és menyasszonyának, akivel épp akkor házasodott volna össze, amikor bebörtönözték. A leveleket azonban soha nem küldték el, elégették valamenynyit.²⁹⁴ A luteránus lelkésszel, akit kirendeltek számára, különböző filozófiai témákról társalgott. Mintha Szókratész lett volna, amint Phaidónnal beszélget. Üdvözölte minden ismerőst, és istenének ajánlotta őket. Amikor a vesztőhelyre lépett, felismert egy katonát, akit még ő avatott fel alispánként. Megkérdezte, hogy ismeri-e őt? »Üdvözlöd földijeinket, mondta, mondd el nekik, hogy haltam meg, ne higgyék, hogy bűnös vagyok. Szándékaim tiszták és jók voltak, az igazságért halok meg«. Maga vetkőzött le, és megkérte a hóhért, hogy ügyesen végezze a kötelességét, és úgy halt meg, ahogy

²⁹³ „Az igaz és céljait kitartóan követő embert nem ingatja meg lelki szilárdságában sem a tömeg lelkesedése, sem a türelmetlen zsarnok tekintete, sem az Auster, a nyugtalan tenger haragos ura, sem a hatalmas Iuppiter villámszóró keze: ha beomlik, és leszakad az égbolta, akkor sem ismeri a félelmet, amikor maguk alá temetik romjait.”

²⁹⁴ Berzeviczy itt téved, a leveleket a kihallgatás és a per írásos anyagai között megőrizték; ma a MOL, E 708 alatt találhatóak.

élt, nyugodtan és szelíden. Arca változatlan maradt, és mosolygott, mint egy angyal.”

A Budán, 1795. május 20-án, Hajnóczy József és társai kivégzésének napján uralkodó hangulatot idézi fel ez a több mint kétszáz éves, hiteles beszámoló. A büntetőeljárás csúcspontja a tömeges kivégzés volt, fő funkciója pedig a forradalmi gondolatokkal szimpatizáló magyarországi polgárok példás megbüntetése és elrettentése a hasonló tervezetésektől. E kivételes személyiségek rendhagyó módon való kivégzése szinte mindenkit felzaklatott, aki az ügyről valahogy tudomást szerzett. A visszaemlékezés még ma is képes erős érzelmi reakciókat kiváltani. Azzal a megállapítással zárjuk Hajnóczy József történetét, hogy tragikusan megszakított életpályájának üzenete még hosszú idő elteltével is képes megszólítani az utókort, és aktuális lesz még a jövőben is.

Befejezés

Végére értünk Hajnóczy József magyarországi rapszódijának. A főszereplőt élethűen, szinte riporteri érzékenységgel jellemzi 1795-ös *Felvétele per Magyarországon*²⁹⁵ című munkájában a fiatal magyar nemes, felvilágosult közgazdász, Kakaslovnice szülötte, Berzeviczy Gergely, aki egy szepességi német telepes családból származott a Magas-Tátra alól. Az ő közvetítésével virtuálisan Budára látogathattunk 1795. május 20-án reggel, az emlékezetes napon, amikor a budai és pesti lakosok, sőt az egész Királyi Magyarország figyelmét a magyarországi jakobinus vezetők kivégzése vonta magára a Generális kaszáló réten, a budai vár alatt. Csoportos és nyilvános kivégzésük volt a csúcspontja annak a hosszan elhúzódó, összetett, s zárt ajtók mögött zajló bírósági eljárásnak, amelyet a háttérből maga a fiatal, 27 éves német-római császár és magyarországi király, Ferenc irányított. Az eljárás volt hivatva demonstrálni, hogy az államhatalom kész megvédeni Magyarországot a francia forradalom szörnyűségeitől, és példásan megbünteti a forradalmi gondolkodású polgárok képviselőit. A nyilvános ítéletvégrehajtás az ugyanígy vagy hasonlóan gondolkodóknak szánt egyértelmű üzenet és figyelmeztetés volt. A lakosság elrettentését célzó, eredetileg tizennyolc halálos ítéletet az uralkodó később hétre csökkentette. A kegyelemben részesült tizenegy személy sem úszta azonban meg a szigorú büntetést, mert határozatlan időre a monarchia legrettegettebb várbörtöneibe zárták őket (Kufstein, Graz, Munkács vagy a brnoi Spielberg és Cejla), ahol hosszú évekig ra-

---

²⁹⁵ Berzeviczy Gergely: Der Majestätsprocess in Ungarn. Kiadta: Benda, 1952b. 326–353.

boskodott az 53 elítélt nagy része is. Ezekben a rémisztő börtönökben többen lelték halálukat a fogság idején vagy később, a fogva tartás következményei miatt. Paradox módon Lipót titkosrendőrségének egykori főnöke, Gotthardi is azok közé tartozott, akik egy börtöncellában, leláncolva végezték életüket. Lázító könyvek, röplapok, gúnyiratok, dalok és hasonlók terjesztésének és felségsértés elősegítésének a vádjával ítélték el.²⁹⁶

Májusban a magyarországi haladó értelmiség öt kiemelkedő alakját (Martinovicsot, Hajnóczyt, Sigrayt, Laczkovicsot, Szentmarjayt), júniusban további két személyt (Szolárcsik Sándort és Őz Pált) küldtek a veszthelyre; a két nyilvános kivégzés alapvetően határozta meg a magyarországi történeket és a köztudatot, s csaknem száz évre lefékezte a társadalom demokratizálását. Már a kivégzések évében császári rendelet tiltotta be az egész birodalomban a szabadkőműves szervezkedést (csak 1868-ban indulhattak újra). A „jakobinus összeesküvők” leleplezése Bécsben és a birodalom más területein arra ösztönözte a Habsburg-monarchia kormányzatát, hogy szigorú reakciós politikát, rendőrruralmat és cenzúrát vezessen be; mintha lemásolta volna a „megvesztegethetetlen” Maximilien Robespierre jakobinus vezetőt 1794. július 28-án kivégző francia konvent eljárását. Ellentmondást nem tűrő abszolutista kurzus került hatalomra, amely bármilyen forradalmi, demokratikus vagy liberális megnyilvánulást elfojtott. A hatalmon lévő kormányzatot az ún. kabineti abszolutizmus jellemezte, s politikájának jellegét egyre inkább a kifejezetten reakciós személyek határozták meg.²⁹⁷ Jelzésértékű, hogy éppen 1795-ben lépett a monarchia diplomáciai szolgálatába a 22 éves Clemens Wenzel Lothar von Metternich gróf, aki a legmagasabb állami funkciókban hamarosan a 19. század első fele európai diplomá-

²⁹⁶ Helmut Reinalter: Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie. Bécs–Köln–Graz, 1980. 416.

²⁹⁷ A legfontosabb pozíciókba kerültek: első császári tanácsos Coloredo gróf, a külpolitika alakítója, Thugut gróf és a belügyminiszter, Kolovrat gróf. Bővebben erről: Richard Prazák a kol.: Dějiny Maďarska, Brno, 1993. 145.

ciájának ikonikus alakjává vált. A privilegizált rendek előjogainak megtartásán alapuló abszolutista társadalmi mozdíthatatlanság híveként csaknem 40 évig meghatározta a Habsburg-monarchia kül- és belpolitikáját. A bécsi forradalomnak „Metternich abszolutizmusa” lett a cél-táblája 1848 tavaszán.

Az 1795-ös év magyarországi eseményei azért is gyorsultak fel, mert a monarchia hadban állt Bonaparte Napóleon Franciaországával. A korszak komplexitását visszatükrözik a szövvényes emberi sorsok is. A magyarországi jakobinusok büntetőperében az államhatalmat képviselő résztvevők sorából 1795 nyarán váratlanul áldozat lett a 20 éves nádor, Sándor Lipót. Hatalmas robbanás történt, amikor laxenburgi laboratóriumában ünnepi tűzijátékot készített elő a nápolyi Mária Teréziának, II. Ferenc második feleségének, és az égési sérülések következtében a nádor néhány óra múltán szörnyű kínok között meghalt.

A budai kivégzés és a nehéz időszak Hajnóczy József baráti körének és ismerőseinek életére is hatással volt. Az újra kinevezett Nyitra megyei főispán, Forgách Miklós nem sokkal Hajnóczy kivégzése után, 1795. szeptember 20-án halt meg. Széchényi Ferenc 1795-ben az üldöztetés elől a csehországi Turnov város közelében, sógora várában rejtőzött el. Így sikerült átvészelnie a magyarországi jakobinus kapcsolatokkal vádolt személyek letartóztatásának legforróbb pillanatait, és hazatérése után olyan sikeresen tisztázta magát a vádak alól, hogy az új kormányhatalom ismét partnerként kezelte. 1798. április 6-án Somogy megye főispánjává nevezték ki, és 1820-ban bekövetkezett haláláig még számos magas állami funkciót betöltött, köztük olyan törvényszéki tisztségeket is (a Hétszemélyes Tábla tagja, helytartótanácsi bíró), amelyek régi barátjának halálában felelősök voltak. Az új politikai hatalommal való megbékélés lehetővé tette Széchényi számára, hogy egyrészt megtartsa a családi vagyont és az egyedülálló könyv-, kézirat, térkép- és rajzgyűjteményét, amelyekkel a Nemzeti Múzeumot megalapozta. Másrészt így felnevelhette gyermekeit, köztük Istvánt, aki 1825-ben, Pozsonyban a Magyar Tudományos Akadémia létrehozását kezdeményezte, és a 19. század közepének egyik legjelentősebb alakja lett.

A Hajnóczyak családi tragédiája nem ért véget Hajnóczy József 1795-ös kivégzésével. Unokaöccse, a legidősebb nővér, Eszter fia, ifjabb Samuel Vrchovský volt a „*Brnóban őrzött magyarországi foglyok legtragikusabb sorsú alakja.*”²⁹⁸ Édesapja köztiszteletben álló szakolcai hentes, vallási okokból a mai Szlovákia területére emigráló, egykori cseh lovagi család leszármazottja volt. A bebörtönzések idején a fiatal, evangélikus vallású Vrchovský huszonöt éves volt, és pesti jogi tanulmányai után a torontáli horvát nagybirtokos Nékó családnál állt ügyvédként alkalmazásban. Kazinczy kivételes műveltséggel rendelkező fiatalemberként jellemezte őt. Vrchovský bebörtönzésére Szentmarjay vallomása alapján, 1794. december közepén került sor. A vizsgálóbizottság előtti vallomásaiban elismerte, hogy a Szentmarjaytól kölcsön kapott katekizmust lemásolta, de valójában nem tudta, pontosan miről szólt. Azt sem sejtette, hogy ezáltal tagja lett egy titkos társaságnak. A további kivizsgálások során felmerült a gyanú, hogy Vrchovský a zágrábi forradalmi mozgalomba is bekapcsolódott, ezt viszont határozottan tagadta. A nádor halálbüntetést javasolt, az uralkodó azonban az ítéletet a brnói Spielbergben letöltendő várfogságra enyhítette – ám ez sem volt számára megváltás. Már Brnóba érkezése előtt szörnyű betegségben szenvedett, görvélykóros volt. A testén huszonhat nyílt sebbel érkezett, amelyen sem az orvosi kezelések, sem a három operáció nem segített. Egészségi állapota a fogságban folyamatosan romlott, rabtársai javasolták neki, hogy folyamodjon császári kegyelemért. A zábrdovicei katonakórházba szállították, ahol 1797. augusztus 14-én, két hét szenvedés után hunyt el.²⁹⁹

²⁹⁸ Dušan Uhlíř: Uherští jakobíni a Brno. In: Slovensko a Velká francúzska revolúcia. Referáty. XVIII. Vlastivedný seminár v Trnave. Trnava 1989. 62–73. itt 69. Dušan Uhlíř: Brněnská dohra Martinovicsova spiknutí. In: Forum Brunense 1995/96. 33–45.

²⁹⁹ Blanka Kubesová-Pitronová: Brněnská internace úcastníku prvního republikánského hnutí v Uhrách. In: Slovanské historické studie. I. Praha, 1955. 80–111. itt 94.

És vajon milyen sorsa volt Charlotte Kittelnek (Küttel, Kutel), Hajnóczy József menyasszonyának? Megint Kazinczy Ferenc szolgál érdekes adattal fogsága alatt írt naplójában.³⁰⁰ E szerint 1795. május 31-én a börtönben egy új katona elegyedett szóba Kazinczyval, és azt állította, hogy üzenetet hozott Hajnóczytól. Az üzenet így szólt: ha élve kijutna a börtönből, menjen Sopronba, és vegye feleségül az ő egykori menyasszonyát. Hajnóczy biztosította Kazinczyt, hogy nyugodtan helyezi a fejét a hóhér bárdja alá, ha tudja, hogy menyasszonya az ő felesége lesz. Hajnóczy kérése azonban nem teljesült. Miután Kazinczy 1804. november 11-én kiszabadult, egykori felettesének, a kassai tanterület igazgatójának lányát, Török Zsófia grófkisasszonyt vette el.

Mit is tudunk pontosan a menyasszonyról, akihez Hajnóczy egy nappal kivégzése előtt megható levelet írt? 1769. június 2-án született Sopronban, Georg Samuel Küttel orvosdoktor lányaként, aki Sopron város rendes „fizikusa” és Esterházy Miklós herceg udvari orvosa volt. Anyja, Susanna Charlotte Artner régi soproni családból származott.³⁰¹ A Küttel-ház a Templom utcában állt, akárcsak Hajnóczy Dániel ott-hona, ahova Hajnóczy József gyakran járt látogatóba. Charlotte édesapja a soproni evangélikus gimnázium diákjainak jelentős támogatói közé tartozott.

Charlotte-ot származása, szépsége és műveltsége miatt állítólag a „soproni kisasszonyok egének csillagai között” tartották számon. Jegyesének tragikus halála után nem sokkal szüleit is elvesztette, ezért pozsonyi nővéréhez költözött. Három év múlva új udvarló jelentkezett, Gamauf Teofil (Gottlieb). A kiemelkedő tudós és történész személyes kvalitásai bizonyára Hajnóczy Józsefre emlékeztették Charlotte-ot. Gamauf 1772. január 13-án született Kőszegen. 1786 és 1792 között a soproni evangélikus gimnázium diákja, majd a göttingeni egyetem hallgatója volt. Hazatérve először magánnevelő lett Pozsonyban, majd hitoktató és se-

³⁰⁰ Richard Prazák (ed.): Ferenc Kazinczy a Brno. Vezenský deník Ference Kazinczyho a jeho pobyt v Brně. Brno, 2000. 35.

³⁰¹ Payr, 1934. 29.

gédlelkész a bécsi lutheránus gyülekezetben. A gálosi gyülekezet rendes lelkésze volt már, amikor 1798. július 2-án megnősült. 1803-ban végül visszakerült Sopronba. Kiváló természettudósként és történészként tartották számon, több tudományos és vallásos művet is publikált. Házasságuk hosszú életű és utódokban gazdag volt. Mindketten Sopronban haltak meg, Charlotte 64 évesen 1833-ban, férje 1841. február 14-én.

Hajnóczy József pályája sem zárult le 1795. május 20-án, a vesztőhelyen. Habár az államhatalom erőfitogtatása nyomán a félelem velejéig áthatotta Magyarország társadalmát, a közvélemény a kivégzett „bűnösökkel,” a vértanúkkal szimpatizált. Mivel ezzel a császár is tisztában volt, igyekezett még a nyomukat is eltüntetni, s kitörölni őket a kortársak emlékezetéből és a történelemből. Rögtön a per befejezését követően, 1795 nyarán megparancsolta, hogy a Hofburgba, őrzött helyre vigyenek minden írásos bizonyítékot és bírósági dokumentumot, s ugyanígy a holttesteket is rögtön a kivégzés utáni éjjel eltemettette egy titkos helyen. A magyarországi jakobinusok bírósági iratai így egészen 1952-ig feledésbe merültek. Az áldozatok sem nyugodhattak békében. 1914-ig senki nem tudott semmit nyughelyükről, ekkor azonban levéltárosok, régészek és újságírók együttműködésének köszönhetően sikerült megtalálni közös sírjukat a budai katonai temetőben. A földi maradványok exhumálását, azonosítását és konzerválását egy fiatal egyetemi antropológia professzorra, Bartucz Lajosra bízta. Az első világháborús események miatt a maradványok Budapest Főváros Levéltárában maradtak, majd 1926. augusztus 26-án a Kerepesi úti temetőbe kerültek. Később ezt a pesti temetőt többször átalakították, s fokozatosan magyar nemzeti sírkertté vált. 1956-ban, mikor a temető keleti részét bővítették, a munkások kinyitották az egyik kriptát. Hat lezárt és lepecsételt ládát találtak, melyek a kivégzett jakobinus vezetők csontjait őrizték. Újra Bartucz Lajost bízta meg a csontok, köztük Hajnóczy József csontjainak exhumálásával, azonosításával és végleges konzerválásával. Végül az áldozatok földi maradványait 1960. április 20-án ünnepélyes keretek között egy közös díszes sírboltba helyezték, ahol a mai napig békében nyugszanak.

Ezzel zárjuk elbeszélésünket a Hajny-Hajnóczyak viszontagságos sorsáról, és búcsúzunk neves leszármazottjuktól, a felvilágosult Hajnóczy Józseftől is, aki adottságaival és a korra jellemző szabadkőműves aktivitással arra törekedett, hogy hozzájáruljon a társadalom jólétéhez. Az emberiség boldogságáról szövögetett álma, paradox módon, a budai várfalak alatti vesztőhelyre, a Generális kaszálo rétre vezette, amelyet a nép az ő kifolyt vére miatt is Vérmezőnek nevezett át, s ezt a helyet így hívják ma is.

Lezárjuk tehát Hajnóczy József történetét, annak ellenére is, hogy nem tértünk ki életútjának, társadalmi teljesítményének vagy ideológiai mondanivalójának minden aspektusára. Nem tette ezt lehetővé egyrészt ennek a dolgozatnak a terjedelme, másrészt alapkoncepciónk sem, amely a Hajnóczy-kép alapkontúrjainak megrajzolására és felvázolására korlátozódott. A magyarországi jakobinus forradalmi mozgalom eredményeinek problémája ma már történészek, jogtörténészek, szociológusok és politológusok kutatásainak szerteágazó tárgya. Mindezek ellenére Hajnóczy személye a mai napig érdemtelenül kevésbé ismert Szlovákiában, ahonnan származott. Eszmei üzenete, amely az éppen általa meg-alapozott, jogi szempontból körülhatárolt liberalizmusból táplálkozik, inspiráló lesz a mai és az elkövetkező generációk számára is.

Summary

The story of Jozef/Joseph Hajnóczy, who was executed on May 20, 1795 because of participating in the conspiracy of the so-called Hungarian Jacobins, aroused a response of contemporaries. They called him a martyr of democracy. He was one of the most educated historians and theorists of law who was about to initiate the changes of the Constitutional Law in Hungary. He also worked on the project of the collection of Hungarian medieval documents, laid the foundations of the future Hungarian national library and he published articles in the newspapers as well. He was a supporter of radical social changes and he believed in their introduction by means of reforms, which were initiated by the monarch Joseph II. This was the reason why he welcomed the opportunity to become a part of the State Administration and in 1786 he took the office of the palatine administrator in Syrmia county. He also laid his hopes on the possibility to enforce changes by means of a constitution – by means of legislative initiative of the Hungarian Diet. He hoped that the inspirations of the American and French Revolutions, the ideas of which he fully accepted, would find response also with his members of parliament. The failure of all these possibilities led to his participation in the movement, which was looking for more radical methods to achieve those changes. The visions of how to organize the revolution and constitutional changeover in Hungary found formulation in two programme documents – in Catechisms that were spread only by means of conspiracy among the quite small circle of Freemasons and intellectuals. Nevertheless, the reaction of the government was

cruel: it reflected its fear of any movements constituting any threat to the order, which was swept by the revolution in France.

Both Hajnóczy and Ignaz Martinovics represented two main participants of the democratic movement in Hungary. Despite the efforts of the government to dishonour and efface Hajnóczy's name from the memories of the people, to conceal the place of his grave and all the documents related to the legal proceedings, his destiny has attracted the attention of the historiography. The first papers of the contemporaries (Berzeviczy, Szirmay) were generally devoted to the Jacobean movement and to its tragic end resulting in seven executions. Historiography from the end of the 19th century started to be interested in all the available information about Hajnóczy. It was the accessibility of all the documents concealed until those days and the discovery of the bone remains in 1914 that resulted in greater interest of historiography in Hajnóczy. Even in that time, there still remained some dark points. The exact place and the date of his birth were not clear for a very long time until the 1930s. The oldest family relationships were even longer, almost until the present time, emblazoned with uncertainties and different stories.

Mainly the Hungarian historiography was interested in Hajnóczy, which declared him to be a founder of liberalism in Hungary. A few autobiographies (Sándor Payr, György Bónis) and translations of the most important works (Andor Csizmadia, János Poór) were published. The judicial files and records from the legal proceedings lead against him, which were included in a monumental edition about the Jacobean Movement (Kálmán Benda), were published as well. However, the Slovak historiography acknowledged this native of Slovakia and the ancestor of a Slovak Lutheran pastor only with certain doubts. At first, it was inclined to the opinion that Hajnóczy was a supporter of the Hungarian language as the national language. His support of only one official language was perceived as a prelude to Magyarization (Daniel Rapant), although Hajnóczy himself came to this conclusion after his experience with the administration of the land, where Croatian, Ger-

man, Serbian, Hungarian and Slovak people and the Roma population lived together. Only the attributing of the translation of the Marsellais's revolutionary song into Slovak language to Hajnóczy caught more attention of the Slovak historiography. The turning point was the book of Jozef Šimončíč, who introduced Hajnóczy and other participants of the Jacobean movement in the context of Slovak history. Despite this fact, the detailed work from the pen of Slovak historians was missing.

As the aim of the work has not only been the description of the well-known facts about Hajnóczy, we have tried to give an answer to the questions related to the origins of the Hajnóczy family, which has been interpreted very differently until these days. Joseph Hajnóczy was the member of the fifth recorded generation, originally the family of the villain of Hajný from the Slovak village called Považská Teplá, as it turned out due to yet unpublished documents. The older roots of the family could have originated in the exiles – expatriates of the suppression after the uprising in Moravia in 1644 who were looking for rescue at the close lands of Lednica and Považská Bystrica. The sources, however, do not support this hypothesis. The fact remains that the connections with the Moravian exile environment interconnected more members of the family to the town of Púchov, where some of them settled, at the Moravian street in the community of the masters of clothing. Family and friendly relations interconnected them to exile families of Tešedík/Tessedik and Gebhardt. The research has approved that the surname of Joseph Hajnóczy's grandfather Joannes, which was mentioned in the older documents, was Hajný. He also did not have five but seven brothers, whose father was Thomas Hajný. This surname was not recorded in the historiography because the very important change of this surname, which happened thanks to Daniel Hajný/Hajnóczy, was not noticed. During his studies at the secondary grammar school and at the University in Wittenberg, the latter well-known chancellor of the Sopron school started to write his name in the form, which would evoke his affiliation to the group of scholars. Some of his brothers adopted this surname as well (Samuel, Paul and Joannes – the grandfa-

ther of Joseph Hajnóczy). The family definitely belonged to the villain rank, whose members were only gradually becoming connected to the members of higher nobility by means of marriage. Unquestionably Joseph Hajnóczy's grandfather himself, who was the trustee of baron Henrich Calisius' lands, tried to become a member of the upper class, and later Joseph Hajnóczy tried to reach the same rank as well.

Social upgrade of this big family was achieved by means of education: the favoured profession of the generation of Joseph Hajnóczy's grandfather was a very prosperous craft – clothing. Three of his sons were devoted to this craft. Moreover, at least two other sons got higher education (secondary grammar school and university). The father of Joseph Hajnóczy, Samuel, belonged to that generation, whose members used to attend secondary grammar school or studied theology at universities. Joseph Hajnóczy's life post of a personal secretary of the rich Hungarian barons (Nicolaus Forgách, Ferenc Széchenyi), of a high state clerk (a palatine administrator, an advisor to the Hungarian Diet) and that of an intellectual ideally represented the ambition to overcome the limitations of the non-noble origin.

The sources helped to reveal the context of the presence of the Hajný/Hajnóczy family in Modra, which was the birth town of Joseph Hajnóczy. This free royal town became the refuge to two sons of Tomáš Hajnóczy, who were persecuted in their home town, Považská Bystrica or Púchov. More members gradually established themselves in the local Lutheran congregation and got married into the local burgher's families (e.g. Lübeck).

Two other parts of the work are devoted only to the life and activities of Joseph Hajnóczy during particular periods of his life. They are aimed at his Freemasonry activities, the scope and nature of his obligation during the time when he worked for barons Forgách and Széchenyi and during the time spent in the state office. A short-term but very difficult position as a palatine administrator in Symria County was probably a very important impulse for Hajnóczy to try to actively influence the political scene after leaving the office. First, he was trying to

influence politics by means of journalism and well-founded studies about political and religious relations in Hungary. Later he participated in the movement which should have been the follow-up of pre-reform activities initiated by the Emperor Leopold. The goals of this movement, which were yet defined by the period reaction as Jacobean goals, were aimed at the transformation of the Hungarian society. The goal of this movement was to introduce a constitution, which would give more rights to the non-noble and non-Catholic population and would gradually lead to the abolition of serfdom. The government used the revelation of the short-term conspiracy (May-July 1794) to strengthen the reactionary political programme. The long investigation revealed that Joseph Hajnóczy was the leader of the movement together with Ignaz Martinovics. The interpreted sources of the legal proceedings describe the opinions of Joseph Hajnóczy about the movement goals and its possibilities. The text represents the complex image of the family and the intellectual and political environment in which the tragic life story of Joseph Hajnóczy was set.

Bibliográfia

Levéltári és kiadott források

Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. Rust.

Evangélikus Országos Levéltár, Budapest, fond Archivum Generalis Ecclesiae.

Evangélikus Országos Levéltár, Sopron.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, fond Vertrauliche Akten.

Hrvatski državni arhiv Zagreb, fond 31: Srijemska županija.

Evangélikus Líceumi Könyvtár, Sopron.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, fond R 311 – Fond

Ungar. Staatsarchiv 1526 után Gyűjteményi.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bratislava, zbierka matrík

– pobočka Modra, fond Magistrát mesta Modry; K dejinám ev. a. v. cirkvi v Modre, v rokoch 1573–1935,

– pobočka Skalica, fond Pozostalost' Dr. Šátka.

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív Bytča, fond Lednické panstvo

– pobočka Považská Bystrica.

Országos Széchényi Könyvtár Budapest, Kézirattár, Quart. Germ. 810, 815, 910; Quart. Lat. 1166; Quart. Hung. 4147; Fol. Lat. 3635, 4586.

Slovenský národný archív Bratislava, fond Archív rodu Zay; matriky; zbierka cechových písomností.

Ústredná knižnica SAV Bratislava – Knižnica ev. a. v. lýcea v Bratislave.

Benda, 1957 – Benda, Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai. I.* Budapest, 1957.

Benda, 1952a – Benda, Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai. II.* Budapest, 1952.

Benda, 1952b – Benda, Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai. III.* Budapest, 1952.

- Benda–Elek, 1983 – Benda Kálmán–Elek Judit: *Vizsgálat Martinovics Ignác századvári apát és társai ügyében*. Budapest, 1983.
- Csizmadia, 1958 – Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Szerk.: Csizmadia Andor. Budapest, 1958.
- Deccard, 1747 – Deccard, Joannes Christophorus: *Supremi officii munus quo viro [...]* Danieli Haynoczio [...] *solvit*. Jenae, 1747.
- Lani, 1676 – Lani, Georg: *Kurtze und wahrhafte historische Erzehlung von der grausamen und fast unerhörter Papistischen Gefängniuss wie auch von der wunderbahren Erlösung auß derselben*. H. n. 1676.
- Mályusz, 1926 – Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Budapest, 1926.
- Molnár–Rejchrtová, 1987 – Molnár, Amedeo – Rejchrtová, Noemi (eds.): *Jan Amos Komenský o sobě*. Praha, 1987.
- Pražák, 2000 – Pražák, Richard (ed.): *Ferenc Kazinczy a Brno (Vězenský deník Ference Kazinczyho a jeho pobyt v Brně)*. Brno, 2000.
- Sententiae, 1795 – *Sententiae tam Inclutae Tabulae Regiae judicariae etc.* Pestini, 1795.
- Soós, 1985 – Soós István: Hajnóczy József és Cornides Dániel levelezése. In: *Levéltári közlemények*, 1985/1. 97–124.
- Szelestei, 1993 – Szelestei Nagy László: *Bél Mátyás levelezése*. Budapest, 1993.
- Wallaszky, 1785 – Wallaszky, Paulus: *Conspectus rei litterariae in Hungaria. Posonii – Lipsiae*, 1785.
- Viro, 1747 – *Viro Samueli Hainoczy [...] dum [...] virginem Mariam Elisabetham Lubeck toro suo sociam adiungerit*. Jaurinii (1747).
- Zsilinszky, 1873 – Zsilinszky Mihály: *Theschedik Sámuel önéletírása*. Pest, 1873.

Szakirodalom

- Áldásy, 1904 – Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáranak czimereslevelei 1200–1860*. Budapest, 1904.
- Bahlcke, 2000 – Bahlcke, Joachim: *Schlesien und die Schlesier*. München, 2000.

- H. Balázs, 1997 – H. Balázs Éva: Hungary and the Habsburgs 1765–1800. An Experiment in Enlightened Absolutism. Budapest, 1997.
- Balážová, 1998 – Balážová, Jarmila: Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom okresnom archíve v Považskej Bystrici. In: Pšenák, Jozef (ed.): *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove – Beluškých Slatinách v dňoch 10. – 11. novembra 1998.* 126–134.
- Barta, 1995 – ifj. Barta János: Ilúziók és realitás a Magyar jakobinusok mozgalmában. In: *Századok*, 1995. 883–898.
- Bartucz, 1919 – Bartucz Lajos: A magyar jakobinusok exhumálása. In: *A magyar jakobinusok emlékezete.* Budapest, 1919.
- Bartucz, 1961 – Bartucz Lajos: Személyazonossági vizsgálatok a magyar jakobinusok csontvázaiban. *Antropológiai közlemények*, 1961/3–4. 59–84.
- Beales, 1987 – Beales, Derek: *Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa 1741–1780.* Cambridge, 1987.
- Bernát, 1998 – Bernát, Libor: Príspevok k Drábikovskej problematike (Prorok alebo podvodník?). In: Pšenák, Jozef (ed.): *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného komeniologického kolokvia konaného v Púchove – Beluškých Slatinách v dňoch 10.–11. novembra 1998.* 170–181.
- Berndt, 2003 – Berndt, Fabian (ed.): *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland. Digitalisiert von Günter Kükenshöner.* Hildesheim, 2003.
- Bodi, 1995 – Bodi, Leslie: *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795.* Wien–Köln–Weimar, 1995.
- Bogdanov, 1960 – Bogdanov, Vaso: *Jakobinska zavjera Ignatja Martinovča.* Zagreb, 1960.
- Bogdanov, 1965 – Bogdanov, Vaso: Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794 i učešće Hrvata i Srba u zavjeri Martinovičevih jakobinaca. In: *Starine* 46. Zagreb, 1965. 331–488.
- Bónis, 1954a – Bónis György: *Hajnóczy 1750–1795.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.
- Bónis, 1954b – Bónis György: *Hajnóczy 1750–1795.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1954.

- Boucher, 1998 – Boucher, Jules: *Zednářská symbolika aneb Královské umění opětovně objasněné a obnovené podle pravidel tradiční esoterické symboliky*. Praha, 1998.
- Budak, 2007 – Budak, Neven: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007.
- Csáky, 1981 – Csáky, Moritz: *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. Wien, 1981.
- Csepregi, 2000 – Csepregi Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756*. Budapest, 2000.
- Deák, 1993 – Deák Eszter: *Der Untergang eines Revolutionärs Andreas Riedel*. Budapest, 1993.
- Dülmen, 2001 – Dülmen, Richard van: *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*. Praha, 2001.
- Eliáš, 2001 – Eliáš, Štefan: Právne myslenie Jozefa Hajnóczyho v kontinuite slovenských dejín. In: *Historica Carpatica* 31–32, 2001.
- Elliot, 1992 – Elliott, John H.: A Europe of Composite Monarchies. In: *Past and Present*, 1992. 48–71.
- Filipović, 1974 – Filipović, Ivan, Hrg, Metod, Križman, Mate, Šojat, Vesna (eds.): *Zaključci Hrvatskog sabora*. Sv. IX, 1774–1807. Zagreb, 1974.
- Fraknoi, 1878 – Fraknoi Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. In: *Századok*, 1878.
- Fraknoi, 1902 – Fraknoi Vilmos: *Széchényi Ferenc. 1754–1820*. Budapest, 1902.
- Fukári, 2007 – Fukári Valéria: *Felső-Magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik. 16–19. század*. Pozsony, 2007.
- Gáfríková, 1986 – Gáfríková, Gizela: Textové pramene Dlabačovho rukopisného kancionála (tzv. Koledanova a Palumbiniho zbierka). In: *Slovenská literatúra*, 1986/3. 268–291.
- Gabriš, 1970 – Gabriš, Milan (eds.): *Púchov*. Martin, 1970.
- Gavrilović, 2005 – Gavrilović, Slavko: Deset spisa iz 1790–1791. O srpskom pitanju u Ugarskoj. In: *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 71–72. Novi Sad, 2005. 117–137.
- Gavrilović, 1966 – Gavrilović, Slavko: Bilješke Josipa Hajnocija o Srijemu 1789. godine. In: *Starine*, 53, 1966. 175–189.
- Györffy–Hunyadi, 1986 – Györffy Sándor–Hunyadi Zoltán (eds.): *A Soproni Líceum*. Budapest, 1986.

- Hajnóczy, 1894 – Hajnóczi József R.: *Hajnóczi József élete 1750–1795*. Győr, 1894.
- Haselsteiner, 1983 – Haselsteiner, Horst: *Joseph II. und die Komitate Ungarns*. Wien, 1983.
- Хаванова, 2006 – Хаванова, Ольга: *Заслуги отцов и таланты сыновей. Венерские дворяне в учебных заведениях монархии Габсбургов 1746–1784*. Санкт Петербург, 2006.
- Házi, 1982 – Házi Jenő: *Soproni polgári családok 1535–1848*. Sopron, 1982.
- Хегедиш, 1978 – Хегедиш, Антал: Представка Жозефа Хайноци о Банату из 1778. године. In: *Зборник за историју* 18, Нови Сад, 1978. 103–108.
- Heindl, 1998 – Heindl, Waltraud: Bürgerliche Geselligkeit in der kaiserlichen Residenzstadt Wien im 18. Jahrhundert. In: Čičaj, Viliam–Pickl, Otmar (eds.): *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Bratislava, 1998. 205–214.
- Heindl, 1991 – Heindl, Waltraud: *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*. Wien–Köln–Graz, 1991.
- Holjevac–Moačanin, 2007 – Holjevac, Želko–Moačanin, Nenad: *Hrvatsko-slavonska vojna krajina i Hrvati pod vlašću osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb, 2007.
- Horváth, 1985 – Horváth, Pavel: Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí. In: Moško, Pavel et al. *Trenčín. Remeslá, tlačiarne, architektúra*. Bratislava, 1985. 164–188.
- Horváth, 1956 – Horváth, Pavel: Česká pobelohorská emigrácia na Slovensku. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Sborník materiálů z konferencie Historického ústavu SAV*. Bratislava, 1956. 91–98.
- Kókay, 1978 – Kókay György: Hajnóczy József, a Széchényi Könyvtár első könyvtárosa. In: *Magyar könyvszemle*, 1978. 11–23.
- Kókay, 1970 – Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei (1780–1795)*. Budapest, 1970.
- Kowalská, 2001 – Kowalská, Eva: *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti*. Bratislava, 2001.
- Kowalská, 2001 – Kowalská, Eva: The Social Function of Orthodoxy: The Lutherans in Hungary, 1700–1750. In: Andor, Eszter – Tóth, István Gy. (eds.): *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400 – 1750*. Budapest, 2001. 195–201.

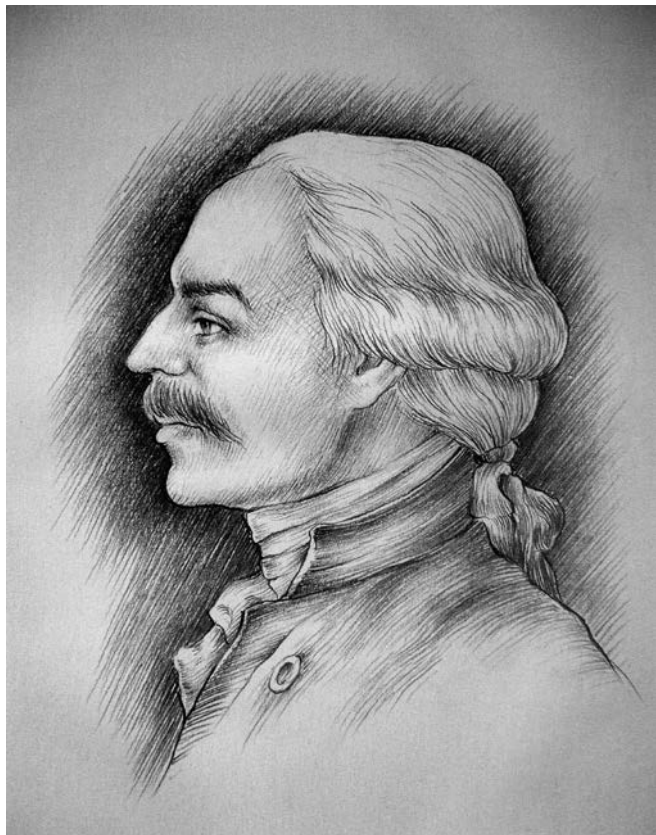
- Kowalská, 2006 – Kowalská, Eva: Der politische Kampf um Toleranz in Ungarn nach 1790 im Licht der zeitgenössischen Publizistik. In: Bahlcke, Joachim, Lambrecht, Karen, Maner, H.-Ch. (eds.): *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag*. Leipzig, 2006. 619–630.
- Körner, 1972 – Körner, Alfred: *Die Wiener Jakobiner. Schriften und Dokumente (Deutsche revolutionäre Demokraten, Bd. 3)*. Stuttgart, 1972.
- Kubešová-Pitronová, 1955 – Kubešová-Pitronová, Blanka: Brněnská internace účastníků prvního republikánského hnutí v Uhrách. In: *Slovenské historické studie*, I. Praha, 1955. 80–111.
- Kurucárová, 1998 – Kurucárová, Jana: Pramene k dejinám moravských a českých exulantov v Štátnom oblastnom archíve v Bytči. In: Pšenák, J. (ed.): *Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Zborník materiálov z medzinárodného koleniologického kolokvia konaného v Púchove – Beluškých Slatinách v dňoch 10. – 11. novembra 1998*. 14–125.
- Lendvai, 2002 – Lendvai, Pál: *Tisíc let maďarského národa*. Praha, 2002.
- Mokry, 1899 – Mokry, Ferenc: Adatok Hajnóczy Józsefről. In: *Budapesti Hírlap*, 19. 7. 1899.
- Mužić, 1989 – Mužić, Ivan: *Masonstvo u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*. Zagreb, 1989.
- Nenezić, 1987 – Nenezić, Zoran D.: *Masoni u Jugoslaviji (1764–1980). Pregled istorije slobodnog zidarstva u Jugoslaviji. Prilozi i grada*. Zagreb, 1987.
- Ogris, 1988 – Ogris, Werner: Joseph von Sonnenfels als Rechtsreformer. In: Reinalter, Helmut (ed.): *Joseph von Sonnenfels*. Wien, 1988. 11–95.
- Ötvös, 2002 – Ötvös, Péter: Deutschlernen in Preßburg. In: Kriegleder, Wynfrid, Seidler, Andrea, Tancer, Jozef (eds.): *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Preßburg*. Bremen, 2002. 17–26.
- Penigey, 1980 – Penigey Dénes: *Tessedik Sámuel*. Budapest, 1980.
- Payr, 1934 – Payr Sándor: *Hajnóczy Sámuel és fia József*. Sopron, 1934.
- Poór, 1998 – Poór János: *Hajnóczy József*. Budapest, 1998.
- Radimský, 1941 – Radimský, Jiří: Soupisy Valachu z roku 1644. In: *Nase Valašsko*, 1941/7. 5–16.
- Rapant, 1927–1931 – Rapant, Daniel: *K počiatkom maďarizácie I–II*. Bratislava, 1927–1931.

- Reinalter, 2007 – Reinalter, Helmut: Aloys Blumauer und die Wiener Jakobiner. In: Eybl, Franz M., Frimmel, Johannes, Kriegleder, Wynfrid (eds.): *Aloys Blumauer und seine Zeit (Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts*, 21, 2006). Bochum, 2007. 123–134.
- Reinalter, 1980 – Reinalter, Helmut: *Aufgeklärter Absolutismus und Revolution. Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie*. Wien–Köln–Graz, 1980.
- Rosentrauch-Königsberg, 1977 – Rosentrauch-Königsberg, Edit: Alois Blumauer – Jesuit, Freimaurer, Jakobiner. In: Reinalter, Helmut (ed.): *Jakobiner in Mitteleuropa*. Innsbruck, 1977. 363–378.
- Rosentrauch-Königsberg, 1979 – Rosentrauch-Königsberg, Edit: Ausstrahlungen des Journalas für Freimaurerei. In: Balázs, Éva H., Hammermayer, Ludwig, Wagner, Hans, Wojtowicz, Jerzy (eds.): *Beförderer der Aufklärung in Mittel- und Osteuropa. Freimaurer, Gesellschaften, Clubs*. Berlin, 1979. 103–117.
- Rosentrauch-Königsberg, é. n. – Rosentrauch-Königsberg, Edit: *Zirkel und Zentren. Aufsätze zur Aufklärung in Österreich am Ende des 18. Jahrhunderts*. Wien, é. n.
- Seidler–Seidler, 1988 – Seidler, Andrea–Seidler, Wolfram: *Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Preßburg und Pest–Buda*. Wien, 1988.
- Seli, 1980 – Seli, Istvan: Jožef Hajnoci i južni Sloveni. In: Seli, Istvan: *Izabrane studije*. Novi Sad, 1980.
- Silagi, 1960 – Silagi, Denis: *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II. (Südeuropäische Arbeiten 57)*. München, 1960.
- Szinnyei, 1896 – Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái. IV*. Budapest, 1896.
- Šimončič, 1982 – Šimončič, Jozef: *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku*. Košice, 1982.
- Špiesz, 1972 – Špiesz, Anton: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava, 1972.
- Špiesz, 1966 – Špiesz, Anton: Remeslá a cechy na Považí v 17.–18. storočí. In: *Vlastivedný zborník Považia VIII*, 1966. 78–91.

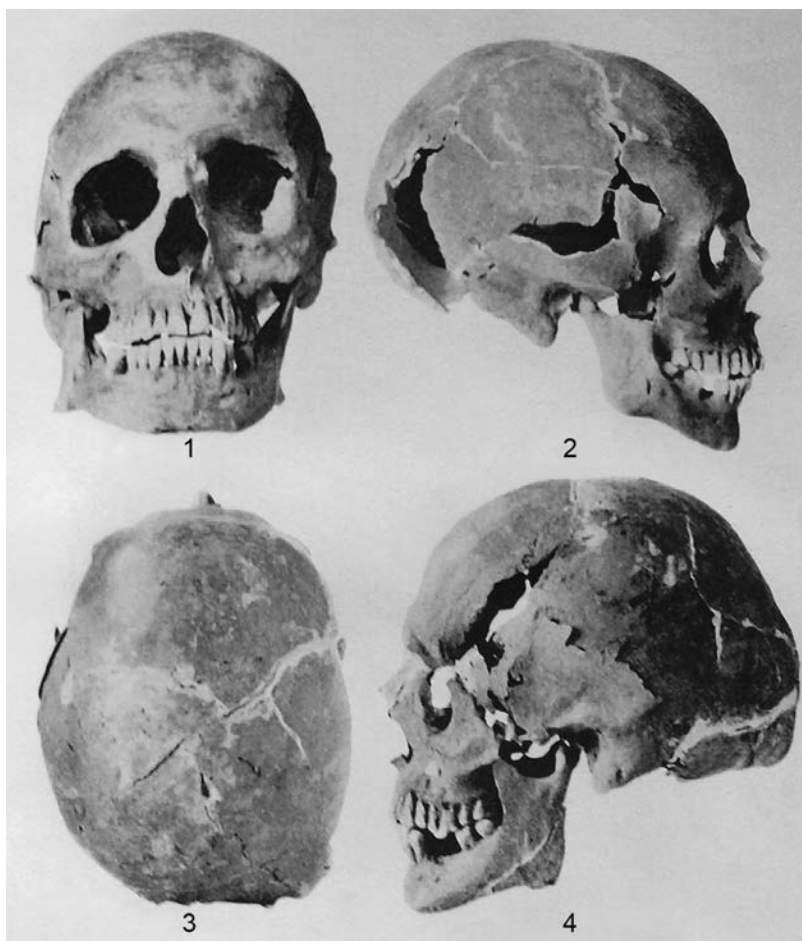
- Špiesz, 1983 – Špiesz, Anton: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780*. Košice, 1983.
- Tancer, 2008 – Tancer, Jozef: *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachigen Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen, 2008.
- Tibenský, 1984 – Tibenský, Ján: *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava, 1984.
- Uhlíř, 1989 – Uhlíř, Dušan: Uherští jakobíni a Brno. In: *Slovensko a Veľká francúzska revolúcia. Referáty. XVIII. Vlastivedný seminár v Trnave*. Trnava, 1989. 62–73.
- Uhlíř, 1995 – Uhlíř, Dušan: Brněnská dohra Martinovicsova spiknutí. In: *Forum Brunense* 1995/96. 33–45.
- Wangermann, 1988 – Wangermann, Ernst: Joseph von Sonnenfels und die Vaterlandsliebe der Aufklärung. In: Reinalter, Helmut (ed.): *Joseph von Sonnenfels*. Wien, 1988. 157–169.
- Weis, 1989 – Weis, Eberhard: Der Illuminatenorden (1776 – 1786). Unter besonderer Berücksichtigung der Fragen seiner sozialen Zusammensetzung, seiner politischen Ziele und seiner Fortexistenz nach 1786. In: Reinalter, Helmut (ed.): *Aufklärung und Geheimgesellschaften*. München, 1989. 87–108.
- Vocelka, 2001 – Vocelka, Karl: *Glantz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat (Österreichische Geschichte 1699–1815)*. Wien, 2001.
- Wagner, 1996 – Wagner, Guy: *Bruder Mozart. Freimaurer im Wien des 18. Jahrhunderts*. Wien–München–Berlin, 1996.
- Wangerman, 1989 – Wangerman, Ernst: Österreichische und ungarische Briefe zum Reformwerk Josephs II. In: Duțu, Alexandru, Hösch, Edgar, Oellers, Norbert (eds.): *Brief und Briefwechsel in Mittel- und Osteuropa im 18. und 19. Jahrhundert (Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa VII/1)*. Essen, 1989. 137–145.
- Wix, 1993 – Wix Györgyné: Egy magyar jakobinus könyvtára (Hajnóczy József könyvei az Országos Széchényi Könyvtárban). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*. Budapest, 1991–1993. 395–427.
- Závodszy, 1988 – Závodszy Géza: Az Amerikai-motívum és a felvilágosodás-kori Magyarország a kezdetektől 1795-ig. In: *Századok*, 1988. 342–384.

Képek

1. Hajnóczy József fiktív „portréja”, amelyet csontmaradványai és korabeli leírások alapján készített Karol Kunik.

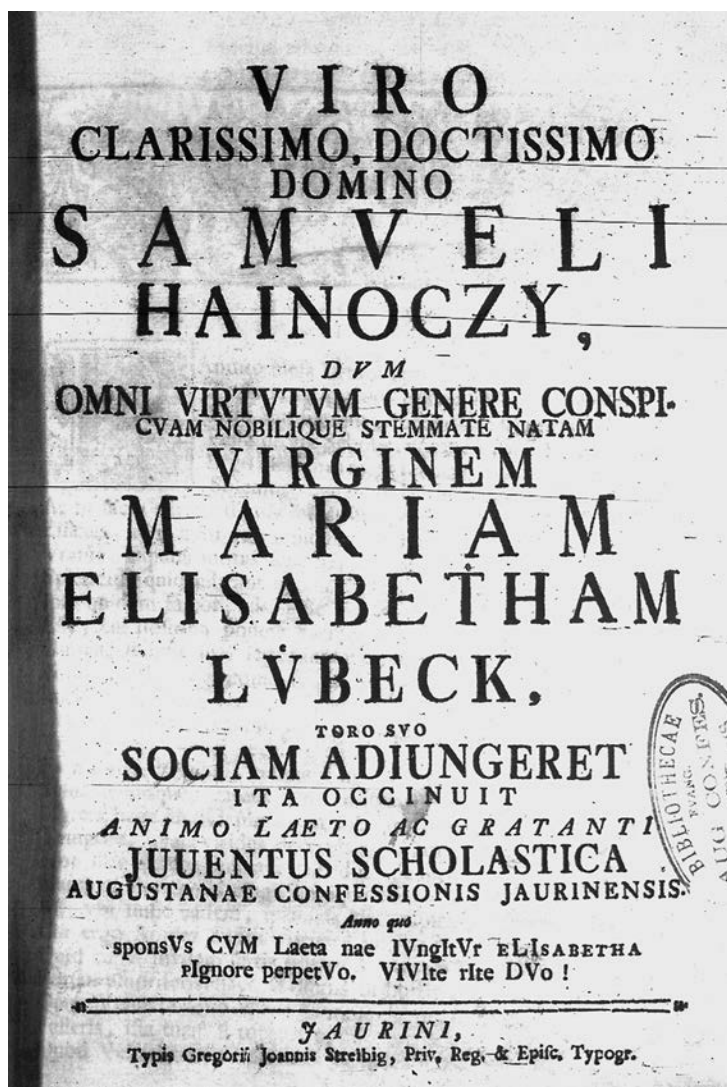
2. Hajnóczy József koponyája.

Forrás: Bartucz Lajos: A magyar jakobinusok exhumálása.

In: A magyar jakobinusok emlékezete. Budapest, 1919.

3. Hajnóczy József fejének korabeli ábrázolása.
Vízfestmény. OSzK Kézirattár, Analekta 4013a.

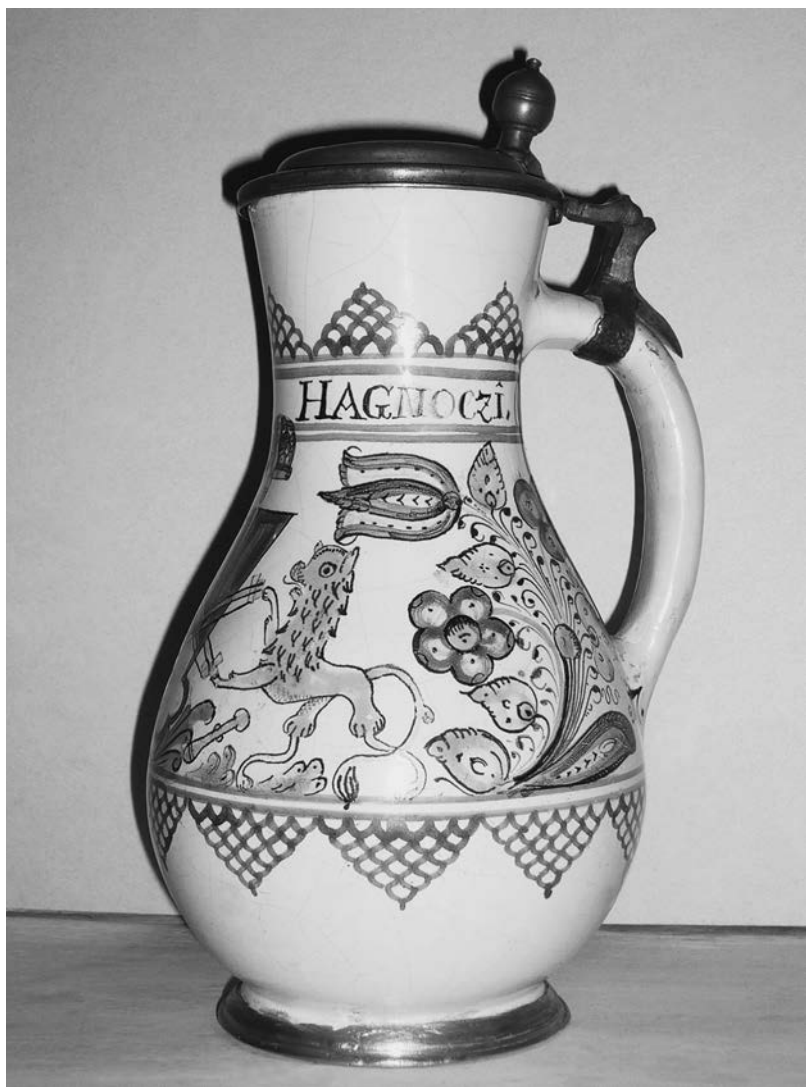
4. Üdvözlő vers Hajnóczi Sámuel esküvőjének alkalmából (1745. szeptember 4.)

Ústredná knižnica SAV – Knižnica ev. a. v. lýcea v Bratislave.

Fotó: Eva Kowalská és Karol Kantek.

*5. Templomi kebel, amelyet ifj. Hajnóczi János és Hajnóczi Pál
adományozott a modori evangélikus gyülekezetnek, 1745-ben.
Magángyűjtemény. Fotó: Eva Kowalská és Karol Kantek.*

6. Ifj. Hajnóczy János mesterkancsója.
Magángyűjtemény.
Fotó: Eva Kowalská és Karol Kantek.

Carmen de fugacitate temporis, rectoque huius temporis usu,
dictum occasione novi anni publice in Gymnasio Orsoniensi
Anno 1765. d. 3. Ianuar. D. a me F. C. H. orsoniense oratore
Theophilo Ruprecht. M.D.C.LXV.

Ergone sic morimur, tacitisque senescimus amissis?
Ecce hinc habuntur tempora, ut unda maris?
Vicine diffingunt anni, lethumque minantur?
Sic p. Qui fecerit tempora, nemo datur.
Cūcat hoc ita festi patrum fixus ordo;
Vt quod uis cepit, parca fecerit opus.
Sempe perexiguo habuntur tempora clusu,
Ignosant longam necesse, cede, moram.
Qui fit ut alternis succedant trietra latis?
Hanc metamorphosin tempora nostra possant.
In se fatali reneant, sic ordine cuncta,
Alternasque vias hora diesque tenent.
Ita manent tandem nostra compendia vite,
Vivimus et morimur proterevante die.
Exteriere dies, venit nova mensibul atas,
Incipere novam tempora nostra moram.
Sic morimur lapsu, senfimque senescimus anno,
Sic nostra vita proteriere dies.
Proteriere dies, sequitur nova temporis atas,
Hec quoque ceu sapidis uestigia recurrit equis.
Proteriere homines, sequitur genus inde novellum,
Hec quoque consumentis visibus urna capit.
Omnia mutantur, moras mutantur et anni,
Vita que mutato tempore posuit.
Sic ergo sua quemque manet vis; nec tamen atas
Sed varia poterit ducere sorte moram.

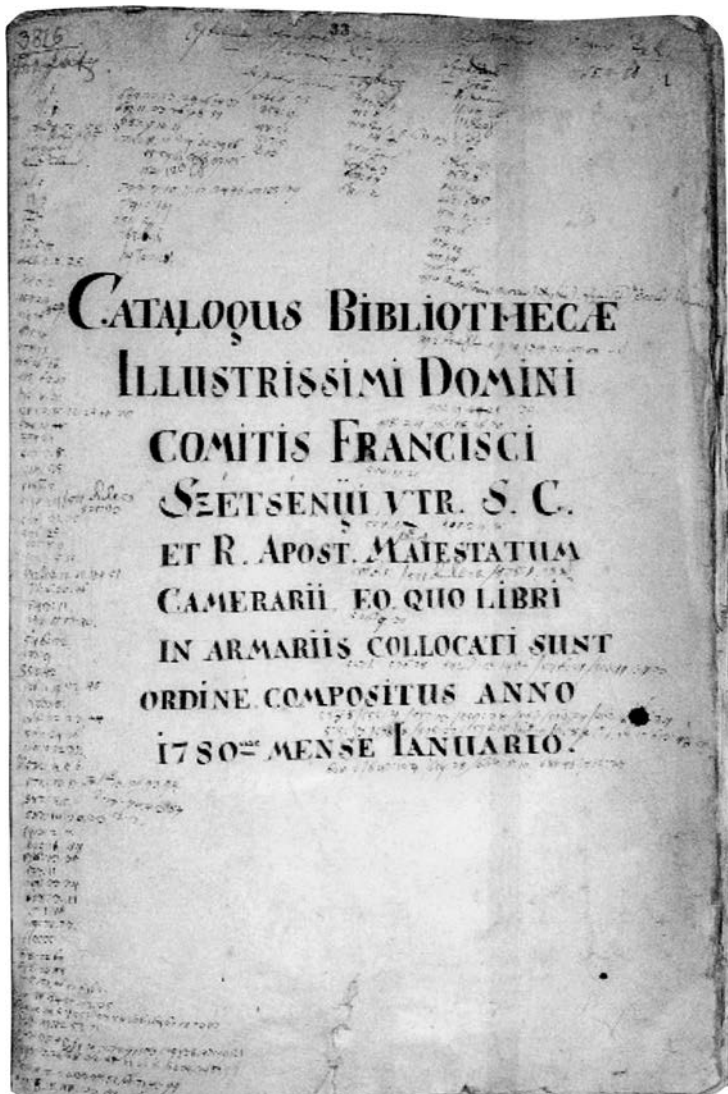
Ergo

7. De fugacitate temporis... A diák Hajnóczy József verse.
Ústredná knižnica SAV – Knižnica ev. a. v. lýcea v Bratislave.
Fotó: Eva Kowalská és Karol Kantek.

*8. A vukovári megyeháza, Hajnóczy József alispáni működésének színtere.
Fotó: Karol Kantek.*

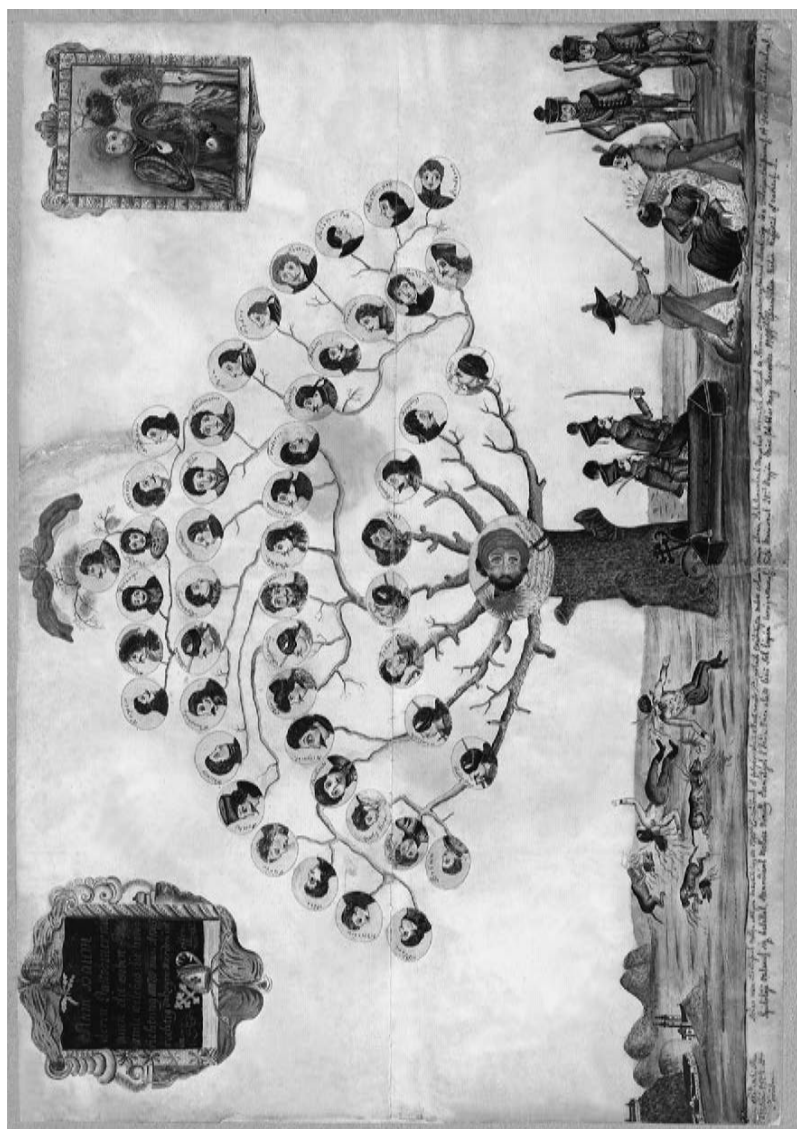

9. Széchényi Ferenc könyvtárának, a mai Országos Széchényi Könyvtárnak az első katalógusa, amelyet Hajnóczy József készített, 1780-ban.
 Forrás: <http://www.oszk.hu/hun/kiallit/virtualis/szechenyi/kepek/055konyv.jpg>

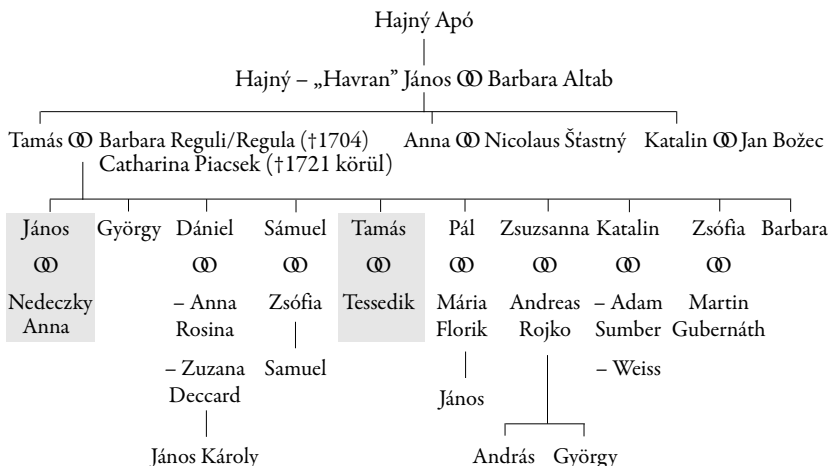

*10. Széchenyi Ferenc kastélya Nagycenken.
Fotó: Karol Kantek.*

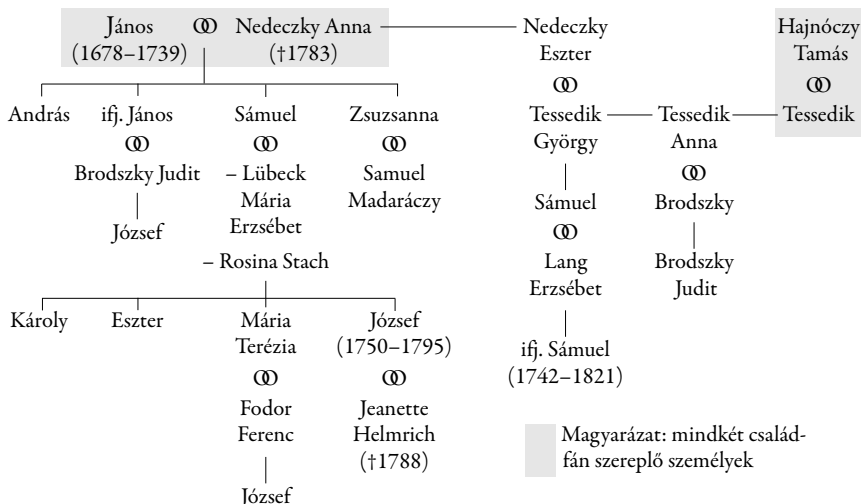

11. A magyar jakobinus mozgalom résztvevői és kivégzésük.
OSzK Kézintár, *Analekta* 4013a

A. A család legrégibb tagjainak közvetlen leszármazása

B. Hajnó/Hajnóczy János (1678–1738) családfája

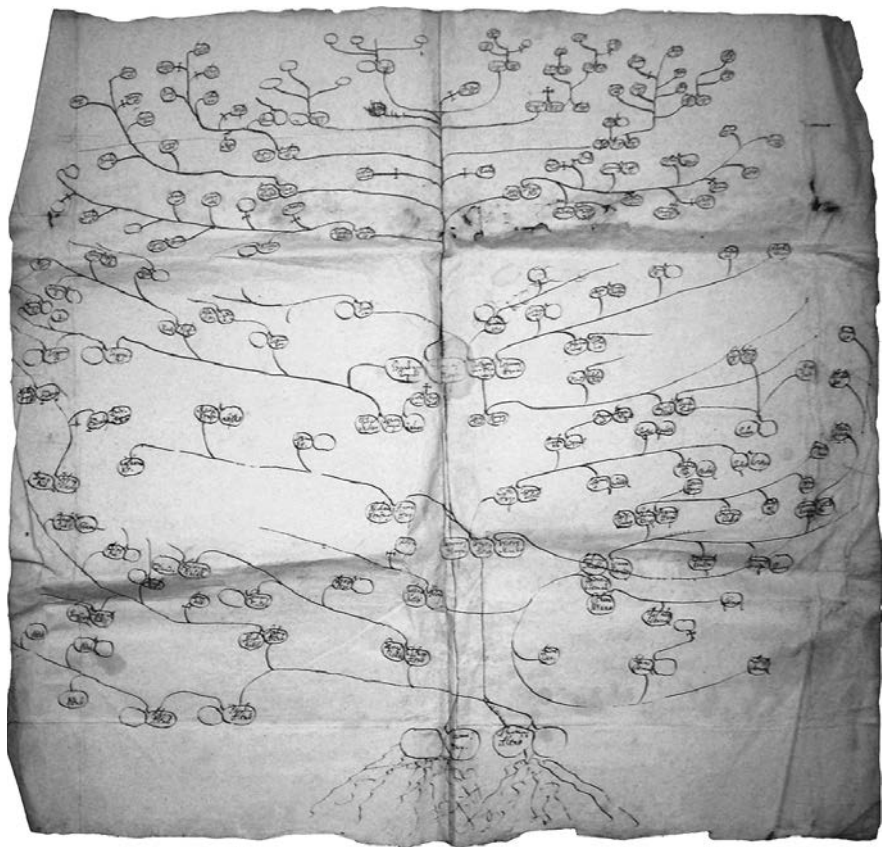

C. Hajnó Tamás és Barbara Reguli gyermekeinek születési sorrendje

Zsófia (1675. 3. 14.–?), János (1678. 7. 17.–1739. 6. 2.), Zsuzsanna (1689. 3. 10.–17??), Dániel (1690. 4. 9.–1747. 2. 26); a pontos születési dátum nem ismert: György, Pál, Sámuel, Tamás, Katalin, Barbara

12. A Hajnó/Hajnóczy család családfája az eddig ismert adatok alapján.

Összeállította: Eva Kowalská és Karol Kantek.

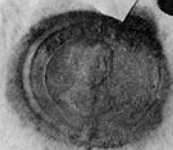
13. A Hajný-Hajnóczy család eredeti családfája, 1729 előttről.
Fotó: Karol Kantek. Forrás: Archiv der evangelischen Pfarrgemeinde A. B.
Ruszt.

SOCIETAS LATINA,
QVAE ATHENIS
PROPTER SALAM EST,

Virum *Clarissimum atque Doctissimum*
D. Danielem Hajnóczium,
ob probatam purae Latinitatis scientiam
liberis omnium suffragiis electum
numero sociorum *honorariorum*
adscripsit.

Ann. a Soter. nat.

∞ MDCC XY

Wolfgangus Richardus
Honoratus Comes ac Dominus
ab Einsiedeln, Secretarius
nae Praet.

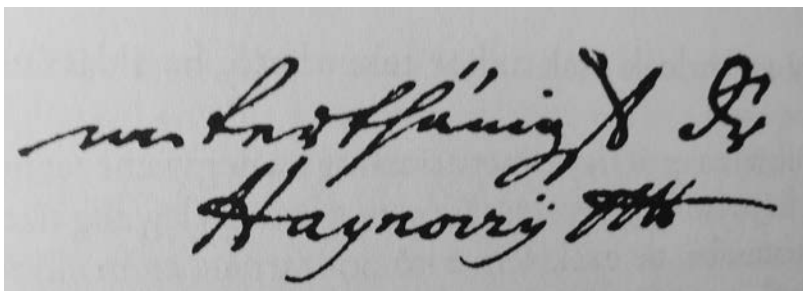
Fridr. Andr. Hallbauer
doq. ex poct. P.P.O.
Societatis Latinae
Director.

Christianus Henr. Edhardus
Societatis lat. ab episc.

14. A Societas Latina jénai tudós társaság oklevele
Hajnóczy Dániel felvételéről, 1737.
Fotó: Karol Kantek. Forrás: Archiv der evangelischen
Pfarrgemeinde A. B. Ruszt.

15. A szlovák evangélikus templomnak adományozott templomi kehely részlete az adományozók egyikének nevével, 1745.
 Fotó: Karol Kantek. Forrás: magángyűjtemény.

16. Hajnóczy József aláírása.
 Fotó: Karol Kantek.
 Forrás: Hrvatski državni arhiv Zagreb,
 fond 31: Srijemska županija.

Utószó

2005. május 19–20-án, a jakobinusok kivégzésének 210. évfordulóján Modor (Modra), Hajnóczy József szülővárosa nagy érdeklődéssel kísért nemzetközi Hajnóczy-konferencia helyszíne volt. A kétnapos rendezvényt Karol Kantek jeles történész-helytörténész, elkötelezett modori lokálpatrióta szervezte. A konferencián előadást tartott Eva Kowalská is, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének főmunkatársa. Fő kutatási témái a 17–18. századi vallás- és felekezettörténet, a 18–19. századi iskolatörténet, a szlovák nemzettudat problematikája stb., melyekben több monográfiát és alaptanulmányt publikált és publikál azóta is. Mint később elmondta, a Modorban elhangzottak inspirálták arra, hogy egyéb munkái mellett elmélyüljön Hajnóczy József életének és életművének a kutatásában, nemkülönben a Hajnóczy család igencsak homályos történetének a feltárásában. Ennek az eredménye lett az eredetileg 2008-ban Pozsonyban szlovákul megjelent, Karol Kantekkel közösen írt monográfia, amelyet az olvasó immár magyarul is kézben tarthat. Bízást mondhatom: a Hajnóczy-kutatások egyik alpművét tartja a kezében. A szerzők minuciózusan áttekintették és részben újraértelmezték a téma kiadott forrásanyagát és teljes szakirodalmát. Ha „csak” ezt tették volna, már akkor is nagy szolgálatot tettek volna a történettudománynak azzal, hogy megismertetik a szlovák olvasókat a magyar politikai gondolkodás talán legkiemelkedőbb és legfelkészültebb alakjával. Ennél azonban sokkal többet tettek. Új, mintaszerűen interpretált/értelmezett forrásanyag alapján, mindig utalva a továbbra is maradó kérdőjelekre, tisztázták a Hajnóczy család származás- és névtörténetét, Hajnóczy József felmenőinek szövevényes kap-

csolati hálóját és az ősök bonyodalmas „vándorlását” a Habsburg-monarchia különböző tagországaiban. Mielőtt „megérkeznek” könyvük főszereplőjéhez – a hungarus patriotizmus tiszteletet parancsoló képviselőjéhez, Szerém megye egykori alispánjához, az 1795. május 20-án Budán kivégzett jakobinushoz – a szakirodalmat alapvetően új, korábban nem is sejtett ismeretekkel gazdagítják, de később, a Hajnóczy-életmű ismertebb fejezeteinek taglalásával is kiváltják a korszak kutatóinak elismerését.

A rapszódia egyébként nem ismeretlen a magyar kutatók számára. Deák Eszter 2010-ben kiváló értékelő ismertetést írt róla. Az ő recenziójából idézve ajánlom az olvasók figyelmébe ezt a kiváló, a közös magyar–szlovák múlt egy fejezetét és alakját minden szempontból tárgyszerűen bemutató könyvet: A monográfia „olyan pontos és elfogulatlan portrét rajzol Hajnóczy Józsefről, amelyet a magyar és szlovák nemzet egyaránt elfogadhat, magáénak vallhat, a magyar és szlovák történészek egyaránt elismerhetnek. (...) A Hajnóczy család történetét feltáró, új forrásokra, emellett a magyar történeti irodalom és forráskiadások eredményeire támaszkodó alapos munka mind a szlovák, mind a magyar történettudománynak tud újat mondani.”³⁰²

Poór János

---

³⁰² Magyar Könyvszemle, 126. évf. 2010/3. 413.

Szerkesztői megjegyzések

Eva Kowalská és Karol Kantek szlovák történészek jelentős részben új kutatásokon alapuló, modern, detektívregényszerűen izgalmas Hajnóczy-életrajzának (*Uhorská rapsódia alebo tragický príbeh osvietenca Jozefa Hajnóczyho*. Bratislava, VEDA, 2008.) magyar kiadása teljes egészében megegyezik a szlovák eredetivel. A magyar fordítást Forgó András kezdeményezte a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Újkori Történeti Tanszékén, és Horváth Réka készítette el.

Mivel a kötet szereplőinek döntő többsége a felső-magyarországi falvak és városok szlovák, esetleg német anyanyelvű lakója volt, nevük így az eredeti formában szerepel a magyar szövegben is. Ez alól kivételt jelentenek a magyar történelemből ismert vagy egyértelműen magyar történelmi személyiségek nevei, illetve a Hajnóczy családtagok is, hiszen bár a Hajný/Hajnóczy család szlovák eredetéhez kétség sem fér, a többféle nyelven is felbukkanó névalakok követhetlenné tették volna a család történetét. Az áttekinthetőség kedvéért tehát Hajnóczy József és felmenői magyarul szerepelnek (ám a Hajnóczy családba beházasodók eredeti nevükön).

A kötetben szereplő, eredetileg latin, német, francia vagy délszláv idézetek fordítása Hende Fanni, Poór János, Lukács György és Dudás Előd munkája.

Névmutató

- Abaffy Ferenc 203, 213–215, 229
 Adamec, Juraj 60
 Adonyi György 90
 Alagovics, Johann 44
 Albert szász-tescheni herceg 86
 Almási 224
 Altab, Barbora 25, 28
 Altab, Tomáš 25
 Ambrózy Gábor 193, 202–205, 225
 Apponyi Antal 98
 Artner, Susanna Charlotta 240
 Asbóth 232
 Aspremont, tábornok 59
 d'Aspremont, Ferdinand Gobert 116
 Balassa Bálint 59
 Balassa Gábor 21, 59
 Balassa Imre 28
 Balassa Zsigmond 23
 Balassa Zsuzsanna 21
 Balogh Péter 90, 146, 159, 191, 210
 Barco tábornok 197, 214
 Bársony György 57
 Bartos János 46
 Bartsch, Konrád Dominik 115, 124,
 153–155, 215, 231
 Bartucz Lajos 9, 241, 251
 Báthory Zsófia 57
 Batsányi János 193, 214, 223–224,
 251
 Batthyányi Ignác 98
 Bay 224
 Beales, Derek 102, 251
 Beer, Franz Anton von 174
 Beer, Fridrich Wilhelm 78, 154
 Bél Mátyás 22, 34–35, 55, 77–78,
 88, 154, 250
 IV. Béla 210
 Benczúr József 88–89, 154
 Benda Kálmán 10, 94, 115, 126,
 135, 144, 151–152, 158, 164,
 167, 170, 177, 181, 184, 186,
 194, 196, 199–200, 212–213,
 220, 222, 224–225, 227–229,
 232, 236, 244, 249, 250
 Benyovszky altábornagy 191
 Bercsényi Miklós 22
 Berger, Johann Wilhelm 30–31
 Bernát, Libor 31, 50, 251
 Berzeviczy Gergely 232, 234, 236
 Bifranes, Johann 32
 Billeck von Billenberg, Leopold
 179, 216
 Billeck von Billenberg,
 Wasgottwill 216

- Bizmayer Ignác 45
 Blumauer, Alois 179, 180, 255
 Bocskay István 21
 Bogdanov, Vaso 163–165, 251
 Bonaparte, Napoleon 238
 Bónis György 10, 20, 25, 90–92,
 107, 114, 149, 244, 251
 Born Ignác 182
 Božec, Ján 25
 Brendel 30
 Brodszky Anna (szül. Tessedik) 34,
 44, 268
 Brodszky Judit 34, 44, 268
 Brod Miklós 34, 268
 Bujánovics 204
 Bukovský, Karel 50
 Calisius Fülöp Henrich 38–39, 83,
 246
 Calisius Henrich Krisztián 39, 42,
 70, 83
 Čarnojević Arzén 164
 Chladenius 30
 Chrastina, Daniel 60
 Clary, Leopold 218
 Clementis 45
 Clementis, Ján 73
 Clementis, Michal 73
 Clerfait tábornagy 189
 Colloredo kabinetminiszter 182
 Comenius 46, 49–50
 Condorcet 182
 Cornides Dániel 138–139, 250
 Cziráky Anna Mária 97
 Deccard János Kristóf (Johann
 Christoph) 22, 29–30, 250
 Degen, Joseph Vinzenz 176, 178
 Delivuk, Mark 122, 186, 213–215
 Denkmann 175
 Drábik, Mikuláš 50, 52
 Draskovich János 110, 137,
 140–143
 Draskovich József Kázmér 98
 Drozdik János 47
 Drozdik György 46
 Duszard 83
 Elschwich 30
 Eltz gróf 126
 Erdődy Lajos 137
 Esterházy Ferenc 108
 Esterházy Miklós 240
 Fabritzius György 30
 Fabritzius, Johann Albert 30
 Fáby Ignác József 179, 183
 Fekete 191
 Fellner, Joseph Anton 183
 II. Ferdinánd 48–49, 149
 III. Ferdinánd 52
 I. (II.) Ferenc 9, 148, 157, 160,
 169–179, 196, 212, 215–216,
 219, 222, 236, 238
 Festetics György 98, 186
 Festetics János 210
 Festetics Júlia 98
 Firrao bíboros 131
 Florik Mária 45, 268
 Fodor Ferenc 81, 93, 156, 268
 Fodor József 230–231
 Fodor Mária Terézia
 (szül. Hajnóczy) 229
 Fodor professzor 202, 204, 212

- Forgách Miklós 91–97, 99, 111,
 115, 126–127, 137–139, 148,
 154, 191, 209, 238, 246
 Forgách Zsigmond 92
 Foucault, Michel 103
 Francke, August Hermann 154
 Fridl, Christianus 66
 II. Frigyes 133
 Fronius 231
 Fuessli 117
 Gali, Andreas 60
 Gamauf, Gottlieb (Teofil) 240
 Gebhardt Pál 44–45, 55, 62–64, 67,
 245
 Gilofszky von Urazewa, Kajetán
 178–179, 216, 219
 Gladi 30
 Gondola (Gundulić) Zsigmond 140
 Görgey Artúr 159
 Görög 231
 Gotthardi, Franz (Ferenc) 167–168,
 171, 174, 176, 181–183, 217,
 219, 237
 Gubernath, Martin 25, 268
 Guiton 182
 Gyurkovics Ferenc 164, 190,
 193–196
 Gyürky 210, 229
 Hackel, Johann 178, 180, 184–185
 Haferung 30
 Hager 30
 Hainoci (Haynocy, Hainoczi,
 Haynoczy, Hajnoczy, Hajnotzi,
 Haynotzy, Hainotzi, Hajnotzy)
 35
 Hajni (Hayni, Hayny, Hagni) 81
 Hajnóci Pál (szakolcai posztós) 44
 Hajnóczi (Hajni, Hajný, Hainozi,
 Hajnótzi, Hajnotzy, Hoini)
 János (intéző) 37–43, 82
 Hajnóczi (Hájnik, szül. Nedeczky)
 Erzsébet Anna 69
 Hajnóczi (Hajný, Hájnik) Sámuel
 (Hajnóczy József apja) 7, 42,
 69–81, 260
 Hajnóczi (Zak) József Rajmund 9,
 25, 111
 Hajnóczi András 25
 Hajnóczi Judit 37, 41
 Hajnóczi Pál (tanár) 11
 Hajnóczy (Haainotzy) András 19
 Hajnóczy (Haainotzy) Illés 19
 Hajnóczy (Haainotzy) Izsák 19
 Hajnóczy (Haainotzy) Jakab 19
 Hajnóczy (Haainotzy) Mihály 19
 Hajnóczy (Hainoczi) János, ifj.
 (posztós) 261–262, 268
 Hajnóczy (Hajný) György
 (posztós) 26, 28
 Hajnóczy (Hajný) Tamás, ifj.
 (kereskedő) 26, 28
 Hajnóczy (Hajný, Hainotzi, Hai-
 noci) Sámuel (posztós) 26, 28
 Hajnóczy (Hajný, Hayni) Dániel
 (tanár) 29–36, 59
 Hajnóczy (Hajný, Hayni) Pál
 (posztós) 44–48, 59, 63–67,
 70, 80
 Hajnóczy Anna Rosina 29, 268
 Hajnóczy Dénes 9

- Hajnóczy Eszter 81–82, 239, 268
Hajnóczy János Károly (Johann Karl) 11, 25, 27, 32, 73, 85, 100, 268
Hajnóczy Mihály 83
Hajnóczy Zsuzsanna Katalin (szül. Deccard) 29, 268
Hajný (Hajnóczy) Tamás, id. 11, 17, 22–28, 245
Hajný András 26, 268
Hajný Anna 26, 268
Hajný Borbála 25, 268
Hajný Katalin 25, 268
Hajný Miklós 23
Hajný Zsófia 25–26
Hajný Zsuzsanna 26, 268
Hajný-Havran 24
Hajný-Havran János 24–25, 268
Hajnyk, Istvan 23
Hajnyk, Juro 23
Hajnyk, Miklos 23
Hallbauer 31
Hanka, František 178
Hayni, Nikolaus 23
Hayni, Stephanus 23
Haynoczy Mária 66
Hayny János 23
Hayny Martin 23
Hayny Mihaly 23
Hayny Miklos 23
Hayny Stephanus 23
Hebenstreit von Streitenfeld, Franz 176, 178–179, 185, 217, 219
Heinochi 82
Juhász 204
Heinoci (Heinoczi, Hejnotzi, Heynotzi, Heynotzy) 35
Hejny (Hejný) 81
Held 175
Helmrich, Johanna (Jeanett) 120, 268
Helvetius (Claude Adrien) 113
Herostratus 177
Heyna 82
Hoffmann Lipót Alajos 169
Hogni (Hojny, Hojný, Hojnich, Hoynych) 81
Hohenwart, Leopold Stanislaus von 216
Holuby, Jozef Ľudovít 32
Horáciusz 234
Horeczky 186
Horváth, Pavel 51, 60–61, 253
Horváth ügyvéd 90
Hume, David 113
Huszty, Ján Ferdinand 62
Illésházy István 191
Inkey 204
Jakobaci, Pavol 67
Jankovics 83
Janurik János 47
Janus, Andreas 60
Jeline, Heinrich 178–179, 216
Jenny, Fridolín 178
Jeszenák Pál 83
Jób, Gabriel 60, 61
II. József 56, 88, 92, 96, 98, 101–111, 114–118, 121–122, 124–125, 128, 133, 134, 136, 138, 143, 146, 158, 159, 166, 167, 169, 173, 216, 218

Jutz, Jakob Ignác 176, 178, 180
 Kačić 97
 Kálvin János 113
 VI. (III.) Károly 61, 75, 77
 Károlyi József 186, 206
 II. Katalin 121
 Kazinczy Ferenc 153, 156–157,
 229, 239–240, 250
 Keglevics Ágoston 215
 XII. Kelemen 131
 Keler, Gottfried 231
 Kerekes 231
 Keresztury 231
 Khun Ferenc 72
 Kiblin József 126, 229, 231
 Klaufing 30
 Knogler Dániel 32–33
 Kockovský, Andreas 60
 Kohlmayer 186
 Kojo (Kois), Georgius 32
 Kókay György 99, 153, 155, 253
 Koledanus Jónás 58
 Kollonits Lipót 57, 58
 Kolovrat 237
 Koppi 214–215, 229
 Kortod, Joannes 29
 Kościuszko 165, 202
 Kossuth Lajos 159
 Kovachich Márton György 149,
 157, 169, 198, 229
 Krajl (Krail), Josip 164, 229
 Kreysel János 46
 Krman Dániel 78
 Küttel (Kittel, Kuttel), Charlotta
 198, 240

Küttel, Georg Samuel 240
 La Bragère 203
 La Langue, Jean Baptiste 126, 140,
 143
 Laczkovics (Lackovics, Laskovitsch,
 Laskowitz) János 164, 185–186,
 193–195, 197, 199, 201,
 204–205, 212, 223–224, 228,
 233, 237
 XVI. Lajos 171
 Landerer 202–203, 214
 Landriani 182
 Lang, Michael 87
 Lányi 212, 229
 Latinovics 186
 Lebenau 183
 I. Lipót 18, 19, 32, 57–58, 89
 II. Lipót 143, 147–148, 156, 159,
 167–169, 173–174, 176, 179,
 182–183, 186–187, 189
 Lissy-Honegger, Frank 15
 Livius 138
 Lorántffy Zsuzsanna 46, 52, 56
 Löschner 30
 Lotaringiai Ferenc 131–132
 Lübeck Mária Erzsébet (Maria
 Elisabetha) 71–72, 246
 Lübeck, Andreas 80
 Lübeck, Johann 80
 Lübeck, Rosina (szül. Pillerin) 80
 Lübeck, Samuel 71–72, 80
 Luther Márton 113
 Lymburg-Styrum Károly 93
 Madách Sándor 226, 229
 Madaráczy, Samuel 37, 66, 268

- Madaráczy, Zsuzsanna (szül. Hajnocy) 37, 66, 268
- Majdan Miklós 47
- Majthényi 210
- Mályusz Elemér 10, 159–160, 250
- Marczibányi család 54, 56
- Mária Krisztina 86
- Mária Terézia 71, 75, 78, 86, 89, 95, 98, 101–103, 131–132, 171, 216
- Mária Terézia, nápolyi 238
- Máriássy István 205
- Marie Antoniette 171
- Marth Mátyás 78, 154
- Martini, Karl Anton von 218
- Martinoly Ferenc József 179
- Martinovics (Martinovitsch) Mátyás 164, 181
- Martinovics (Martinovitsch, Martinowitz) Ignác 84, 122, 141, 160, 163–171, 176–186, 189, 194–207, 212, 214, 223–228, 233, 237
- Mattyasovszky György 59
- Mattyasovszky László 59–64
- Mattyasovszky Miklós 59
- Menz 178
- Mesterházy 230
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar von 174, 237–238
- Mikos 224
- Millor 188
- Mohl Éliás 72–73
- Mokry Ferenc 9, 18–19, 254
- Mokry Sámuel 17
- Mokry, Andras 23
- Mokry, Miklos 23
- Molnár János 159
- Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 145
- Montgolfier testvérek 166
- Nádasdy 143
- Nedeczky Anna 34, 37, 47, 69, 86, 268
- Nedeczky (Nedecky, Nydecka) Eszter 34, 46–47, 86, 268
- Nedeczky János 37
- Németh János 224, 227
- Neuhold Ábrahám 29
- Neumiller 202, 203
- Niczky Kristóf 94, 96, 143
- Nisnyánszky 229, 230
- Novak 231
- Ocskay 22
- Oertel (Ertel), Johann Gottfried (Joannes Godofredus) 29, 33, 36
- Orczy (Ortzy) László 186, 191, 193, 197
- Orczy Lőrinc 93
- Osztrolucky család 84
- Osztroluczky Judit 84
- Ozmütz 91
- Pálffy Károly 93
- Palumbini Sámuel, id. 58
- Pap 231
- Paulsen, Nicolaus Daniel 218
- Payr Sándor 10, 20, 22, 25, 70, 126, 240, 244, 254

- Pergen, Johann Anton 171, 174–176, 183, 188, 216, 220, 222
 Petőfi Sándor 85, 159
 Petróczi Erzsébet (szül. Révay de Rewa) 39
 Petróczi István 39
 Phaidón 234
 Piacsek, Catharina 25, 268
 Pichelstein, Žigmund Kappus 179
 Podmaniczky János 21
 Podmaniczky József 191
 Podmaniczky Rafael 21
 Podmaniczky Sándor 73, 84
 Polyák Antal 119
 Pongrácz család 39
 Poór János 11, 20, 111, 150, 244, 254, 270–271
 Popini Mária 164
 Potocki, Ignac 165–166, 181
 Potocký, Juraj 62
 Prandstätter, Marin 179, 216, 219
 Pribiss, Nicolaus 28
 Pribiss, Sophia (szül. Altab) 28
 Priestley 182
 Ráday 185
 Radossinsky, Ján 55
 I. Rákóczi Ferenc 55, 57–58
 II. Rákóczi Ferenc 37, 58, 65, 74
 I. Rákóczi György 46, 50, 52, 54, 56
 II. Rákóczi György 57
 Rákóczi Júlia 58–59
 Rákóczi Zsigmond 57
 Rákóczi család 21, 50, 53, 63
 Rapant, Daniel 13, 244, 254
 Ratschky, Joseph Franz 180
 Rázgha Krisztina 39
 Rec, Andreas 50, 54
 Reguli (Regula), Barbara 22, 25, 27, 268
 Reguli, Elisabetha (szül. Mokry) 27
 Ribini, Ján 145
 Ribini, Ján Daniel 145
 Riedel, Andreas von 176, 178–180, 216–219
 Robespierre, Maximilien 172, 202, 237
 Rochefoucault 203
 Roh, Václav 50
 Rojko András 32
 Rojko György 32, 33, 268
 Roth Ferenc 19
 Roth György 44
 Rousseau, Jean Jacques 112, 145
 II. Rudolf 43, 64
 Ruprecht, Theophil 86
 Ruzsitska, Georg 179, 216
 Sándor Lipót, főherceg 10, 159, 160, 196, 220, 222, 238, 250
 Šátek, Jozef 81–83
 Saurau, Franz Josef 174–179, 196
 Savoyai Jenő 31
 Scharfenstein, Barbara von 87
 Schilling, Friedrich 174, 176, 179–180, 183, 196, 212
 Schilson 137
 Schlözer, August Ludwig 155
 Schmidt 212
 Schrämbel 215
 Schröer 30

- Sedelmeyer, František Jozef 183
 Serpilius 36, 71
 Sigray Jakab 185, 193, 196–199,
 202–203, 212, 215, 223–224,
 228, 233, 237
 Šimončič, Jozef 12–13, 160, 168,
 200, 245, 255
 Simonides Borbála (Barbara) 11, 17
 Sipos 213
 Šlahor 45
 Socinus (Sozzini, Fausto) 113
 Szókratész 234
 Somogyi 224
 Sonnenfels, Jozef von 104, 158, 218
 Spišić (Spisics, Spicsics), Jovan 126
 Splényi Gábor 191
 Splényi József 121, 137, 209
 Stach, Rosina 73, 268
 Štastný, Mikuláš 25, 268
 Strattmann, Paul 180, 231
 Strohmayr (Stromayer), Ignaz 123,
 152, 213–214
 Stuppan, Felix 179
 Sumber, Adam 26, 268
 Swieten, Gerard van 132, 140
 Swieten, Gottfried van 166–167
 Szabó László 202, 225
 Szalkay Antal 167, 205
 Szapáry József 126, 209
 Szebesteny 229
 Széchenyi István 98
 Széchenyi család 97–98, 139
 Széchenyi Ferenc 97–101, 107–111,
 114–116, 121, 125, 127, 137,
 145, 154, 156–157, 159, 160,
 203, 209, 229–230, 238, 246
 II. Széchenyi György 97
 Széchenyi Júlia (szül. Festetics)
 98
 Széchenyi Nanette 99
 II. Széchenyi Zsigmond 97
 Szecsanacz 203, 210, 229
 Szécsi (Szetsy) 205
 Szelepcsényi György 57
 Szén Antal 164, 225
 Szentmarjay Ferenc 186, 193–194,
 197, 199, 201–205, 212–215,
 223–224, 228, 233, 237, 239
 Szerecska György 46
 Szerecska Zsuzsanna 44
 Szinnyi József 10, 18, 29, 255
 Szirmay Antal 244
 Szolártsik (Szolárcsik) Sándor 214,
 223–224, 237
 Szolnay, Ladislav 72
 Szontágh Miklós 91, 230
 Sztáray 185
 Szulyovszky Menyhért 204, 229
 Szvetelszky György 46
 Szvetics Jakab 90
 Teleki József 138
 Tessedik (Theschedik), Ján
 Tessedik (Thessedik), Eliás (Illés)
 44–46, 62, 64–65, 67
 Tessedik (Thessedik) György
 33–34, 45–47, 80
 Tessedik (Thessedik) Sámuel id.
 33, 46
 Tessedik (Thessedik) Sámuel ifj.
 17, 33, 46–47, 86–88
 Tessedik (Tyeseigyik) Pál (Paulus)
 83

- Tessedik Anna 34, 44
 Tessedik család 33–34, 47–48, 245
 Tessedik Erzsébet (szül. Lang) 47, 86–88
 Thököly Imre 22, 57–58
 Thugut 237
 Thurzó család 25
 Tihanyi 210, 229
 Torkos András 77
 Torkos Mihály 18
 Török 191
 Török Zsófia 244
 Troll, Franz Xaver 180
 Tsiverics 231
 Turszky János 47
 Ürményi József 224
 V. Frigyes, Pfalzi 48
 Van der Eupen 209
 Vay József 210, 229
 Vay Miklós 229
 Végh 191
 Verseghegy Ferenc 202–203, 211, 225, 229
 Volta 182
 Voltaire, François Marie Arouet 123
 Vrchovský (Vrchovszky), Václav 83
 Weiss, Michael 26, 268
 Werbőczy (Werbőczy) István
 Werner 198
 Wernsdorf 30
 Wertmiller 137
 Wesselényi Ferenc 57, 59
 Wolstein, Johann Gottlieb 179
 Wüchmanshausen 30
 Žatecká, Katarína (szül. Reguli) 30–31
 Žatecký (Zattecius, Zatwius, Zatecius, Žatecius), Matthias 31–32
 Zay család 39
 Zechmeister, Johann Andreas 72
 Zelenka Pál 73
 Zichy Ferenc 71
 Zigó, Joannes 61
 Zúbek, Daniel 73
 Vrchovský család 81
 Vrchovský Eszter (szül. Hajnóczy, Hajnoczi) 82, 239
 Vrchovský, Samuel 82, 239
 Vrhovac, Maximilian 141
 Wallaszky Pál 34, 250
 Weidler 30
 Weiss, Johann Christian 125

Kor/ridor Könyvek– Kor/ridor knihy

1. Demmel József: A kettős identitás ára. A békéscsabai Szeberényi Gusztáv és a nemzetiségi kérdés a 19. századi evangélikus egyházban. Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba, 2014.
2. Korunovácie a pohreby. Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku. Ed. Tünde Lengyelová – Géza Pálffy. Békéscsaba – Budapest, MTA BTK TTI – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
3. Miroslav Michela: Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon. Békéscsaba – Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK TTI, 2016.
4. Eva Kowalská – Karol Kantek: Magyarországi rapszódia avagy Hajnóczy József tragikus története. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
5. Demmel József: Magyar haza, szlovák nemzet. Alkotmányos szlovák politikai törekvések Magyarországon (1860 – 1872). Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.

Előkészületben

- Az ismeretlen Ludovít Štúr. Magyar tanulmányok a legnagyobb szlovákról. Ed. Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.
- Neznámy Ludovít Štúr. Maďarské štúdie o najväčšom Slovákov. Ed. Demmel József. Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016.

ISBN 978-615-5615-14-6

Nyomdai előkészítés: Croatica Nonprofit Kft.
Felelős vezető: Horváth Csaba ügyvezető igazgató

Készült a Croatica Nonprofit Kft. nyomdájában, 2016-ban.